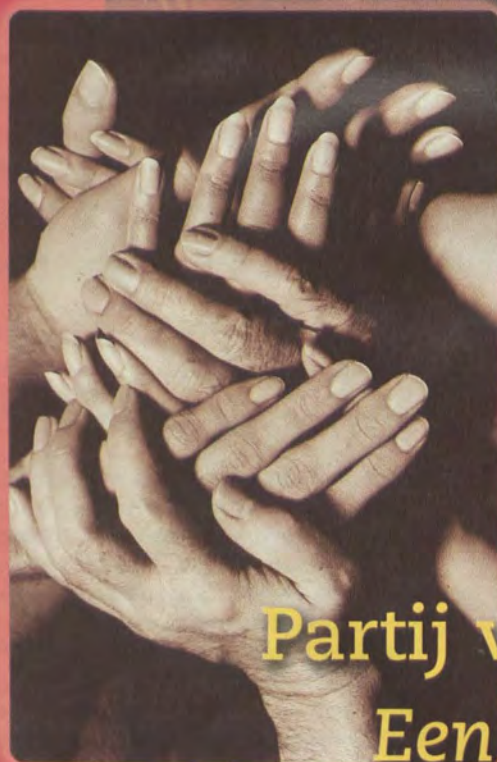

de Helling

Jaargang 14 nummer 1 voorjaar 2001

Migratie:
Grenzen
open, of toch
maar niet?

Partij van de Zorg:
Een nieuwe koers voor
GroenLinks?

Allemaal anders

"Het moet bij de overheid echt anders", zei minister De Vries nadat Oosting zijn rapport over de ramp in Enschede gepresenteerd had. "Ik wist niet dat het zo erg was." Openbare zelfkastijding is een populaire sport aan het worden onder overheidsdienaren. Of het nu gaat over onderwijs, zorg, openbaar vervoer, de publieke dienstverlening in het algemeen, bij elk beetje kritiek leggen politici en ambtenaren met liefde de gesel over de eigen rug. Het is een zootje bij de overheid, dat moeten we goed begrijpen. Is het gek dat niemand daar meer wil werken (ook al zo'n masochistische kreet). En het is op de keper beschouwd een wonder dat er dagen zijn dat zich geen rampen voordoen. Wat hangt ons nog boven het hoofd, na de sjoemelende vuurwerkondernemer en de pyromane caféhouder? Eén onhygiënische krokettenfabrikant en half Nederland is ziek – uiteraard de schuld van een gedogende ambtenaar.

Wat moet er dan allemaal anders bij de overheid? Om daarachter te komen heeft De Vries besloten tot 'het oprichten van commissies' en 'stichten van innovatiecentra'. Want De Vries wil geen pleisters plakken maar het grondig aanpakken. Hij licht een tipje van de sluier op: de overheid moet sneller, efficiënter en productiever. Dat geluid is niet nieuw, maar hij voegt er aan toe dat hij ook een daadkrachtige overheid wil die strak de regels handhaaft. Daarmee brengt hij de overheid in een spagaat. Het eerste houdt in een bedrijfsmatige aanpak van flexibiliteit en maatwerk, het tweede betekent rigide hakwerk. Arme ambtenaar. Heeft jarenlang op cursussen gezeten om een creatieve ondernemer te worden die risico durft te nemen – les 1: burgers en bedrijven zijn klanten en klanten zijn koning – en nu moet ie weer ouderwets bot zijn en de regels uit zijn hoofd leren.

De verwarring is tekenend voor deze tijd: er is grote onzekerheid over de rol van de overheid. Zie het zwalkende privatiseringsbeleid (gas, water, sociale verzekeringen, openbaar vervoer), de halfslachtige decentralisaties, de opdringende burgers die mee willen besturen, de twijfel over het primaat van de politiek en over de eindverantwoordelijkheid van ministers. Allemaal grote vraagstukken waarover een flink debat mogelijk is en waar niet zo snel antwoorden op te vinden zijn – maar dat is toch geen reden voor het inmiddels genante gebrek aan zelfvertrouwen bij de overheid? Oké, één opbeurend woordje dan: 'de markt' kent ook zijn rampen. Zolang het echec van Worldonline, KPN, Newconomy en de hele internetbusiness geen enkel schrammetje schade aanricht aan het beeld van 'de perfecte' markt, hoeven overheidsdienaren ook niet zo in hun schulp te kruipen.

Voor de rest gaan we in deze Helling de overheid geen hart onder de riem steken. Integendeel: immigratie, integratie, veiligheid en criminaliteit, WAO zijn beleidsonderwerpen waar een hoop mis gaat. Hoe dat gebeurt en hoe het anders kan, doen de auteurs voor u haarfijn uit de doeken.

Jelle van der Meer

8-12 MIGRATIE

Migratie lijkt de onvermijdelijke consequentie van mondiale integratie. Twee opinies over het openzetten van de grenzen

13 LEEFBAAR NEDERLAND

De partij van Nagel en Westbroek is een populistische partij links van het midden. Succes zal ten koste gaan van D66 en PvdA. GroenLinks heeft iets minder te vrezen.

16 VEILIGHEID

Zorgen over criminaliteit leidt er toe dat burgers een recht op veiligheid claimen. Politici die hierin meegaan, doen aan misleiding.

Colofon

De Helling, tijdschrift voor linkse politiek, is een onafhankelijk politiek magazine met belangstelling voor ontwikkelingen op het sociale en culturele vlak. De Helling verschijnt viermaal per jaar. Losse nummers: f13,-, jaarabonnement: f49,-, gironummer: 6990899, t.n.v. Tijdschrift de Helling. **Uitgever:** Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. **Hoofredacteur:** Jelle van der Meer. **Redactie:** Klazien Brummel, Ivo Hartman, Menno Hurenkamp, Monique Kremer, Tom van der Lee, Annet Lekkerkerker, Harro Maas, Fransien van der Putt, Susan van Velzen, Nanko van der Wijngaart. **Vormgeving & zetwerk:** Slothouwer Producties, Amsterdam. **Druk:** Drukkerij Raddraaier. **Papier:** 100% recycled. **Abonnement:** Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd. **Redactiesecretariaat, administratie:** DE HELLING, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht 030 239 9900, partijbureau@groenlinks.nl **correspondentie:** jvdmeer@groenlinks.nl

Omslagfoto's: Luuk van der Lee / HH, Laura Samson-Rous / HH

ISSN 0922-0119

Inhoud

- 4** **PARTIJ VAN DE ZORG?** *GroenLinks zoekt nieuwe koers*
 Ido de Haan
- 6** **GEEN AÏSJA** *Een echt multicultureel drama*
 Naïma Azough
- 8** **OPEN GRENZEN** *De consequenties van globalisering*
 Jeroen Doomernik
- 11** **GEDOSEERDE MIGRATIE** *Geen tweederangs burgers*
 Tineke Strik
- 13** **AANVAL OP D66 EN PVDA** *Leefbaar Nederland*
 Philip van Praag
- 16** **VEILIGHEID** *Over gevaar en misleiding*
 Jelle van der Meer
- 20** **BAAS IN EIGEN BEDRIJF** *Debat over medezeggenschap*
 Menno Hurenkamp en Bart Snels
- 24** **FILOSOFEN IN DE POLITIEK** *Stamelen aan de zijlijn*
 Antoine Verbij
- 29** **VLAAMS BLOK IS ELITAIR** *Interview met Marc Spruyt*
 Martin Zuithof
- 32** **GENOEG TE KIEZEN** *Globalisering zit links beleid niet in de weg*
 Robert Went
- 35** **DE OVERVRAAGDE BURGER** *Het gevaar van teveel inspraak*
 Ivo Hartman
- 38** **DE MAAKBARE MIGRANT** *Een jaar na het Scheffer-debat*
 Jan Willem Duyvendak
- 42** **LITERAIR ENGAGEMENT** *Menno ter Braak en Paul Rodenko*
 Arjen Fortuin
- 45** **EEN BETERE WAO** *Over dilemma's en uitwegen*
 Diana de Wolff

Rubrieken

- 15** Marja Vuijsje
19 De nazit: 'Ik heb het niet gezien, maar ...'
23 Wetenschappelijk Bureau
48 Sporen: Johan van Oldenbarneveldt

Aanbieding

Als u abonnee wordt van **de Helling** betaalt u het eerste jaar slechts **15 gulden** (normaal 49 gulden).
 Ja, ik neem **de Helling**. Ik betaal met de acceptgiro die mij wordt toegestuurd.

Naam

Adres

Postcode

Woonplaats

Sturen naar: *de Helling*, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

De nieuwe koers van GroenLinks

GroenLinks werkt aan haar verkiezingsprogramma. Twee leden van de program-commissie, Jan Willem Duyvendak en Jos van der Lans, schreven een essay waarin zij een voorzet doen voor een nieuwe 'politiek van publieke betrokkenheid'. Op deze pagina's een korte samenvatting van hun ideeën en een kritiek daarop van Ido de Haan.

Tussen hyperindividualisme en dwingelandij

Onderwerp van het artikel van Jan Willem Duyvendak en Jos van der Lans is de rol van de overheid. GroenLinks heeft daarover twee botsende opvattingen. Een paternalistische overheid die vanuit het collectief belang optreedt en dwingend regels oplegt, tegenover een overheid die mensen zoveel mogelijk vrijlaat en uitgaat van zelfbeschikkende burgers. Ze stellen vast dat onder Paars het idee van keuzevrijheid heilig is geworden en mensen worden voorgesteld als hyperindividualisten. Marktprincipes als efficiëntie en klantvriendelijkheid zijn de maat der dingen geworden. Waarden als afhankelijkheid, mededogen, naastenliefde zijn in diskrediet geraakt. Ze stellen ook vast dat de oude maakbaarheidspretentie van de overheid in de moderne horizontale netwerksamenleving achterhaald is.

Hun alternatief noemen zij 'een politiek van publieke betrokkenheid'. Publieke waarden als zorg, mededogen en

solidariteit moeten niet door de markt maar door burgers en maatschappelijke organisaties beheerd worden. Een kenmerk van die politiek is kleinschaligheid, zodat mensen betrokken en medeverantwoordelijk gemaakt kunnen worden. Dat geldt bijvoorbeeld voor woningbouw en de inrichting van de openbare ruimte. Op het terrein van onderwijs en zorg moeten nieuwe instituties komen die een verbinding leggen tussen professionals en betrokkenen (ouders, patiënten). Op politiek niveau (met name lokaal) moeten bestuurders niet boven de partijen staan maar optreden als een soort verbindingsofficier.

De moderne overheid, aldus de auteurs, kent meerdere rollen. Ze treedt soms krachtig op (bescherming zwakken, milieu) en is op andere terreinen conditionerend: bepaler van de spelregels en scheidsrechter. De overheid is eindverantwoordelijk maar burgers worden uitgedaagd mee te doen.

GroenLinks: Partij van de Zorg?

door
Ido de Haan

Ido de Haan is onderzoeker bij de afdeling geschiedenis van UvA.

Jan Willem Duyvendak en Jos van der Lans hebben in hun essay *Tussen hyperindividualisme en dwingelandij* de lijnen uitgezet voor een nieuwe 'politiek van betrokkenheid'. Met dat concept willen ze aangeven waar het GroenLinks bij de komende verkiezingen om zou moeten gaan. Bij de afweging van de voors en tegens van dit stuk zal dus niet alleen de identiteit van de partij en haar programma richtlijn moeten zijn. Het moet ook beoordeeld worden op zijn electorale aantrekkingskracht. Is GroenLinks met een programma dat dit stuk als uitgangspunt neemt sterk genoeg om de tamelijk florissante electorale positie die de

partij nu heeft te bestendigen, of nog liever: te verbeteren? Daar ben ik nog niet zo zeker van.

GroenLinks ondervindt van twee kanten concurrentie: de PvdA pretendeert nog steeds een brede volkspartij te zijn en wil niet alleen de kiezer in het midden behouden, maar ook voorkomen dat er stemmen aan de linkerkant verloren gaan. Naast het technocratisch leiderschap van Kok en Melkert biedt de partij daarom nu steeds meer ruimte aan vertolkers van het linkse geweten, zoals Adri Duijvestein. Aan de andere kant wint de SP aan kracht met een populistisch appèl en een stevige anti-kapitalistische

retoriek. Opvallend gemeenschappelijk kenmerk van beide partijen is, dat ze nog steeds de arbeid als ideologisch vertrekpunt nemen. 'Werk, werk werk' blijft de leidende gedachte, en de SP voegt daaraan toe dat dit vooral de bazen ten goede komt ten koste van de eerlijke arbeider. GroenLinks heeft maar voor een deel wortels in die ideologische bedding. Ik weet niet precies hoe het sociale profiel van de GroenLinks-kiezer eruit ziet, maar het is toch zeer waarschijnlijk dat dit vooral getekend is door mensen in de zorg, het onderwijs, de maatschappelijke dienstverlening. Het is zonder meer van belang die achterban blijvend aan de partij te binden, maar daar mag het niet bij blijven. Uit electoraal oogpunt is dat een onverstandige minimumstrategie; uit inhoudelijk oogpunt laat de partij zo belangrijke kansen liggen. GroenLinks moet oppassen niet de Partij van de Zorg te worden.

PLOETEREN Dat gevaar dreigt als het stuk van Duyvendak en Van der Lans het uitgangspunt voor het verkiezingsprogramma wordt. De politiek van betrokkenheid is vrijwel exclusief gericht op de organisatie van de zorg. Economie verschijnt in dit stuk alleen als een bedreiging voor de zorgzaamheid. De markt is een, weliswaar onvermijdelijk, maar in zijn individualiserende effecten toch bedreigende institutie, waarvan de verbreiding afgeremd moet worden. Het doordringen van 'bedrijfskunde' in de publieke sfeer moet tegengegaan worden. Het enige punt waarop arbeid ter sprake komt is wanneer geconstateerd wordt dat 'steeds minder mensen bereid zijn om te kiezen voor een beroep in de gezondheidszorg'. De oorzaak daarvan wordt gezocht in het ontbreken van voldoende waardering voor zorgtaken en dat wordt weer herleid tot een falende publieke betrokkenheid.

Ik denk dat die diagnose ernaast zit. Het probleem dat het moeilijker wordt mensen te vinden die in de gezondheidszorg en het onderwijs willen werken, moet gezien worden als symptoom van een veel bredere erosie van het arbeidsethos. Overal zie je dat mensen meer zijn gaan hechten aan de mogelijkheid om hun eigen arbeidstijd in te richten. Een van de redenen dat de flexibilisering van de arbeid zo geruisloos in Nederland zijn beslag heeft gekregen, is dat het niet alleen werkgevers, maar ook werknemers meer armslag heeft gegeven om een nieuwe balans te vinden tussen werk en andere activiteiten. De zorgsector is voor een belangrijk deel verstoort gebleven van de voordelen van die ontwikkeling. Daar is juist de normering van de werkdag (anderhalve minuut voor wassen en aankleden, zes driekwart minuut voor medemenselijkheid) sterk doorgesloten. Ook in het onderwijs zit weinig speelruimte: doorploeteren of afbranden lijken daar de alternatieven. Dat wil niet zeggen dat elders het marxistische utopia van werken, spelen en zorgen is gerealiseerd. Integendeel: de flexibilisering van de arbeid heeft elders onzekerheid, het verlies aan betrokkenheid bij het werk en constante waakzaamheid op het verlies aan kwalificatie teweeg gebracht. Het reële verlies aan zeggenschap over werkzaamheden is daar gecompenseerd met een even reële, maar daarmee nog niet ideale, zeggenschap over werktijden, beloningen en secundaire arbeidsvoorwaarden.

ONTWAARDING Wat dus ontbreekt, niet alleen bij GroenLinks, is het idee dat de economische relaties in de

sfeer van de arbeid niet alleen teruggedrongen moeten worden ten gunste van zorg en publieke betrokkenheid, maar dat de arbeid zelf georganiseerd moet worden. Dat gemis is vreemd, gezien de traditie waar linkse partijen uit voortkomen, al kan de PvdA al decennia de partij van de arbeid zijn zonder daar veel aan bij te dragen. Het is in deze tijd van hoogconjunctuur vooral een gemiste kans. Juist nu de positie van werknemers sterker lijkt dan ooit en bedrijven en instellingen meer bereid zijn aan de verlangens van werknemers tegemoet te komen, zou de organisatie van de arbeid hoog op de agenda moeten staan.

Een van de belangrijkste punten van aandacht zou dan moeten zijn, dat er een steeds sterkere positie ontstaat voor het leidinggevende middenkader, ten koste van de werkvloer. De gezondheidszorg en het onderwijs zijn goede voorbeelden, maar elders is het waarschijnlijk even opvallend: er is een alsmaar groter wordende groep mensen die zich uitsluitend nog bezighouden met procesbegeleiding, kwaliteitsbewaking en vergroting van efficiëntie. Dat is nog iets anders dan het doordringen van bedrijfskundige opvattingen in de publieke sector. Het zou ook kunnen worden opgevat als een vorm van 'ontwaardiging' van praktisch handelen, die ook het bedrijfsleven treft. Juist deze 'procesbegeleiders' zijn de grootste *jobhoppers*. Zij beschikken over een verzameling kwalificaties die ze voor alles

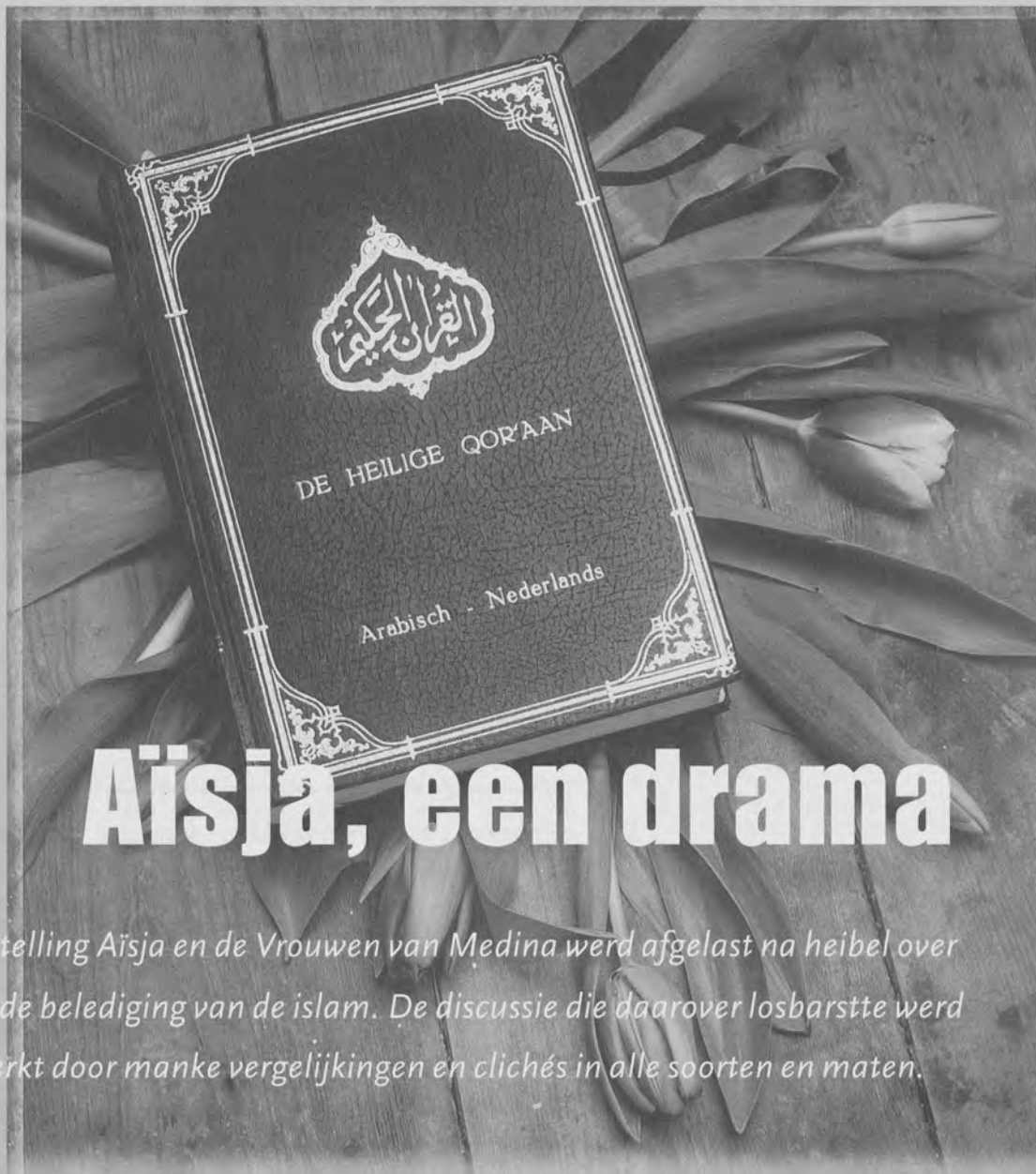
Wat ontbreekt bij GroenLinks is het idee dat de arbeid georganiseerd moet worden.

geschikt maakt en voor niets excellent. Deze *all-purpose* managers leggen over iedere bedrijvigheid, of het nu in de publieke sector is of in de private, hetzelfde sjabloon van kwaliteitsbewaking en efficiëntie-vergroting. Hun belangrijkste instrument is de reorganisatie: zij prediken de voortdurende veranderingsbereidheid en houden de werknemers in een staat van constante mobilisatie. Dit alles is een effect van de afnemende betrokkenheid bij het werk, maar het draagt daar ook verder aan bij, juist omdat het van werknemers wel voortdurende betrokkenheid eist, zonder daar reële zeggenschap tegenover te stellen.

Het is in dat opzicht zorgwekkend, dat Duyvendak en Van der Lans zelf juist pleiten voor een grotere nadruk op procesbewaking, het optreden van het bestuur als verbindingsofficier en voor interactief beleid. Daar kan veel moois uit voortkomen als dat gepaard gaat met een overheid die zelf duidelijk stelling neemt. Maar op dit moment leidt het vooral tot het instandhouden van een bestuurlijke dynamiek, waarvan niemand weet waar die naartoe gaat en waarbij uiteindelijk degene met de langste adem (en dat is meestal: de partij met de sterkste institutionele positie, en dat zijn meestal de ambtelijke diensten) zijn zin krijgt. Dat lijkt me niet de bedoeling. Kortom: zonder af te willen doen aan de waarde van publieke betrokkenheid, leidt de denkrichting van dit essay de verkeerde kant op. Duyvendak en Van der Lans willen de zorg afschermen tegen de boze wereld van de economie, maar vergeten dat GroenLinks nooit alleen de partij van de zorg moet zijn, maar ook een aantrekkelijk alternatief moet bieden voor de partij van de arbeid.

De volledige tekst van het essay van Duyvendak en van der Lans afgedrukt in het GroenLinks Magazine (1, 2001). Op te vragen op: tel 030-2399900; e-mail: partijbureau@groenlinks.nl

Aïjsja, een drama

De voorstelling Aïjsja en de Vrouwen van Medina werd afgelast na heibel over vermeende belediging van de islam. De discussie die daarover losbarstte werd gekenmerkt door manke vergelijkingen en clichés in alle soorten en maten.

door
Naïma
Azough

Naïma Azough is
journalist en
stafmedewerker van
Rotterdam 2001,
Culturele Hoofdstad
van Europa

En zeg: Het wezenlijke is gekomen en het ijdele is ver-
gaan. Het ijdele is waarlijk vergankelijk.” (Koran, Soe-
ra 17:81) In het debat rondom de afgelaste muziek-
theatervoorstelling *Aïjsja en de Vrouwen van Medina* speelt
deze Koranische uitspraak van de Profeet Mohamed voort-
durend op de achtergrond. Volgens de overleveringen reci-
teerde de Profeet dit vers na opdracht te hebben gegeven de
afgodsbeelden in de Ka’ba, het heiligdom in Mekka, te vernietigen. Dit vers, samen met andere overleverde uitspra-
ken van de Profeet, heeft tot het zogenaamde beeldverbod
geleid. Dit beeldverbod is de directe oorzaak van de afge-
lasting van *Aïjsja en de Vrouwen van Medina*. “Als dit stuk zou
worden opgevoerd, zouden mensen beledigd zijn en zou-
den ongeregelde uitbreken”, zei een woordvoerder
van de Samenwerkende Arabische Jongeren in NRC *Handelsblad* eind november vorig jaar. “Het is absoluut verbo-
den om de profeet, zijn echtgenotes en zijn vrienden uit te beelden.”

Kort de voorgeschiedenis. Regisseur en theatermaker
Gerrit Timmers van het *Onafhankelijk Toneel* is geïnspireerd
door de roman *Ver van Medina* van de Algerijns-Franse
schrijfster Assia Djebar en vraagt haar of hij dit boek tot

een toneelstuk mag bewerken. Gerrit Timmers werkt reeds
jaren samen met Marokkaanse acteurs en Marokkaanse
culturele organisaties in Marokko en Nederland. Met to-
neelstukken als *Mijn moeder, mijn beschaving*, gebaseerd op
de gelijknamige roman van de Marokkaanse schrijver
Driss Chraïbi, en *Othello* – waarbij de hoofdrolspeler een
blanke Othello in een Arabische omgeving is – heeft hij een
gemêleerd en trouw publiek aan zich weten te binden.

Assia Djebar, de schrijfster, is enthousiast en wil zelf het
libretto schrijven. In Marokko worden audities gehouden
voor Arabisch-talige acteurs en musici die onder andere de
rol van Aïjsja, de jongste en favoriete vrouw van de Profeet,
zullen zingen en spelen.

Aïjsja zou de voorlopige kroon op het werk van Gerrit
Timmers zijn geweest. Vrijdag 9 februari zou het stuk in
Theater Zuidplein in Rotterdam in première gaan. De ac-
teurs zouden eind november naar Nederland vliegen om
met de repetities van start te gaan. Zou, zouden, als niet
half november de heibel begint. Het balletje rolt van een
Marokkaans-Rotterdamse organisatie die bezwaar aantekent,
naar de Marokkaanse consul die het Onafhankelijk
Toneel belt waar ze in hemelsnaam mee bezig zijn, naar

Marokko waar sommige van de Marokkaanse spelers en musici ook bezwaren uiten tegen Aïjsa op toneel. Het doek valt als eind november alle islamitische medewerkers uit Marokko en Nederland per fax hun medewerking opzeggen. Het Onafhankelijk Toneel last officieel de opvoering van het toneelstuk af.

De kwestie wordt er niet helderder op als een zogezegd anonieme islamitische organisatie een fax over de voorstelling verstuurt aan de Marokkaanse krant *Ittihad Al Ishtiraki*. Voor de krant is dit aanleiding om een van de spelers in Aïjsa, de bekende Marokkaanse actrice Saida Baadi, ter verantwoording te roepen. Terstond distantieert de actrice zich van het stuk. Het zou van onvoldoende respect voor de islam zou getuigen en de profeet teveel als een gewone man naar voren brengen. De actrice zou via via met eenzelfde lot als Rushdie bedreigd zijn, mocht ze doorzetten met het stuk. Een bedreiging die de daaropvolgende maanden veel ophef veroorzaakt, maar die uiteindelijk een storm in een glas water blijkt te zijn.

EZELSOOR Voor Rotterdam 2001, *Culturele Hoofdstad van Europa* vormde de afgelasting een enorme teleurstelling. Per slot van rekening belichaamde Aïjsa als Marokkaans-Nederlandse coproductie het streven naar een niet-vrijblijvende vorm van culturele diversiteit in de kunsten. Met een stuk over de begintijd van de islam waarin verhaald wordt van de vrouwvriendelijke houding van de Profeet. En dat in het Arabisch met Nederlandse boventiteling. Opgevoerd in vlakke vloertheaters, maar ook in culturele wijkcentra. Kortom, een stuk van een Nederlandse theatermaker die bij uitstek niet de makkelijkste weg naar een cultureel divers publiek wilde vinden. En die dit publiek niet wilde verliezen door koste wat kost Aïjsa op te voeren.

De polemiek barstte los. Wel of geen bedreigingen. Vrijheid van meningsuiting versus vrijheid van godsdienst. Hoever mag een kunstenaar gaan? En hoe ver reikt de macht van een gelovige? De affaire-Aïjsa is nu eens echt een multicultureel drama. Een drama met alle dilemma's van dien. Een drama waarbij de twee kampen elkaar aanvankelijk niet zagen noch hoorden.

Als hoogleraar sociologie Anton Zijderveld in het programma *Buitenhof* een column over de affaire uitspreekt, waarin hij schande spreekt van de aantasting van artistieke vrijheid, preekt hij slechts voor eigen parochie. Evenals de imam die op geen enkele wijze aan het beeldverbod kan of wil tornen, en nooit een Aïjsa op het toneel zou willen zien. De vergelijkingen met het gekrakeel dat gepaard ging met het opvoeren van Fassbinders *Het vuil, de stad en de dood* of de publicatie van *Het Ezelsoor* van Gerard Reve, zijn dan ook snel gemaakt. Toch gaan die vergelijkingen mank. Soortgelijke aanvaringen tussen kunst en religie waren in de Nederlandse context ingebed in de maatschappelijke omwenteling van de jaren zestig. Een omwenteling die samen ging met ontkerkelijking, politieke emancipatie van de burger, seksuele vrijheid en nog veel meer zoets.

Kortom, een volledig andere context dan de Nederlandse context waar een Marokkaanse moslimgemeenschap als minderheid anno 2001 in leeft. Een minderheid die zich soms onbegrepen voelt, die te kampen heeft met stereotypering en met een gebrek aan vertrouwen dat leidt tot gevoeligheid, tot een hakken in het zandreflex en tot wantrouwen. Wantrouwen dat in de zaak Aïjsa heeft geleid tot

clichés in alle soorten en maten. Van westerlingen die slechts kwaad in de zin hebben met de arme moslims, tot moslims die een fundamentalistische vijfde colonne zouden vormen.

Maar nogmaals, het is een cliché, de Marokkaanse moslimgemeenschap in Nederland is geen gemeenschap. Hippe meiden gaan op vakantie in Marbella, waar hun ouders nog elk jaar naar Marokko afreizen. Jonge twintigers zoe-

De Marokkaanse moslimgemeenschap in Nederland is geen gemeenschap

ken hun roots in de klassieke muziek van Oum Kalthoum en de gedichten van Rumi, terwijl leeftijdgenoten hun Marokkaans op traditionele wijze beleven. De diversiteit aan meningen en levenswijzen is groot. Het contrast tussen progressief en jong en tussen behoudend en ouder is groot. Net als het contrast tussen belijdend en niet belijdend moslim. Wellicht zal zich dezelfde ontwikkeling aftekenen als binnen de joodse gemeenschap, waar van streng-orthodox, progressief-joods tot aan seculier zich allen joods kan, wil en mag noemen.

Binnen de Marokkaanse moslimgemeenschap is echter de behoefte aan en het belang van discussie en dialoog groot. Zonder erkenning van de veelheid aan opvattingen is er geen wezenlijke verandering mogelijk. Een discussie waarbij niemand zich op voorhand zou hoeven te verantwoorden voor zijn opvattingen. Een discussie die een voorbeeld kan nemen aan de vrijzinnige, open manier waarop Aïjsa, de jongste vrouw van de profeet, ruim 1400 jaar geleden geen blad voor de mond nam.

✘

De vrouwen van Medina

Want waar respect opgebracht moet worden voor de waarde van godsdienstvrijheid dient ook respect opgebracht te worden voor de waarde van vrijheid van meningsuiting. Het een kan niet zonder het ander.

Het theaterstuk *Aïjsa en de Vrouwen van Medina* verhaalt van de verbeteringen die de intrede van de islam tot gevolg had voor vrouwen. Aïjsa, de jongste, favoriete en meest uitgesproken vrouw van de profeet Mohammed, speelt in deze geschiedenis een bijzondere rol. Het stuk vertelt hoe Aïjsa na een veldtocht alleen in de woestijn verdwaalt, waarna ze door een jeugdvriend wordt gevonden en teruggebracht.

Als hij haar niet recht in de ogen kan zien, wordt dit door omstanders als bevestiging van overspel gezien. Geroddel en hypocrisie zijn het gevolg. Dan daalt er op de Profeet een vers dat ons leert dat iemand pas beschuldigd mag worden, als er vier getuigen zijn. Volgens sommige interpretaties is dit door overlevering vastgelegde vers ook een aanklacht tegen hypocrisie. Het stuk eindigt dan als volgt:

"O mijn zusters, mijn gezellinnen, mijn gelijkgezinden, dit is de dag van de Waarheid dit is de tijd van het vertrouwen, de periode van de wederopleving, laten wij ons hart vullen met de vreugde en de troost van deze dag! 'Waarom hebben ze geen vier getuigen kunnen vinden!' laten we dit vers psalmzingen, bij iedere dageraad, bij iedere schemering, dit vers wordt ons harnas, onze eer, onze werkelijke sluier!"

(vertaling: NRC Handelsblad)

Rijksgrens

Grensoverschrijding is toegestaan aan EEG-onderdanen onder de volgende voorwaarden:

- 1. De grens mag alleen te voet of per fiets overschreden worden tussen zonsopgang en zonsondergang.*
- 2. Men moet een geldig grensoverschrijdingsdocument bij zich dragen.*
- 3. Uitsluitend het meenemen van vrijgestelde reizigers-bagage is toegestaan.*

Hauptzollamt Geldern

Grenzschutzamt

Voortgaan op de weg van mondiale integratie het openzetten van de grenzen. Jeroen voordelen dan nadelen. Op de volgende

heeft als logische consequentie Doomernik ziet meer pagina een kritische reactie.

foto: Luuk van der Lee / HH

Open de grenzen

door
Jeroen Doomernik

Jeroen Doomernik is verbonden aan het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, van de Universiteit van Amsterdam; j.doomernik@ps.nl

Mobiliteit wordt vaak als opvallendste kenmerk van de moderne wereld genoemd: de vrije en steeds snellere beweging van goederen, diensten, kapitaal en mensen over de aardbol. We vinden het inmiddels volstrekt normaal om ons meermaals per jaar als toerist naar verre oorden te spoeden. Zakenlieden, studenten, wetenschappers en vele andere professionals gaan graag een tijdje buitenslands werken of studeren. En we juichen dat toe. Althans, zolang het om onszelf en onze gelijken gaat. Met man en macht proberen wij deze mobiliteit te monopoliseren, of hoogstens als gunst uit te delen. Daarin slagen we maar matig want de belangrijkste factoren die emigratiedruk veroorzaken liggen buiten ons directe bereik, zijn zelfs grotendeels autonoom – want het gevolg van economische en demografische scheefgroei – en zullen dan ook niet binnen afzienbare tijd van karakter veranderen.

Momenteel voert de Nederlandse overheid, samen met de andere West-Europese staten, een restrictief immigratiebeleid. Hiervoor zijn verschillende redenen te noemen, maar de belangrijkste is ongetwijfeld dat het problematisch blijkt ongevraagde nieuwkomers te integreren op de

arbeidsmarkt. Omdat de overheid desalniettemin voor een ieder die zich rechtens in het land bevindt en niet voor zichzelf kan zorgen een zorgplicht voelt, zijn de economische kosten hoog. Onbeperkt immigranten binnenlaten, is daarmee onmogelijk. Eenvoudig gezegd komt het huidige beleid op het volgende neer: de overheid zegt altijd nee tegen een ongevraagde immigrant tenzij er, meestal internationale, wettelijke verplichtingen zijn om ja te zeggen. Dit betreft immigranten die zich hier bij de partner of het gezin willen voegen en vluchtelingen. De eerste categorie betreft een afgebakende groep, de tweede categorie niet. Het gevolg daarvan is dat iedereen die naar Nederland wil komen maar niet beschikt over hier reeds gevestigde familieleden of een partner, weinig anders rest dan een asielerzoek in te dienen. De asielerprocedure is daarmee tot een grote trechter geworden waar – idealiter – aan het einde uitsluitend die personen uitrollen die bescherming behoeven. Dit vereist in alle gevallen individuele toetsing van het vluchterelaas. Bij een geringe instroom van asielerzoekers behoeft dit geen groot probleem te vormen maar als het er veel worden, zoals het laatste decennium het geval was, treden ca-

paciteitsproblemen op. De huidige strategie van de overheid om met dit capaciteitsprobleem om te gaan, is tweeledig: enerzijds het reduceren van het aantal personen dat naar Nederland komt (immers op het moment dat een migrant zich op Nederlands grondgebied bevindt, móet een asielverzoek in behandeling genomen worden), anderzijds de vergroting van de capaciteit om sneller tot een beoordeling te kunnen komen.

PERVERS Deze ontwikkeling leidt ertoe dat migratie steeds meer het karakter krijgt van een wereldwijde *business*. Het grote nadeel daarvan is dat voor alle betrokken partijen de kosten sterk stijgen. Aan onze kant verdienen steeds meer mensen in deze *business* hun brood en hebben er daarmee belang bij de huidige praktijk in stand te houden en zelfs verder uit te bouwen. Bij de Immigratie- en Naturalisatie

Dienst (IND) werken inmiddels duizenden mensen. De bewaking van de buitengrenzen van de EU vergt verder een grote politie- en semi-militaire inzet en investeringen in high-tech opsporingsapparatuur.

Tegelijkertijd leidt de migratiecontrole er toe dat vluchtelingen professionele hulp nodig hebben. Dat is hulp die geld kost. De winsten die door zulke mensensmokkelaars worden gemaakt, zijn zeer omvangrijk. In dit segment van de migratie-*business* gaat inmiddels meer geld om dan in de drugshandel. En zoals er overheden zijn die van de drugshandel profiteren zullen er ook zijn die ontdekken dat vervolging van de eigen onderdanen een lucratief exportproduct oplevert. Dit is een onverkwikkelijke ontwikkeling waarvoor uiteindelijk de asielzoeker de rekening betaalt. Er vindt een perverse voorselectie plaats in het voordeel van de kapitaalkrachtige vluchtelingen.

Ook de asielprocedure zelf heeft zwakke punten die fundamenteel en daarmee onoplosbaar zijn. De achilleshiel bestaat uit de noodzaak tot individuele beoordeling. Slechts in weinig gevallen krijgt een asielzoeker zonder dralen een vluchtelingenstatus. In veruit de meeste gevallen betekent de procedure een langdurig wikken en wegen waarbij uiteindelijk de grens tussen het al dan niet verstrekken van een verblijfsvergunning toch nog min of meer arbitrair tot stand komt. Een andere zwakke schakel is dat in de praktijk veel afgewezen asielzoekers niet naar hun land van herkomst terug willen of kunnen keren. Vooral in het laatste geval ontstaat een moreel dilemma. Er is een groeiend leger van immigranten van wie de overheid weet dat ze er zijn, maar voor wie ze geen verantwoording neemt of de gelegenheid biedt verantwoordelijkheid voor zichzelf te nemen (anders dan vertrekken). Dat is de onvermijdelijke consequentie van het asielbeleid.

OPHEFFEN Kortom, er kleven inherente, ongewenste consequenties aan het huidige, op de asielprocedure geïntegreerde immigratiebeleid. Fundamenteel zijn twee oplos-

sing te bedenken. De eerste is economisch, politiek en cultureel op onze schreden terug te keren: geen globalisering maar autarkie, of tenminste een sterke reductie van onze eigen mobiliteitsdrang. Extreem-rechts in Europa heeft zich dat thema eigen gemaakt, getuige de opstelling van de Oostenrijkse FPÖ ten aanzien van Europa, en de verkiezingslogan van het Franse Front National: *globalisation = immigration*. Het is niet prettig om het met Le Pen c.s. eens te moeten zijn, maar daarin hebben ze gelijk. Willen we voortgaan op de weg van verdere mondiale integratie – met als aantrekkelijk eindpunt (hoe ver weg liggend ook) vrijheid, veiligheid en welvaart voor elke wereldburger – dan kan een tweede oplossing alleen gevonden worden in liberalisering van migratie. Over hoe dat precies in het vat te gieten, kan lang worden nagedacht, maar het loont de moeite eerst eens een hele simpele oplossing onder ogen te nemen: het grotendeels opheffen van immigratiebeperkingen. Het momenteel in de EU reeds geldende vrije verkeer voor werknemers kan daarbij als voorbeeld dienen.

Het staat elke EU-burger vrij om in een andere lidstaat werk te zoeken. Daarvoor is geen verblijfsvergunning vereist. De premisse onder dit beleid is dat indien geen werk gevonden wordt, de migrant naar huis gaat of het elders probeert. Dit wordt voetstoots aangenomen, van controle is nauwelijks sprake. Bepalend voor het volume van de immigratie is in deze opzet het absorberend vermogen van de arbeidsmarkt. De controlerende rol van de overheid moet zich vooral richten op het naleven van CAO's en het verhinderen van zwarte arbeid om te voorkomen dat nieuwkomers worden uitgebuit of oneigenlijke concurrentie op de arbeidsmarkt vormen. Die taak kan worden vervuld door werkloos geworden IND-personeel.

Een asielverzoek indienen blijft mogelijk voor mensen die niet (meteen) kunnen werken, bijvoorbeeld omdat ze

We juichen mobiliteit toe, althans zolang het om onszelf en onze gelijken gaat.

zijn gemarteld of anderszins getraumatiseerd. Dit kan vrij eenvoudig door eenieder die zich aan de grenzen meldt, te laten verklaren wat hij of zij voornemens is in Nederland te komen doen. De intentie werk te zoeken sluit het vragen om bescherming uit, en vice versa. Een dergelijke oplossing biedt een aantal grote voordelen maar ook enige nadelen. En enige dingen zullen nauwelijks veranderen, bijvoorbeeld het totaal aantal migranten dat zich op enigerlei moment in het land ophoudt zal niet substantieel groeien. Wel zal de mobiliteit, de aantallen migranten die komen en gaan, vermoedelijk stevig toenemen.

CONTRAPRODUCTIEF Een eerste en zeer evident voordeel is dat het goedkoper is: veel minder uitkeringen, opvang en bureaucratische rompslomp. Ten tweede is er weinig reden om aan te nemen dat onder deze nieuwe regeling mensen op de vlucht minder bescherming krijgen dan nu het geval is. Ten derde: asielzoekers en andere immigranten die zich met moeite door het huidige systeem hebben geworsteld en de een of andere verblijfstitel hebben bemachtigd, zijn wel gek als zij vervolgens dat recht

verspelen door na enige tijd naar hun moederland terug te keren. Een andere sterke rem op hun mobiliteit is dat zij niet in België, Duitsland of elders hun arbeid aan mogen bieden. Eenmaal hier bevindt de migrant zich dus onder zedtdwang. Recent Amerikaans onderzoek leert dat het verscherpen van de grenscontroles tussen Mexico en de VS niet leidde tot een afname van het aantal illegale Mexicanen in de VS maar wel tot een sterke reductie in hun mobiliteit: eenmaal heelhuids binnen is het risico (en de kosten) van heen en weer reizen te groot. Ook het Nederlandse verleden laat zien dat immigratiebeperkingen contraproductief neigen te zijn. Tot de wervingsstop van 1973, migreerden Zuid-Europeanen, Turken en Noord-Afrikanen vrijelijk heen en weer. De flows waren relatief groot, de stocks (het aantal zich op enig moment in het land ophoudende immigranten) waren relatief bescheiden. Pas toen, na 1973, het niet langer mogelijk was om zich in Nederland tijdelijk of permanent te vestigen, begon het aantal migranten ras toe te nemen: zij die hier waren, bleven – werkloos of niet – en hun gezinsleden kwamen na. Daarmee werd precies dat bewerkstelligd wat de overheid meende te moeten vermijden.

Ten vierde: een groot voordeel van optimale mobiliteit is dat die niet alleen de migranten betreft maar ook hun geld. Een migrant die zich niet gedwongen ziet te blijven, zal veel eerder een deel van zijn inkomsten in de economie van het herkomstland laten vloeien; voor zijn eigen toekomst maar ook voor zijn achtergebleven familieleden. Wereldwijd overschaduwden deze geldstromen naar armere landen ook nu al het totale volume aan ontwikkelingshulp. Berekeningen voor de Mexicaanse economie laten daarbij zien dat het cumulatieve effect van deze migra-dollars dubbel of zelfs drievoudig is. Dit bevordert de economische convergentie tussen Noord en Zuid. Kortom: immigratie is een creatieve en effectieve vorm van ontwikkelingssamenwerking. Dit laat overigens onverlet dat ook een actievierde rol van Westerse overheden in het bestrijden van de economische ongelijkheid gewenst is, opdat op iets kortere termijn een recht op emigratie samen kan gaan met de mogelijkheid in het eigen land een toekomst op te bouwen.

Ten vijfde: mensensmokkel is niet langer lucratief en er vloeien geen grote stromen geld in de handen van de georganiseerde misdaad. Ten zesde: werkgevers kampen momenteel met een tekort aan personeel. Nodeloos migranten in de molen van het asielbeleid stoppen, is voor henzelf maar ook voor de ontvangende samenleving hoogst contra-productief. Ten zevende: er zijn goede redenen om aan te nemen dat het huidige systeem rechts-extremisme in de kaart speelt. In Duitsland en Oostenrijk is dit zeer zichtbaar maar ook in Nederland is een dergelijke samenhang niet al te ver gezocht: als een overheid beweert dat het land geen immigratieland is, terwijl elke burger op straat kan zien dat dit onjuist is, heeft dit gevolgen voor de geloofwaardigheid van de overheid. Realiteit en retoriek moeten met elkaar in evenwicht zijn wil de legitimiteit van de overheid niet in het geding komen. Dit kan door een expliciet immigratiebeleid te voeren.

GELUKZOEKERS Tenslotte: de vele middelen die het huidige immigratiesysteem opslokken, kunnen worden ingezet voor goede regionale opvang van *displaced persons*, de meeste van wie momenteel nauwelijks internationale

bescherming genieten, laat staan dat zij als asielzoeker naar de EU weten te komen.

Een nadeel van liberalisering is dat er zich mogelijk meer personen in het land zullen gaan ophouden die zichtbare armoede met zich dragen. Zij zijn op zoek naar werk maar slagen er niet in een geïnteresseerde werkgever te vinden. Normaliter zullen zij naar huis terugkeren of hun geluk in een derde land zoeken, maar we moeten rekening houden met een beperkt aantal personen voor wie dat niet opgaat. Zij zullen wellicht hun toevlucht nemen tot bedelen en onder bruggen slapen. Enigszins cynisch gesteld, is het evenwel de vraag of dit niet eerder een esthetisch dan een ethisch probleem is. De persoon in kwestie zou in zijn moederland mogelijk eveneens moeten bedelen en op de grond slapen, alleen daar onttrekt zich zijn lot aan onze waarneming.

Zeker in de eerste jaren na het vrijgeven van immigratie zullen relatief veel gelukzoekers naar Europa komen. Op het moment echter dat langzaam het besef de wereld rondgaat dat het helemaal zo gemakkelijk niet is om hier voet

Als een overheid beweert dat het land geen immigratieland is, terwijl elke burger op straat kan zien dat dit onjuist is, heeft dit gevolgen voor de geloofwaardigheid van de overheid.

aan de grond te krijgen, zullen deze aantallen afnemen en uiteindelijk in een migratiesaldo resulteren dat in de buurt van het huidige ligt. Een ander probleem kan ontstaan als werkgevers de voorkeur gaan geven aan nieuwkomers boven hier reeds langer aanwezige allochtonen. Waarschijnlijk is een dergelijke ontwikkeling niet, althans niet voor brede delen van de arbeidsmarkt, omdat een hier geïntegreerd persoon voordeel heeft van zijn talenkennis. Voorwaarde is wel het eerder gememoreerde strakke toezicht op de arbeidsmarkt. Zwarte arbeid zal sterker dan nu bestreden moeten worden.

Wat betreft aanspraken van nieuwkomers op de verzorgingsstaat, kan simpelweg geredeneerd worden dat iemand lang genoeg en in voldoende mate daaraan financieel moet bijdragen alvorens er iets voor terug te krijgen. Dit leidt tot een gedifferentieerd burgerschap, met name als het gaat om economische rechten. Hoewel de duur daarvan zo beperkt mogelijk moet blijven, is dit een onvermijdelijk gevolg van een liberaal immigratiebeleid.

Tenslotte: deze aanpassingen van het migratiebeleid kunnen niet uitsluitend binnen Nederland gestalte krijgen. Een *Alleingang* binnen Europa is sinds het Verdrag van Amsterdam niet langer mogelijk. Wel is Nederland administratief goed toegerust om de sprong te wagen. Ons land kent, samen met Duitsland en de Scandinavische landen, een deugdelijke bevolkingsadministratie, een centraal vreemdelingenregister en het Sofi-nummer. Dit is essentieel in een systeem van gedifferentieerd burgerschap. Immers, het moet mogelijk zijn nauwkeurig vast te stellen hoeveel rechten zijn opgebouwd.

Bovenstaande tekst is geschreven op verzoek van GroenLinks als bijdrage aan het debat over het nieuwe verkiezingsprogramma

Het openzetten van de grenzen leidt tot uitsluiting binnen de grenzen. Daarmee kom je van de regen in de drup. Zo luidt de kritiek op het voorstel tot liberalisering van migratie in het voorgaande artikel.

foto: Piet den Blanken / HH

Grenzen aan migratie

Jeroen Doomernik maakt met zijn controversiële voorstel duidelijk dat het immigratiebeleid vragen oproept die verplichten tot een antwoord. De druk op de arbeidsmarkt en de roep om buitenlandse krachten is groot, het toekomstperspectief van de vergrijzende babyboomers is somber. De migratiedruk blijft onverminderd hoog en vraagt om creatievere oplossingen dan stoere maatregelen die suggereren dat we migratie kunnen beheersen. Hoewel vrijheid van vestiging geen grondrecht mag heten, is het op zijn minst een mooi streven, passend binnen de toenemende en veelgeroemde globalisering. En steeds weer duikt de vraag op of een toelatingsbeleid met maar één loket, namelijk de asielprocedure, geen misbruik in de hand werkt. Kortom, dit thema verdient een uitgewerkte visie op het thema arbeidsmigratie.

Jeroen Doomernik biedt de lezer echter slechts twee alternatieven voor het huidig toelatingsbeleid: de grenzen dichtgooien of juist open zetten. Het dichtgooien is nauwelijks een alternatief in een tijd dat de grenzen binnen Europa geslecht worden en het mondiaal verkeer in alle opzichten intensiever is dan ooit. Doomernik komt zo als vanzelf bij het tweede uit. Hij redeneert vanuit de veronderstelling dat liberalisering niet zal leiden tot een stijging van het aantal immigranten. Toch meent hij dat liberalisering noodzaakt tot een beperkte toegang tot de voorzieningen

die nu voor de meeste burgers open staan. Hij introduceert daartoe een systeem van gedifferentieerd burgerschap, waarbij het aantal rechten toeneemt naarmate het verblijf in Nederland langer duurt.

Hoewel het idee om de grenzen verder open te zetten menig linksdenkende sympathiek in de oren zal klinken, kleven er bezwaarlijke risico's aan het voorstel van Doomernik. Gedifferentieerd burgerschap impliceert een tweedeling tussen eerste- en tweede-rangsburgers. In het huidige beleid is iemands rechtspositie afhankelijk van het soort verblijfsvergunning en nationaliteit, maar in het belang van de integratie van nieuwkomers is het juist noodzakelijk om deze verschillen zo klein mogelijk te houden. Als een gezin naar Nederland is gekomen, begint de integratie vaak pas echt. Een snelle start met een opleiding kan het arbeidsperspectief verbeteren. En met de wetenschap van permanent verblijf is er ruimte voor meer binding. Kortom, de mate van betrokkenheid bij en deelname aan de samenleving is niet alleen een kwestie van cultuur of bereidheid, maar hangt ook af van de rechten die je toegekend worden. Een sterke rechtspositie zou niet als de beloning van, maar veeleer als een voorwaarde tot een geslaagd integratieproces gezien moeten worden. Bij de eerste golf arbeidsmigratie in de jaren zestig ging het beleid zozeer uit van tijdelijk verblijf, dat arbeidsmigranten hun toekomst

door
Tineke Strik

Tineke Strik is juriste en beleidsmedewerker justitie van de Tweede Kamerfractie van GroenLinks

in het geheel niet op Nederland konden of wilden richten. De taalachterstand en het gebrek aan participatie die dit tot gevolg had, werken nog steeds door in de segregatieproblemen van vandaag. Nu het besef eindelijk is doorgedrongen dat mogelijkheden (tot integratie) samenhangen met rechten, zou het onverantwoord zijn om een systeem van verschillen te gaan introduceren.

UITSLUITING En hoe zit het met de legitimatie van onze democratie als menig inwoner van Nederland geen invloed op de politieke besluitvorming kan uitoefenen? Als veel burgers in en uit vliegen en alleen iets over het eigen leven te zeggen hebben? Het beperkte kiesrecht van nu roept deze vragen al op. Je zou het kiesrecht juist moeten versterken in plaats van nog verder uit te kleden. Migranten zonder rechten zullen niet zo snel de Nederlandse taal leren, en als overheid heb je ook geen eisen te stellen als je niets biedt. Of ze inburgeren is ook maar zeer de vraag. Het zal de cohesie van onze samenleving danig op de proef stellen. Burgerschap zal verworden tot een optelsom van rechten.

Met de Koppelingswet heeft de politiek enige jaren geleden besloten tot het buitensluiten van illegalen en mensen die nog in de procedure zitten. Geen rechten of voorzieningen meer, met uitzondering van onderwijs voor leerplichtige kinderen en medische hulp voor urgente gevallen. Die uitsluiting heeft de verwachte schrijnende gevolgen. Er is humanitaire nood, mensen zijn afhankelijk geworden van particuliere organisaties en van een enkele gemeente die haar nek durft uit te steken. De scheidslijn tussen *haves* en *havenots* kan bijna niet scherper en zet de beginselen van solidariteit en barmhartigheid onder druk.

Doomernik zet de lijn van de Koppelingswet verder door. Hij kiest ervoor om grote groepen mensen van elementaire voorzieningen uit te sluiten. En hij noemt dat een esthetisch probleem, verwijzend naar de huidige ellende in ontwikkelingslanden. Maar gooit hij daarmee niet erg gemakkelijk de normen en waarden overboord die onze beschaving kenmerken? Als naleving daarvan niet meer tegenover elke inwoner gewaarborgd is, begint het fundament van onze rechtsstaat aardig weg te zakken. En zullen we dan wel iets voor mensen buiten die grenzen betekenen?

Doomerniks idee voor gedifferentieerd burgerschap komt voort uit noodzaak, omdat het vanzelfsprekende recht op sociale voorzieningen geen stand houdt bij open grenzen. Er is simpelweg een grens aan de capaciteit van ons sociale zekerheidsstelsel. Hij verkiest uitsluiting binnen de grenzen boven een selectief toelatingsbeleid aan de grens. Maar kun je nog over open grenzen spreken als je wel het grondgebied kunt betreden, maar voor het overige niet bestaat? En wat zal de concurrentie op de arbeidsmarkt tot gevolg hebben? Dat alleen de sterke, jonge, gezonde man nog maar aan de bak komt? Dat voorkom je niet door de controle op naleving van de CAO's te versterken. Bovendien, wat heb je aan een CAO als je geen sociale rechten hebt? Hoe vermijd je dat mensen elkaar verdringen op de woningmarkt en de schandalige onderverhuurpraktijken zullen toenemen?

LEGALISEREN Als je vindt dat elke burger gelijke rechten en kansen moet hebben, ontkom je niet aan een andere

oplossing. Ook als je migranten een goede terugkeeroptie aanbiedt, wat de mobiliteit zal versterken, leert de ervaring dat veel migranten zich hier voor langere tijd vestigen. Dus kun je hen maar beter zo snel mogelijk de rechtspositie bieden die integratie mogelijk maakt, om elke tweedeling bij voorbaat kansloos te maken. Gelijke rechten en kansen betekent natuurlijk wel dat er voor iedereen werk, huisvesting, sociale en medische bijstand en onderwijs moet zijn en blijven. Deze noodzaak geeft tevens de begrenzing aan van het aantal migranten dat je toe kunt laten. Dus niet te snel en gretig naar het buitenland kijken bij een tijdelijk tekort op de arbeidsmarkt, als ondertussen tienduizenden werkzoekenden hier maar niet aan de bak komen.

Naast legale werkzoekenden, verblijven duizenden potentiële werknemers zonder status in Nederlanders. Denk aan 'witte illegalen' die niet eens bij de burgemeesterscommissie zijn voorgedragen, uitgeprocedeerde asielzoekers die niet worden geaccepteerd door hun herkomstland of zelfs geen herkomstland hebben en asielzoekers die al jarenlang in overvolle asielcentra op uitsluitel wachten. Door hen te legaliseren, aan de vooravond van een nieuwe vreemdelingenwet, zou de Nederlandse regering heel wat onrecht herstellen en schoon schip maken met de gevolgen van een wankelmoedig beleid. Velen van hen zouden op grond van hun werkervaring of opleiding op korte ter-

Kan je nog over open grenzen spreken als je wel het grondgebied mag betreden, maar voor het overige niet volwaardig meetelt?

mijn aan de slag kunnen op de arbeidsmarkt.

Voor de langere termijn zou de regering kunnen onderzoeken hoeveel banen in welke branches te garanderen zijn op de lange termijn, om daarop het aantal toe te laten migranten te bepalen. Naast deze groep, waarbij je eisen aanzien van vakkennis- en vaardigheden kunt stellen, kun je met een soort *green card*-systeem gaan werken waarop alle migranten kunnen intekenen. Dat biedt de mogelijkheid om juist mensen om humanitaire redenen toe te laten.

Los daarvan dient de asielprocedure natuurlijk open te blijven staan voor mensen die in Nederland bescherming zoeken tegen vervolging, een onmenselijke behandeling of oorlog in het herkomstland. Hun asielverzoek moet wel binnen een half jaar definitief beantwoord kunnen zijn, zodat degenen die toegelaten worden zich op korte termijn kunnen richten op volwaardige integratie.

Al blijft tijdelijk verblijf voor iedereen persoonlijk een optie, de ontvangende samenleving zal er rekening mee moeten houden dat de meeste toegelaten migranten hier een duurzaam bestaan opbouwen. Dat is niet alleen een nuchter feit, maar ook van groot belang voor de cohesie in onze samenleving. Dit vergt echter wel een sterke regierol en een lange termijnvisie van de overheid. Om de verpauperde wereld die Doomernik schetst te vermijden, kun je arbeidsmigratie maar beter niet overlaten aan de krachten van de markt.

✱

Leefbaar Nederland: de Oranje partij

foto: Plet den Blanken / HH

Leefbaar Nederland profileert zich als een partij links van het midden. Een eventueel succes zou wel eens ten koste van D66 en de PvdA kunnen gaan. GroenLinks heeft iets minder te vrezen.

door
Philip van Praag

Er is nieuw elan nodig in de Nederlandse politiek en Leefbaar Nederland zal daar voor zorgen. Zo kan men in het kort het streven van de nieuwe partij formuleren. Begin juni vindt het oprichtingscongres van de partij plaats. Na het succes van Leefbaar Hilversum en vooral ook Leefbaar Utrecht zijn de verwachtingen hoog gespannen. Als het aan de initiatiefnemers ligt zal Nederland stormenderhand veroverd worden. De eerste uitslag moet in dubbele cijfers geschreven kunnen worden.

Deze ambitie lokt de nodige scepsis uit. De vraag is of dat

terecht is. Wie in 1998 voorspeld had dat Leefbaar Utrecht binnen enkele jaren met 14 zetels met afstand de grootste partij in de gemeenteraad zou worden, was ongetwijfeld voor gek verklaard. Het succes van de plaatselijke leefbaarheidspartijen is te herleiden tot een aantal factoren. De belangrijkste politieke factor is het succesvol politiseren van lokale problemen. Men heeft laten zien dat de consensus tussen de gevestigde partijen over bepaalde ambitieuze plannen niet gebaseerd was op brede steun onder de kiezers. Zo heeft Leefbaar Hilversum zich altijd gekeerd tegen

het verkeersbeleid in de gemeente en Leefbaar Utrecht verzette zich tegen het cityplan om het stationsgebied drastisch te vernieuwen. Het succes van deze leefbaarheidspartijen is een slag in het gezicht van de vertechnocratiseerde en doorgeschoten consensuspolitiek van de gevestigde politieke partijen.

FRIS Ook veel andere lokale partijen die de laatste tien jaar zijn ontstaan, hebben hun doorbraak te danken aan een sterk levend plaatselijk onderwerp. Het succes van de lokale partijen is niet de enige wijze waarop blijkt dat plaatselijke elites het contact met de bevolking soms kwijt zijn. Een aantal lokale referenda, bijvoorbeeld over de Stadsprovincie (Amsterdam en Rotterdam) en over IJburg (Amsterdam), hebben een vergelijkbare functie gehad. Besluiten die door een unanieme of nagenoeg unanieme ge-

Het succes van deze leefbaarheidspartijen is een slag in het gezicht van de vertechnocratiseerde en doorgeschoten consensuspolitiek van de gevestigde politieke partijen.

meenteraad waren genomen, werden door een soms zeer grote meerderheid onder de kiezers afgewezen. Gevestigde partijen zijn blijkbaar bij dit soort onderwerpen niet meer in staat de verschillende opvattingen en visies die in de maatschappij leven te verwoorden. Veel politici gruwen juist daardoor van referenda. Een standaardverwijt richting referenda is dat het tegenstellingen bloot legt tussen politici en burgers in plaats van dat het burgers verenigt rond een oplossing. Het is daarbij niet toevallig dat in Utrecht en Hilversum nooit referenda zijn gehouden over de omstreden plannen. Als de burgers niet de kans krijgen om in een referendum hun onvrede te uiten, vergroot dat de kans op het succes van lokale partijen. Juist in Amsterdam

en Rotterdam hebben lokale partijen tot nu slechts een bescheiden aanhang.

Bij het succes van de leefbaarheidspartijen spelen nog twee andere factoren een belangrijke rol. In Utrecht en Hilversum werd de partij getrokken door mensen met veel inzicht in de werking van de media, de plaatselijke afdelingen van de landelijke partijen werden in de publiciteit met groot gemak weggespeeld. In Utrecht heeft daarnaast de populariteit van lijsttrekker Westbroek een belangrijke rol gespeeld.

Leefbaar Nederland is zich eveneens zeer bewust van het belang van de media. Het oprichtingscongres dient een *media event* te worden. In de oproep voor het congres staat te lezen dat het congres 'niet een onaantrekkelijke stemlamine over allerlei paperassen' moet zijn, maar een 'sym-

bool van partijpolitieke vernieuwing', 'het startschot voor een frisse verkiezingscampagne'. Leefbaar Nederland ziet zichzelf als de verwoorder van de onvrede onder de kiezers, men wil graag het succes van de lokale partijen op landelijk niveau evenaren of zelfs overtreffen. De vraag is of de onvrede over de kwaliteit van de democratie echt zo groot is. Tot nu toe geeft onderzoek daar weinig aanwijzingen voor. Toch is er zeker wel een potentieel voor aansprekende nieuwe partijen, niet vanwege de onvrede, maar omdat er nog maar weinig is dat de kiezer bindt aan de gevestigde partijen. Een partij die dat potentieel wil aanboren kan echter niet klakkeloos de lokale successtrategie toepassen.

Ondanks al het geklaag over de paarse grauwsluijer, de ontideologisering van de politiek en de saaiheid van het Binnenhof, is de mate van depolitisering van de landelijke politiek niet vergelijkbaar met het lokale niveau. Er zijn op het eerste gezicht geen gedepolitiseerde landelijke issues waar een nieuwe partij zich sterk mee zou kunnen profileren. De commotie over de Betuwelijn is grotendeels weggevoerd, het verzet ertegen is bovendien in de Kamer door verschillende partijen duidelijk naar voren gebracht. Het rekeningrijden roept ongetwijfeld veel weerstand op, maar is als onderwerp door de VVD bekwaam naar zich toegetrokken. Ook al is nu nog niet duidelijk of er een onderwerp is waarmee de partij zich kan profileren, over een half jaar kan dat anders zijn.

Leefbaar Nederland wil nadrukkelijk niet met de oude begrippen 'links' of 'rechts' geassocieerd worden. In het voorlopige programma van 25 punten slaagt men daar maar gedeeltelijk in. De mix van meer progressieve en meer behoudende punten is in het algemeen niet echt schokkend. Toch vallen er enkele zaken op. Niet zozeer de laptop die men aan alle nieuwe middelbare scholieren wil gaan geven of het pleidooi om 5 mei uit te roepen tot nationale schoonmaakdag. Opvallend is vooral de angst om met rechts-populistische partijen geassocieerd te worden. De partij wil 'alle vormen van racisme en discriminatie op grond van ras, levensbeschouwelijke overtuiging, nationaliteit, afkomst of sekse met kracht bestrijden' en wil de straffen daarvoor verhogen. Wel pleit men voor een 'plicht tot inburgeren'. Verder heeft het bestuur zich voorgenomen streng toe te zien op de politieke achtergrond van kandidaat-kamerleden. Een verleden bij bijvoorbeeld de Centrumdemocraten is niet acceptabel.

LINKS Duidelijk rechtse standpunten treft men niet aan, tenzij het nadrukkelijke pleidooi voor meer veiligheid en de wens de volledige aftrekbaarheid van de hypotheekrente op de eerste eigen woning te handhaven als zodanig worden beschouwd. De keuze voor Oranje als partijkleur, de kleur die in een grijs verleden door de CHU en het GPV werd gebruikt, geeft aan dat men de positie van het koningshuis niet ter discussie wil stellen, maar heeft ook een ludieke ondertoon.

Sommige punten hebben een gematigd linkse strekking. Om toekomstige problemen met de financiering van de AOW het hoofd te bieden stelt de partij een aanvullende vorm van financiering voor. Men wil de AOW-uitkeringontvangers zelf ook een premie (ongeveer 10 procent) laten betalen en dat compenseren met een hogere uitkering (bijvoorbeeld 200 à 250 gulden per maand). Men verwacht hier een beperkt nivellerend effect van: mensen die alleen van

Jan Nagel, op de foto op de vorige pagina zit links Willem van Kooten en rechts Henk Westbroek.

Philip van Praag is verbonden aan de afdeling politicologie van de Universiteit van Amsterdam

de AOW leven zullen hierdoor enkele tientjes per maand meer ontvangen. Opvallend is ook dat men pleit voor herbezuiniging op de privatisering van de nutsbedrijven.

Populistisch is de partij vooral in de suggesties dat voor veel problemen simpele oplossingen mogelijk zijn, nodig is slechts dat politici niet langer de kop in het zand te steken, taboes doorbreken en de echte problemen gaan onderkennen. Het uit zich eveneens in het pleidooi om het aantal ambtenaren met 20 tot 25 procent te verminderen.

De indruk die overblijft is toch dat de partij zich links van het midden profileert, sterk en enigszins modieus inspelend op de veranderingen in de samenleving. Men ziet zichzelf als een vernieuwingsbeweging omdat de politiek nu teveel met de rug naar de toekomst zou staan. Duidelijk is in ieder geval dat men zich niet primair richt op de grote groep 65 plussers en zeker niet op christelijk Nederland. Met het nadrukkelijk pleidooi om voortaan op zondag te stemmen en de keuze om het oprichtingscongres op zondag te houden zal men in die kringen weinig sympathie verwerven. Zoals het er nu naar uitziet zou een eventueel succes van Leefbaar Nederland wel eens ten koste van D66 en de PvdA kunnen gaan. GroenLinks heeft waarschijnlijk minder te vrezen. In Utrecht en Hilversum heeft die partij weinig electorale schade ondervonden van het succes van Jan Nagel en Henk Westbroek.

De gematigd progressieve opstelling blijkt ook uit het feit dat Leefbaar Nederland zich in de eerste plaats wil profileren als de partij die de democratie nieuw leven gaat inblazen en de kiezer weer serieus neemt. Op dit punt steekt de partij zijn nek uit. De partij wil met interne referenda gaan werken en belooft elk half jaar de leden elektronisch te raadplegen. Het partijbestuur stelt het congres verder voor de kiezers invloed te geven op de opstelling van de kandidatenlijsten. Elk district/kamer kieskring stelt zijn eigen lijst op, alleen de lijsttrekker wordt landelijk aangewezen, de kiezers mogen vervolgens de volgorde op de lijst bepalen. Elk dag wordt daartoe in elk district een stemronde gehouden, waarschijnlijk via internet. Elke kiezer mag elke dag in elk district een stem uitbrengen. Elke avond maakt het districtsbestuur de tussenstand bekend. Het klinkt mooi, maar het gaat wel om een gemakkelijk te manipuleren instrument. Indien de deelname van kiezers laag is, kan een georganiseerde groep van 100 mensen die elke dag stemt, zeer veel invloed uitoefenen op de lijst.

De partij neemt hier zeker risico mee. Mocht het experiment echter slagen dan levert het de partij veel positieve publiciteit op.

Als het gaat om het afzetten tegen het links-rechts denken, de verouderde 19de eeuwse partijen en regenteske politieke cultuur profileert Leefbaar Nederland zich sterk als opvolger van D66. De democraten hebben hun missie verwaarloosd, aldus de oprichters, en Leefbaar Nederland zal eens even laten zien hoe het wel moet. Het succes van de democraten was in 1966 echter in belangrijke mate het succes van Hans van Mierlo.

Het is nog te vroeg om te voorspellen of de nieuw partij echt zal doorbreken. In de campagne mag men een combinatie van lef, inventiviteit en een slimme mediastrategie verwachten. Maar net als 35 jaar geleden bij D66 zal het electorale fortuin van Leefbaar Nederland sterk afhankelijk zijn van de nog te vinden lijsttrekker.

Het herenhokje

“Je ziet toch zo dat die Friso hetero is,” was de reactie van mijn uit Chili afkomstige boezemvriend, zelf overwegend nicht en dus deskundig in het vaststellen van de seksuele geaardheid bij

mannen. Dat de op-één-na-oudste zoon van onze koningin de Rijksvoorlichtingsdienst in de arm moest nemen om zijn *coming out* als hetero te beleven, had hem wel even aan het twifelen gebracht. Vooral omdat erbij werd verteld dat de prins bij gelegenheid wel degelijk in aanmerking wilde komen voor de functie van koning. Maar nadat hij Friso's foto in de krant nog eens nauwkeurig had bestudeerd, bleef mijn vriend erbij dat het onze prins toch echt ontbrak aan homoseksuele kenmerken. “En trouwens,” voegde hij daaraan toe, “het Nederlandse koningshuis is volgens mij modern genoeg om er niet geheimzinnig over te doen als hij wél homo was.” Een opmerking die hij even later gierend van het lachen weer introk toen tot hem doordrong hoe vreselijk het voor de ware Oranjeklanten zou zijn als Friso een potentiële troonopvolger was geweest aan wie je op afstand al kon zien dat hij van de verkeerde kant was.

Overigens heeft mijn Latijns-Amerikaanse vriend er altijd een afkeer van gehouden dat Nederlanders zo graag te koop lopen met hun seksuele geaardheid; zowel de homo's als de hetero's. “Zelfs als het om seks gaat, wordt je hier onmiddellijk in een hokje gestopt, terwijl het veel spannender is als je daarover een beetje onduidelijk blijft,” vindt hij. Een standpunt waarnaar ik in de loop der jaren steeds meer ben gaan overhellen. En tot nu toe heb ik er voornamelijk plezier aan beleefd in het midden te laten of ik nou volledig hetero ben of toch eigenlijk lesbisch. Volgens mijn vriend een houding die je je als vrouw veel gemakkelijker kunt permitteren dan als man. Ook daarin heeft hij misschien wel gelijk. Terwijl de meeste hetero-levende vrouwen die ik zoal tegenkwam het geen onoverkomelijke ramp zouden vinden als er lesbische praatjes over ze werd verspreid, zouden zowat alle hetero-mannen die ik sprak het heel erg vinden als over hen de mare zou gaan dat zij eigenlijk zó waren. Stuk voor stuk lieten ze nog even duidelijk weten dat ze werkelijk niets tegen homo's hebben, maar dat zijzelf toch echt een immense seksuele weerzin hebben tegen andere mannen. Nee, als zij de prins waren geweest, hadden ze ook de Rijksvoorlichtingsdienst ingeschakeld om die roddel de wereld uit te helpen. Natuurlijk waren er ook meteen een paar nationaal bekende homo's die nogmaals uit de kast kwamen met de mededeling dat niemand moest denken dat zij de herenliefde ooit vaarwel hadden gezegd. Op zichzelf een prettig-gestoorde Pavlov-reactie op de *coming out* van onze prins, maar al met al een bevestiging van het idee dat zij – net zoals hun hetero-collega's – aan hun geaardheid hangen als was het een laatste reddingsboei in een wereld vol onzekerheid.

Eigenlijk hoopte ik dat Nederland zich aan het ontwikkelen was in de richting van een geïndividualiseerde samenleving waarin een duidelijke seksuele identiteit op den duur voor niemand meer van belang is. Inderdaad, een nogal wereldvreemd standpunt, maar men houdt zichzelf wel vaker op de been met onbereikbare idealen. Toch denk ik dat ons land er aangenamer op zou worden als de seksuele hokjesgeest verdween. Volgens mij is de homo-emanipatie pas voltooid als niemand meer van de daken schreeuwt dat ie homo is. En als mannen die op vrouwen vallen vrolijk hun schouders ophalen als gesuggereerd wordt dat ze misschien toch ook wel gevoelig zijn voor de attenties van andere heren.

Dat prins Friso hetero is, wil ik best geloven. Maar het was veel leuker geweest als hij juist dáárover had gezweven.

Marja Vuijsje

Misverstanden over veiligheid en criminaliteit

Recht op veiligheid is een verkeerd uitgangspunt om criminaliteit aan te pakken. Het leidt tot uitsluiting en misbruik van strafrecht. Veiligheid is een schaars goed dat eerlijk verdeeld moet worden.

door
Jelle van der Meer

Veiligheid in relatie tot criminaliteit staat al bijna een decennium hoog op de zorgenlijstjes van burgers. Het is met het oog op de verkiezingen een belangrijk onderwerp – ook voor GroenLinks. Het SCP Rapport 1998 constateert dat ook hoogopgeleiden en mensen die zich links noemen de laatste jaren in toenemende mate onveiligheid als een probleem zijn gaan zien. Of die zorg terecht is, daarover straks meer. Eerst wil ik ingaan op het begrip 'veiligheid'. De opkomst van die term is gekoppeld aan een veranderende opvatting over de oorzaak van criminaliteit. In de jaren zeventig werd de oorzaak vooral gezocht in de maatschappij: de dader was slachtoffer van zijn omstandigheden en de oplossing werd niet in de eerste plaats gezocht in straf maar in hulp en reclassering. Sinds de jaren tachtig is dat beeld gekanteld. Niet de omstandigheden, maar de dader is iets te verwijten. Daarbij hoort straf. Op het totaal aan veroordelingen is het percentage vrijheidsstraffen de afgelopen twintig jaar, en vooral de laatste tien

Jelle van der Meer
is redacteur van
de Helling

jaar, stevig toegenomen. Dezelfde misdrijven worden steeds zwaarder bestraft: zo steeg de gemiddelde strafduur voor verkrachting tussen 1980 en 1993 van 200 dagen tot bijna 600 dagen (SCP). Het CBS berekende dat in 1995 gedetineerden 40 procent langer opgesloten zaten dan in 1990.

Cruciaal onderdeel van deze cultuuromslag in de houding tegenover criminaliteit is de emancipatie van slachtoffers van misdrijven: hun positie is centraal komen te staan. Zij eisen hulp, erkenning en genoegdoening. De opmars van het slachtofferschap gaat zover dat ook buitenstaanders zich slachtoffer zijn gaan voelen. De stille tochten na ernstige misdrijven (en rampen) zijn daar uitdrukking van: het gaat niet zozeer om solidariteit maar om het delen van het gevoel 'het had ons ook kunnen overkomen'. Door zich te scharen onder de slachtoffers, presenteren ze zichzelf als 'de goeden' die in het verzet komen tegen daders, alsof dat altijd anderen zijn. 'Slachtoffers' eisen veiligheid, en dat is iets anders dan het oplossen van crimina-

liteit (als dat al kan). Met veiligheid bedoelen ze vrijwaring van gevaar: 'als wij er maar geen last van hebben'. Veiligheid omvat zodoende nadrukkelijk *buitensluiting*.

Politiek links, dat criminaliteit benadert vanuit maatschappijkritiek, zit door deze cultuuromslag in de verdediging. Rechts, dat redeneert vanuit individuele verantwoordelijkheid, heeft het voortouw. Het rechtse mensbeeld is somber: alleen tucht houdt de mens in het gareel. Wie kwaad doet, moet voelen en wordt zonodig (tijdelijk) buiten de orde geplaatst. Het klassieke linkse antwoord op criminaliteit is het streven naar gelijke kansen en verdeling van welvaart; de nadruk ligt op *insluiting*. Nu iedereen schreeuwt om veiligheid – dat wil zeggen: bescherming van 'goeden' tegen 'kwaden' – staat links met de mond vol tanden. De druk om mee te gaan in dit dominante *discours* is groot, want hoe kan je tegen een veilige samenleving zijn? Het probleem is dat het hier om een verkeerde en gevaarlijke probleemdefiniëring gaat. Dat dat gevaarlijk is, zal ik laten zien.

STRAF De veranderde opvatting over criminaliteit komt terug in de visie op het strafrecht. Het strafrecht heeft een dubbele taak. De eerste is het stellen van normen, dat zijn onderlinge afspraken over hoe we het hier een beetje leefbaar kunnen houden met elkaar. De tweede taak is het stellen van regels over hoe die normen moeten worden gehandhaafd: het strafrecht biedt bescherming aan burgers tegen het handhavingsapparaat, tegen willekeur van de overheid die het monopolie op repressie heeft. Burgers zijn nu zo bang voor elkaar dat ze die tweede taak verwaarlozen en een nieuwe taak verzinnen: het strafrecht als schuilplaats. Daarbij gaan ze uit van een instrumentele opvatting van het strafrecht: (meer en zwaarder) straffen lost iets op. Maar dat is veel te simpel. Niet het straffen zelf helpt, wel de handhaving van normen. Handhaving bevestigt de afgesproken normen, tegenover de dader en de samenleving. Handhaving is nodig vanuit het idee van opvoeding – en is het niet merkwaardig dat we privé, bij het opvoeden van kinderen, het nut van straffen ernstig gerelativeerd hebben, terwijl we maatschappelijk, bij het opvoeden van 'criminelen', weer gaan geloven in straffen. Daarnaast is gebrek aan normbesef maar voor een beperkt deel de oorzaak van criminaliteit, en dus kan strafrecht ook maar voor een klein deel oorzaken wegnemen. Natuurlijk heeft het strafelement in het strafrecht ook de functie van het bevredigen van rechtvaardigheidsgevoelens bij slachtoffers en samenleving (vergelding), maar hier loert het gevaar van onmatigheid.

Door die instrumentalisering van het strafrecht komt die tweede taak, bescherming tegen het opsporingsapparaat, in het gedrang. De camera's rukken op, de mogelijkheden tot fouilleren worden vergroot, zo ook het maken van een dna-profiel en de aanhouding zonder verdenking is inmiddels toegestaan. Door deze ontwikkeling wordt iedereen een verdachte, met als vergoelijking het parool: wie niks gedaan heeft, heeft niks te vrezen. Maar of de overheid te allen tijde en voor iedereen een goede vriend is, valt te bezien. Aangewakkerd door de beeldvorming over een straatoorlog van 'goeden' tegen 'kwaden' vallen de scrupules over stigmatisering en vooroordelen weg en rukt het daderprofiel op: Marokkaanse en Antilliaanse jongeren, 'Joegoslaven', de pedofiel. Het begrip veiligheid leidt tot het

spreken over 'wij' die blijkbaar tegenover 'zij' staan, en de verdeling van 'wij' en 'zij' is helder: 'wij' behoren nooit tot 'zij'. Groepen worden opgejaagd en samengedreven. De centra van grote steden worden schoongeveegd, rijke en middenklasse buurten weigeren opvangcentra van marginalen van welke aard dan ook; criminaliteit hoopt zich op in specifieke buurten: de oude wijken van grote steden. Nu al is het daar veel onveiliger dan elders. Een cultuur van veiligheid versterkt een ongelijke verdeling van veiligheid.

PRIVATISERING Daar komt nog iets bij en dat betreft de rol van de overheid. In het *Integraal Veiligheidsprogramma 1999* stelt het Kabinet met nadruk dat de overheid niet in haar eentje verantwoordelijk is en dat maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers ook een rol hebben. Dat lijkt me zo vanzelfsprekend – je kan niet achter elke boom een agent zetten – dat het tekenend is dat dit zo expliciet benoemd moet worden. De druk op de overheid is groot. Bescherming tegen criminaliteit – en tegen rampen sinds Volendam en Enschede – wordt in steeds stilliger termen aan de orde gesteld, burgers eisen veiligheid en vinden ook dat ze *recht* hebben op veiligheid. Vorig jaar hield de bestuurskundige en Eerste Kamerlid voor de VVD Uri Rosenthal in *NRC Handelsblad* een pleidooi om het recht op veiligheid in de grondwet te verankeren. Daarmee impliceerde hij dat de overheid die veiligheid moet leveren en dus daartoe in staat zou zijn. Omdat veiligheid onbepaald is – zelfs in het

Het begrip veiligheid leidt tot het spreken over 'wij' en 'zij', over 'goeden' die staan tegenover 'kwaden'.

paradijs loerde gevaar – is het recht op veiligheid een loze, maar door de verwachtingen die het wekt, riskante eis. Onlangs nam CDA-leider De Hoop Scheffer dit idee over. Het is wachten op de partij die het recht op geluk in de grondwet wil laten opnemen.

Het probleem is dat deze druk niet eenvoudig te weerstaan is. Burgers en bedrijven die op dit punt van de overheid niet krijgen waar ze menen recht op te hebben – en in dat recht ook bevestigd worden door politici – gaan hun eigen bescherming inkopen. De omzet van de particuliere beveiligingsbedrijven is in tien jaar tijd verdrievoudigd. Net als bij zorg en onderwijs zie je dat als het overheidsaanbod achterblijft bij de vraag van burgers, die burgers de commerciële markt op gaan. Ze hebben het recht, en sommigen hebben ook het geld. Rijke buurten verenigen zich (Vught, Amsterdam) om een eigen nachtsurveillance in te huren. Onder die druk staan politici: in welke mate zwicht je voor de roep om veiligheid, die in essentie onverzadigbaar is, en stem je in met repressieve maatregelen als camerabewaking, onder dreiging van de privatisering van bescherming (en het gevaar van eigenrichting). Veel lokale GroenLinks-afdelingen voelen die druk. Zoals de voorzitter van de GroenLinks-gemeenteraadsfractie in Groningen vorig jaar het dilemma verwoordde: "Ik ben niet enthousiast maar camera's komen ook voor GroenLinks in beeld. Want naast het recht op privacy staat het recht op een veilige straat en stad."

Deze ontwikkelingen, de vermarkting en de instrumen-

talisering van strafrecht, die beide plaatsvinden onder het mom van veiligheid, versterken de ongelijke verdeling van veiligheid. Het klinkt ouderwets, maar inzake veiligheid staat – meer dan elders wellicht – de solidariteit onder druk.

ONBEHAGEN Is er inderdaad aanleiding voor onveiligheidsgevoelens? Met name in de eerste helft van de jaren negentig woedde er een heuse richtingstrijd onder criminologen hoe de toename van het aantal aangiftes geïnterpreteerd moesten worden en of er werkelijk reden was voor burgers om zich onveilig te voelen. Een lastig debat over interpretaties van statistieken. De strijd bleef onbeslist en is geluwd. Er lijkt nu consensus te bestaan dat onveiligheidsgevoelens niet alleen te verklaren zijn uit een reële dreiging geconfronteerd te worden met criminaliteit – het SCP-rapport 1998 constateert weinig verband. Onveiligheidsgevoelens zijn ieder geval voor een deel psychologie en sociologie en des te onzinniger is het oplossingen te zoeken bij het strafrecht.

Toch doen mensen dat en zijn daar onverzadigbaar in. Uit een enquête van *Trouw* van eind 1998 bleek dat driekwart van de ondervraagden vindt dat de politie te weinig opsporingsbevoegdheden heeft (terwijl de middelen toenemen), dat rechters te mild straffen (terwijl de strafmaat flink is toegenomen) en dat de samenleving er beter van

Het is wachten op de partij die het recht op geluk in de grondwet wil laten opnemen.

wordt als er strenger wordt gestraft. De Leidse strafrechtjurist Theo de Roos spreekt in dit verband over 'het grote onbehagen'; vorig jaar verscheen onder die titel van zijn hand een zeer lezenswaardig boek. Is er dan sprake van een vertrouwenscrisis tussen burgers en het recht? Nee, uit het Nationaal Kiezeronderzoek 1998 blijkt dat rechters en politie meer vertrouwen genieten dan wie ook, meer dan politici, bedrijven en de kerk. Het ligt dus ingewikkelder. Er is, naast een toegenomen gevoeligheid voor geweld, zoals criminologen die constateren, ook sprake van een grotere gevoeligheid voor recht en onrecht. Dat laat zich ondermeer aflezen uit de afgelopen decennia flink toegenomen bereidheid tot het doen van aangifte. Bij vermeend onrecht schakelen mensen sneller het recht in, en daaruit blijkt een groeiende verwachting van politie en justitie; en die verwachting leidt ook tot een kritisch volgen van opsporing en berechting. Het grote onbehagen, waar De Roos het over heeft, is daarom paradoxaal genoeg een uitdrukking van vertrouwen en verwachtingen.

Burgers bemoeien zich nadrukkelijk met politie- en justitiezaken en ze informeren zich. Als nooit tevoren zijn burgers op de hoogte van strafzaken – al zijn het vaak alleen de meest spectaculaire zaken, dan nog. Burgers zijn niet langer meer passief en eisen respons en stellen zich op als kritische consumenten van het recht. Als een van de laatste publieke sferen is nu ook het strafrecht gedwongen de ramen open te gooien. Justitie en politici moeten reageren op die behoefte aan respons, en tegelijk de grenzen daarvan duidelijk maken omdat er bij het recht geen sprake kan zijn van consumentisme: u vraagt, wij draaien. Politici die pra-

ten over *zero-tolerance* en recht op veiligheid, beloven te veel. Hierdoor komen de problemen op het bordje terecht van politie, openbaar ministerie (OM) en rechters.

BOEVENVANGERS Bij deze drie zie je, onder druk van deze omstandigheden, een toenemende noodzaak zich te legitimeren. Politie legt steeds vaker verantwoording af rechtstreeks aan burgers, via media. Sommige politiewoordvoerders en commissarissen zijn bekender dan Kamerleden en ministers. Het OM geeft meer aandacht aan het slachtoffer. Officieren van justitie treden regelmatig naar buiten, en profileren zich soms als echte boevenvangers (wat ze in het Nederlands recht niet zijn). De net vertrokken hoofdofficier van justitie in Amsterdam Vrakking heeft al eens geopperd de hoofdofficier rechtstreeks te laten verkiezen. De voorzitter van het College van Procureurs Generaal De Wijkerslooth in het decembernummer van het *Nederlands Juristenblad* en Theo de Roos in zijn boek *Het grote onbehagen* komen met voorstellen om het strafrecht opener en responsiever te maken. Beiden dichten hierin media een belangrijke rol toe; zo is De Roos voorstander van het toelaten van radio en tv in de rechtszaal. Dat lijkt me terecht, media moeten niet minder maar meer over strafzittingen berichten: ook het strafrecht moet op de vingers gekeken worden.

De Roos merkt op dat de zwakke plek in het strafrecht de omgang is met het onbehagen, oftewel de verbinding tussen burgers en apparaat. Het Nederlandse rechtssysteem is gebaseerd op professionaliteit, rationaliteit en waarheidsvinding – geen lekenjury's en de officier van justitie is geen boevenjager maar onderdeel van de rechterlijke macht (staande magistratuur). Dat kan in deze tijd, waarin de geëmancipeerde burger niet meer vanzelfsprekend autoriteit accepteert, om maar even een afgesabbelde, niettemin al te ware frase te gebruiken, alleen overleven door uitleg, transparantie en respons. Politici hebben wél een democratische legitimatie en staan tussen burgers en strafrecht in. Zij moeten 'bemiddelen', niet alleen door op te treden als volksvertegenwoordiger maar ook als 'leider', door geen valse verwachtingen te wekken.

Iedereen kent de beleidsfuijk: als er iets mis gaat komen politici met meer regels. Zoiets bestaat ook bij het strafrecht – een recent staaltje daarvan is dat caféhouders die de veiligheidsvoorschriften niet nakomen, binnenkort ook strafrechterlijk vervolgd kunnen gaan worden. Maar strafrecht voorkomt geen misdrijf en ook geen rampen. Iedereen praat tegenwoordig over de risicosamenleving waarin we nu zouden leven, maar de suggestie dat er vroeger minder risico's waren, is volstrekte onzin. Veiligheid – of het nou om criminaliteit of rampen gaat – heeft nooit bestaan en zal nooit bestaan. Wat wel toegenomen is, is de gevoeligheid voor risico's (criminaliteit, rampen, etc.) en die gevoeligheid leidt tot een afwenteling van risico's, heel ouderwets van rijk op arm, en juist daar ligt een rol voor de overheid: de eerlijke verdeling van schaarse veiligheid.

Dat lijkt me een mooie leus voor links. Criminaliteit mag best een speerpunt zijn in de verkiezingscampagne van GroenLinks. Die moet dan gericht zijn op twee punten. Het strafrecht moet niet repressiever worden maar responsiever. En criminaliteit moet worden bestreden door 'insluiting', een term die toch ook *law and order-types* als muziek in de oren moet klinken. ✱

'Ik heb er geen verstand van maar...'

Als aan het einde van de avond de agenda is afge- werkt, zakken de redacteuren van de Helling onderuit en nemen de wereld nog even door. Aflevering 1. Over 'De Voorstelling', de expositie in het Stedelijk Museum van gastconservator Koningin Beatrix.

Marlene Dumas
'Big Artists'

C: Er staat toch niks van haar zelf?

A: Ze mocht alleen kiezen uit de collectie van het Stedelijk.

J: Ze heeft niet gekozen! Het is educatie, een overzicht van de naoorlogse Nederlandse beeldende kunst.

A: Alleen Nederlands?

J: Ja, ze mocht Jeff Koos in de kelder laten staan. Er hangen overigens wel geslachtsdelen, een schilderij van Marlene Dumas, *Big Artists*, babys met grote stijve pikken.

T: Fuchs heeft Beatrix gevraagd om het Stedelijk te profileren. Hij zoekt geld om een vooraanstaande rol te kunnen blijven spelen.

A: Maar is dit de functie van het Stedelijk: zoste eeuwse kunst voor een groot publiek? Voor hedendaagse kunst moet je tegenwoordig naar de galeriën.

J: Dat was toch ooit het idee van het Stedelijk, hoe heette die directeur van toen?

T: Sandberg.

H: Waarom werkte dat toen wel en nu niet?

A: Sandberg was een voortrekker, Fuchs niet. Hij houdt niet van foto, film en video. Hij is van de schilderkunst, van de oude technieken.

J: Hij heeft toch Koos gekocht?

A: Nee, dat was zijn voorganger Wim Beeren.

M: Als museumdirecteur serveer je jezelf af als je iemand als Beatrix vraagt om het museum vol te hangen. Ik heb geen enkele aanleiding om te denken dat zij dat beter kan dan....

A: Nou, ze beeldhouwt zelf...

M: De helft van de Nederlandse huisvrouwen zit te kleien.

H: Je doet haar te kort.

A: Ze heeft zelf een interessante collectie.

J: Wie niet tegenwoordig?

A: Over twee jaar zal Van der Ploeg wel gevraagd worden.

M: [Bladert in de catalogus van de tentoonstelling] Nee, nu moet het niet gekker worden! [Houdt het schilderij van de babys omhoog]

A: Dat is dat schilderij van Dumas.

J: Nog even daarover. De koningin staat toch boven sex en poep en als er dan zo'n schilderij hangt waar van die dikke pikken op staan...

H: Wat heb je daar toch mee, jongen?

J: Ik kijk met de ogen van Beatrix. Wat ze mooi vindt en wat ze mooi mag vinden. Vorstin en sex past niet bij elkaar...

M: Kom, kom, ze heeft kinderen. Vier stuks zelfs! Dat zijn er meer dan jij hebt!

A: Dat waren de laatste kinderen die gebracht zijn door de ooeivaar.

J: Zij moet selecteren vanuit haar positie van koningin en moest zich dus afvragen of daar geslachtsdelen in passen. Babys met stijve pikken is niet heel politiek correct.

A: Het is een Dumas en dat is heel veilig.

M: Zouden al die schilders die daar nu hangen zijn gescreend? Zou Peike Koch daar kunnen hangen?

J: Ach ja, alles hangt er en dát zegt iets over de Nederlandse kunst: het is allemaal zo a-politiek en zo conformistisch als de pest.

H: Nogal een rappe conclusie.

J: Noem eens iets wat hier niet had kunnen hangen? Die jongen van die verkrachtingsscène in Birkenau, dan heb je wel gehad.

A: Heb ik dat verhaal verteld? Van de zo-

mer lag ik aan het strand en kwam er een reclamevliegtuig over met de tekst: 'Dikke mensen mag je niet plagen'. Heel grappig. Waar gaat dit over, denk je dan? Bleek later dat het kunst was, Casper van de Brink. Kunst in de openbare ruimte met een tijdelijk karakter.

J: Dat soort dingen zien we niet in het Stedelijk.

M: De koningin ligt te weinig aan het strand.

J: Maar vertel, waarom is er geen controversiële Nederlandse beeldende kunst, afgezien van mislukte kunst?

H: Waarom moet kunst controversieel zijn?

A: In Berlijn zag ik in een galerie een installatie van de in Mexico wonende Santiago Sierra, met de titel: *Vijf asielzoekers in dozen, die betaald worden voor het zitten in die dozen*. [grote hilariteit] Die asielzoekers zitten daar echt en werden ook echt betaald. In Duitsland worden asielzoekers uitgezet als ze tijdens hun procedure een beetje geld verdienen, want dan zijn ze ontmaskerd als gelukzoekers. Sierra becommentarieert dat. In Havana heeft hij straatjongens gevraagd voor 30 dollar een streep op hun rug te laten tatoeëren, wat ze voor dat geld doen. Op een video zie je dan al die jongens op een rijtje staan, met op één hoogte die getatoeëerde strepen.

H: Schokkend. Die man stelt iets aan de orde.

J: Dat is precies wat ik bedoel. Waarom gebeurt dat niet in Nederland? Waarom maakt niemand zich boos?

T: ...behalve als het over de oorlog gaat of over pedoseksuelen.

M: Ik zit niet zo in de kunst maar ik kan me niet voorstellen dat er geen kunstenaar bezig is met het thema migratie.

H: Ik heb er geen verstand van.

T: Nederlandse kunstenaars zie ik dit soort statements niet maken.

J: Mooie kunst maar onschuldig, daarom kan de koningin mee doen.

H: Het is heel simpel, Beatrix laat de rijkdom van Nederland zien en dat is precies haar functie.

✱

De macht binnen grote bedrijven staat ter discussie. Aandeelhouders eisen een grote rol. De SER en GroenLinks zijn het daarmee eens, mits ook werknemers meer invloed krijgen. Wie is de baas? Een debat over zeggenschap, met Ewald Engelen, Kitty Roozmond en Paul Rosenmöller.

door
**Menno
Hurenkamp
en Bart
Snels**

Wie moet het voor het zeggen hebben in grote ondernemingen – de aandeelhouders, de directeuren, de werknemers? Ooit, in ‘de jaren zestig’, woedde daarover een flinke strijd. De vakbeweging eiste democratisering van het ondernemingsbeleid en vroeg meer medezeggenschap voor werknemers. Tegelijkertijd was in grote ondernemingen een duidelijk onderscheid ontstaan tussen het verschaffen van kapitaal en het

steeds meer steun krijgt, ook in Nederland. De zogenaamde Commissie-Peters deed concrete voorstellen hoe die invloed van aandeelhouders vorm zou kunnen krijgen (zie het kader op pag. 21).

Hoeveel macht geef je aandeelhouders en hoe zit dat dan met de werknemers? Wat is dat Angelsaksische model precies waard? Moeten we ons zorgen maken om een ‘ver-amerikanisering’ van de grote multinationals? Gaan hoge

Baas in eigen bedrijf

geven van leiding: de aandeelhouders, feitelijk de eigenaren, werden steeds meer ‘belegger’. De strijd werd in 1971 beslecht met de zogenaamde structuurregeling, waarbij een onafhankelijke Raad van Commissarissen werd ingesteld die boven alle partijen stond en toezicht moest houden op de directie: de Raad van Bestuur.

Dit model uit de jaren zeventig, ooit betiteld als het ‘Wonder van Den Haag’, ligt nu stevig onder vuur van aandeelhouders. Zij eisen meer zeggenschap. Internationale ontwikkelingen, zoals de integratie van financiële markten, de toenemende samenwerking tussen effectenbeurzen, de concentratie en groei van beleggingen door institutionele beleggers, maken dat het ‘Angelsaksische’ model van ondernemingsbesturen, waarbij aandeelhouders een grote stem hebben in strategische bedrijfsbeslissingen,

beursnoteringen de doorslag geven boven overwegingen van langere termijn – denk bijvoorbeeld aan sociaal en ecologisch verantwoorde bedrijfsvoering? We zetten drie waarnemers van buiten het bedrijfsleven rond de tafel, een wetenschapper, een politicus en een vakbondsvrouw, en vroegen hen naar hun opvattingen over het bestuur in grote ondernemingen. De filosoof Ewald Engelen, die in 2000 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde op een onderzoek naar verschillende vormen van zeggenschap in grote ondernemingen; Kitty Roozmond, vice-voorzitter van de FNV en lid van de Sociaal Economische Raad (SER), de raad die in januari adviseerde werknemers én aandeelhouders meer invloed op het benoemen van commissarissen te geven; en Paul Rosenmöller, fractieleider van GroenLinks in de Tweede Kamer, die vorig jaar met D66 een initia-

Menno Hurenkamp is redacteur van de Helling, Bart Snels is coördinator inhoudelijke projecten van de Tweede-Kamerfractie van GroenLinks

tiefwet indiende om aandeelhouders en werknemers ieder een derde van het aantal commissarissen te laten benoemen (zie het kader).

Is het pleidooi voor meer invloed van werknemers het juiste antwoord op de toenemende roep om meer invloed van de effectenbezitters, was de eerste vraag. Het gesprek is net begonnen als Ewald Engelen Paul Rosenmöller aanspreekt: "Wat was eigenlijk jullie motivatie om met dit wetsvoorstel te komen?" "Heel eenvoudig," zegt deze. "De Commissie-Peters heeft in haar voorstellen vooral oog voor het belang van de aandeelhouder, daarom is het noodzakelijk de discussie weer in balans te krijgen. De structuurregeling uit 1971 was mede bedoeld om de positie van de werknemer te versterken, maar daar is niet veel van terechtgekomen. Het is nodig om daar een nieuwe impuls aan te geven."

DEFENSIEF Roozmond vult aan. "De invloed van werknemers op de samenstelling van de Raad van Commissarissen is in de praktijk niet uit de verf gekomen. Onder andere door te zwakke bevoegdheden van de ondernemingsraad."

Engelen toont zich verontwaardigd: "Het gaat niet alleen om de tegenstelling tussen werknemers en aandeelhouders, er is een belangenverschil tussen drie partijen: er is ook nog het bestuur van een onderneming, en die is gehecht aan een zekere mate van autonomie en wil niet dat de aandeelhouders zich te zeer gaat bemoeien met het beleid."

Rosenmöller schudt het hoofd. "Het gaat ons om de vraag: wat is eigenlijk de reikwijdte van een onderneming. Is een onderneming een club mensen die gericht is op korte termijn winstbejag of heeft zij een maatschappelijke functie? En tot hoever strekt die? We willen de relatie leggen met het maatschappelijk verantwoord ondernemen."

Roozmond knikt. "Inderdaad. Het gaat niet om de macht als zodanig, maar inderdaad over: waar bestaat een onderneming voor? Is dat alleen om dividend uit te keren aan aandeelhouders of gaat het ook om werkgelegenheid, continuïteit, milieuvriendelijk ondernemen? Je hebt het dan over externe effecten van een onderneming, het tot uiting brengen dat er meer *stakeholders* zijn naast de aandeelhouders."

Op het eerste gezicht kwam de oude structuurregeling al tegemoet aan de *stakeholders*-benadering door de instelling van onafhankelijk toezicht op de onderneming. In de praktijk echter is de Raad van Commissarissen veel minder onafhankelijk van het bestuur dan wenselijk. De FNV wil terug naar de oorspronkelijke doelstelling uit de jaren zeventig. In de SER heeft de vakbeweging ingestemd met het advies om de ondernemingsraad een bindende voordracht voor maximaal een derde van het aantal commissarissen te laten doen. De aandeelhouders zouden het formele benoemingsrecht voor commissarissen moeten krijgen. Dus meer zeggenschap voor de aandeelhouder, en tegelijkertijd krijgt ook de werknemer iets meer invloed. Heeft Engelen dan toch gelijk? Zit links in het defensief en zijn de voorstellen van de vakbeweging en GroenLinks/D66 vooral bedoeld om een beetje tegenwicht te bieden aan het aandeelhouderskapitalisme? Rosenmöller: "De discussie nu is eigenlijk een correctie op het falen van wat met de oude regeling beoogd is. Het is niet veel meer, ook niet veel minder. Je kan natuurlijk ook een vinger leggen op het functioneren

Toezicht op de onderneming: old boys netwerk

De veelgebezigde term *corporate governance* gaat over het toezicht op de onderneming: controle op investeringen, fusies, overnames; op optieregelingen en bonussen voor bestuurders en op zaken als sociaal beleid en milieubeleid. Drie begrippen duiken voortdurend op in de discussie: de Raad van Commissarissen, het 'Angelsaksisch' model en de Commissie-Peters. De laatste heette officieel Commissie Corporate Governance, ingesteld door de grote bedrijven en de vereniging van aandeelhouders, en stond onder leiding van Jaap Peters (oud AEGON-topman). Deze commissie bracht in 1997 aanbevelingen uit die aandeelhouders meer invloed moeten geven op het ondernemingsbeleid. Aandeelhouders zijn immers de eigenaren van de onderneming en moeten volgens de Commissie-Peters inzicht hebben in 'aandeelhouderswaarden' (oftewel: hoe doet de onderneming het op de beurs). Daartoe moet een onderneming zo 'transparant' mogelijk zijn, opdat *efficiency* en rentabiliteit ook voor feitelijke buitenstaanders zijn vast te stellen.

De adviezen van de commissie Peters neigen naar wat wel genoemd wordt 'het Angelsaksisch model'. In Engeland en met name de Verenigde Staten kunnen aandeelhouders grote invloed uitoefenen op strategische bedrijfsbeslissingen. Tegenover het 'Angelsaksisch model' staat 'het Rijlands model', waar aandeelhouders op relatief grote afstand van het bedrijf staan, en directies en in mindere mate werknemers en toezichthoudende commissarissen het bedrijfsbeleid bepalen. De gedachte van dit model is dat een onderneming meer is dan een verlengstuk van aandeelhouders op zoek naar hoog rendement. Het Nederlandse 'structuurregime', vastgelegd in wetgeving in 1971, is een schoolvoorbeeld van het Rijlandse model. In dit structuurregime moeten grote ondernemingen (zo'n 400 in totaal, waarvan 100 beursgenoteerd) een Raad van Commissarissen hebben die vanuit het algemene belang van de onderneming toezicht uitoefent op de Raad van Bestuur. Aandeelhoudersvergadering en de ondernemingsraad hebben recht van advies bij de benoeming van commissarissen, maar het is de raad zelf die nieuwe commissarissen benoemt. Deze zelfbenoeming is nu onderwerp van debat.

Want, het systeem van coöptatie gaat in de praktijk ten koste van de onafhankelijkheid van deze raad ten opzichte van de Raad van Bestuur van een onderneming. Het leidt ertoe dat buiten het *old boys* netwerk van topmanagers en commissarissen nauwelijks wordt geworven voor vrijkomende commissariaten. Het recht van aanbeveling en het recht van bezwaar voor zowel de aandeelhoudersvergadering als de ondernemingsraad zijn geen effectieve instrumenten voor beïnvloeding van de samenstelling van de Raad van Commissarissen.

De huidige discussie gaat vooral over de rol en de belangen van de *shareholders* en weinig over de *stakeholders*: werknemers, consumenten, toeleveranciers, de gemeenschap in het algemeen. In een poging de eenzijdigheid van het debat over *corporate governance* in balans te brengen, presenteerden GroenLinks en D66 vorig jaar een voorlopig wetsvoorstel om ook werknemers meer invloed te bieden. Het voorziet in een wijziging van de benoemingsprocedure voor commissarissen om de legitimiteit van die raad te vergroten, de kring van waaruit commissarissen voortkomen te verbreden en de onafhankelijkheid ten opzichte van de het bestuur te versterken. Concreet houdt dat in dat aandeelhouders en ondernemingsraad beide een derde van de commissarissen benoemen. De Raad van Commissarissen zelf benoemt het laatste derde deel. GroenLinks en D66 hebben laten weten het in januari uitgebrachte SER-advies te betrekken bij het maken van een definitief wetsvoorstel.

van ondernemingsraden en waarom die toch maar zo beperkt gebruik maken van instrumenten die er binnen de huidige wet wel degelijk bestaan. Die kritische kanttekening kan en mag best gemaakt worden."

Roozmond: "Voor een deel zit het in de beperkte mogelijkheden voor de ondernemingsraad; voor een ander deel

zijn er andere verklaringen te geven: gebrek aan ervaring, gebrek aan belangstelling. Vandaar dat wij nu ook bezig zijn met het verbeteren van de lijst met kandidaat-werknemerscommissarissen om daarmee actiever ondernemingsraden te kunnen benaderen met een aanbod."

AFGRIJZEN Roozmond buigt zich naar Rosenmöller: "Sta jij eigenlijk in ons register?" Rosenmöller moet diep nadenken. "Zo'n brief heb ik ooit wel eens gekregen. Maar toen moest ik zoveel invullen... Ik vind het eigenlijk ook niet goed om zo'n functie op me te nemen, gezien mijn positie."

Daarmee is de onafhankelijkheid van de commissarissen aangesneden. Die kwestie blijft ook in de toekomst een bron van zorg. Op papier is het de kracht van het oude en nu nog functionerende coöptatiemodel: een zichzelf benoemende Raad van Commissarissen die onafhankelijk van de deelbelangen van aandeelhouders en werknemers opereert.

Engelen: "Commissarissen staan voor het belang van de

"Ik zou werknemers wel degelijk vijftig procent van de Raad van Commissarissen laten benoemen."

continuïteit van de onderneming. Ik zou zeggen: zorg dat alle deelbelangen die gemeoid zijn met die onderneming expliciet gerepresenteerd zijn binnen die Raad van Commissarissen, zodat goede weging van de deelbelangen kan plaatsvinden, en het beste argument het zwaarste kan wegen."

Het is duidelijk dat Engelen verder wil gaan dan de SER en GroenLinks/D66: "Ik zou werknemers wel degelijk vijftig procent van die Raad van Commissarissen willen geven. Het werknemersbelang valt meer samen met de continuïteit van de onderneming op langere termijn dan het aandeelhoudersbelang."

Het SER-advies lijkt aan te sturen op een typisch poldermodel-compromis, waar werknemers, werkgevers en ook de politiek redelijk mee kunnen leven. Echter, van de kant van de aandeelhouders wordt regelmatig gewezen op gevaren van meer werknemersinvloed. Alsof de internationale financiële gemeenschap straks met afgrijzen kijkt naar Nederland als een land met een soort arbeiderszelfbestuur.

Engelen doceert: "Aandeelhouders onderbouwen hun eis om meer invloed door te wijzen op de globalisering die zou dwingen tot internationale gelijkshakeling van regelgeving. Die these is fout. We praten niet over kapitalisme maar over kapitalismen, met ontzettend veel verschillende gezichten en ieder land en regio met uiteenlopende voor- en nadelen. In de Verenigde Staten is het toezicht op grote ondernemingen zelfs per staat nog verschillend. Je kunt je niet spreken van hét Angelsaksische model. Verwijzen naar dit model, zoals de Commissie-Peters doet, is in dat perspectief raar."

Roozmond sluit zich hier bij aan: "In zeven van de vijftien landen in de Europese Unie hebben werknemers op een of andere manier invloed op de samenstelling van het ondernemingsbestuur." Het gaat, aldus Roozmond, om

een politieke keuze, en niet eentje die voorkomt uit de druk van de kapitaalmarkt. Engelen vindt die conclusie te algemeen. "De verschillende zeggenschapssystemen hebben hun eigen voor- en nadelen en je zou kunnen zeggen dat het Rijlands model, even afgezien van variaties daarbinnen, goed is in continuïteit en stabiliteit en dat het Amerikaanse model superieur is als het gaat om mobiliteit en flexibiliteit. De grote uitdaging is – en het poldermodel is een vorm om daar een antwoord op te geven – hoe je die belangrijke criteria van stabiliteit en continuïteit kan combineren met een zekere mate van mobiliteit en flexibiliteit. Dat is een ongelooflijk lastige opgave."

SHELL Tenslotte, wat is er nog over van de overheidsambities op economisch terrein? De ontwikkeling is dat multinationals hun eigen gang gaan, zich door fusies en overnames schijnbaar weinig meer hoeven aan te trekken van landsgrenzen, voldongen feiten scheppen waar het gaat om grote investeringen. Heeft de (nationale) politiek in het licht van deze internationalisering nog weerwoord? Welke rol speelt de eigen verantwoordelijkheid van een bedrijf, en wie moet op die rol toe zien?

Rosenmöller: "Ik heb een paar jaar geleden uitgebreid met Cor Herkströter (ex-Shell topman) en Ruud Lubbers over gedragscodes gesproken. Shell maakte daar natuurlijk een heel mooi nummer van. De vraag is of de bereidheid bestaat de gedragscode die men intern hanteert van buitenaf te laten toetsen. Wil men de buitenwereld een oordeel laten vellen over datgene wat ze op het terrein van de drie P's, *people, planet en profits*, doen? Als men de deur daarvoor dicht gooit, wordt die gedragscode een PR-instrument."

Engelen: "In kapitalistische economieën vindt de creatie van welvaart plaats in private ondernemingen. Daar worden de beslissingen genomen die cruciaal zijn voor de kwaliteit en de kwantiteit van de welvaart. Overheden hebben geprobeerd om daar op de een of andere manier controle over te krijgen, de hele sociaal-democratische en socialistische beweging is een geschiedenis van pogingen om dat te doen. Daar zijn al die compromissen een uitkomst van: de wet op de ondernemingsraad, de structuurregeling, alles is vastgelegd in wetboeken. Wat nieuw is aan het huidige debat is dat je niet meer van buitenaf probeert controle te krijgen op die beslissingen, maar dat je belanghebbenden binnen die ondernemingen zelf bevoegdheden en rechten geeft, die hen in staat stelt om op een lokaler niveau in te grijpen op die beslissingen. Dat is niet wegvliegen van macht maar een andere taakverdeling. Het is nog altijd zo dat nationale overheden, en in toenemende mate supra-nationale overheden, wetgeving moeten produceren die die belanghebbenden ook inderdaad die rechten en bevoegdheden geeft."

Rosenmöller heeft zijn bedenkingen: "Ik vind wel dat de democratie in ondernemingen versterkt moet worden, maar het kan niet zo zijn dat de overheid geen toezicht meer houdt. De Nederlandse regering kiest te snel voor zelfregulering, wat betekent dat je al bijna de bewaking van het milieuplan in handen van Shell geeft. Daarmee bevestig je de indruk dat de overheid zijn handen af trekt van de handhaving. Ik wil gewoon wetten, en een overheid die toezicht houdt op naleving."

✱

NIEUWS

WB op het net

Het kon niet uitblijven: ook het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks gaat digitaal. Vanaf nu zijn we op onze eigen webpagina's te bereiken met actuele informatie over het WB, een uitgebreid overzicht van de publicaties en een agenda. Uiteraard is daar ook *de Helling* te vinden, met een overzicht van de laatste nummers en een inkijkje in enkele van de arti-

kelen. Tenslotte is ook de visuele informatie niet vergeten: u krijgt zicht op de medewerkers van het WB.

De website is te vinden onder www.groenlinks.nl

Diversiteit in de polder

Binnenkort verschijnt de nieuwste WB-publicatie *Diversiteit in de polder*, een bundel artikelen over politiek in de multiculturele samenleving. Hoe kan er nu het beste worden omgegaan met sociale verschillen? Leiden eigen instituties en verenigingen voor nieuwkomers, zoals moskeeverenigingen, voetbalverenigingen, scholen of eigen mediavoorzieningen, tot een groeiend zelfvertrouwen onder allochtonen en daarmee tot integratie in de Nederlandse samenleving? De vraag is: moet *menging of verzuiling* van etnische minderheden gestimuleerd worden? De bundel verschijnt naar aanleiding van een WB-programconferentie in juni 2000 over deze en andere vragen. Er staan bijdragen in van Jean Tillie en Meindert Fennema, Jan Willem Duyvendak, Flip Lindo, Joke van der Zwaard, Ruben Gowricharn en Sjaak Koenis.

Een voorproef op deze publicatie verschijnt in het februari-nummer van het Tijdschrift voor de Sociale Sector, in de vorm van de bijdrage van Jean Tillie en Meindert Fennema.

NET VERSCHENEN

Chaos en Orde

"We zijn misschien nog niet gewend om zo te denken, maar voor West-Nederland is misschien wel de hamvraag: wat doen we met onze rijkdom? Hier ligt voor GroenLinks de uitdaging." Aldus Jeroen Saris in *Chaos en Orde*.

In januari 2001 verscheen eindelijk de vijfde nota ruimtelijke ordening van Pronk. Daaraan voorafgaand zag *Chaos en Orde* het licht. In deze jongste WB-publicatie gaat het onder meer over ICT en de gevolgen voor de mobiliteit, het slechte huwelijk tussen de auto en de ruimtelijke ordening, boeren als landschapsbeheerders en over de wenselijkheid van een strenge grondpolitiek.

De bundel bevat bijdragen van Michiel Bussink, Arie van den Brand, Marcel Bulinga, Boelie Elzen, Ineke van Gent, Jos van der Lans en Jeroen Saris. Prijs 19,50. Te bestellen op het landelijk bureau 030 2399900. Email: info@groenlinks.nl

Met alle geweld voorkomen

In deze nota presenteert GroenLinks haar visie op conflictpreventie. De kern daarvan is dat conflictpreventie een cruciaal onderdeel moet zijn van het buitenlandbeleid.

De nota is gebaseerd op een reeks expertmeetings met ambtenaren, deskundigen en NGO's en is in zekere zin een uitvloeisel van het Kosovo-debat in 1999. De bittere praktijk van de oorlog op de Balkan maakte nog eens duidelijk dat – kritisch – instemmen met het gebruik van militair geweld nadelen heeft. Er is duidelijk behoefte aan meer nadruk op conflictpreventie. In deze nota geeft GroenLinks daar een aanzet toe.

De nota (33 pagina's) is te downloaden via www.groenlinks.nl

PUBLICATIES

Multicultureel: Menging of verzuiling

Anneloes Berns

Wat kan mensen in een multiculturele samenleving binden? In hoeverre moet menging of juist verzuiling gestimuleerd worden? Voor een antwoord op deze vragen deed Anneloes Berns een literatuuronderzoek naar de begrippen integratie en sociale cohesie.

Werkboek, 40 pag. fl 7,50

Regeringsverantwoordelijkheid

Samenstelling: Thomas Schillemans

Her en der wordt gespeculeerd over de mogelijkheden en moeilijkheden voor GroenLinks als regeringspartij. De ervaringen in vijf Europese landen laten zien wat de kansen en obstakels zijn. In deze leesmap zijn tien belangwekkende artikelen over dit onderwerp bijeen gebracht. Gratis (42 p.).

Het Pluche

Jelle van der Meer

Vijf portretten van gemeenten waar GroenLinks meebestuurt; plus een concluderend slothoofdstuk. fl 15,- (1999, 56 p.)

Lokaal jeugdbeleid

Samenstelling: Gerrit Pas

Verslag van een bijeenkomst over preventief jeugdbeleid en de regierol van de gemeente. Met inleidingen, tips voor raadsleden, literatuursuggesties en een stappenplan voor jeugdparticipatie. fl 7,50 (1999, 50 pag.)

Een toekomst in aanbouw

Paul de Beer, Jacobus Delwaide, Caroline van Dullemen, Jan Willem Duyvendak, Herman van Gunsteren, Lucas Reijnders en Paul Rosenmöller

Zeven essays gemaakt voor het laatste politiek programma van GroenLinks. fl 15,- (boek, 1997, 80 pag.)

KERNGEGEVENS

Medewerkers:

Caroline van Dullemen (hoofd), Gerrit Pas, Thomas Schillemans, Willem Verhaak (verkiezingsprogramma), Jelle van der Meer (hoofdredactie 'de Helling')

Bestuur:

Jeroen Saris (voorzitter), Pascale Georgopoulou, Willibrord de Graaf, Jos van der Lans, Tineke van der Schoor, Hans Schraven, Kees Vendrik, Marinus Verhagen.

WETENSCHAPPELIJK BUREAU GROENLINKS

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-2399900

Filosofen stamelen aan de zijlijn

In Frankrijk spelen filosofen een belangrijke rol in het publieke debat. Hoe zit dat met onze eigen filosofen? Antoine Verbij ging op zoek naar hun bijdrage aan het Nederlandse discussie. "Onder de politieke filosofen wemelt het van de GroenLinkers. Allemaal mensen die na de val van de Muur in de war zijn geraakt en keuzen uit de weg gaan."

door
Antoine Verbij

In congrescentrum De Reehorst te Ede zijn in het najaar van 2000 GroenLinkers en belangstellenden samengestroomd om te debatteren over de toekomst van de politiek. Geen partijcongres maar een open forum waarvoor ook onafhankelijke denkers zijn uitgenodigd. Zoals Luuk van Middelaar, die eind 1999 debuteerde met zijn alom geprezen boek *Politicide: De moord op de politiek in de Franse filosofie* (Van Gennep). Hij kreeg er de Prix de Paris voor, die hem in staat stelt in Parijs, waar hij aan de Sorbonne studeerde, te blijven werken.

Parijs is een stad waar filosofen traditioneel een hoge status hebben en heel zichtbaar zijn in het publieke debat. Zo ver is Van Middelaar nog niet. Hij staat nog helemaal in de Hollandse traditie, die aan politieke filosofen de rol toebedeelt van stamelaars aan de zijlijn. Onder Nederlandse filosofen wordt altijd met bewondering en jaloezie gesproken over het intellectuele gezag dat hun vakbroeders en -zusters in Frankrijk hebben, met name wanneer het om politieke kwesties gaat. "Dat komt ook", licht Van Middelaar toe, "doordat Frankrijk een erg verpolitiekt land is. Als iemand daar college begint te geven, of het nu geschiedenis of filosofie is, weet je vaak al binnen vijf minuten of hij politiek links of rechts is. In Nederland komt die vraag niet eens bij je op."

Niettemin spelen bij vrijwel alle politieke partijen in Nederland politieke filosofen een rol, ook al is dat in de meeste gevallen een bescheiden rol op het achtertoneel. Ze figureren op de meer beschouwelijke posten in het politieke bedrijf. Ze vervullen functies bij de wetenschappelijke bureaus van politieke partijen, in commissies voor beginsel- en verkiezingsprogramma's, in de banken van de Eerste Kamer en in adviescommissies voor regering en parlement.

Ter rechterzijde opereert bijvoorbeeld Frits Bolkestein, die naast een aantal andere diploma's ook een doctoraalbul filosofie in zijn prijzenkast heeft hangen. In de Eerste Kamer voor de VVD zit Heleen Dupuis, hoogleraar in de

ethiek. En op het wetenschappelijke bureau van de VVD loopt ook een professionele filosoof rond, Paul Cliteur, bijzonder hoogleraar te Delft.

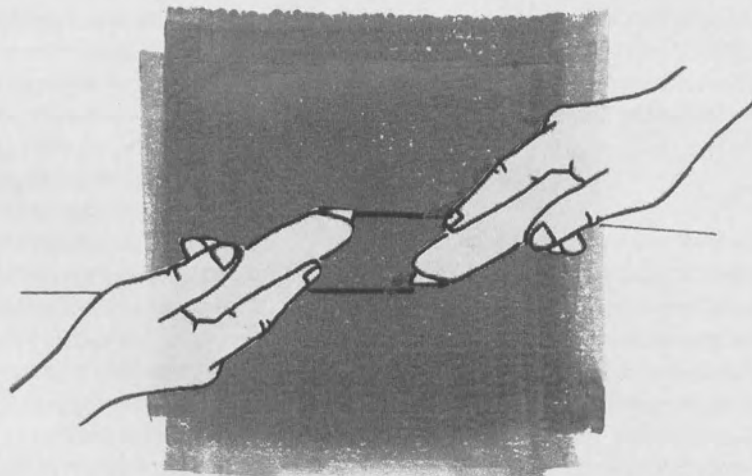
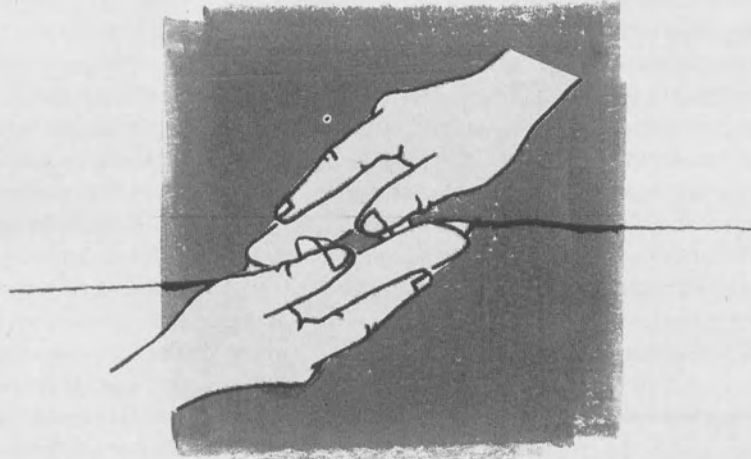
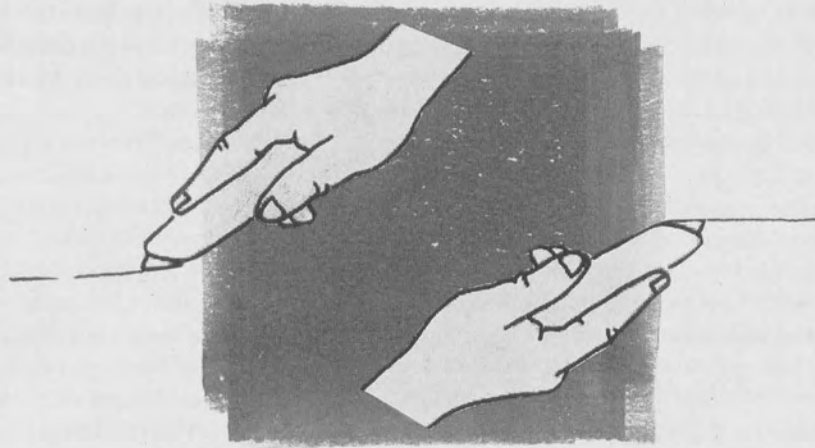
Ook het CDA mag niet klagen over filosofische belangstelling, De partij heeft de hoogleraar sociaal-culturele wijsbegeerte Henk Woldring in de Eerste Kamer zitten, en Kees Klop, bijzonder hoogleraar politieke ethiek, staat aan het hoofd van het wetenschappelijke bureau.

In de PvdA is het haast traditie dat filosofen een prominente rol spelen wanneer er beginsel- of verkiezingsprogramma's moeten worden geschreven. De Groningse hoogleraar sociale filosofie Lolle Nauta had een grote inbreng in het radicale beginselprogramma waarmee de PvdA in 1977 voor de dag kwam, al verliet hij de partij later met slaande deuren omdat er van die beginselen in de politiek van de sociaal-democraten bitter weinig terecht kwam. Zijn opvolger in Groningen, Jos de Beus, schreef mee aan het verkiezingsprogramma van 1994 en maakte daar naar eigen zeggen een soort beginselprogramma van. Inmiddels heeft men in de PvdA opnieuw een beginselprogramma tot stand gebracht, ditmaal onder leiding van de rechtsfilosoof Willem Witteveen, tevens Eerste-Kamerlid voor de partij.

Filosofen spelen in het vaderlandse politieke bedrijf vooral de rol van *meedenkers*, niet die van *voordenkers*. Ze doen aan meningsvorming *binnen* het politieke bedrijf, niet aan opinievorming *daarbuiten*. Onder de politieke commentatoren in kranten en op radio en tv zal men vergeefs naar een filosoof zoeken. Economen, juristen, sociologen, politicologen – zij staan vooraan op het politieke toneel. Filosofen staan verscholen in het koor op het achtertoneel of souffleren wat vanuit de coulissen.

Er zijn heel wat politieke thema's die zich lenen voor filosofische reflectie. Maar een filosoof kan niet van alle markten thuis zijn, dus moet hij kiezen. En dat is misschien wel het meest filosofische moment in zijn activiteit: dat hij op grond van een wijsgerige afweging bepaalt

Antoine Verbij is
freelance journalist
en filosoof.

welk probleem het meest urgent is. Lolle Nauta doet dat in zijn *Onbehagen in de filosofie* (Van Gennep, 2000) op voorbeeldige wijze. In de inleiding van de bundel kijkt hij terug op de belangrijkste verschuivingen die in de geschiedenis van de filosofie hebben plaatsgevonden. Met de blik op het heden stelt hij vast dat de filosofie opnieuw voor een belangrijke verschuiving, of zoals hij zelf zegt: 'verplaatsing' staat: 'de filosofie is bezig zich te verplaatsen naar de wereld van iedereen'.

De wereld als geheel, met al haar verschillende volken en culturen, is volgens Nauta onderwerp van de filosofie geworden. Daarom is de kwestie van het kosmopolitisme de belangrijkste kwestie voor de contemporaine filosofie. Hij noemt dat een omstreden kwestie, gezien de toenemende kracht van regionale en nationale identiteiten, de talloze etnische conflicten in de wereld en de vele vormen van fundamentalisme. Juist daarom is het vormgeven aan 'een kosmopolitische instelling' volgens hem de belangrijkste uitdaging waar de filosoof vandaag de dag voor staat. Terwijl de filosofen naar een kosmopolitische houding streven, vertoont het publieke debat juist de neiging zich meer op de lokale, nationale issues te richten. Een treffende illustratie daarvan is de maatschappelijke discussie over de multiculturele samenleving, die in januari 2000 werd opgestookt door de publicist Paul Scheffer in een vlamvend artikel in NRC Handelsblad. Scheffer verweet de Nederlanders het 'multiculturele drama' veel te lichtvaardig op te vatten en pleitte ervoor de Nederlandse taal, geschiedenis en cultuur serieuzer te nemen teneinde meer respect af te dwingen van de nieuwkomers in ons land. Scheffers essay stuitte onder de kosmopolitisch ingestelde filosofen in Nederland op veel weerstand. Ze hadden geen goed woord over voor wat ze zijn achterhaalde notie van cultuur noemen. Cultuur is niet meer aan plaats gebonden, betoogt René Boomkens, hoogleraar sociale filo-

“GroenLinkse filosofen zijn de grootste conformisten, ze doen niets anders dan de progressieve gezagsdragers in Nederland naar de mond praten.”

sophie in Groningen, zelfs de publieke sfeer is transnationaal aan het worden. Boomkens: “De oude begrippen waar iemand als Scheffer nog steeds aan vasthoudt, voldoen niet meer. Je hebt nieuwe begrippen nodig.”

Door die aandacht voor het transnationale waren filosofen in het publieke debat dat na Scheffers essay losbarstte nauwelijks te horen. Ze murmelden wat in de zijlijn of schreven, zoals de filosofe Baukje Prins, een afstandelijke studie waarin het Scheffer-debat werd vergeleken met het Bolkestein-debat van tien en het Vuijsje-debat van vijftien jaar eerder. Een frontale aanval op Scheffer vanuit de filosofie, met het kosmopolitisme als inzet, bleef uit.

Luuk van Middelaar kijkt heel anders tegen het debat aan. “Ik geloof niets van dat multiculturele drama”, zegt hij. “Mensen van verschillende culturen hebben nog nooit zo-

veel op elkaar geleken als nu. Iedereen loopt op dezelfde Nike's, schuifelt door dezelfde winkelstraten, eet dezelfde dingen. Het gaat niet om Marokkaanse achterstandsgroepen en zo. Het is gewoon een ouderwetse sociaal-economische kwestie: er is, ook in Nederland, een maatschappelijke onderklasse, waarvan zowel zwarte als witte mensen deel uitmaken.”

Van Middelaar duidt het al aan: economie is voor de huidige politieke filosofie een onmisbare hulpdiscipline. Dat vond hij nog niet toen hij *Politicide* schreef. In dat boek komt het woord 'economie' zelfs nauwelijks voor. “Ik heb er inmiddels iets bijgeleerd”, geeft hij toe. Voor hem is de globalisering niet, zoals voor Nauta en Boomkens, vooral een cultureel fenomeen. “Bij globalisering gaat het om nieuwe krachtsverhoudingen tussen economie en politiek. De economie eigent zich een rol toe die tot voor kort aan de staat toeviel. De staat is een rem op de economische ontwikkeling geworden. De economie probeert zich daarom op allerlei manieren van de staat te ontdoen. Ik ga de komende jaren heel concreet bestuderen hoe de balans van de macht in de richting van de economie aan het verschuiven is en wat daarvan de gevolgen zijn voor de democratie.”

Wat voor een jonge, aanstormende filosoof als Van Middelaar een ontdekking is, is voor een gelouterde politieke theoreticus als Jos de Beus een open deur: de politieke filosoof kan niet zonder inzicht in de economische verhoudingen. In de jaren zeventig, toen iedere politieke filosoof, De Beus inclusief, marxist was, sprak dat vanzelf. Al betekkende de marxistische nadruk op de klassenstrijd nog niet dat men zich ook daadwerkelijk in de economische theorie verdiepte. “Iedereen beweerde van alles over het kapitalisme zonder er enige kennis van te hebben.”

De Beus deed onderzoek naar de relatie tussen de vrije markt en de liberale democratie in het werk van Hayek, Buchanan en Sen, drie economen die later Nobelprijswinnaars werden. Uiteindelijk combineerde hij het begrip van economische vrijheid met het begrip van politieke gelijkheid zoals John Rawls dat hanteert, de auteur van het standaardwerk *A Theory of Justice*. De Beus richtte zich vooral op de politiek en moraal van de mondialisering, of zoals hij zelf zegt: 'wereldvorming', en het daarmee verbonden vraagstuk van de herverdeling van macht en rijkdom. Maar de meeste modellen die politieke filosofen hebben ontwikkeld om dat vraagstuk op te lossen, vindt De Beus 'pervers', want gespeend van iedere kennis van wat er werkelijk in de wereld gebeurt.

Voor Van Middelaar is de rechtvaardigheidstheorie van Rawls, die voor De Beus het fundament onder zijn werk vormt, nog lang niet concreet genoeg. 'Mensen als Rawls staan nog verder van de politieke werkelijkheid af dan Sartre en Foucault, die ik in mijn *Politicide* kritiseer. In de politiek gaat het erom dat mensen met verschillende belangen en uitgangspunten een manier van samenleven vinden. De modellen van Rawls gaan er daarentegen van uit dat alle mensen gelijk zijn. Daarmee hebben ze het probleem al omzeild voordat ze beginnen na te denken.”

“Een formidabel talent, die Luuk van Middelaar”, zegt Jos de Beus. “Heeft in Groningen nog bij mij een college gelo-

pen over de burgerlijke samenleving. Hij vond mijn aandacht voor rechtvaardigheid maar niets. Maar ik vind zijn opvatting, dat Rawls en al die andere filosofen uit de Engelse en Amerikaanse traditie maar zachte moralisten zijn, volstrekt onverdedigbaar. Zijn alternatief, politiek realisme onder aanvoering van Machiavelli, is ook leeg. Hoe weten we nu dat de machthebber een verstandig, prudent besluit neemt? Is er een politiek stelsel dat dergelijke besluiten bevordert? Kan prudent misbruik van macht in het algemeen belang zijn? Over die vragen lees ik weinig.”

“Ik ga nog eens een kritiek schrijven op dat nieuwe realisme van die teleurgestelde Nederlandse filosofen”, zegt De Beus strijdvaardig. Je ziet het ook bij mensen als Achterhuis: dat overmatige respect voor de teksten van dode realisten uit het voor-democratische tijdperk, en die retorische kritiek op de hulpverlenersideologie achter humanitaire interventies.”

De Beus doelt op het essay dat de Twentse filosoof Hans Achterhuis schreef naar aanleiding van de oorlog in Kosovo (*Politiek van goede bedoelingen*, Boom, 2000). Het was een van de weinige keren dat een Nederlandse filosoof betrekkelijk heet van de naald stelling nam in een politieke kwestie. De Beus zou graag zien dat filosofen zich eens wat vaker aan de polemiek waagden. “Dat geldt ook voor mezelf. Ik zou me veel vaker in de media moeten laten zien. In Nederland wordt het publieke debat gedomineerd door economen. Waarom? Omdat die hoogleraren economie altijd ruzie hebben. Filosofen maken nooit eens op een leuke en interessante manier ruzie met elkaar.” De Beus weet ook hoe dat komt. “Dat komt door die verdomde internationalisering. Nederlandse filosofen letten alleen maar op buitenlandse filosofen, ze nemen elkaar niet serieus genoeg.”

De Beus krijgt er ter plekke zin in. “Ik wil hier best even een onvriendelijke opmerking kwijt. Ik constateer dat het onder politieke en sociale filosofen wemelt van de GroenLinksers. Allemaal mensen die na de val van de Muur in de war zijn geraakt en keuzen uit de weg gaan. Ze zijn allemaal tegen de natiestaat, tegen parlementaire democratie, voor pluralisme, voor de civil society – ik kan het hele rijtje zo invullen. Ik ontmoette onder hen dan ook veel vijandigheid toen ik het eens in *De Groene Amsterdammer* opnam voor een herstel van de natiestaat in Nederland. En helemaal toen ik Scheffer gelijk gaf over het belang van een nationale identiteit in een samenleving waarin veel migranten leven.”

De Beus is niet te beroerd om namen te noemen. “Al die epigonen van Lolle Nauta, noem ze maar op: Sjaak Koenis, René Gabriëls, René Boomkens, Jan Willem Duyvendak, Baukje Prins. Ik verwijt ze politieke correctheid. Ik verwijt ze dat ze zwijgen over de dubbelzinnigheden, de gevaren en de kosten van de open samenleving. Ik weet niet eens of dat nu komt uit vrees voor de publieke opinie of uit cynisme over de kwaliteit daarvan. GroenLinkse filosofen zien zichzelf graag als nonconformisten. Maar ze zijn juist de grootste conformisten, want ze doen niets anders dan de progressieve gezagsdragers in Nederland naar de mond praten.”

Terwijl volgens De Beus de meeste politieke en sociale fi-

losofen nog altijd GroenLinkse sympathieën koesteren, zijn in de politicologie de meeste hoogleraren sociaal-democraten. En dat vindt De Beus, die sinds 1999 hoogleraar politicologie is aan de Universiteit van Amsterdam, evenzeer rampzalig. “Er zijn al met al te veel linkse mensen in de politieke filosofie. We moeten er weer eens wat fijne orthodoxen en conservatieven bij krijgen.” Inmiddels gaat De Beus’ verlangen naar ‘meer interessante verschillen’ steeds meer in vervulling. Nieuwe bewegingen in de sociale en politieke filosofie ontstaan momenteel eerder in confessionele bolwerken dan op de klassieke linkse universiteiten van Amsterdam en Groningen.

**“Er zijn te veel linkse mensen in de politieke filosofie.
We moeten er weer eens wat fijne orthodoxen en
conservatieven bij krijgen.”**

Als voorbeeld kan de studiegroep *Res Mixtae* dienen, een verzameling betrekkelijk jonge denkers van merendeels katholieken huize onder het penvoorderschap van Marin Terpstra, universitair docent sociale en politieke wijsbegeerte aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. De *Res Mixtae*-leden lezen en bespreken met elkaar teksten op het grensvlak van filosofie, politiek en religie. Ze zijn de overtuiging toegedaan dat de leegte die de dood van God heeft achtergelaten, noopt tot het zoeken naar nieuwe manieren om over ‘het goddelijke in de politiek’ te spreken. “De leden van de groep”, zo meldt hun website, “brennen rond deze kernvraag een brede wijsgerige belangstelling mee die reikt van Spinoza tot Hegel, van Carl Schmitt tot Georges Bataille, van Eric Voegelin tot Jacques Derrida”. Een opmerkelijke mix van conservatieve en postmoderne denkers.

Niet alleen de metafysisch bevlogen filosofen groeien in aantal, dat doen ook de ethisch geïnspireerde denkers. Zij slagen er meer dan hun linkse collega’s in om nieuwe thema’s op de agenda van de politieke en sociale filosofie te zetten. Ook zij beginnen hun wijsgerig onderzoek bij de grote politiek-filosofische onderwerpen die al eerder ter sprake kwamen: globalisering, kosmopolitisme, multiculturalisme. Maar zij stellen daar uitgesproken ethische vragen over. Wat is in de multiculturele wereldsamenleving nog de betekenis van solidariteit, authenticiteit, identiteit? Representatief is de bundel *Solidariteit: Filosofische kritiek, ethiek en politiek*, samengesteld door Theo de Wit en Henk Manschot (Boom, 1999).

Onder de linkse politieke filosofen is de afkeer van ethiek vrij algemeen. Of beter gezegd: de afkeer van ethici. “Ik ben niet tegen ethiek”, zegt Jos de Beus. “Ik ben alleen tegen al die ethici met een theologische achtergrond. Ik heb een zekere minachting voor de generatie van Heleen Dupuis. Ze willen allemaal de dominee spelen. Ze denken niet politiek maar juridisch en zijn geobsedeerd door kwesties rond het begin en het eind van het leven. Ze houden zich niet met economische kwesties bezig, over de moraal van de markt hoor je ze nooit.”

Ook Luuk van Middelaar vindt discussies zoals die over authenticiteit en ethiek puur ‘domineesgeleuter’.

Samenvattend lijkt het erop dat er in de Nederlandse politieke filosofie een nieuwe tweedeling aan het ontstaan is, een tweedeling tussen wat je *republikeinen* en *democraten* zou kunnen noemen. De republikeinen staan sceptisch tegenover de hedendaagse politiek, zij zien in de politiek een verontrustend verval van normen en waarden en pleiten voor een moreel reveil en voor een herstel van de natie-staat en van burgerlijke deugden als verantwoordelijkheid en gemeenschapszin. Voor hen is de belangrijkste hulpdiscipline voor de politieke filosoof de wijsgerige ethiek. De democraten daarentegen stellen zich realistisch op. Voor hen is de politiek een spel om de macht en gaat het erom verschuivingen in de macht zo nauwkeurig mogelijk te analyseren en te toetsen op hun gevolgen voor de democratie. De belangrijkste hulpdiscipline is voor hen de sociale wetenschap, waarbinnen de economie een speciale plaats inneemt.

In het democratische kamp treffen we de vertegenwoordigers aan van de oude linkse sociale filosofie en politicologie. Dat zijn de neomarxisten en sociaal-democraten die ooit een bijna-monopolie hadden in de politieke filosofie – zeg maar: de generaties van Nauta en De Beus. Daarnaast treffen we in het democratische kamp ook een jonge generatie aan die zich gegroepeerd heeft rond de zogeheten 'empirische filosofie'. Onder hen leeft een sterk bewustzijn van de ingrijpende veranderingen in de internationale politieke cultuur, veranderingen die zij typeren met de sleutelbegrippen globalisering en kosmopolitisme. Bij hun analyse van die veranderingen maken ze uitvoerig gebruik van sociologische en antropologische studies. Ze hebben een hekel aan voortijdige waardeoordelen en zijn allergisch voor iedere vorm van ethiek. Filosofen als René Boomkens en Luuk van Middelaar kunnen tot die generatie worden gerekend. Het belangrijkste orgaan voor deze jonge generatie democraten is het tijdschrift *Krisis*, dat zich met ingang van de jaargang 2000 'tijdschrift voor empirische filosofie' is gaan noemen.

Het republikeinse kamp is zich in feite nog aan het vormen. Belangrijke impulsen komen uit de ethische hoek. De Vereniging van Ethici in Nederland (VVEN), het blad *Filosofie & Praktijk* en de Onderzoeksschool Ethiek zijn bolwerken waar ethici met een wijsgerige dan wel theologische achtergrond onderzoek doen naar tal van politiek relevante thema's. Ook de intellectuelen van Res Mixtae en van allerlei andere levensbeschouwelijke instellingen, al dan niet met bijzondere hoogleraren op de universiteiten, kunnen tot de republikeinen worden gerekend.

De republikeinen hebben de maatschappelijke wind in de rug. De vraag naar ethische interventies in het politieke debat is groot en lijkt alleen nog maar te groeien. Dat is deels een vraag naar ethische reflectie op kwesties van leven en dood: abortus, euthanasie, gentechnologie, bio-ethiek. Maar ze strekt zich ook uit tot kwesties die het samenleven van mensen betreffen: opvoeding, minderheden, privacy, rechtspraak, burgerschap. De overheid sluist veel van die kwesties door naar het NWO-stimuleringsprogramma Ethiek & Beleid, dat zich hoe langer hoe meer ontpopt als een groeimarkt voor wijsgerig en ethisch onderzoek.

Ook in de publieke sfeer winnen de republikeinen terrein. Vroeger zetten politiek-culturele centra als *De Balie* te Amsterdam, centra met een duidelijke linkse signatuur, de toon voor het publieke debat. Nu zijn instellingen met een ethische dan wel religieuze achtergrond aan de beurt. In de Amsterdamse *Rode Hoed*, 'centrum voor cultuur, religie en politiek', vinden momenteel meer politiek-filosofische debatten plaats dan in *De Balie*. In het algemeen zijn symposia en lezingencycli over politiek-ethische kwesties zeer in trek. Het Nederlands Gesprekscentrum organiseerde samen met het blad *Filosofie Magazine* een reeks over 'de morele staat van Nederland', de Universiteit van Amsterdam kwam in samenwerking met het dagblad *Trouw* met een serie 'deugdenlezingen'. En zo zijn er talloze voorbeelden van publieke debatten over moraal. De populaire behoefte aan ethische bezinning op politiek en cultuur is schier onbevredigbaar.

In Frankrijk is het republikanisme een sterke stroming, met Alain Finkielkraut als welbespraakte woordvoerder. De Nederlandse Fransman Luuk van Middelaar moet er niets van hebben: "Ik vind dat een zorgwekkende ontwikkeling. Het republikanisme krijgt in Frankrijk veel bijval,

De populaire behoefte aan ethische bezinning op politiek en cultuur is schier onbevredigbaar. Er zijn talloze publieke debatten over moraal.

zowel van links als van rechts. Het staat in de jacobijnse traditie van een sterke centrale staatsmacht. Het is een poging om de staat weer nieuw elan te geven. Daarbij hameren ze op zaken als burgerschap, respect en verantwoordelijkheid, termen die ook in Nederland steeds vaker vallen." Het republikanisme is in de ogen van Van Middelaar de nieuwste vorm van politicide. "Het voert een achterhoedegevecht en ondermijnt zo de democratische impuls om een balans te vinden tussen de almaar globaliserende economie en de zeggenschap van de individuele burger."

De tweedeling tussen republikeinen en democraten levert potentieel een interessant debat op over de grondslagen van de huidige politieke cultuur. Waar gaat het om in de Nederlandse politiek en waar zou het om moeten gaan? Wat betekent globalisering voor de democratie? Moet het wegwijnen van de Nederlandse natie staat worden toegejuicht of worden verhinderd? Verdient het politieke burgerschap versterking of moeten we op zoek naar nieuwe vormen van zeggenschap? Zijn nationaal bewustzijn en kosmopolitisme verenigbaar? Allemaal onderwerpen waarvoor onze vaderlandse politieke filosofen gerust het achtertoneel zouden mogen verlaten om er in het volle voetlicht eens 'een interessante ruzie' over te gaan maken.

✱

Bijgaande tekst is een sterk bekorte versie van het hoofdstuk 'Filosofie en politiek' uit het boek *Denken achter de dijken: De opmars van de filosofie in Nederland*, dat in februari is verschenen bij uitgeverij Ambo.

Het Vlaams Blok is een elitaire partij

foto: Ton Poorttjiet / HH

“Het racisme is ideologisch gezien een bijkomstigheid voor het Vlaams Blok. Het rechtse karakter van die partij blijkt vooral uit de vijandige opstelling tegenover werknemers en hun belangen.” Aldus de Antwerpse politicoloog Marc Spruyt, auteur van het boek Wat het Vlaams Blok verzwijgt. Zijn boek schetst een beeld van de samenleving die ontstaat als het Vlaams Blok de macht krijgt.

Bij Marc Spruyt aan de muur hangt *Eerste studie van angst*, een beklemmend schilderij uit de oorlogsjaren van schrijver-schilder Louis Paul Boon. Angstige wezens die met grote ogen het donker in staren. Het werk lijkt een verwijzing naar de maatschappij waarin het Vlaams Blok het voor het zeggen heeft. "Maar ik leid een heel gezellig leven hoor", benadrukt de auteur van *Grove Borstels* (1995) en *Wat het Vlaams Blok verzwijgt* (2000). Marc Spruyt houdt zich nu al een jaar of tien bezig met de bestudering van extreem-rechts in Vlaanderen en bezit een archief met vrijwel alle Vlaams Blok-publicaties sinds de oprichting van de partij in 1978.

In zijn recente boek *Wat het Vlaams Blok verzwijgt* laat Spruyt (31) zien dat het Vlaams Blok er sinds 1996 – toen de partij het parlementarisme officieel omarmde – op uit is zich een normaal imago aan te meten. Marc Spruyt: "De titel verwijst naar het feit dat het Blok probeert weg te komen van een extreem-rechtse imago. Daarvoor zwakken ze ogenschijnlijk een aantal standpunten af. Ik probeer aan te tonen dat dat schone schijn is. Er is niets gewijzigd aan de ideologische kern van het verhaal van het Vlaams Blok. De partij vertolkt nog steeds een conservatieve utopie die suggereert dat het in de samenleving beter gaat als vreemde elementen verwijderd worden. Daarvoor creëert het Blok uitgesproken vijandsbeelden, niet alleen migranten, maar bijvoorbeeld ook politici, die afgeschilderd worden als zakenvullers."

Het Vlaams Blok brak op 8 oktober 2000 bij de Belgische gemeentelijke en provinciale verkiezingen opnieuw alle records. Landelijk scoorde de partij 14,9 procent en in Antwerpen 33 procent, en veroverde daarmee in die stad twintig van de 55 zetels. Voorman Filip Dewinter kreeg 50 duizend voorkeurstemmen op een totaal van 290 duizend stemplichtige Antwerpenaren. Met meer dan eenderde van de zetels kan de partij nu de raad bij elkaar roepen en de agenda naar zijn hand zetten.

Dit verontrustende succes ontleent de partij juist aan zijn steeds gematigder profilering, betoogt Spruyt. "De partijleiders laten mensen geloven dat zij stem geven aan de

"Mensen beseffen niet dat als je het Blok-programma uitvoert, je op de rand van burgeroorlog terechtkomt"

stemlozen. Zij zijn de partij die het eens goed zal zeggen en de rest door elkaar zal schudden. Vandaar de Blok-slogan: 'Wij zeggen wat u denkt'. Maar de racistische taal die je bij de achterban hoort, is veel extremer. De Blok-stemmers gebruiken het superioriteit-inferioriteitstaalgebruik. Migrant worden afgeschilderd als ongedierte, waarmee met brutale methoden moet worden afgerekend. Vergeleken daarmee zeggen de Vlaams Blok-leiders het heel omzwachteld. Filip Dewinter spreekt over 'de begeleide en humane terugkeer van de overgrote meerderheid van de niet-Europese migranten'. Dat klinkt softer, maar is hetzelfde als 'alle buitenlanders eruit'."

ELITAIR "Mensen beseffen niet dat als je het Blok-programma uitvoert, je op de rand van burgeroorlog terechtkomt", vervolgt de politicoloog. "Neem de eis om alle mos-

keëen te sluiten en te vervangen door een grote gebedsruimte buiten de stad. Dat is niet alleen in strijd met het Europees verdrag van de rechten van de mens, het is ook een bewuste provocatie aan het adres van de migranten. Daarmee willen ze een reactie uitlokken in de vorm van bijvoorbeeld rellen. Dan kunnen ze hardhandig optreden en een soort staat van beleg afkondigen in verschillende volkswijken."

Daarbij komt de herziening van alle naturalisaties sinds 1973 die het Blok nastreeft, neer op een regelrechte etnische zuivering. "Ook als iemand een Belgisch paspoort heeft, is dat voor het Vlaams Blok niet genoeg. Nationaliteit is voor hen synoniem met volksidentiteit. Een genaturaliseerde Marokkaan blijft in de ogen van het Blok een Marokkaan, ook al heeft hij al decennia een Belgisch paspoort. Het staatsburgerschap erkent de partij niet. Voor het Blok telt alleen het lidmaatschap van een volksgemeenschap. Dat komt neer op etnische zuivering", concludeert Spruyt.

Maar het Blok-programma gaat verder dan alleen etnische kwesties. "De partij wil op sociaal-economisch vlak allerlei rechten schrappen, zoals die van de vakbondsvrijheid. Het programma van het Blok is bijzonder patroonsvriendelijk, maar die liefde komt niet van twee kanten. De prijs, het risico van de sociale onrust, is de meeste werkgevers te hoog."

Spruyt komt tot zijn conclusies na een veelomvattende studie van de officiële Blok-publicaties en van het stemgedrag in kwesties waarover de partij niet schrijft. "Daardoor kun je een veel groter scala aan onderwerpen belichten. De volksvertegenwoordigers van het Vlaams Blok moeten immers ook standpunten innemen over thema's waarover ze zelf nooit spontaan beginnen." Zo wil het Blok de stemplicht afschaffen, vertelt hij, "maar waarom dat zo is vertellen ze er nooit bij. Ik moest teruggaan tot de jaren tachtig om er nog een argumentatie voor te vinden. Het Vlaams Blok ziet stemrecht als een eerste selectie criterium om bepaalde lagen van de bevolking uit te schakelen. Het bevestigt de elitaire visie van de partij en het ongelijkheidsdenken. In de eigen *Grondbeginselen* kiest het Blok niet voor de democratie, maar voor de aristocratie. Dat soort zaken komt nooit aan bod in de pers."

Het Vlaams Blok wil allerlei groepen hun rechten ontfangen. Niet alleen migranten, ook kinderen, vrouwen, werknemers en werklozen. Marc Spruyt constateert dat de partij tegen de wet stemde die geweld in huiselijk kring bestraft. "Dat standpunt kwam ik in geen enkele officiële publicatie tegen." Het Blok keurde het kinderrechtenverdrag af en de wet die eenderde van de functies in adviesorganen voor vrouwen reserveert. Bovendien stemden Dewinter en de zijnen tegen de wet die minimumeisen stelt aan het welzijn op de werkvloer. Spruyt: "Die wet is belangrijk voor werknemers, maar het Blok is tegen vanuit een werkgeversvriendelijke visie. Het stemgedrag legt heel duidelijk de ideeën bloot van het Vlaams Blok."

VOOR DE ZOTTE Aan bepaalde discussies neemt de partij bewust niet deel. Spruyt: "Over werkloosheid zegt het Blok al jaren niets, terwijl de partij er wel een apart programma over heeft. Blokkers maken de plaatselijke werkgelegenheidsagentschappen belachelijk. Maar het eigen alternatief van de gedwongen gemeenschapsdienst schuiven ze niet naar voren. Ook over de schorsing van werklo-

zen en over de hoogte en duur van uitkeringen zwijgen ze.”

Opmerkelijk was dat het Blok instemde met de wet die ontkenning van de holocaust strafbaar stelt. Hier was het hoofdmotief niet fatsoenering van het imago, maar vrees om de partijsubsidie te verliezen. “Vanwege dit standpunt kreeg de partij veel kritiek van de bevriende organisaties uit de extreem-rechtse beweging.” Uit deze groepen, zoals Voorpost, Were Di en de Nationalistische Studentenvereniging (NSV), rekruteert het Blok nog altijd het merendeel van zijn volksvertegenwoordigers.

Van alle partijen investeert het Blok het meest in propaganda. In gladdere televisiespots laat de partij de doorsnee Antwerpenaar aan het woord over de veronderstelde criminaliteit van ‘de’ buitenlanders in zijn wijk. Elke Blok-afdeling heeft een eigen blad dat huis-aan-huis verspreid wordt. Gezamenlijke oplage: twee tot drie miljoen exemplaren, geheel gefinancierd uit de centrale partijkas. Spruyt: “Er is geen enkele politieke partij die daar zoveel in investeert. Ze zeggen dat ze dat doen om de zogenaamde mediaboycot te doorbreken, maar ze hebben het moeilijk met elke berichtgeving waar ze niet vrij hun zegje mogen doen.” In de praktijk komen Blok-kopstukken in de media probleemloos aan het woord. Spruyt vindt dat geen goede zaak. “Alleen als ze iets stoms zeggen zou je ze mogen citeren, anders niet. Journalisten moeten goed beseffen dat het Blok hen voor de zotte houdt.”

Bovendien speelt de berichtgeving in bepaalde kranten het Blok in de kaart. “*Het Laatste Nieuws* en de *Gazet van Antwerpen* geven een angstaanjagend beeld van de samenleving. Ze besteden heel veel aandacht aan criminaliteit en beschrijven dat op een bloedstollende manier. Je krijgt een raar beeld van de maatschappij. Alsof wij in de slechtste aller werelden leven.”

Spruyt constateert tot zijn grote schrik dat de groei van het Blok eindeloos lijkt. “Ik dacht zelf ook dat de partij wel over zijn hoogtepunt heen zou zijn. Toch is het Blok in Antwerpen van 28 procent naar 33 procent gegroeid, en bij een opiniepeiling een maand na de verkiezingen zelfs naar 45 procent. Het Vlaams Blok slaagt er telkens in nieuwe kiezers aan te trekken en de oude kiezers vast te houden. De kiezerstrouw bij het electoraat ligt op zeventig à tachtig procent, veel hoger dan de andere partijen. Het Vlaams Blok is de derde partij van Vlaanderen. De partij staat daardoor onder druk van de kiezers om nu daadwerkelijk iets te veranderen.”

WONDERMIDDEL Hoe kan de opmars van het Blok worden gestopt? Na de verkiezingen pleitte de journalist Derk-Jan Eppink in de Vlaamse krant *De Standaard* voor afschaffing van het zogeheten *cordon sanitaire*, dat volgens hem de groei van het Blok juist bevordert en een open maatschappelijk debat smooert. Het *cordon sanitaire* is de afspraak van de overige partijen om het Vlaams Blok buiten de bestuurscolleges te houden, om zo de kiezer ervan te overtuigen dat een stem op Filip Dewinter een verloren stem is.

Spruyt gelooft niet dat het *cordon* redelijke discussies verhindert over typische Vlaams Blok-thema's zoals asielzoekers of de multiculturele samenleving. “Het brengt wel met zich mee dat andere partijen niet meer uitleggen waarom ze niet met het Blok in zee willen. Daardoor hoeft het Blok zichzelf ook niet te verdedigen. De Blokkers hoe-

ven alleen maar te zeggen dat de andere partijen niet willen dat ze de verantwoordelijkheid krijgen.”

Hij moet er niet aan denken dat het *cordon sanitaire* wordt afgeschaft. Hij heeft sterke twijfels over de zogeheten ‘verbrandingsstrategie’: “Dat is de theorie dat als het Blok deelneemt aan de macht en door de compromissen die het dan moet sluiten wel zal ‘verbranden’. Ik ben daar helemaal niet van overtuigd. En als het Blok regeert moet je delen van zijn programma uitvoeren, bijvoorbeeld de moskeeën sluiten en die vervangen door een grote gebedsruimte buiten de stad. Dan is het hek van de dam.”

Hoe moet het Blok dan worden bestreden? Er bestaat geen wondermiddel, zegt Spruyt, er is een veelheid aan

Het Blok kiest in zijn Grondbeginselen niet voor de democratie, maar voor de aristocratie.

maatregelen nodig om de partij, het ideeëngoed en de voedingsbodem te bestrijden. De rechtszaak die het Centrum voor Racismebestrijding na de verkiezingen tegen het Blok begon, ziet hij als een belangrijke stap. “In tegenstelling tot Nederland is de slogan ‘Eigen volk eerst’ in België niet verboden. Justitie heeft het ernstig laten afweten. Het wordt tijd dat de wet tegen het racisme wordt toegepast op het Vlaams Blok. Het is te gek dat een partij die constant roept dat de wetten moeten worden toegepast, zelf ongestraft blijft.”

In een rechtszaak in 1995 constateerde een rechtbank al dat het Vlaams Blok racistische slogans gebruikte, maar de rechter achtte zich niet bevoegd de partij daarvoor te vervolgen. Het Centrum voor Racismebestrijding eist nu een schadevergoeding van 50 miljoen frank van verschillende stichtingen rond de partij vanwege het aanzetten tot discriminatie. Financieel kan het Blok die aderlating wel overleven, maar welke invloed een veroordeling heeft op het programma van het Vlaams Blok is onduidelijk. “Een veroordeling kan niet zover gaan dat het Vlaams Blok niet langer mag zeggen dat migranten moeten worden teruggestuurd. Ze mogen dan alleen niet meer zeggen dat ze het via discriminatie willen doen.”

Het Vlaams Blok is in de ogen van Spruyt met name kwetsbaar op zijn sociaal-economische doelstellingen. “De beeldvorming over het Blok van een in hoofdzaak racistische partij moet veranderen. Ze staan ook uiterst vijandig tegenover de gewone werknemers, hun belangen en de vakbonden. Daar herken je echt het extreem-rechtse karakter. Het racisme is ideologisch gezien een bijkomstigheid, hoewel electoraal erg lonend.”

Inzake de sociaal-economische politiek bestaan grote meningsverschillen tussen het Vlaams Blok en zijn kiezers, zo blijkt uit verkiezingsonderzoek. Marc Spruyt: “Dat is het geval op punten als minder zeggenschap op de werkvloer, het verbod op vakbonden, terugschroeven van de sociale zekerheid. Het Blok staat met deze rechtse standpunten lijnrecht tegenover een grote groep kiezers die vroeger rood stemden en eigenlijk veel linkser is. Beter informatie kan een wig drijven tussen de partij en de kiezers.”

✱

Marc Spruyt, 'Wat het Vlaams Blok verzwijgt', uitgeverij Van Halewijnck, 2000

Er valt nog genoeg te kiezen

Economische globalisering is een feit, maar dat zit een eigenzinnig nationaal beleid niet in de weg. De keuze voor een progressieve politiek is wel degelijk mogelijk.

door
Robert Went

Globalisering is weliswaar een omstreden containerbegrip, maar slechts weinigen ontkennen dat de wereldeconomie sinds eind jaren zeventig van de vorige eeuw grote veranderingen heeft ondergaan. Dat is geen historisch precedent, zoals er in het verleden ook vaker is gesproken van een 'nieuwe periode' van het kapitalisme. Op die laatste kwestie ga ik hier niet in, maar volsta met de constatering dat ondanks én dankzij de veranderingen er meer dan ooit sprake is van *kapitalisme*.

Welke veranderingen kenmerken het kapitalisme aan het begin van de 21ste eeuw, in vergelijking met de naoorlogse 'golden years of capitalism'? De volgende vijf elementen zijn van belang. Allereerst een sterke toename van het aantal werkelijk geïntegreerde mondiale markten voor goederen en diensten en – vooral ook – voor financiën, mogelijk gemaakt door nieuwe informatie- en communicatietechnologieën. Ten tweede: zonder mee te gaan met de overdrijving dat grote ondernemingen tegenwoordig geen nationale wortels meer hebben en zich op elk gewenst moment naar elders in de wereld kunnen verplaatsen – oftewel: *footloose* zijn – kan het toenemende gewicht van multinationals in de wereldeconomie niet ontkend worden. Steeds meer ondernemingen proberen de conceptie, productie en distributie van producten en diensten bij voorkeur niet slechts nationaal of regionaal maar mondiaal te plannen. De UNCTAD schat in haar *World Investment Report 2000* dat de wereld tenminste 63.000 transnationale ondernemingen telt met zeker 690.000 buitenlandse filialen. De concentratie en centralisatie van kapitaal blijkt uit het feit dat driekwart van de honderd grootste multinationals de VS, Japan, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk of Duitsland als moederland heeft.

Op de derde plaats is er sprake van een toename van *governance*- en reguleringsproblemen op mondiaal niveau, met een toenemend gewicht – door overheveling van beslissingen en bevoegdheden van nationale staten – voor ondoorzichtige en ondemocratische supranationale instellingen (zoals G7, IMF, WTO, OESO) en regionale organisaties (zoals EU, NAFTA, etc.). Ten dele in het kielzog van deze ontwikkelingen internationaliseren sociale bewegingen en NGO's ook in toenemende mate hun analyses, campagnes en alternatieven.

Op de vierde plaats is er sprake van globalisering van neoliberaal macro-economisch beleid sinds de anti-Keynesiaanse 'contrarevolutie' (de term is van Chicago-econoom Milton Friedman) in de economische wetenschap van eind jaren zeventig. In de huidige neoliberale wereldwanorde zijn monetaristische en neoklassieke paradigma's dominant in internationale instituties en in de politieke hoofd-

stroom, inclusief de sociaal-democratische 'Derde weg'. Varianten van dezelfde recepten – exportgeleide groei; minder sociale uitgaven; verkleining van de publieke sector; deregulering; flexibilisering; privatisering; prioriteit bij prijsstabiliteit – worden overal ter wereld gevolgd, of met behulp van internationale organisaties en financiële markten opgelegd. Ten vijfde is van belang dat deze ontwikkelingen worden gefaciliteerd en versterkt door de dominante combinatie van vrijhandel en vrij kapitaalverkeer. Dit internationale regiem, dat grote overeenkomsten vertoont met de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog, beperkt de mogelijkheden voor nationale politieke keuzes, omdat

Ondanks voorspellingen over het tegendeel blijven aanzienlijke verschillen tussen landen bestaan.

gedereguleerde mondiale financiële markten de onvoorspelbaarheid van financiële stromen vergroten en financiële normen opleggen aan regeringen en ondernemingen.

AFGESTRAFT Een van de belangrijkste discussies betreft de gevolgen van de voortschrijdende economische globalisering voor de (on)mogelijkheden van nationaal beleid. De meningen over deze kwestie lopen sterk uiteen. Ietwat schematisch kunnen drie posities in deze discussie worden onderscheiden.

De eerste is die van de *hyperglobaliseerders*. Volgens hen verandert door globalisering eigenlijk alles. Natiestaten worden onnatuurlijke eenheden in de globaliserende economie, waarin steeds meer beslissingen genomen worden op het niveau van regio's en internationale bundelingen en instituties enerzijds, en in niet meer door nationale loyaliteiten geremde mondiale ondernemingen anderzijds. Nationale overheden moeten niet denken dat zij meer kunnen dan – als een goede huisbaas – zorgen voor een goede infrastructuur met een aantrekkelijke fiscaal klimaat, om kapitaal binnen te halen en vast te houden. Beleid dat tegen de belangen van investeerders en beleggers in gaat zal volgens de *hyperglobaliseerders* onmiddellijk worden afgestraft met kapitaalvlucht, gevolgd door koersdalingen op de beurs en van de nationale munt, minder investeringen en verplaatsing van productie naar goedkopere c.q. kapitaalvriendelijkere landen.

De sceptici zetten daar tegenover dat globalisering een

Robert Went is econoom, schrijft een proefschrift over globalisering en is werkzaam als senior-onderzoeker. Zijn boek *Grenzen aan de globalisering* (Het Spinhuis, 1996), verscheen onlangs geactualiseerd onder de titel *Globalization: Neoliberal Challenge, Radical Responses* (Pluto Press).

mythe is. De meeste internationale transacties vinden nog steeds regionaal plaats, dat wil zeggen binnen en tussen de VS, Japan en de EU. Zelfs in de meest geglobaliseerde financiële markten is geen sprake van perfecte volledig geïntegreerde wereldmarkten en ook is niet of nauwelijks sprake van werkelijk geglobaliseerde ondernemingen. Ook de sterke toename van internationale handel en kapitaalverkeer mag ons niet verbazen – er is immers een precedent in de decennia vóór 1914. De conclusie van de sceptici is dat nationale staten voor het economisch en sociaal beleid niets aan betekenis hebben ingeboet, aangezien hoogstens sprake is van een graduele toename van interactie tussen voornamelijk nationale economieën.

In zekere zin tussen de beide voorgaande posities in bevinden zich de *transformationalist*en, die argumenteren dat de omvang en effecten van globalisering zowel worden overdreven als onderschat. Nog maar weinig bedrijven zijn echt geglobaliseerd, de wereld is bij lange niet volledig economisch geïntegreerd (als dat überhaupt al mogelijk zou zijn), en inderdaad was in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog ook al sprake van sterk geïnternationaliseerde financiële en handelsstromen. Maar dergelijke relativeringen mogen niet de ogen doen sluiten voor het feit dat de dynamiek en coherentie van de wereldeconomie van vandaag anders zijn dan in de naoorlogse gouden decennia, of in de tijd van het imperialisme vóór de Eerste Wereldoorlog. In het debat over (on)mogelijkheden van beleid op het niveau van natiestaten verdedigen *transformationalist*en dat de macht van nationale overheden niet vermindert maar wordt gereconstrueerd.

SEATTLE De discussie over deze drie opvattingen loopt al geruime tijd en voor elk is in de loop der jaren een grote hoeveelheid ondersteunende artikelen en boeken verschenen. Met name de opvattingen van de *hyperglobaliseerders* blijken in de loop der tijd de toets der kritiek niet te hebben doorstaan. Ondanks ideologische claims en voorspellingen over het tegendeel blijven aanzienlijke verschillen tussen landen bestaan. Zo liepen de overheidsuitgaven als percentage van het bruto nationaal product (BNP) binnen de OESO in 1996 uiteen van 28 procent in Japan tot 63 procent in Zweden (Nederland: 50 procent). En de belastinginkomsten als percentage van het BNP bedroegen in datzelfde jaar 29 procent in de VS, 16 procent in Mexico, 43 procent in ons land en 52 procent in Denemarken. Er is bovendien weinig bewijs dat landen die hun publieke uitgaven hebben vergroot, getroffen zijn door de verschrikkelijke gevolgen die analisten voorspellen.

Veel inperkingen van mogelijkheden tot beleid zijn zelfgekozen door regeringen en parlementen, die essentiële bevoegdheden overdragen aan internationale instellingen (zoals bijvoorbeeld de WTO en de EU) en aan 'onafhankelijke' centrale banken. Of die zich – soms ten onrechte, denk aan de versnelde liberalisering van de gasector in ons land – beroepen op afspraken in internationaal verband. In tegenstelling tot wat de hyperglobaliseerders ons willen doen geloven blijkt zelfs voor economisch minder sterke

landen ruimte te bestaan om afwijkend beleid te voeren. Chili en Maleisië hadden nooit hun tegen het dominante beleid ingaande maatregelen kunnen nemen (om de in- en uitstroom van kortlopend speculatief kapitaal in te perken) als de sterke globaliseringshypothese juist zou zijn.

Beleidsmakers en de financiële pers vrezen sinds de door massademonstraties onmogelijk gemaakte WTO-top in Seattle voor een '*backlash against globalization*'. De tot voor kort gehanteerde doodoener dat globalisering niet te stoppen is, wordt nu van alle kanten genuanceerd. Zo somberde de vooraanstaande Amerikaanse econoom Paul Krugman in de *New York Times* dat 'de eerste geglobaliseerde economie' door de Eerste Wereldoorlog uiteen was gevallen, terwijl toen óók iedereen dacht dat de mondiale economische integratie niet gestopt kon worden. En *The Financial Times* waarschuwde dat voortgaande globalisering niet gegarandeerd is, want de sterke technologische krachten die de wereld in de richting van verdergaande economi-

foto: Jet Budelman / HH

sche integratie duwen 'kunnen worden afgeremd of zelfs gestopt.'

Een beetje een bewijs uit het ongerijmde, maar toch: ook uit 'onverdachte hoek' komen pleidooien voor volgens hyperglobaliseerders niet langer mogelijke maatregelen (van o.a. Joseph Stiglitz en Geoffrey Sachs), dan wel wordt erkend dat andere keuzes dan de dominante in principe gemaakt kunnen worden. Zo schrijft de Amerikaanse expert Barry Eichengreen dat een belasting op financiële transacties technisch gezien misschien best haalbaar is, maar niet geaccepteerd zal worden door machtige financiële belangen. En voormalig premier Ruud Lubbers, tot voor kort hoogleraar globalisering, noemde in een recensie in *De Economist* een aantal voorstellen in een recent verschenen boek over progressieve economische politiek 'zeer aanbevelenswaardig'.

Kortom: het idee dat (nationale) overheden geen vrijheidsgraden in hun beleid meer hebben als gevolg van economische globalisering is niet te handhaven.

AUTARKIE De vraag is daarom niet óf maar hóe op nationaal niveau een progressief economisch veranderingsbeleid gestalte gegeven kan worden. Afhankelijke landen

De dooddoener dat globalisering niet te stoppen is, wordt sinds Seattle van alle kanten genuanceerd.

staan bij het beantwoorden van die vraag voor andere problemen (de schuldenlast, afhankelijkheid van technologie, schommeling van grondstofprijzen) dan dominerende landen als Nederland, de rest van de EU en de VS. Dit artikel beperkt zich tot de laatste categorie landen. Wat is mogelijk als de politieke wil aanwezig is?

Uitgangspunt en inzet kan voor links naar mijn mening slechts zijn dat de grenzen van wat mogelijk is niet bepaald dienen te worden in directiekamers en raden van commissarissen van ondernemingen, en ook niet door aandeelhouders, beleggers, speculanten en beurs- en valutahandelaren. Vanuit die grondhouding dienen zich direct een aantal – op zichzelf helemaal niet zo radicale – thema's aan waarop landen onderling ook blijvende verschillen kennen. Het gaat om politieke keuzes die voor veel mensen terecht simpelweg met fatsoen en beschaving te maken hebben, maar die haaks staan op de huidige dominante neoliberale logica. Om te beginnen herverdeling, nationaal en internationaal, van vermogen en inkomen – dat is met name fiscaal beleid. Daarnaast uitbreiding in plaats van afbraak van publieke investeringen in basisvoorzieningen (betreft budgettair beleid), zowel nationaal als mondiaal. Verder het kwijtschelden van de schulden van landen in de Derde Wereld; dat is buitenlands beleid, c.q. internationale samenwerking. Tenslotte, binnen en buiten de belangrijke internationale organisaties (IMF, Wereldbank, WTO, etc.) het democratisch recht verdedigen voor alle ontwikkelingslanden om zelf te bepalen in welke mate zij zich open stellen voor buitenlands kapitaal en internationale handel. Dit laatste betreft politiek en diplomatiek beleid.

Autarkie, of zoals sommigen dat noemen: 'progressief nationalisme', is politiek en moreel niet wenselijk, en bo-

vendien economisch op de lange termijn niet houdbaar. Het probleem van globalisering is, zoals de Engelse feministische econoom Diane Elson zegt, "niet dat het internationaal is, maar dat het een eenzijdig internationalisme is dat vooral ten gunste van *big business* werkt." Inzet is daarom een nieuw internationalisme – of 'globalisering van onderop' – tegenover de huidige neoliberale globalisering.

REGERINGSDEELNAME Beperken we ons nu even tot Nederland en de EU, wat betreft handelsstromen tot op grote hoogte een gesloten economie. Een ander Europa kan gestimuleerd worden met een aantal concrete maatregelen. Eén: het aan banden leggen van de financiële markten en tegengaan van speculatie, financiële transacties ter obstructie van onwelgevallig beleid en belastingontduiking, om te *beginnen* een Tobin-tax, opheffen van het bankgeheim, en optreden tegen fiscale paradijzen. Twee: een effectief antwoord op de fiscale concurrentie in de EU, om te *beginnen* het afspreken van minimale heffingspercentages voor belasting op winst, vermogen en topinkomens.

Drie: gelijkschakeling naar boven van sociale normen en wetten in de EU in plaats van naar beneden. Vier: een sociaal en ecologisch verantwoord stimuleringsbeleid – 'het socialiseren van de vraag' noemde Keynes dat al – en collectieve arbeidstijdverkorting als (deel)antwoord op de nog steeds onverantwoordelijk (en onnodig) grote werkloosheid en armoede in Europa.

Voor een discussie over de mogelijkheden zulk beleid uitgevoerd te krijgen, moeten we eindigen met de constatering waar we deze analyse mee begonnen: de huidige globaliserende wereldeconomie is meer dan ooit *kapitalistisch*. Waarom is dat belangrijk? Omdat daaruit volgt dat elk alternatief voorstel – hoe weinig radicaal in zichzelf ook – botst op fundamentele belangentegenstellingen. Het obstakel voor maatschappelijke veranderingen bestaat niet uit onvoldoende progressieve poppetjes op sleutelposities die vervangen moeten worden door linkseren personen, maar is structureel. Werkelijke veranderingen vereisen een alternatieve sociale en economische logica.

Dát onderkennen en daar een strategie op ontwikkelen is niet eenvoudig, en kan snel haaks komen te staan op regeringsdeelname. Maar het is de levensvoorwaarde voor elke linkse politiek die serieus beoogt de behoeften van de wereldbevolking boven winst te stellen en een einde te maken aan de dictatuur van de financiële markten. Want dan gaat het erom te onderkennen dat zelfs de slimste debater met de meest steekhoudende argumenten voor radicale progressieve alternatieven geen linkse deuk in een pakje grasboter slaat zolang de krachtsverhoudingen niet veranderen. Een werkelijk sociaal, solidair, en internationalistisch programma staat of valt derhalve met het organiseren van actieve betrokkenheid bij linkse alternatieven. In wisselwerking en samen met sociale bewegingen. Door compromissen niet als overwinningen te verkopen en ter discussie te blijven stellen. En door op alle niveau's de kampioen te zijn van radicale democratie en dus – bijvoorbeeld middels participatief budgetteren zoals gebeurd in de Braziliaanse stad Porto Alegre – de belangrijke politieke en budgettaire beslissingen in handen te leggen van de betrokkenen zelf.

✘

Bovenstaande tekst is geschreven op verzoek van GroenLinks als bijdrage aan het debat over het nieuwe verkiezingsprogramma

De overvraagde burger

Steeds vaker wordt een beroep gedaan op burgers om mee te praten en mee te beslissen. Die participatiedruk leidt tot burgers die selectief van de vele invloedsmogelijkheden gebruik maken. Bovendien loert het gevaar van een 'democratie van grote bekken'. In plaats van meer democratie, leidt al die participatie dan tot grotere politieke ongelijkheid.

door
Ivo Hartman

Politieke partijen hebben afgedaan als belangrijkste medium voor burgers die politiek actief willen zijn, tenzij ze een politieke carrière nastreven. Voor de beïnvloeding van beleid kiezen burgers andere kanalen. Dat is de misschien niet zo verrassende maar wel verstrekkende conclusie uit het debat over politieke partijen, zoals dat recent bijvoorbeeld werd gevoerd in het dubbelnummer *Politieke partijen op drift* van Socialisme & Democratie (nr. 12, 2000/1, 2001), in het themanummer van *Civis Mundi* *Toekomst politiek in het post-ideologisch tijdperk* (juli 2000) en ook in de *Helling* (zie bijvoorbeeld nr. 1, 2000).

De teloorgang van de massapartij betekent niet dat partijen er niet meer toe doen. Integendeel, ze blijven essentieel in hun procedurele functies: het rekruteren en kandideren van personen voor vertegenwoordigende en publieke functies en voor hun activiteiten in gekozen en uitvoerende organen. Maar de representatiefunctie, de intermediaire positie tussen burgers en staat, de vertegenwoordiging van de belangen en visies van aanwijsbare groepen burgers, die hebben ze goeddeels verloren. Daar zijn andere mechanismen voor in de plaats gekomen.

In navolging van de Franse politicoloog Manin, heeft PvdA-theoreticus De Beus de ontwikkeling van de partijdemocratie omschreven als een 'toeschouwersdemocratie'. De kiezers gedragen zich niet meer als voorspelbare partijaanhangers maar als publiek in een theater. Na afloop van de voorstelling geven ze een staande ovatie, een beschaafd applaus of een fluitconcert. Achteraf oordelen burgers over de prestaties van regering en parlement en kiezen ze de voor hen meest vertrouwenwekkende kandidaat voor een optreden in de volgende voorstelling. Dat beeld is alleen al daarom onvolledig en misleidend omdat het negeert dat burgers, zeker in Nederland, buiten politieke partijen om allerlei mogelijkheden hebben zich politiek te doen gelden. De karikatuur 'burgers mogen eens in de vier jaar hun stem uitbrengen en dan moeten ze vier jaar hun mond houden' kan beter worden omgekeerd. Burgers kunnen zich permanent op zoveel manieren laten horen dat ze die verkiezingen minder nodig (denken te) hebben.

Veel treffender is daarom het beeld van de burger als de *monitorial citizen* dat de Amerikaanse politicoloog Schudson heeft geïntroduceerd. Dat is de burger (m/v) die graag zoveel mogelijk invloedskanalen tot zijn beschikking heeft. Hij wil actie kunnen voeren, kunnen lobbyen, de mogelijkheid hebben van referenda en volksinitiatieven en de

mogelijkheid houden van inspraak- en bezwaarprocedures. Hij wil mee kunnen doen aan burger-enquêtes, panels, stadsdebatten, scenarioworkshops, internetdebatten, toekomstconferenties en wijk- en dorpszelfbeheer. Alleen, hij maakt zelf wel uit of en wanneer hij al die mogelijkheden echt gebruikt. Daarmee is hij spaarzaam want veel andere zaken zijn gewoonlijk dringender. Hij houdt zijn belangen en interesses goed in het oog en pas als het politiek gesproken de spuitaten uitloopt of het gaat over iets dat hij wel lollig vindt, dan wil hij in actie komen, met een zo breed mogelijke keuze aan wapens.

GEEN TIJD Niet alleen is het aantal kanalen voor politieke participatie uitgebreid, ook de individuele vaardigheden om daarvan gebruik te maken zijn vergroot. Het algemene onderwijsniveau van de Nederlandse bevolking is de laatste decennia sterk verhoogd en daarmee ook de politieke competenties. Toch blijkt uit recent onderzoek (J. Thomassen, e.a.) dat politieke participatie en politieke interesse minder zijn toegenomen dan op grond van dat hogere opleidingspeil verwacht mocht worden. De democratie-expert bij uitstek, de Amerikaanse politicoloog R. Dahl, zoekt de verklaring voor die wat bij de verwachting achterblijvende politieke participatie in het gegeven dat met het gemiddelde opleidingspeil ook de complexiteit van politieke problemen en processen is toegenomen. Maar er is een andere verklaring denkbaar, want in discussies over verschuivingen in politieke participatie zijn twee perspectieven tot nu toe weinig aan bod gekomen. De eerste gaat ervan uit dat ontwikkelingen in politieke participatie en interesse niet los mogen worden gezien van activiteiten en besognes van mensen in andere levenssferen. De tweede roept vragen op over ongelijke mogelijkheden tussen individuele burgers in nieuwe vormen van politieke participatie.

Politologen, parlementaire journalisten en vooral politici zelf, bekijken het politiek gedrag van burgers uitsluitend in een politieke context. Als het niveau van participatie wat lijkt terug te vallen (dalende partijlidmaatschappen, lagere verkiezingsopkomst), het applaus in het theater van de politiek wat lauw is, dan zoekt deze politieke elite oorzaken en oplossingen uitsluitend binnen het politieke stelsel. Dan komen de stokpaarden uit de politiek-bestuurlijke en staatsrechtelijke vernieuwingskast. Gewoonlijk blijft erg onhelder welk participatieprobleem

Ivo Hartman is werkzaam bij het Instituut voor Publiek en Politiek en redacteur van de *Helling*

nu met welke vernieuwingsvoorstel wordt opgelost, laat staan dat wordt nagedacht over nieuwe politieke problemen die de meeste voorstellen met zich mee brengen.

Deze elite heeft weinig oog voor het perspectief op politiek vanuit 'gewone' (dat betekent hier: niet bij de politieke elite horende) mensen. Voor de meeste mensen bestaat het leven uit werk, huishouden en gezin, sociale contacten met familie en vrienden, min of meer actieve vrije-tijdsbesteding, vaak in verenigings- of clubverband, en vrijwilligerswerk of mantelzorg in de eigen kring. Politiek speelt voor hen hoogstens een bijrol in de marge van het mediagebruik, tenzij politieke beslissingen de directe eigen belangen bedreigen.

ling van hun vrije tijd. Daarnaast trekken niet alleen overheden aan burgers om te participeren in besluitvorming, om het beheer van de openbare ruimte in de woonbuurt in eigen hand te nemen, om via deelname aan panels en klankbordgroepen medeverantwoordelijkheid te dragen voor de kwaliteit van overheidsdiensten. Ook scholen vragen ouders mee te denken en te doen, huurders krijgen van woningcorporaties groepsgewijs de verantwoordelijkheid voor onderhoud en verbetering van hun woningen, op stevige gebruikers van de gezondheidszorg wordt een beroep gedaan deel te nemen aan patiëntenraden en -verenigingen.

Het fenomeen van de *monitorial citizen* past daar in: burgers kunnen niet anders dan selectief omgaan met die participatiedruk. Deze proliferatie van participatiemogelijkheden en -eisen levert niet per se meer participatie op. We kunnen wachten op een tegenbeweging: 'Politicus geef leiding, daar kiezen we je voor. Als het ons niet bevalt grijpen we wel in'.

ONGELIJKHEID De afgenomen representatie door politieke partijen is onderdeel van een veel bredere verschuiving van collectieve naar individuele belangenbehartiging: van lidmaatschap van partij, kerk, vakbeweging of ondernemersorganisatie, naar actiegroepen, netwerken van sociale bewegingen, vormen van directe democratie. Burgers kunnen invloed uitoefenen door actief te worden in steeds meer kleinere groepen of door individueel mee te doen in besluitvormingsprocedures. Dat legt niet alleen meer claims op hun tijd en/of energie maar ook op hun vaardigheden en zelfvertrouwen. In al die nieuwe vormen van directe beleidsbeïnvloeding, kunnen burgers voor de behartiging van hun belangen niet meer terugvallen op een voor hen optredend collectief. Ze moeten zélf individueel hun mening vormen en hun politieke bonen doppen, zeker op lokaal niveau. Hoe hoger de eisen zijn die aan de politieke en maatschappelijke participatie van individuele burgers gesteld worden, hoe sterker maatschappelijke ongelijkheid doorwerkt. Hoe minder mensen zich als te emanciperen categorie kunnen organiseren en collectief eisen kunnen stellen, bijvoorbeeld als arbeiders, katholieken, vrouwen, hoe meer ze individueel moeten optreden om hun belangen te behartigen. De genoemde stijging van het gemiddelde onderwijsniveau maakt zo'n politieke individualisering mogelijk, maar de prijs daarvoor is een grotere ongelijkheid tussen burgers in toegang tot politieke invloedsmogelijkheden.

De Vlaamse politicoloog M. Hooghe wijst in een kritiek op de invloedrijke theoreticus van de democratiserende effecten van de *civil society*, Robert Putnam, op het verschijnsel dat deelname aan het verenigingsleven, en dus ook de politieke en maatschappelijke opbrengsten daarvan voor individuele burgers, erg ongelijk verdeeld zijn in de samenleving. Hij laat zien, onder meer op basis van eigen onderzoek in België, dat participatiepatronen in verschillende levensgebieden elkaar versterken. Diegenen die zeer actief participeren op de arbeidsmarkt of in het onderwijs, zullen ook meer dan gemiddeld participeren in de vrijwillige sector. Het mechanisme achter die opeenstapeling van wat wel heet 'individueel sociaal kapitaal', is een *spill over effect*: de vaardigheden en sociale rollen die worden verworven op de arbeidsmarkt, zorgen ervoor dat hogere sociale klas-

foto: Peter Hiltz / HH

Burgers kunnen zich permanent op zoveel manieren laten horen dat ze verkiezingen minder nodig denken te hebben.

De tijd en de aandacht die mensen voor specifiek politieke activiteiten over hebben wordt negatief beïnvloed door een aantal maatschappelijke en sociaal-economische factoren. We kunnen dan denken aan de gemiddeld toegenomen arbeidstijd en de toename van het aantal tweeverdien-huishoudens; de toegenomen werkdruk die juist hoger opgeleiden en dus potentieel politiek actieven, sterk voelen; de flexibilisering van arbeid die extra energie kost. We kunnen ook denken aan de hogere eisen die aan mensen worden gesteld in het huiselijke en sociale leven, in de opvoeding van kinderen – de haal- en brengrituelen van kinderen naar en van allerlei buitenschoolse activiteiten – en aan de hoge eisen die mensen zelf stellen aan de invul-

sen ook gemakkelijker een belangrijke rol kunnen spelen in het vrijwilligersleven.

VERTROUWEN Sinds kort is dat concept 'sociaal kapitaal' (weer) populair in sociaal-wetenschappelijke theorie. Het begrip wordt op twee verschillende manieren gebruikt en elk daarvan verheldert de voor- en nadelen van die geïndividualiseerde politieke participatie. In de meest recente, door de genoemde Amerikaanse politicoloog Putnam in zwang geraakte betekenis, is 'sociaal kapitaal' een kenmerk of kwaliteit van een samenleving. Het is het geheel van normen van wederkerigheid, een sterke mate van algemeen vertrouwen en de aanwezigheid van netwerken van maatschappelijke betrokkenheid. In een samenleving waar deze vorm van 'sociaal kapitaal' aanwezig is, gaan actoren (individuen, organisaties, instellingen) makkelijk over tot samenwerking. Onbaatzuchtig gedrag op korte termijn is mogelijk omdat het vertrouwen er is dat men op langere termijn er iets voor terug krijgt. Conflicten kunnen op een eenvoudiger en vreedzamer manier worden opgelost.

Dat sociale vertrouwen blijkt nauwelijks samen te hangen met lidmaatschap of actief zijn in vrijwilligersorganisaties, maar vooral met sociaal-economische status: opleiding, inkomen, klasse en (dus!) met etniciteit. Onder de meer maatschappelijk geslaagden wordt een groter vertrouwen in samenleving en medemens gevonden, dan onder hen die het maatschappelijk minder doen. Het causaal verband blijft een discussiepunt: hebben mensen maatschappelijk succes omdat ze anderen in het algemeen vertrouwen, of kunnen maatschappelijk geslaagden zich dat vertrouwen beter permitteren?

Een hoge mate van geïndividualiseerde politieke participatie kan alleen bloeien in een samenleving met een hoog niveau van zo'n veralgemeend vertrouwen. Andersom draagt participatie bij aan sociaal en politiek vertrouwen. Al die directe vormen van beleidsbeïnvloeding zorgen ervoor dat maatschappelijke partijen in (mogelijke) conflictsituaties elkaars argumenten kennen, dat maatschappelijk en politiek gedrag redelijk voorspelbaar is en dat meningsverschillen in een vroeg stadium, voordat ze kunnen escaleren, bespreekbaar en daarom relatief eenvoudiger oplosbaar zijn. Ze bieden ook nieuwe mogelijkheden voor sociale contacten en meningsvorming en dragen zo bij aan het bewustzijn dat men, ondanks alle sociale fragmentarisering en pluraliteit, deel uitmaakt van dezelfde samenleving.

MILIEU De tweede betekenis van het begrip 'sociaal kapitaal' is van ouder datum en werd onder meer gebruikt door de Franse socioloog Bourdieu en recenter door de Amerikaanse socioloog Coleman. In deze betekenis verwijst het begrip naar de sociale hulpbronnen van individuen. Het bestaat uit de kennis, kunde en sociale contacten waarover iemand beschikt, en die het mogelijk maken om sociaal en politiek effectief op te treden. Afkomst en netwerken bepalen de toegang tot hulpbronnen als opleiding, sociale vaardigheden en zelfvertrouwen, kortom de aard en omvang van iemands sociaal kapitaal. Weinig sociologische fantasie is nodig om te zien dat de beschikbaarheid daarvan in hoge mate iemands mogelijkheden in het effectief benutten van verschillende participatiemogelijkheden

bepaalt en evenmin om te bedenken dat dit sociaal kapitaal, net zoals economisch kapitaal, maatschappelijk ongelijk is verdeeld.

Waar vormen van directe democratie de vertegenwoordigende democratie gaan vervangen – en vooral op lokaal niveau is dat steeds meer het geval – loert dan het gevaar van een 'democratie van de grote bekken'. In wijkgesprekken, stadsdebatten en andere manieren van directe deel-

Het essentiële verschil tussen de participatie-elite en volksvertegenwoordigers is dat die laatsten gekozen worden en dus ook afzetbaar zijn.

name aan publieke besluitvorming, is daar een begin van te zien. Net als in wijk- en dorpsraden waar zich het fenomeen voordoet van het zelfbenoemde wijkburgemeester-tje. In ieder geval weten we dat autochtone, relatief goed opgeleide veertig-plus mannen met een baan of met (vroege) pensioen in veel van deze situaties ruim in de meerderheid zijn en daar onevenredig grote inbreng hebben. Eerder hebben we in *de Helling* al eens het concept 'participatieparadox' geïntroduceerd. Hoe meer participatiemogelijkheden worden geschapen voor burgers om politieke invloed uit te oefenen, hoe meer die worden benut door de hierboven aangeduide participatie-elite. De paradox is dus dat uitbreiding van politieke invloedskanalen niet hoeft te leiden tot verdere democratisering maar ook kan leiden tot grotere politieke ongelijkheid.

Daarom is het vanuit democratische optiek nodig dat bij nieuwe vormen van politieke participatie de initiatoren en uitvoerders (gemeentebestuurders, ambtenaren, welzijnswerkers) zich van dit mechanisme bewust zijn en deze ongelijkheden tegengaan door mobilisatie- en communicatiestrategieën. Maar het belangrijkste is om goed voor ogen te houden, dat als politieke partijen hun representatieve functies deels hebben verloren, dat niet betekent dat de representatieve democratie moet worden gerelativeerd. Het essentiële verschil tussen de participatie-elite en de volksvertegenwoordigers is dat die laatsten gekozen worden en dus ook afzetbaar zijn. Juist de afstand tussen burgers en gekozenen maakt het voor 'gewone', relatief laagopgeleide burgers mogelijk een kritische houding aan te nemen tegenover die elite. Protest, bezwaar en actie blijven mogelijk. Gekozen politici moeten verantwoording afleggen over wat ze doen en laten. Periodiek kunnen burgers als kiezer hun oordeel over die politici uitspreken en ze desgewenst afzetten en vervangen. Het mooie van verkiezingen is dat daar het machtsverschil tussen burgers (oftewel de ongelijke verdeling van sociaal kapitaal) nauwelijks een rol speelt.

Bij vormen van directe democratie staan de laagopgeleide of om andere redenen niet (voldoende) actieve burgers met lege handen tegenover een kleine groep dominante, handige, verbale medeburgers. Daarom moeten gekozen organen het laatste woord hebben en daarom blijven politieke partijen onmisbaar.

✘

LITERATUUR

- Jacques Thomassen, Kees Aarts en Henk van der Kolk (red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998. Kiezers en de smalle marges van de politiek*; SDU, 2000.
- Ivo Hartman, *Democratie van de grote bekken of leer je nog wat van het publieke debat?* Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam, 2000.
- Marc Hooghe (red.), *Sociaal kapitaal en democratie. Verenigingsleven, sociaal kapitaal en politieke cultuur*; Acco, Leuven/Leusden 2000.
- Sociale en Culturele Studies 29, *Naar andere tijden?* SCP, Den Haag 1999.
- Sociaal en Cultureel Rapport 1998, de hoofdstukken over arbeid en over vrije tijd, media en cultuur, SCP, Den Haag 1998.

De maakbare migrant

Een jaar geleden verscheen het essay 'Het multiculturele drama' van Paul Scheffer, dat een heftig debat losmaakte. Jan Willem Duyvendak maakt de balans op.

foto: Jaco Klamer / HH

door
**Jan Willem
Duyvendak**

Jan Willem
Duyvendak is
directeur van het
Verwey-Jonker
Instituut en bijzonder
hoogleraar samen-
levingsopbouw aan
de Erasmus
Universiteit in
Rotterdam.

De Pim Fortuyns van deze wereld waren boos dat Paul Scheffer zoveel aandacht kreeg voor zijn essay *Het multiculturele drama* terwijl zij toch al jaren in *Elsevier* in steeds krassere bewoordingen de schaduwzijden van immigratie en multiculturaliteit aan de orde stelden. Alle aandacht bewees maar weer hoe politiek correct links-Nederland nog steeds is: pas wanneer een vooraanstaand lid van de PvdA zegt wat zij allang zeiden, wordt er naar geluisterd. Deze klacht van de Fortuyns is kleinzielig en veelzeggend. Interessant is dat er zowel een continuïteits-hypothese wordt geformuleerd (Scheffer zegt eigenlijk hetzelfde als wij) als dat wordt gesteld dat er met Scheffer sprake is van een breuk: het taboe dat er in Nederland bestond om bij multiculturele kwesties dingen bij hun naam te noemen, is met Scheffers essay doorbroken.

Deze 'evaluatie' van het Scheffer-debat lijkt me op beide punten onjuist. Wat betreft de continuïteit: Hij is veront-rust over de slechte maatschappelijke positie van migranten en over de onverschilligheid bij de Nederlandse elite ten aanzien van die problematiek. Maar ook de 'breuk'-hypothese deugt niet. Het is een mythe dat er in Nederland een taboe bestond, en dus kan het taboe ook niet bij Scheffer ophouden. Het was allang niet meer politiek correct om louter te juichen als het over 'multiculturaliteit' ging. Alom en voortdurend is er de laatste jaren gediscussieerd over de problemen die gepaard gingen met migratie of over spanningen die veroorzaakt zouden worden door de komst en aanwezigheid van allochtonen. En wel op steeds grovere wijze, zoals Paul Kalma in een analyse van met name *Elsevier*-artikelen overtuigend heeft laten zien.

Het kan zijn dat Scheffer zelf dacht dat hij in zijn essay origineel was: door de alarmistische toonzetting wekte hij op z'n minst de suggestie dat iedereen moest worden wakker geschud.

De enorme weerklank die Scheffers essay kreeg, moet naar mijn idee niet worden verklaard uit originaliteit of het slechten van een taboe maar uit het fraai en op onderdelen overtuigend verwoorden van wat velen hem hadden voorgezegd. Dat hij weinig origineel is, diskwalificeert zijn stuk geenszins maar maakt wel begrijpelijk waarom uit veel reacties vermoeidheid sprak: komt het debat dan nooit verder? Daarnaast was sprake van een soort jaloerse verbazing: hoe kan het dat iemand met – zoals Scheffer later zelf toegaf – geringe kennis van de multiculturele samenleving, zulke harde maar ook waardevolle observaties doet over de achterstand van migranten en de lijdzaamheid van de Nederlandse elite? Ik denk dat dit nu juist uit zijn afstand tot het onderwerp te verklaren valt: een ieder die zich jarenlang dag in, dag uit met de problemen van de multiculturele samenleving bezighoudt, of het nu als politicus, wijkbewoner, beleidsambtenaar, opbouwwerker, onderwijzer of vrijwilliger is, dreigt uit het oog te verliezen dat de maatschappelijke achterstand van migranten nog steeds enorm is, en op een aantal punten verontrustende vormen aanneemt (criminaliteit, ongewilde zwarte schoolvorming, e.d.). Iedereen die alledaags ploetert, wil dit misschien ook niet meer zien. Het kan toch niet waar zijn.

Niettemin heeft Scheffer het debat over problemen en potenties van de multiculturele samenleving op het verkeerde been gezet. Ik zal proberen de balans op te maken van wat het debat heeft opgeleverd.

BEDREIGING Soms leek het alsof in de discussie alles over migranten kon worden gezegd: dat ze nauwelijks iets bijdragen aan onze cultuur, dat de Nederlandse cultuur superieur is en dat iedere vorm van cultuurrelativisme daarom moet worden afgewezen. Met de verandering van toon, is ook de inhoud van het gezegde verschoven. Er ligt nu een sterk accent op aanpassing, op assimilatie met de Nederlandse cultuur. Die cultuur moet zich duidelijker profileren opdat migranten kunnen weten waaraan zij zich moeten spiegelen. In veel van de discussiebijdragen klonk zorg door over een gebrek aan sociale cohesie als gevolg van toenemende pluriformiteit van de samenleving. Juist een immigratie-samenleving heeft behoefte aan een sterke, nationale identiteit, zo luidt dan de redenering.

Nu zingt het verhaal dat Nederland een dreigend tekort aan sociale cohesie zou kennen al een aantal jaren rond. Sinds het tweede Paarse kabinet het gebrek aan 'sociale cohesie' tot het grootste maatschappelijke probleem heeft verklaard, is de blik op minderheden veranderd. In de analyse van het kabinet zijn er namelijk twee bedreigingen van de sociale cohesie. In de eerste plaats de voortgaande individualisering, maar daar lijkt beleidsmatig weinig aan te doen. In de tweede plaats het pluriformer worden van de samenleving, met name door de komst van steeds meer migranten en asielzoekers. En daar is, althans zo luidt de suggestie, wel wat aan te doen. Niet alleen kunnen de grenzen minder doordringbaar worden gemaakt, ook kan nieuwkomers duidelijk gemaakt worden dat hier bestaan-

de normen en waarden gerespecteerd zullen moeten worden. In tijden van grote verandering en mobiliteit, komt het vraagstuk van de sociale orde blijkbaar als vanzelfsprekend op de politieke agenda.

Niet iedereen die zich in de discussie mengde vond overigens sociale cohesie het grootste probleem. Scheffer zelf had vooral zorg over de achterstand van migranten enerzijds en de onverschilligheid hierover van de Nederlandse, blanke elite anderzijds. Hij redeneerde vanuit een klassiek sociaal-democratisch ongelijkheidsperspectief, en verknoopte dit met het cultureel verschil tussen nieuwkomers en gevestigden. De sociaal-economische verschillen zouden kunnen worden opgelost door een sociaal-culturele aanpassingsstrategie. Zijn model is simpel: het ene verschil leidt tot het andere verschil, migranten houden door het koesteren van de eigen identiteit hun economische achterstand in stand. Dus is relativisering door migranten van hun cultuur gewenst, terwijl autochtonen juist veel minder cultuurrelativistisch moeten zijn. Scheffer wil versterking van de nationale cultuur waaraan allochtonen

Scheffer moet niet in het kamp van Fortuyn, Schoo en andere Elsevier-auteurs worden geplaatst. Hij maakt zich namelijk werkelijk zorgen over de zwakste partij.

zich moeten aanpassen op straffe van blijvende buitensluiting.

Nu is een sociaal-cultureel antwoord op een sociaal-economisch probleem in het Nederlandse sociaal beleid bepaald niet nieuw: de pacificatie en de verzuiling waren ook culturele antwoorden op spanningen met een sociaal-economische ondertoon. Ditmaal was het antwoord echter wel omgekeerd: geen verzuiling maar aanpassing. Scheffer was niet de eerste met dit standpunt, en ook niet de laatste want met name Paul Schnabel, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, tamboereerde in de discussie op de onontkoombaarheid van assimilatie en aanpassing. Monoculturalistische geluiden worden sinds eind jaren negentig steeds sterker.

DIENSTMAAGD Met anderen vind ik deze diagnose niet deugen en zie ik dus ook weinig in de oplossing van het oppoetsen van de nationale identiteit (nog afgezien van mogelijk andere bezwaren hiertegen). In de eerste plaats zou Scheffer ons moeten overtuigen van het feit dat het zich organiseren in eigen kring of het aanhangen van het islamitische geloof een zelfstandige factor is in de besteding van sociaal-economische achterstand (schooluitval, hoge werkloosheid en arbeidsongeschiktheid, lage inkomens, armoede). Hij bewees echter niets maar suggereerde slechts dat organisatie in eigen kring ('cultureel isolement', noemt hij dat) een achterhaalde strategie is. De koestering van de eigen identiteit gaat niet samen met emancipatie, stelde hij, waarbij hij blijkens zijn openingsartikel bedoelde dat koestering van een bepaalde – namelijk

Multiculturele schijngevechten

C Het probleem met de kritiek van Scheffer is dat hij de achterstand van migranten in Nederland is de achterstand van cultureel verschillen. Aan de achterstand van migranten moet de achterstand van cultureel verschillen worden toegekend. Dit is een fout. De achterstand van migranten is de achterstand van cultureel verschillen. Dit is een fout. De achterstand van migranten is de achterstand van cultureel verschillen. Dit is een fout.

Een multicultureel feest

Nieuwkomers hebben ruimte n

O Nieuwkomers hebben ruimte nodig om hun eigen identiteit te koesteren. Dit is een fout. De achterstand van migranten is de achterstand van cultureel verschillen. Dit is een fout.

Aanpassen is geen panacee

Allochtone leerlingen zijn gebaat bij stampen en toetsen

D Allochtone leerlingen zijn gebaat bij stampen en toetsen. Dit is een fout. De achterstand van migranten is de achterstand van cultureel verschillen. Dit is een fout.

Integratie is niet mislukt

Integratie is niet mislukt. Het is een proces dat voortdurend aan de gang is. Het is niet een eenmalige gebeurtenis, maar een continue beweging. Het is een proces dat voortdurend aan de gang is. Het is niet een eenmalige gebeurtenis, maar een continue beweging. Het is een proces dat voortdurend aan de gang is. Het is niet een eenmalige gebeurtenis, maar een continue beweging.

een islamitische - identiteit niet samengaat met emancipatie en integratie in een moderne, westerse samenleving. Welnu, er valt heel wat te zeggen over botsende waardenpatronen en ook over een mogelijk gebrek aan botsingen door 'vermijdingsgedrag' (waar Jos de Beus opwijst), maar er valt ook heel wat op te merken over het gebrek aan nuance in Scheffers benadering van de islam en het bijna gelijkstellen van migranten aan moslims (hoe valt dan de achterstand van de deels niet-islamitische Surinamers en Antillianen te verklaren: niet uit hun godsdienst, niet uit hun talenkennis, wat deugt er niet in hun cultuur?). Gelukkig nuanceerde Scheffer later zijn betoog op het punt van de islam. Hij blijft echter een puur instrumentele opvatting huldigen over cultuur: deze moet verlaten worden om zich be-

ten-kinderen fabriceren zelf mengsels. Een individu, een groep of een samenleving kan niet eenvoudigweg 'af-scheid' nemen van de eigen cultuur en alle sporen daarvan ervan uitwissen. Juist de 'hardnekkigheid' van cultuur zou de maakbaarheids-ambities enigszins moeten temperen. Die bescheidenheid zouden we vooral van Scheffer mogen gaan verwachten als we zijn recente essay in NRC Handelsblad van 27 januari jl. (titel: 'De kunst van het kosmopolitisme') letterlijk nemen. Hierin voert hij een pleidooi voor tweetaligheid; voor vertrouwdheid met de eigen taal en cultuur, met het eigen verleden, als voorwaarde voor deelname aan de bredere wereld. Hij schrijft dit weliswaar in verband met Nederlanders, Nederlands en de globaliserende wereld, maar waarom zou dit, mutatis mutandis, niet ook opgaan voor migranten? Voor hun behoefte aan wortels om vervolgens te kunnen integreren?

Al jaren zingt het verhaal rond dat Nederland een dreigend tekort aan sociale cohesie zou kennen.

ter te kunnen aanpassen. Cultuur is de dienstmaagd van economische vooruitgang, van sociale mobiliteit.

Cultuur en religie worden hiermee tot een te belangrijke factor gemaakt, zoals velen hebben betoogd. Want achterstand heeft meer met analfabete ouders, een discriminerende arbeidsmarkt, gesloten Nederlandse instituties en een laag opleidingsniveau te maken dan met de islam. Paradoxaal genoeg wordt cultuur in dezelfde redenering argument ook te onbelangrijk gemaakt, want louter geïnstrumentaliseerd: de eigen taal hoeft alleen geleerd als het nuttig is voor het leren van Nederlands, de eigen cultuur alleen beleefd wanneer het de integratie vergemakkelijkt; eigen organisaties zijn alleen nodig en gewenst als fase in een emancipatie-proces, et cetera.

De aanhangers van assimilatie hebben een opmerkelijk plastisch mensbeeld. Ze redeneren vanuit een curieuze opvatting over de veranderbaarheid van de mens; de maakbaarheid van de migrant. Waar cultureel antropologen en andere kenners van integratieprocessen om geduld vragen (en klagen over het ongeduld in de politiek) daar gaan de toonzetters in het debat over het multiculturele drama er vanuit dat culturen zoets als jasjes zijn, die op ieder gewenst tijdstip aan- en uitgetrokken kunnen worden.

Zeker, ik vind het prachtig dat uit de plastische opvattingen blijkt dat de meeste deelnemers essentialistische gedachten over cultuur verlaten hebben. Het verontrustende van de inbreng van Kohnstamm was immers juist dat hij de onveranderlijkheid van gebruiken en gewoonten van bepaalde groepen proclameerde op grond van hun luie genen en het klimaat van het land van herkomst. Gelukkig hebben de meeste auteurs oog gekregen voor de historische en veranderlijke kant van culturen, met andere woorden voor een constructivistische benadering van culturen. Maar het is een grote vergissing om te denken dat culturen dus van de ene op andere dag intentioneel 'maakbaar' zouden zijn. Veranderingen voltrekken zich langzaam; persoonlijke identiteiten verschuiven weliswaar, maar dit betekent niet dat door verplichte inburgering de ene identiteit door de andere zal worden vervangen. Veeleer gaat het over grillige combinaties van deel-identiteiten, vreemdsoortige verknopingen vol van innerlijke tegenstrijdigheden. Migran-

HEROPVOEDING Dat aanpassing niet af te dwingen is, stemt de aanhangers van assimilatie natuurlijk niet tot tevredenheid, zo bleek uit het vervolg van het Scheffer-debat. "Integratie stopt bij de voordeur", meldde de Volkskrant toen uit onderzoek bleek dat allochtonen - ook de jongere - religieus bleven en daar thuis naar leefden. Die krantenkop was om verschillende redenen onthullend. In de eerste plaats omdat integratie blijkbaar zou betekenen dat het eigen geloof moet worden losgelaten, dat thuis geen Marokkaans, Turks of Fries gesproken zou mogen worden en dat eigen gedachten over opvoeding plaats zouden moeten maken voor Hollandse. Integratie wordt dus gedefinieerd als het opgeven van, het overleveren aan de dominante praktijk: het volledig afscheid moeten nemen van geloof, taal en morele opvattingen. De verdedigers van assimilatie willen achter de voordeur kijken - een curieuze opvatting in een liberale rechtsstaat, zoals minister van Boxtel terecht verzuchtte. Maar er is nog een tweede reden waarom die krantenkop opviel, en ook hierbij draait het om het onderscheid tussen privé en publiek. Geloof, taal en opvattingen over opvoeding zouden louter tot de privé-sfeer behoren. Ik vrees echter dat ik een slechte boodschap heb voor de assimilatie-aanhangers: niet alleen achter de voordeur is geen sprake van assimilatie, hetzelfde geldt voor de publieke sfeer. Veel conflicten gaan nu juist over de vraag hoe publiek de manifestatie van cultuur en religie mag zijn: de tulband van de politie-agent waar Scheffer van gruwelt; de gebedsruimte op de middelbare school waar niet aan tegemoet gekomen wordt; het hoofddoekje dat nog steeds op veel plekken voor opschudding zorgt; het niet gezamenlijk douchen op school dat tot onbegrip leidt; het niet drinken van alcohol in de sportkantine dat de uitbater tot wanhoop drijft; et cetera. Cultuur kruipt waar het volgens veel classificaties niet gaan mag. Identiteiten worden niet afgelegd bij het verlaten van de voordeur; mensen worden in de openbare ruimte zelf niet openbaar in de zin van 'neutraal'. Migrant zijn niet de onbeschreven bladeren die de monoculturalisten wensen dat ze zijn.

Het huidige debat doet denken aan de jaren vijftig toen in Nederland sprake was van grote zorgen over 'onmaatschappelijkheid'. Het ging toen over autochtone Nederlanders die niet wilden deugen en voor wie aparte woonscholen werden ingericht: wijken waar ze werden (her)opgevoed. Uit de teksten van dominees, psychologen en pedagogen uit die jaren spreekt hetzelfde ongeduld en onrust

Politiek over het multiculturele drama

et vluchtelingencomplex

Het vluchtelingencomplex. Dit is een artikel dat de problemen van vluchtelingen in Nederland bespreekt. Het behandelt onder andere de situatie van vluchtelingen in opvangcentra en de impact van de integratieproblemen op hun dagelijks leven.

ambitie zwarte scholen

Ambitie zwarte scholen. Dit artikel bespreekt de plannen voor het oprichten van speciale scholen voor zwarte kinderen. Het behandelt de achtergrond van deze plannen en de verwachtingen van de betrokken partijen.

Segregatie verste

Segregatie verste. Dit artikel onderzoekt de fenomenen van segregatie en sociale ongelijkheid in Nederland. Het bespreekt hoe deze problemen zich manifesteren in verschillende delen van de samenleving en welke maatregelen er worden genomen om ze te bestrijden.

over de onaangepastheid van deze groepen. Daarom mocht het beschavingsoffensief ook toen niet bij de voordeur ophouden: in die tijd wemelde het eveneens van opvoedingscursussen en werden de zeden en gebruiken soms hardhandig bijgestuurd. De maakbaarheid van mentaliteiten vierde hoogtij in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Totdat men zich realiseerde dat er misschien geen sprake was van on-maatschappelijke maar anders-maatschappelijke, zoals het in de jaren zestig iets minder paternalistisch ging heten. In de jaren zeventig - qua maakbaarheidsambities het dieptepunt van de vorige eeuw - werd onmaatschappelijkheid een geuzennaam en onaangepastheid zelfs een heldendaad.

Welnu, de slinger is in onze dagen weer doorgeslagen naar de andere kant: aanpassing aan dominante normen is het enige dat migranten lijkt te resten: hun 'anders' zijn wekt weinig waardering op (afgezien dan van een enkel gemeentebestuur, zoals Amsterdam, dat het zogenaamde 'diversiteitsdenken' heeft omarmd, maar dat lijkt door z'n jaren zeventig-achtige optimisme op dit moment een weinig adequaat antwoord op het aanpassingsvertoog). We zitten weer in de jaren vijftig: aanpassing wordt verwacht en zondig afgedwongen. De ingezetenen twifelen niet aan de rechtmatigheid van hun normen; integendeel, juist de elite wordt door Scheffer expliciet op z'n normstellende taak aangesproken. Waar vroeger nog weleens 'veranderingen van onderaf' door progressieve intellectuelen werden voorgestaan, daar wordt nu klassiek hiërarchisch alle heil van bovenaf verwacht. Voortdurend klinkt het klassieke Bolkesteiniaanse verwijt dat migranten zijn doodknuffeld en dat ze harder moeten worden aangepakt. Waar is het geluid dat er voor doodknuffelen een ander alternatief bestaat dan een straffe, paternalistische wind, namelijk mensen helpen om zelf verantwoordelijkheid te nemen?

STEMRECHT Als je terugkijkt naar het debat ontbrak een aantal zaken, zoals een pleidooi voor *grotere* culturele pluriformiteit. Gezien Scheffers zorgen over een tweedeling ligt zo'n pleidooi erg voor de hand. Immers, als culturele verschillen maatschappelijke participatie van migranten in de weg staan, kan de autochtone meerderheid zichzelf de vraag stellen of er niet wat moet worden ingeschikt. Scheffer was in zijn tweede artikel op dit punt iets evenwichtiger: hij wees op de wederkerigheid van het integratie-proces. Dat is mooi, maar zelfs *grotere* culturele pluriformiteit, hoezeer op veel onderwerpen ook toe te juichen, is niet de oplossing voor sociaal-economische achterstand. In een bezorgd betoog verwacht je concrete voorstellen op basis van gedegen evaluaties van bestaand beleid: wat heeft in Nederland gewerkt (wat was er eigenlijk mis met positieve actie?) en wat heeft gewerkt in andere landen met veel migranten? Dergelijke suggesties ontbraken, het hele debat was weinig evaluatief en akelig Nederlands georiënteerd. Waarom werd er zo weinig gerefereerd aan de talrijke en soms succesvolle maatregelen en programma's in steden, wijken en buurten? En waarom niet vergeleken met Frankrijk, waar assimilatie dwang noch leidt tot relativering van de eigen culturele identiteit bij minderheids-groepen noch tot meer integratie en emancipatie.

Als segregatie dreigt, waarom ontbraken dan voorstellen voor een actieve arbeidsmarkt-politiek c.q. plannen

voor het groepsgewijs aanpakken van achterstanden niet te verklaren vallen vanuit individuele kenmerken migranten en die dus van alles te doen hebben met tochtone buitensluiting en met institutionele belemmeringen? Door de culturele fixatie kwamen deze harde pecten van het leven in het publieke debat minimaal de orde.

Gelukkig was dat anders in het politieke debat, waartoe onrechte veel onwaardig is gezegd. In dit debat stond bestrijding van ongelijkheid centraal. Afgezien van - merkkelijk genoeg - het CDA, leken alle partijen zich te reseren dat assimilatie hiervoor geen noodzakelijke, staan een voldoende voorwaarde is. En dus werd in 1 Haageindeloos gepraat over onderwijs, over taal, over huisvesting, over arbeidsmarkt-politiek, vanuit de overtuiging dat dat migranten verder helpt. Over dergelijke praktische voorstellen kan makkelijk badinerend worden gemaakt, maar je kan niet zeggen dat de Nederlandse politieke elite zich afzijdig houdt of onverschillig staat tegenover de problemen. Wel is er in 'de politiek' sprake van een andere oriëntatie dan in het publieke debat, zeker nu Bolkestein het politieke debat niet meer het hoogste woord heeft.

Opmerkelijk is dat het onderwerp volkshuisvesting; het Scheffer-debat niet aan de orde geweest - en daar be-blij om. Voorstellen om achterstandsproblemen op te lossen met gemengde wijken zijn niet gedaan; hopelijk is mode voorbij. Natuurlijk zijn ontmoetingen tussen verschillende groepen in wijken en op scholen van belang, maar sociale cohesie afdwingen via bouwen en wonen blijkt een illusie. In de wijken die het meest gemengd

Pijnlijk en onbegrijpelijk in een debat waar het accent zo sterk lag op integratie, was de afwezigheid van voorstellen tot vergroting van de politieke participatie van migranten.

qua bewoners, hebben deze het minste onderling contact. En in buurten die homogener zijn qua samenstelling juist wel sprake van onderlinge banden. Natuurlijk mag hieruit niet worden geconcludeerd dat homogene wijken de voorkeur verdienen, maar wel dat heterogene wijken niet de oplossing zijn voor achterstandsproblemen.

Pijnlijk en onbegrijpelijk was de afwezigheid van voorstellen tot vergroting van de politieke participatie van migranten. In een debat waar zo sterk het accent lag op de integratie van alloctonen in 'de natie', hadden serieus voorstellen moeten worden gedaan ter versterking van burgerschap van nieuwkomers, bijvoorbeeld door uitbreiding van het stemrecht van migranten. Nu verschijnt voor hen de natie als een 'cultureel project' waaraan zij zich toe onderwerpen hebben. Maar zijn migranten niet ook staatsburgers? Wat zouden niet de positieve effecten voor integratie-bevordering kunnen zijn als hen zonder veel drempels stemrecht op provinciaal en nationaal niveau wordt gegeven? Voorzover al sprake zou zijn van onverschilligheid in de nationale politiek, zal dit snel veranderen als er stemmen te winnen zijn van minderheids-groepen.

Het integratieprobleem vooral bij de autochtone

Sierk Kooij
 De "culturele" verschillen tussen migranten en autoctonen worden vaak gebruikt om te verklaren waarom migranten minder succesvol zijn op de arbeidsmarkt. Dit artikel onderzoekt de rol van de culturele verschillen in het integratieproces. Het wordt duidelijk dat de culturele verschillen niet de belangrijkste verklaring zijn voor de achterstanden van migranten. In plaats daarvan spelen vooral economische en sociale factoren een rol. Het artikel concludeert dat de Nederlandse politiek zich moet richten op het verbeteren van de arbeidsmarktvoorwaarden voor migranten, in plaats van zich te concentreren op het aanpakken van culturele verschillen.

Accepteer duale identiteit

Integratie van alloctonen vergt veel geduld en gericht beleid
 Dit artikel bespreekt de integratie van alloctonen in de Nederlandse samenleving. Het wordt duidelijk dat integratie een langdurig proces is dat veel geduld en gericht beleid vereist. Het artikel stelt voor om de integratie te bevorderen door middel van taallessen, arbeidsmarkttraining en sociale netwerken. Het wordt ook benadrukt dat de Nederlandse politiek een rol moet spelen in het creëren van een inclusieve samenleving waar iedereen de kans heeft om te slagen.

Lief de Directeur van deze week

Shame on you

Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit het boek *Bij nader inzien, het integratie-debat op afstand bekeken*, Bohn Stafleu van Loghum, Houten, 2001.

Geen daden maar woorden

Tijdens de Kosovo-oorlog pareerde een Nederlandse schrijver een oproep tot engagement met de verklaring: 'vraag de groenteboer maar om een mening'. Voor Menno ter Braak en Paul Rodenko, twee grote 20ste eeuwse essayisten, lag dat anders. Engagement was een belangrijk onderdeel van hun schrijverschap. Van beide auteurs verscheen onlangs een biografie.

door
Arjen Fortuin

Nogal wat mensen zullen het portret van Menno ter Braak uit hun denkbeeldige eregalerij hebben verwijderd toen vorig jaar H.A. Gomperts' *Een kern van waarheid* postuum verscheen. In dat boek probeerde Gomperts in het reine te komen met de antisemitische elementen in Ter Braaks werk. Welbeschouwd bleken die antisemitische uitspattingen niet zo ernstig, of althans niet uitzonderlijk voor de periode waarin ter Braak leefde. De geschokte reacties op Gomperts' boek toonden vooral aan hoezeer Ter Braak ook zestig jaar na zijn dood op een voetstuk stond: als schrijver, maar vooral als voorbeeldig intellectueel, de man van het Comité van Waakzaamheid, die als 'geëngageerd partijloze' in de jaren dertig ten strijde trok tegen het nationaal-socialisme. De uiterste consequentie uit dat gemythologiseerde engagement trok hij op 15 mei 1940, de dag dat Nederland capituleerde voor Duitsland: hij pleegde zelfmoord.

Léon Hanssen publiceerde onlangs *Want alle verlies is winst*, het eerste deel van zijn biografie, over het leven van Ter Braak tot 1930. Vrijwel tegelijkertijd verscheen Koen Hilberdinks biografie *'Ik ben een vreemdeling. Ik sta apart'* over Paul Rodenko (1920-1976), de dichter en essayist, vooral bekend als pleitbezorger van de vijftigers. Het is niet een-

bij een van zijn docenten, de psychiater. W. Kooper, een man met NSB-sympathieën. Bang voor tewerkstelling, het einde van zijn studie en vooral voor het einde van de therapie tekende Rodenko. "Niet uit overtuiging, maar eerder uit angst en onmacht", aldus de biografie.

Na de oorlog zou Rodenko voor straf gedurende anderhalf jaar worden uitgesloten van onderwijs aan Nederlandse universiteiten. In zijn verdediging tegenover de zuiveringscommissie bracht hij niet alleen zijn angst en onmacht ter sprake, maar ook zijn activiteiten voor het 'goede kamp': al in 1941 had Rodenko zich bij een Haagse verzetsgroep aangesloten, zij het eentje die nogal werd gehinderd door de jeugd van de leden. "Wapens had de groep van Van Wijngaarden niet en het bleef dan ook bij het bestuderen van handleidingen van pistolen, granaten en karabijnen," schrijft Hilberdink. Ook later in de oorlog zou Rodenko kleine verzetsklusjes doen. Het past in het beeld van zijn politieke engagement: een van - soms door economische motieven gestuurde - losse contacten. In 1966 werd hij nog redacteur van de linkse Manifesten-reeks, omdat de raden-

Ter Braak was een man die bang was voor vuile handen, maar die van de deplorabele toestand in de wereld diep depressief kon raken.

voudig ongeschonden te blijven onder de handen van een biograaf, ook al omdat er na verschijnen van het boek in eerste instantie vooral de smetten op iemands leven de aandacht trekken. Zeker als het onderwerp van een biografie de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt.

Zo is er bij de ontvangst van het boek over Rodenko veel aandacht uitgegaan naar het feit dat hij tot tweemaal toe een loyaliteitsverklaring aan de bezetter tekende. Hilberdink is niet onvriendelijk voor Rodenko in zijn beschrijving van die episode: Rodenko studeerde in 1943 psychologie in Utrecht toen er van de overgebleven studenten een loyaliteitsverklaring werd geëist. Toentertijd volgde hij therapie

communist L. Hornstra hem altijd als een geestverwant voor de linkse zaak was blijven beschouwen.

RUSLAND Rodenko was van mening dat een schrijver geëngageerd moest zijn. Hij vond dat Ter Braak zich in *Het carnaval der burgers* gemakkelijk van zijn verantwoordelijkheden had afgemaakt door de tegenstelling tussen Burger en Dichter als uitgangspunt te nemen en zich vervolgens uitsluitend nog op afstand met politiek te bemoeien. Dat

Arjen Fortuin is
redacteur Boeken
van NRC
Handelsblad

kon een schrijver zich niet veroorloven, meende Rodenko in 1947 in het nieuwe tijdschrift *Podium*, hij moest 'Soldaat en Burger' verzoenen en zo een moraal scheppen "die althans de macht binnen zekere grenzen van de Waardigheid en redelijk fatsoen zal kunnen houden." Rodenko voelde zich slecht op zijn gemak tussen de terbrakianen van zijn generatie: voor hem waren ze te Hollands-rechtlijnig. Voor Rodenko waren De Sade, Lautréamont, Miller en Dostojevski belangrijker auteurs dan Ter Braak. Hilberdink schrijft: "Hij wilde een geëngageerd schrijver zijn, maar zijn engagement kon er alleen een zijn dat gericht was tegen de bestaande maatschappij, niet een engagement met de maatschappij als zodanig."

Je kunt je afvragen hoeveel engagement er dan nog overblijft, maar er is toch wel een overkoepelend element in veel van zijn verbintenissen: Rodenko was een 'Rus'. Weliswaar in Den Haag geboren, maar toch echt een 'Rus'. Hilberdink plaatst het woord constant tussen aanhalingstekens, want Rodenko meende vooral zélf een Rus te zijn. Volgens tegenwoordige maatstaven was Rodenko een tweede-generatiekind; zijn vader was een Russische emigrant, die zijn kinderen bijschoolde in wat hij als het Russische leven beschouwde. Bij vader Iwan Rodenko was dat een mengsel waarin opportunisme, sentimentaliteit en sterke drank de boventoon vormden. De zoon maakte zich behalve het innamepatroon van zijn vader een door hemzelf als 'Russisch' gekenschetst fatalisme eigen: een levenshouding waarbij de stellingnamen eerder bepaald worden door een romantisch gevoel, dan door een rechtlijnig denkproces.

Eigenlijk valt zijn engagement nog het beste uit te leggen als een vorm van *lifestyle*, hoewel die uitdrukking misschien wat al te lichtvoetig is voor de stotterende alcoholische tobber. Zijn engagement was geen middel om de wereld te veranderen, maar vooral een manier om uiting te geven aan wat hijzelf als zijn innerlijk beschouwde – dat hij een 'Rus' was.

PLOERT Dat Rodenko niet in staat was de rug recht te houden in gedurende de oorlog lijkt illustratief voor het verschil tussen hem en Ter Braak: de zelfverkleerde 'Rus' Rodenko voelde zich niet verwant met de protestantse cultuur van Ter Braak, een man die zich zelden zo schaamde als in de (uitzonderlijke) gevallen waarin hij zich had overgegeven aan liederlijke dronkenschap. Waarschijnlijk had Ter Braak weinig mededogen gehad met de naïeve handelswijze van jongelingen als Rodenko. Als er iemand doordrongen was van de noodzaak om het nationaal-socialisme te bestrijden, dan was het Ter Braak wel en zijn zelfmoord lijkt erop te wijzen dat hij zichzelf niet in staat achtte tot welk compromis met Hitler dan ook.

Maar als de oorlogstijd een lakmoesproef is voor iemands engagement, zorgt de zelfmoord van Ter Braak voor grote problemen. Zelfmoord heeft nu eenmaal altijd een egoïstisch element in zich. In eerste instantie lijkt zijn zelfgekozen dood een principieel gevolg van een compromisloos engagement, in tweede instantie doemt de vraag op met wie hij zich dan engageerde: niet met anderen, want door uit het leven te stappen verbrak hij juist alle banden met de buitenwereld. Hij verbond zich weliswaar voor eeu-

wig met het juiste kamp, maar zei het strijdpark op hetzelfde moment vaarwel.

Het eerste deel van Léon Hanssens biografie van Ter Braak eindigt in 1930, en afgezien van een aantal vooruit-

Rodenko's engagement kon er alleen een zijn dat gericht was tegen de bestaande maatschappij, niet een engagement met de maatschappij als zodanig.

foto: Gerrit Petrus Fieret

wijzingen behandelt de biograaf de zelfmoord en de daaraan verbonden paradox niet. Wel signaleert hij, met een verwijzing naar Paul de Wispelaere, "de paradox van Ter Braaks antimaaatschappelijk gefundeerd engagement". In Hanssens woorden: "Zijn bemoeienis met maatschappelijke ontwikkelingen komt altijd voort uit een verdediging van het principe van de individualiteit. De persoonlijkheid moet altijd in staat blijven tot 'onproductieve' meditatie, moet altijd uit het gareel kunnen blijven lopen, tot zijn ondergang aan toe."

Hoewel Ter Braaks engagement bij lange na niet zo verbrokkeld was als dat van Rodenko, waren ook zijn verbintenissen niet zo rechtlijnig als men op basis van de overlevring zou geloven. Dat Ter Braak in de jaren dertig het voortouw nam in de (schriftelijke) strijd tegen Hitler is duidelijk, maar zijn motieven daarvoor waren ook hemzelf niet helemaal helder, zoals hij in 1934 ook aan Du Perron schreef. "Eigenlijk weet ik het niet (b.v. niet omdat die man een ploert is); eenvoudig omdat ik de reactie 'tegen' als primair en onafwijsbaar besef."

Tegenover die intuïtieve afkeer staan andere door Hanssen beschreven momenten in het eerste deel van het leven van Ter Braak, waarin hij zich allesbehalve distantieert van aanhangers van fascistisch en/of antisemitisch gedachtegoed. De antisemitische uitlatingen van Ter Braak die Gom-

perts en vroeg-eenentwintigste-eeuwse terbrakianen zo schokte, komen ook bij Hanssen ter sprake en ze staan niet alleen. Zo sloot Ter Braak zich in 1928 aan bij een door mensen met heldere fascistische sympathieën gedomineerd gezelschap dat de aanval opende op de socialisten, van wie Ter Braak een gelijkschakeling van cultuur en politiek vreesde. Uiteindelijk was het Ter Braak altijd om de bescherming van de cultuur – en daarmee van zichzelf, de intellectueel – te doen. Toen Ter Braak later samen met de socialisten tegen het nationaal-socialisme streed, zouden die laatsten hem kritisch blijven volgen, schrijft Hanssen: “Men beseftte dat ter Braak antifascist was, niet uit sympathie voor de arbeiders, maar uit lijfsbehoud, uit het eigenbelang van de intellectueel.”

SREBRENICA Dat sluit aan bij Ter Braaks afkeer van dadelijke politiek, die hij al halverwege de jaren twintig als redacteur van *Propria cures* had geformuleerd. Hij zag de onpolitieke houding als een van de belangrijkste verworvenheden van het student zijn. Hanssen: “Cultuur en politiek

De laatste jaren valt het immers niet mee met het engagement in de literatuur

moesten gescheiden blijven. Zag hij een politiek mens bovenal als een concreet handelend en beslissend wezen, de definitie van een cultureel mens gaf hij met de woorden dat deze ‘zich bij het Laatste Oordeel niet op zijn daden, maar op zijn gedachten zou beroepen.’ Uiteindelijk was ook dat echter in essentie een politiek standpunt. Als Ter Braak in 1935 de studenten oproept zich te verbinden aan de democratie in de strijd tegen het fascisme, maar dat in eerste instantie omdat de cultuur bedreigd wordt: “het eerste privilege van het student zijn”. Terecht constateert Hanssen dat in verdediging van de democratie in naam van het privilege een tegenspraak schuilt: “Het duidt erop hoeveel moeite hij had om een semi- of proto-fascistisch bestanddeel uit zijn denken te bannen.”

Ter Braak was een man die bang was voor vuile handen, maar die van de deplorabele toestand in de wereld diep depressief kon raken. Het is een van de passages in de biografie waar het je begint te dagen waarom het met deze hoofdpersoon verkeerd moest aflopen. Niet vanwege de argumentatie die Ter Braak geeft voor het uiteindelijk niet (politiek) te hoeven handelen – want ook hij wist dat voor een schrijver de woorden de daden zijn – maar omdat hier duidelijk wordt hoeveel chaos schuilt achter de rechtlijnigheid, in psychologisch maar ook in politiek opzicht.

Misschien had een engagement dat niet zo nadrukkelijk stoelde op Ter Braaks eigen positie als man die op zijn vrije gedachten wilde worden beoordeeld, hem van de dood kunnen redden. Het is uiteindelijk dezelfde vraag als die naar wat Ter Braak tijdens de bezetting zou hebben gedaan. Een engagement dat uiteindelijk een verbond met de eigen geest is en niet met andere mensen, zal iemand niet redden. Zoals ook de verbondenheid met zijn zelfbedachte idee van Rus-zijn Rodenko niet kon redden van een zich steeds verder verdrinken in eenzaamheid.

Om het engagement van Ter Braak precies op waarde te

schatten is het wachten voorlopig nog op het tweede deel van Hanssens biografie, dat aan het eind van dit jaar moet verschijnen, maar het is niet gewaagd te voorspellen dat de politiek de hoofdrol bij Ter Braaks levenseinde zal moeten afstaan aan de psychologie of, wat neutraler geformuleerd, persoonlijke zaken. Zo staan het engagement van Rodenko en dat van Ter Braak uiteindelijk niet zo ver van elkaar. Dat uit de aard van de zaak individueel gerichte boeken als biografieën snel het persoonlijke als overheersend zullen bestempelen, lijkt logisch, maar dat effect wordt ongetwijfeld versterkt door het tijdperk waarin deze boeken geschreven zijn, waarin engagement in de eerste plaats een persoonlijkheidskenmerk lijkt te zijn.

De laatste jaren valt het immers niet mee met het engagement in de literatuur. Toen Nederland twee jaar geleden deelnam aan de bombardementen op Joegoslavië, was er weliswaar een oproep tot engagement, maar die werd al snel *gecounterd* door de oprecht verwonderde opmerking van een auteur dat het even logisch is om een groenteman om een mening over de oorlog te vragen als een literator. Het is een opvatting.

Het ontwijkende gedrag van de meeste schrijvers hangt zonder twijfel samen met een praktisch probleem: het is lastig je te engageren als je niet radicaal voor een van de partijen op de bres wilt springen: zoals mensen ondervonden die tegenstander waren van het doden van Joegoslavische burgers, maar voorstander waren van ingrijpen tegen de regering van Slobodan Milosevic. Ze constateerden dat als je voor het tweede koos, je het eerste er zomaar bij kreeg. Toen werd de situatie voor de meesten te ingewikkeld.

Sindsdien heeft een groepje schrijvers zich nog wel – zorgvuldig aangestuurd door het IKV – ingezet voor een parlementaire enquête naar de val van Srebrenica en is in *NRC Handelsblad* de afgelopen maanden het zogenaamde ‘Satansdebat’ gevoerd: een weliswaar hardhandige, maar zelden tot de kern van de zaak doordringende polemiek over de vraag in hoeverre de markt de vijand van de kunst is en in het verlengde daarvan de vraag of al het slechts uit deze wereld uit de Verenigde Staten komt.

Het steekt nogal schril af bij de overgave waarmee Ter Braak zich in de jaren dertig in het debat over het nazisme wierp. Maar de vraag is of dat verschil te herleiden is tot een persoonlijkheidsverschil tussen Ter Braak en, zeg, Marcel Möring. Juist dit eerste deel van de biografie van Hanssen maakt namelijk duidelijk dat het engagement van de jonge Ter Braak lang niet zo uitgesproken was als dat van de dertiger Ter Braak. Of, preciezer, van Ter Braak in de jaren dertig. In 1929 schreef Ter Braak ook nog gewoon stukken als “Waarom ik ‘Amerika’ afwijs”, een betoog dat niet alleen in onderwerpkeuze, maar ook in zijn kritiek op het ‘imponeerende’ Amerika zo in het ‘Satansdebat’ had gepast.

Pas toen er in Europa eenmaal een economische en (wat Ter Braak betreft zeker) culturele noodsituatie was ontstaan, ontstond de geëngageerde polemist Ter Braak. Dat verschaftte hem een thema dat duizendmaal urgenter was dan ‘Amerika’ en bovendien een glashelder standpunt. Er was een vijand opgestaan waartegen hij onmiddellijk met alle middelen ten strijde moest trekken. Zo beschouwd is het misschien nog wel geruststellend als schrijvers zich tot de groentehandelaren van het publieke debat benoemen. Dan is het rustig aan het front.

✱

Léon Hanssen: *Want alle verlies is winst; Menno ter Braak 1902-1940; Deel een 1902-1930 Balans*, fl 85,-
Koen Hilberdink: *Ik ben een vreemdeling. Ik sta apart*; Paul Rodenko (1920-1976); Meulenhoff, fl 55,-

Het beleid rond WAO en ziekteverzuim is chaotisch en ineffectief. Een miljoen WAO-ers zijn het lijdend voorwerp, slechts een handjevol deskundigen begrijpt nog waar het over gaat. Aan de vooravond van een nieuwe debatronde – een commissie broedt op nieuwe voorstellen – probeert Diana de Wolff de afhakers weer bij de les te krijgen. Een schets van de dilemma's, de overspannen verwachtingen van marktwerking en de noodzaak de rol van de overheid opnieuw te formuleren.

Goed ziek

door
Diana de Wolff

Diana de Wolff is
advocaat in Utrecht
en lid van de
GroenLinks-fractie
in de Eerste Kamer

Vergroting van marktwerking stond de afgelopen tien jaar centraal in het beleid rond arbeidsongeschiktheid. De ingrijpende maatregelen waar het eerste paarse kabinet mee kwam waren gestoeld op het idee dat meer eigen risico voor werkgevers het ziekteverzuim zou beperken. Dat zou namelijk werkgevers aanzetten om op korte termijn zieke werknemers sneller weer aan de slag te helpen, en op lange termijn meer aandacht aan arbeidsomstandigheden te geven. Preventie en reïntegratie zouden hand in hand gaan, als de financiële prikkel

voor de werkgever maar sterk genoeg zou zijn. De kosten van de uitkeringen werden niet langer collectief omgeslagen maar (grotendeels) op het niveau van het individuele bedrijf in rekening gebracht. Daarvoor werd onder andere de ziektewet geprivatiseerd. De hoogte en duur van de uitkeringen werden ongemoeid gelaten, hieraan is sinds de ingrepen in de WAO van 1993 niet meer gemorrelt. Het werd geen succes. Inmiddels is het enthousiasme voor marktwerking tanende, niet alleen inzake sociale verzekeringen maar over de hele linie. Steeds vaker worden kanttekeningen geplaatst bij de effectiviteit en wenselijkheid van privatisering en het versterken van marktwerking. Het rapport *Het borgen van publiek belang* dat de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) vorig jaar heeft uitgebracht, relateert de positieve effecten die in algemene zin van privatisering worden verwacht. De Raad wijst erop dat Paars de afgelopen jaren te vaak, te ondoordacht en te onvoorbereid een keuze maakte voor marktwerking, en zich niet voldoende bewust is geweest van de betrokken publieke belangen en de noodzaak van een goede borging daarvan.

Het is volgens de WRR niet alleen van belang met precisie vast te stellen wat nu eigenlijk publieke belangen zijn, maar ook op welke wijze die het beste kunnen worden gediend. Daarbij signaleert de Raad dat de discussie de afgelopen jaren vaak langs een digitale lijn is gevoerd: vóór of tegen de markt. De WRR geeft in zijn rapport aan dat dit een te simpele benadering is. De Raad formuleert een aantal beginselen van goed bestuur die als ijkpunten kunnen dienen bij de vraag hoe een publiek belang het beste gediend kan worden. Deze ijkpunten zijn: democratische legitimatie, rechtsgelijkheid, rechtszekerheid, effectiviteit en efficiëntie. Daarbij onderscheidt de Raad drie vormen van borging, te weten 1. borging door middel van concurrentie, 2. borging door middel wettelijke regels en contracten en 3. institutionele borging: het versterken van de waarden en normen van een organisatie die het publieke belang behartigt. Een cruciale bevinding van de Raad is dat deze vormen van borging idealiter niet afzonderlijk voorkomen, maar dat er meestal een mix zal moeten worden gevonden.

OPLAAIEN Met die bevindingen en vanuit een linkse politieke visie wil ik het vraagstuk van ziekte, arbeidsongeschiktheid en reïntegratie proberen te ontrafelen. Con-

creet: om welke publieke belangen gaat het hier en hoe kunnen die het beste geborgd worden? Actuele aanleiding is de Commissie-Donner die dit voorjaar met een advies komt over de toekomst van de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Deze commissie is vorig jaar door het kabinet ingesteld en is samengesteld uit geestverwanten van de vijf grootste politieke partijen. GroenLinks is in deze commissie 'vertegenwoordigd' door mediacommissaris Inge Brak-

Ook GroenLinks ontkomt niet aan een kritische benadering van de overheid als hoeder van publieke belangen op het gebied van arbeidsongeschiktheid.

man. Het advies van de Commissie-Donner gaat ongetwijfeld een rol spelen in de voorstellen waarmee de verschillende politieke partijen straks de verkiezingen van 2002 zullen ingaan. De vraag naar de verdeling van verantwoordelijkheden tussen markt en overheid zal daarbij, zo niet expliciet, dan toch impliciet aan de orde komen.

Allereerst wil ik op een rijtje zetten welke publieke belangen in het geding zijn bij ziekte en arbeidsongeschiktheid. Dat begint met de vraag of het hoge arbeidsverzuimcijfer eigenlijk wel een probleem is. De PvdA lijkt, bij monde van haar woordvoester José Smits, dit probleem stelselmatig te bagatelliseren. Smits erkent weliswaar dat de toestroom naar de WAO onverminderd groot is, maar hamert erop dat de kosten van uitkeringen als percentage van het bruto nationaal product al enkele jaren afnemen. GroenLinks distantieert zich terecht van die nogal gemakkelijke benadering. Een miljoen WAO-ers betekent wel degelijk een maatschappelijk probleem, óók vanwege de kosten van die uitkeringen. Deze nemen in relatieve zin weliswaar af, maar blijven in absolute zin nog steeds hoog. Te hoog in ieder geval om achterover te leunen, al was het maar omdat andere politieke krachten met de regelmaat van de klok aan de betrekkelijke bestaanszekerheid van WAO-ers moreren. Zodra de Commissie-Donner haar ei heeft gelegd, zal, vermoed ik, voor de zoveelste keer de discussie oplaai-

en over de polisvoorwaarden van de WAO: de hoogte en duur van de uitkering en de toetredingsvoorwaarden. Een duurzaam draagvlak voor een leefbare sociale zekerheid zal dan ook voortdurend bevochten moeten worden en dat is tot mislukken gedoemd als het aantal WAO-ers blijft toenemen.

SCEPSIS Achter het kostenverhaal gaan andere publieke belangen schuil. De WAO-problematiek is urgent omdat blijvende uitsluiting van de arbeidsmarkt van deze groep mensen een onwenselijke maatschappelijke tweedeling in stand houdt. Grofweg kun je zeggen: hoe langer arbeidsongeschikt, hoe verder participatiemogelijkheden afnemen en verarming toeslaat. Bovendien bevordert deze uitsluiting het hoge productiviteitsniveau, wat weer een bedreiging vormt voor de zittende werknemers. Arbeidsongeschiktheidsbeleid is derhalve nodig om het uitkeringsvolume te beperken, draagvlak voor een redelijk niveau van sociale zekerheid te behouden en participatie te bevorderen. Dat zijn de relevante publieke belangen.

GroenLinks heeft zich tot dusverre verzet tegen de nadruk op marktwerking bij het terugdringen van ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid. De geschiedenis rechtvaardigt dat verzet. De verzwaaring van de financiële risico's van werkgevers heeft niet tot het door Paars beoogde effect – minder en korter verzuim – geleid. De privatisering van de ziektewet heeft niet gezorgd voor de terugdringing van het verzuim met 10 procent, en de daarmee beoogde bezuiniging van bijna een miljard is bij lange na niet gehaald.

Reeds bij de invoering van de maatregel rees twijfel over de manier waarop werkgevers op de ingrepen zouden reageren. Werkgevers zouden hun risico ook kunnen gaan beperken door medische keuringen van sollicitanten, of door ontslag van zieke werknemers. Ter voorkoming van deze ongewenste bij-effecten kwam een pakket aan nieuwe wetgeving tot stand, variërend van een verbod van medische aanstellingskeuringen – een verbod dat werkgevers overigens met voeten treden – tot een forse uitbreiding van reïntegratiemaatregelen, waardoor schijnbaar lukraak subsidies aan werkgevers worden uitgedeeld. Daarmee is de privatisering van de ziektewet een mooi voorbeeld van marktwerking die tal van nieuwe regels noodzakelijk maakt. Daarmee een bewijs voor de stelling dat de overheid-marktdichotomie een theoretische is.

Na evaluatie bleek verder dat door de privatisering van het ziekteverzuimrisico niet veel publieke invloed meer mogelijk is op het streven naar reïntegratie in een vroegtijdig stadium van ziekte. Terwijl die eerste periode cruciaal is voor het welslagen van werkherhervatting, kan de publieke uitvoeringsorganisatie, die opdraait voor de WAO, hoogstens verslagen en plannen van werkgevers opvragen, maar geen harde interventie maatregelen nemen. Werkgevers houden zich te weinig bezig met het zoeken naar werkherhervatting, hoewel de theorie achter de financiële prikkels suggereerde dat werkgevers die mogelijkheden optimaal zouden benutten. De scepsis van GroenLinks ten aanzien van marktwerking en privatisering lijkt hier terecht geweest te zijn.

KORDAAT Is daarmee een definitief antwoord gegeven op de vraag hoe borging van publieke belangen vorm moet krijgen? Neen. Ook GroenLinks ontkomt immers niet aan

Hoe zit dat nou precies?

Een werknemer die ziek wordt, heeft het eerste jaar recht op doorbetaling van zijn loon. De meeste werkgevers hebben een particuliere verzekering afgesloten voor het risico dat werknemers ziek worden. In de loop van het eerste ziektejaar moet de werkgever via zijn arbodienst een reïntegratieplan opsturen naar de uitvoeringsinstelling van de WAO (CAK, Cadans, Uszo e.d.). In de praktijk doet die uitvoeringsinstelling pas wat met zo'n plan als de werknemer een jaar ziek is en voor de WAO wordt gekeurd. Als dan blijkt dat er geen passend werk meer is bij het bedrijf, kan de uitvoeringsinstelling een privaat bedrijf inschakelen (bijvoorbeeld Kliq) voor een 'reïntegratietraject'. Op die manier zijn verschillende organisaties – arbodienst, uitvoeringsinstelling en reïntegratiebedrijf – naast en na elkaar betrokken bij werkherhervatting van een zieke werknemer. Daarnaast verricht de uitvoeringsinstelling de (her)keuringen voor de WAO en verzorgt zij de betaling van de uitkering. De verschillende uitvoeringsinstellingen zullen binnenkort opgaan in een landelijke organisatie, de UWV (uitvoeringsorgaan werknemersverzekeringen).

een kritische benadering van de overheid als hoeder van publieke belangen op het complexe gebied van arbeidsongeschiktheid en reïntegratie. In het verleden is te vaak gebleken dat de sturing door de overheid onvoldoende waarborgbood voor de behartiging van de hierboven in kaart gebrachte publieke belangen. Zo moeten we constateren dat indertijd de overheid te laat en te weinig effectief heeft ingegrepen in de door werkgevers- en werknemersorganisaties gedomineerde uitvoering van de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Het overheidsbeleid van de jaren tachtig kenmerkte zich hoofdzakelijk door ondoordacht bezuinigingen op uitkeringen, en de uitvoering was in het geheel niet gericht op het stimuleren van werkhervatting. Toen de noodzaak van een effectiever volume- en reïntegratiebeleid in de jaren negentig voor iedereen duidelijk werd, was het marktdenken al zo dominant geworden, dat de animo voor kordate sturing door de overheid minimaal was. De politieke werkelijkheid gebiedt GroenLinks nu te erkennen dat de weg terug naar een volledige collectieve dekking van arbeidsongeschiktheidsrisico's niet meer openligt. Het probleem van arbeidsongeschiktheid en reïntegratie is bovendien te complex om vanuit een eenzijdige markt-overheid keuze te benaderen. Langzamerhand is dan ook bij GroenLinks aandacht ontstaan voor alternatieve instrumenten. Een voorbeeld daarvan is het verstrekken van persoonsgebonden budgetten (*vouchers*) aan cliënten, die zij zelf aan diensten van reïntegratiebedrijven kunnen besteden. Inmiddels omarmt GroenLinks ook het paarse beleid op het punt van bevordering van concurrentie tussen reïntegratiebedrijven. Deze bedrijven verzorgen de terugkeer van arbeidsongeschikten in het arbeidsproces.

Het WRR-rapport noemt in het kader van het beheer van publieke belangen ook het begrip *institutionele borging*, gedefinieerd als 'het versterken van de waarden en normen van een organisatie die het publieke belang behartigt'. Hoewel in het rapport niet erg goed uit de verf komt wat dat precies is, wil ik dat begrip hier in het kader van de WAO-discussie wat meer contouren proberen te geven.

In de afgelopen jaren is de aandacht voor de uitvoering onder de maat geweest. Het publieke beheer – de uitvoeringsorganisatie – is door de privatisering van een deel van de taken op afstand geplaatst. Zij ontbeert de mogelijkheden om in het eerste ziektejaar in te grijpen en aldus de toeloop naar de WAO te beperken. Bovendien heeft Paars de uitvoering in chronische verwarring gebracht. Terwijl het midden jaren negentig op de vloedgolf van het marktdenken de bedoeling was dat de publieke uitvoerders met elkaar zouden gaan concurreren, werd vorig jaar weer besloten één nationale organisatie voor keuring en uitkeringsverstreking op te richten. Deze koerswijziging speelt zich af tegen de achtergrond van de invoering van veel, gecompliceerde en niet zelden tegenstrijdige nieuwe regels en van oplopende tekorten aan keuringsartsen en ander kaderpersoneel. Wat onderhand precies missie en toekomst van de uitvoeringsorganisatie is, menigeen zal het spoor bijster zijn. Terwijl het ene negatieve rapport na het andere verschijnt doemt het beeld op van een redeloze politieke regie, een radeloze uitvoering en een reddeloos beleid.

UITHOUDINGSVERMOGEN Voor een weg uit deze chaos is de kernvraag: welke instrumenten zijn nodig om met een minimum aan bureaucratie een maximale in-

spanning te leveren aan het verminderen van arbeidsongeschiktheid en het stimuleren van de reïntegratie. Ik doe een aantal voorstellen. In de eerste plaats is het nodig de huidige technocratische en voor betrokkenen onnavolgbare WAO-keuring om te bouwen tot vroegtijdige, op werkhervatting gerichte interventie. Daarbij zijn heldere en uitvoerbare regels nodig, die niet om de haverklap veranderen en die vrijheid bieden om binnen duidelijke kaders, met verantwoording achteraf, creatief beleid te voeren en experimenten aan te gaan. Hierbij hoort ook het idee van persoonsgebonden budgetten voor reïntegratie, waardoor arbeidsongeschikten meer zeggenschap krijgen in de besteding van subsidies voor scholing en werkhervatting.

Wat in de afgelopen jaren verwaarloosd is, is het belang van engagement bij zowel werkgevers als werknemers. Nu hebben beiden, naar mijn waarneming, te vaak de indruk tegengewerkt te worden door een anonieme, niet resultaatgerichte uitvoering of gedupeerd te worden voor zaken waar zij part noch deel aan hebben. Zo hebben werkgevers de introductie van financiële prikkels ervaren als een straf voor de pech dat een werknemer uitvalt. Op die manier verdwijnt ieder engagement en haken werkgevers en werknemers af. Verplichtingen moeten legitiem en aanvaardbaar zijn en uitvoeringsinstanties moeten zich actieve, creatieve en betrouwbare partners betonen.

Hierbij kunnen zich dilemma's manifesteren tussen de door de WRR genoemde ijkpunten voor behoorlijk bestuur. De beginselen van rechtszekerheid en rechtsgelijkheid kunnen botsen, zo ook de beginselen van effectiviteit en efficiëntie. Afstappen van uniforme procedures kan, om tegemoet te komen aan uiteenlopende eisen van de praktijk, uit een oogpunt van rechtvaardigheid noodzakelijk zijn, maar kan ontaarden in rechtsonzekerheid en willekeur.

Terwijl het ene negatieve rapport na het andere verschijnt doemt het beeld op van een redeloze politieke regie, een radeloze uitvoering en een reddeloos beleid.

Uitgebreide bemoeienis van de uitvoering met hervatting en preventie kan op de korte termijn inefficiënt, maar op lange termijn effectief zijn. Daarom is het noodzakelijk dat de overheid een duidelijke regie blijft voeren. Het vergt een breed politiek draagvlak, bestuurlijk uithoudingsvermogen en een uitstekende communicatie om te laveren tussen die soms tegenstrijdige belangen. Dat neemt niet weg dat elementen van concurrentie en marktwerking, mits passend onder die regie, nuttig kunnen zijn.

Voordat de vraag naar de precieze verantwoordelijkheidsverdeling tussen markt en overheid kan worden beantwoord, is het zaak de publieke belangen helderder te expliciteren en op betrouwbare en consistente wijze de randvoorwaarden te versterken die voor de behartiging van die belangen nodig zijn. Overheidsregulering noch marktwerking kunnen daarbij doel of uitgangspunt zijn.

✘

Een Hollandse Socrates

“Mannen gelooft niet dat ik een landverrader ben. Ik heb oprecht en vroom gehandeld als een goed patriot en die zal ik sterven.” Zo sprak Van Oldenbarneveldt op de dag van zijn executie. Tot de beul zei hij: “Maect cort, maect cort”. Een Grieks drama op het Binnenhof. Johan van Oldenbarneveldt – “een der begaafdsten, zo niet de begaafdsten van alle Nederlandse staatslieden”, aldus de historici Jan en Annie Romein – als een ordinaar misdadiger onthoofd. Meer dan veertig jaar was hij dienaar van de jonge republiek. Onder zijn leiding bleef Holland tegen Spanje overeind en werd een van de rijkste mogendheden van Europa. Hij begon in 1576 als raadspensionaris van Rotterdam en werd in 1586 ‘Advocaat van den Lande’, de machtigste politicus van de Republiek. Precair was de verhouding met de Oranjes en vooral met Maurits, de zoon en opvolger van Willem. Van Oldenbarneveldt als staatsman en Maurits als veldheer hadden niet altijd dezelfde belangen. Uiteindelijk leidde een theologisch conflict over de predestinatie tot de ondergang van Van Oldenbarneveldt. Voor de orthodox-calvinisten was de opvatting van de remonstranten dat de mens invloed had op zijn uitverkorenheid, door godvruchtig te leven, onaanvaardbaar. Een nationale synode moest deze paapse dwaling uitbannen. Zo’n synode kon alleen door de Staten Generaal bijeenroepen worden, maar Van Oldenbarneveldt wilde geen synode, hij predikte ruimte voor de remonstranten. Uit politieke motieven koos Maurits partij voor de orthodoxen. Het conflict escaleerde en uiteindelijk wonnen de orthodoxen. Van Oldenbarneveldt werd als landverrader op 13 mei 1619 onthoofd. Medestanders, zoals Hugo de Groot, kregen levenslang. Van Oldenbarneveldt bleef door de eeuwen heen een held en zijn veroordeling een bron van conflicten. Was het gerechtelijke moord of een legitieme veroordeling? Vondel schreef in 1657 zijn beroemd gedicht over ‘het stokste’ van Van Oldenbarneveldt waarin hij ondubbelzinnig partij koos vóór de raadspensionaris en tegen Oranje. Ook voor de bataven in de tweede helft van de achttiende eeuw was Van Oldenbarneveldt een voorbeeld. In het pamflet ‘Aan het volk van

Nederland’ 1781 dankte de schrijver ‘Vader Barneveldt’, terwijl Maurits werd neergezet als ‘een wreedaard en een overmatig geile boef’. Voor de orthodox-protestanten was Maurits de grote held. Da Costa omschreef in de 19de eeuw Maurits als Vader des vaderlands en beschuldigde de remonstranten van ‘aristocratische dwingelandij, ontrouw en schending van ‘slands grondwetten’. Bijna drie eeuwen na zijn dood bleek Van Oldenbarneveldt nog steeds tot ruzie te kunnen leiden. Een anonieme weldoener bood in 1909 de gemeente Rotterdam een beeld aan van Van Oldenbarneveldt, als geschenk voor het nieuwe stadhuis. Dat lag bij Anti-Revolutionairen gezien hun historische verbondenheid met het huis van Oranje nog steeds gevoelig: de oranjegezinde volksmassa zouden er aanstoot aan kunnen nemen. Een meerderheid van de raad wilde het beeld wel; het kreeg een plek in de voorgevel. In 1954 herleefde de controversie opnieuw.

Ditmaal bij de onthulling van een monument voor Van Oldenbarneveldt in Den Haag. De Leidse hoogleraar Eysinga sprak in liberale traditie over (gerechtelijke) moord en vroeg om eerherstel. Minister-president Drees verwierp de opvattingen van Eysinga. Het Eerste Kamerlid Gerretson, tevens hoogleraar constitutionele geschiedenis te Utrecht, stelde provocerend dat de terechtstelling rechtmatig was, zeker geen schandvlek, integendeel een schone bladzijde uit ons Historieboek. De huidige generatie historici onderschrijft het oordeel van Gerretson niet. In een onlangs verschenen biografie van prins Maurits wordt met nuance gesproken over de stijfkoppigheid van beide partijen, maar de executie was wel degelijk een politieke moord.

Ivo Kuypers, foto: Mieke Schlaman

de Helling

Jaargang 14 nummer 2 zomer 2001

Verspreiding 4 x per jaar Losse nummers 1,3,5,7

De school, het kind en de ongelijke kansen

DOCUMENTATIECENTRUM
DERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

GroenLinks flirt met CDA
Mobiliteit en milieu: gebrek aan politiek
Hogere lonen. de zwakte van het overlegmodel

Kansen

Herman stonk. In de zesde klas zat ik vlak naast hem en dan zag ik dat hij onder zijn trui en broek vaak nog zijn pyjama aan had. Herman woonde bij pleegouders, of waren het toch zijn ouders? Iedere keer had hij een ander verhaal. Dat zijn ouders dood waren, dat zijn vader kapitein was, of in de gevangenis zat. Afen toe kwam Herman met blauwe plekken op school. Regelmatig bleef hij weg en dan stuurde meester Bontebal een van ons naar zijn huis om polshoogte te nemen. Ook ik moest een keer naar de Jan Evertsenstraat. Met kloppend hart belde ik aan. Tot mijn grote opluchting werd niet open gedaan, hoewel ik hoorde dat er mensen thuis waren.

Ik heb een paar hele scherpe herinneringen aan mijn lagere schooltijd, en Herman is er een van. Het was een gemengde school, niet etnisch, ik spreek over de jaren zestig, maar sociaal. Een protestants-christelijke school – 'Dr. Abram Kuiper, School met de Bijbel' stond er op de gevel – en omdat in die tijd velen nog geloofden en de kinderen naar de buurtschool gingen, zaten lagere en middenklasse door elkaar. Dat ik niet met Herman speelde, kwam niet omdat hij van lagere klasse was en ik van middenklasse, maar omdat hij niet voetbalde. De sociale menging werd in de vijfde en zesde klas een stuk minder, want daar werden de schapen en bokken gescheiden: de betere leerlingen werden samen gezet in 5a en 6a en de mindere in 5b en 6b. In de zesde klas werd de scheiding verder doorgevoerd: zij die geacht werden naar Havo/Vwo te gaan – we waren met z'n zevenen – kregen een verzwaarde taal- en rekenprogramma om klaargestoomd te worden voor het toelatingsexamen, terwijl de rest van de klas beziggehouden werd met schoonschrijven en natekenen. Herman zat niet bij het elite-zevental, niet omdat hij niet slim was, maar omdat dat vanzelfsprekend was. Een paar maanden voor het einde van het laatste jaar bleef Herman weer eens weg en deze keer kwam hij niet terug.

Dat is meer dan dertig jaar geleden. Is er veel veranderd op school? Onlangs werd Nederland de les gelezen door de VN vanwege onze apartheid: er is sprake van verregaande etnische segregatie in ons onderwijs. In dit nummer van *de Helling* staat een felle aanklacht van de onderwijs-socioloog Paul Jungbluth tegen de kansenongelijkheid in het Nederlandse onderwijs. Mede veroorzaakt door die segregatie, maar ook als gevolg van de goedbedoelde maar mislukte onderwijsvernieuwing. Het zogenaamde leerlingvriendelijke onderwijs met haar 'ijverkaartjes' en 'beste-van-de-week-medailles' pakt slecht uit voor kansarmen. In een aantal reacties op Jungbluth's artikel wordt zijn aanklacht niet bestreden, wel zijn analyse van de oorzaken en zijn voorstellen voor veranderingen. Uit alle artikelen stijgt een groot gevoel voor urgentie: het basisonderwijs – want daarover gaat het hier vooral – moet op de schop en dat gaat niet (alleen) om meer geld.

Jelle van der Meer

4 FLIR

GroenLinks zoekt contact met het CDA, met het oog op een volgend kabinet. Maar wat hebben de christen-democraten GroenLinks te bieden

14-19 MOBILITEIT EN MILIEU

"Mobiliteit is fun," zo verklaarde minister Netelenbos vorig najaar. Een veelzeggende uitspraak. De politiek is uit het beleid verdwenen, dat is de conclusie van twee artikelen over het milieubeleid

28-47 ONDERWIJS

Het Nederlandse onderwijs versterkt de bestaande sociale ongelijkheid. Vooral etnische minderheden zijn hiervan het slachtoffer. Dat is de aanklacht van onderwijs-socioloog Paul Jungbluth. Plus vijf reacties

Colofon

De Helling, tijdschrift voor linkse politiek, is een onafhankelijk politiek magazine met belangstelling voor ontwikkelingen op het sociale en culturele vlak. De Helling verschijnt viermaal per jaar. Losse nummers: f13,-, jaarabonnement: f49,-

gironummer: 6990899, t.n.v. Tijdschrift de Helling. Uitgever: Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. **Hoofdredacteur:**

Jelle van der Meer. **Redactie:** Klazien Brummel, Ivo Hartman, Menno Hurenkamp, Monique Kremer, Tom van der Lee, Anniek Lekkerkerker, Harro Maas, Fransien van der Putt, Olav Velthuis, Susan van Velzen, Nanko van der Wijngaart. **Correctie:** Thijs

Manders, **Vormgeving & zetwerk:** Slothouwer Productie Amsterdam. **Druk:** Drukkerij Raddraaier. **Papier:** 100% recycle

Abonnement: Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd. **Redactiesecretariaat, administratie:** DE HELLING, Postbus 800

3503 RA Utrecht 030 239 99 00, partijbureau@groenlinks.nl

correspondentie: jvdmeer@groenlinks.nl

Omslagfoto: Xander Remke

ISSN 0922 - 0111

Inhoud

- 4** GROENLINKS FLIRT MET CDA *Een nieuwe lente?*
Leo Platvoet
- 6** ZWART-WIT IN DE WIJK *Haroon Saad in gesprek met Jan Willem Duyvendak*
Monique Kremer
- 10** HOGERE LONEN *De zwakte van het overlegmodel*
Paul de Beer
- 13** PASSIE *Den Uyl op toneel*
Menno Hurenkamp en Annet Lekkerkerker
- 14** MOBILITEIT *De politiek van Paars en Pieper*
Peter Peters
- 17** MILIEU *Te veel instrumenten, te weinig opvattingen*
Jelle van der Meer
- 20** OM TE HUILEN *Kinderopvang terug naar af*
Evelien Tonkens
- 24** GEEN ROOTS MAAR ROUTES *Portret van Paul Gilroy*
Farhad Golyardi
- 28** VERLOREN TALENTEN *Aanklacht tegen het onderwijs*
Paul Jungbluth
- 36** SCHOLEN MOETEN LEREN VERSCHIL TE MAKEN
Ady Hoitink
- 38** HET ONGEMAK ROND ONGELIJKHEID
Ria Bronneman
- 42** ZEKI ARSLAN: 'Het onderwijs moet ook van allochtonen worden'
Geertje Pouderoijen
- 44** DE LEUGEN VAN HET VMBO
Ben van der Hilst
- 46** EEN NIEUWE ROL VOOR DE OVERHEID
Mohamed Rabbae

Rubrieken

- 9 Marja Vuijsje
- 26 Wetenschappelijk Bureau
- 27 De nazit: De jaren zeventig
- 41 Shervin Nekuee
- 48 Sporen

Aanbieding

Als u abonnee wordt van **de Helling** betaalt u het eerste jaar slechts **15 gulden** (normaal 49 gulden).
 Ja, ik neem **de Helling**. Ik betaal met de acceptgiro die mij wordt toegestuurd.

Naam

Adres

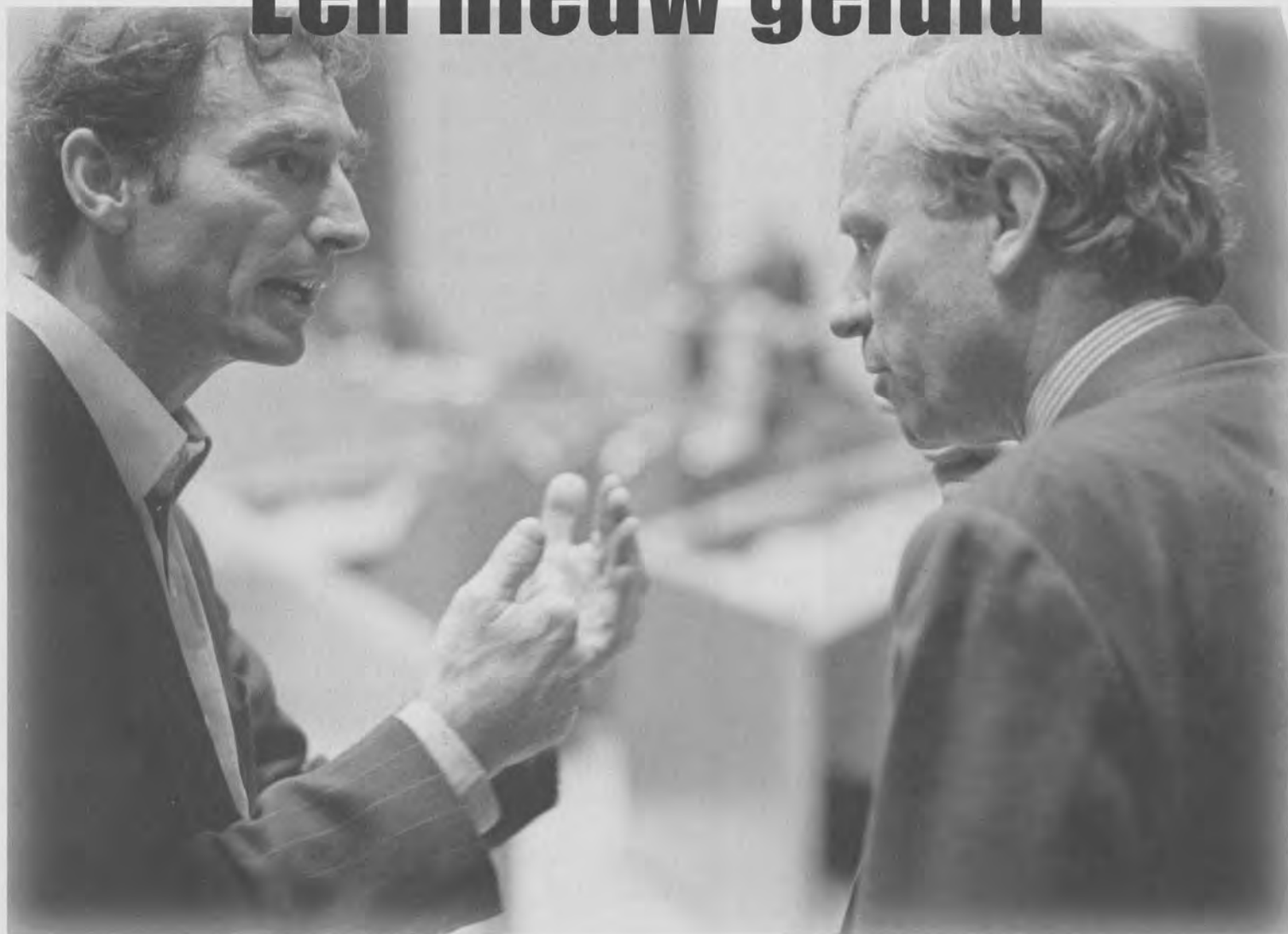
Postcode

Woonplaats

Sturen naar: **de Helling**, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Een nieuw geluid

GroenLinks flirt met het CDA met het oog op coalitievorming na Paars. Dat is merkwaardig volgens senator Leo Platvoet. De twee partijen staan programmatisch diametraal tegenover elkaar.

door
Leo Platvoet

Leo Platvoet is lid van de Eerste Kamer voor GroenLinks
platvoet@planet.nl

Eind april verscheen 'Een nieuwe lente', een politiek essay van een twaalfstal CDA- en GroenLinkswethouders met kritiek op de politiek van Paars. De lokale bestuurders zijn de "opdringerige economisering van het beleidsmatig denken in ons land" meer dan beu. Zij pleiten in het pamflet voor een heroriëntatie, waarbij de politiek meer oog moet krijgen voor waarden als "respect, wederkerigheid, mededogen, betrokkenheid, interesse of nieuwsgierigheid". In het blad *Binnenlands Bestuur* verwoordde een van de ondertekenaars, de Til-

burgse GroenLinkswethouder Roel van Gurp, die heroriëntatie wat concreter: "Machtvorming in Den Haag". De *Volkscrant* sprak in een hoofdredactioneel commentaar met enig gevoel voor dramatiek over "de twaalf apostelen", en riep het CDA op te kiezen: "Is GroenLinks een brug te ver of een reëel alternatief voor de VVD? Zolang CDA-leider De Hoop Scheffer het antwoord daarop schuldig blijft, hoeft Paars zich geen zorgen te maken."

Het essay legt de vinger op zere plekken van Paars: het dominante marktdenken, de privatiseringsgolf,

de forse schaalvergrotingen en de verschraling in het onderwijs en de zorg. Het politieke denken en handelen van de Paarse coalitie is volledig geëconomiseerd. Maar wanneer zijn deze ontwikkelingen ingezet? Is de budgetfinanciering in de gezondheidszorg niet onder Lubbers I van start gegaan? Is het concept van de terugtrekkende overheid en de kritiek op de immer uitdijende verzorgingsstaat niet in de paarsloze jaren tachtig tot volle wasdom gekomen? Het is te makkelijk om met een verwijzing naar het wel zeer langdurige verleden, waarin de chris-

testendocratie in Nederland regeringsverantwoordelijkheid droeg, de CDA-wethouders te verwijten boter op het hoofd te hebben. En die van GroenLinks te betichten om uit zucht naar machtsvorming kort van memoerie te zijn. Maar andersom is het even makkelijk om negatieve aspecten van maatschappelijke en economische ontwikkelingen die al decennia bezig zijn, eenvoudigweg op het bordje van Paars neer te leggen.

Wat opvalt aan het essay is de afwezigheid van een aan de economie gerelateerde analyse van bestaande machtsverhoudingen. De vraag hoe de economie zo gestuurd en gecontroleerd zou kunnen worden, dat sociale aspecten beter tot hun recht zouden komen, komt niet aan de orde. Of hoe werknemers meer invloed en zeggenschap kunnen krijgen waardoor andere, meer democratische, machtsverhoudingen ontstaan. De reden voor deze afwezigheid laat zich moeilijk raden. Konden de CDA- en GroenLinks-wethouders het hier niet over eens worden – wat te hopen is – of vonden ze het geen interessant thema: wat valt te vrezen?

COALITIEGENOOT Het essay pleit voor kleinschaligheid en democratisering van instellingen en instituties, waarbij naast de ongemoeide gelaten harde wereld van de economie, een tweede wereld moet worden geschapen, waarin 'de cultuur van het kleine' domineert. Het is een eigentijdse variant op het gemeenschapsdenken, dat in de christendemocratische kring al decennia lang een constante is. Daarin staan het harmonie-model en de ontkenning van fundamentele belangentegenstellingen centraal. Terwijl de radicale doelstellingen van GroenLinks toch veronderstellen, dat er in de talloze conflicten die zich op het maatschappelijke toneel voordoen gekozen moet worden. Vóór gezond en veilig voedsel, dus tegen de op gif en dierenmishandeling geënte landbouw. Vóór democratische arbeidsverhoudingen en een rechtvaardige inkomensverdeling, dus tegen de ongebreidelde vrijheid van kapitaalstromen en de vele fiscale douceurtjes voor van de grootverdiensers.

Het wethoudersinitiatief heeft natuurlijk ook een andere bedoeling dan kritiek op Paars, namelijk een eerste

aanzet tot andere coalitievorming in Den Haag. Het is een oud recept; verontruste gemeentebestuurders vinden elkaar over partijheidslijnen heen in hun afschuw van het landelijke beleid. Maar wat moet GroenLinks met het CDA? Is deze partij na acht jaar oppositie zo veranderd dat ze een coalitiegenoot is geworden voor GroenLinks? Als we de hoofdthema's van GroenLinks langslopen, en de reactie van het CDA hierop in de politiek-van-alledag beschouwen, zijn er weinig aanknopingspunten.

Om te beginnen de financiële kaders. De Zalm-norm is door GroenLinks vanaf het begin gepolitiseerd en ontmythologiseerd als zou het slechts een begrotingstechniek zijn. Financiële politiek moet ook in dienst staan van het oplossen van concrete maatschappelijke noden. Ook het dogma, dat het omlaag brengen van de staatschuld absolute prioriteit verdient, is door GroenLinks behoorlijk genuanceerd. Het Belastingplan kreeg geen parlementaire steun van GroenLinks, want de miljardenlastenverlichting gaat vooral in de richting van ondernemers en mensen met een hoog inkomen. Het CDA stemde wel voor dat belastingplan en wil de Zalm-norm weliswaar aanpassen, maar dan vooral om een snellere aflossing van de staatsschuld te realiseren.

Dan het milieu. Of het nu om het stimuleren van biologische landbouw gaat, het terugdringen van de automobiliteit of het beteugelen van de ongebreidelde groei van Mainport Schiphol: GroenLinks en het CDA staan lijnrecht tegenover elkaar. Als er één dossier is, waarin stringent overheidstreden gewenst is om trendbreuken af te dwingen die ook het bedrijfsleven pijn zullen doen, dan is het dit wel. Maar juist het CDA is, meer dan de burgerlijke VVD, met al haar vezels verbonden met het agrarisch-industrieel complex en het old boys netwerk dat het Nederlandse bedrijfsleven omspant.

SOCIALISME Ook de politieke cultuur biedt weinig overeenkomsten. Wiegels liet het referendum stranden in de senaat, maar verreweg de meeste tegenstemmen werden geleverd door het CDA. De gekozen burgemeester is voor het CDA een gruwel, omdat de 'eigenstandigheid' van deze door de Kroon benoemde functionaris

hierdoor wordt aangetast. Elke discussie over de monarchie, al wordt deze nog zo schuchter ingezet, wordt weggehoond. Het CDA ontbeert elke intellectuele nieuwsgierigheid voor een zoektocht naar nieuwe vormen van democratisering. De steun die GroenLinks uit volle overtuiging heeft gegeven aan de typisch Paarse punten als het homohuwelijk, de opheffing van het bordeelverbod en de euthanasiewetgeving zijn door het CDA aangegrepen om zich fundamentalistisch af te zetten tegen deze normloosheid van het superindividualisme. En dan laat ik onderwerpen als het vluchtelingenbeleid, waar het CDA-kamerlid Wijn wedijvert met de VVD'er Kamp om het predikaat 'hardste kerel van de klas', verder maar buiten beschouwing.

Het is een politieke ongerijmdheid hoe twee oppositiepartijen die op praktisch alle hoofdpunten van beleid

Is het CDA na acht jaar oppositie zo veranderd dat die partij een coalitiegenoot is geworden voor GroenLinks?

zo diametraal tegenover elkaar staan, na verkiezingen samen in een vruchtbare coalitie zouden kunnen zitten. Natuurlijk, de electorale positie van GroenLinks maakt het onvermijdelijk dat er nagedacht wordt over mogelijke regeringsdeelname. Maar zou die nieuwe lente niet eerder aanbreken met andere linkse en progressieve partijen (PvdA, D66, SP) die qua programma en politieke cultuur beduidend dichterbij GroenLinks staan dan het CDA? Regeren is toch alleen een optie als CDA en VVD samen geen meerderheid behalen en de PvdA bereid is over links te spelen, waardoor het initiatief aan progressieve zijde komt te liggen. Dan zijn er kansen om delen van het GroenLinks-programma uitgevoerd te krijgen.

'Een nieuwe lente, een nieuw geluid' zijn de beginregels van Mei van Herman Gorter, het veel bejubelde, sensitieve debuut van de Tachtiger die zich niet lang daarna zou bekeren tot het socialisme.

✱

Het Nederlandse debat over de multiculturele samenleving loopt achter, zo meent Haroon Saad. De Brit van Pakistaanse afkomst heeft sinds kort de leiding over de sociaal-economische vernieuwing in de Bijlmer. In gesprek met Jan Willem Duyvendak, hoogleraar wijkopbouw, bekritiseert hij de lokale democratie als stammeninspraak.

INTERVIEW

Niet van hier

door
Monique Kremer

Monique Kremer is
redacteur van de
Helling

Vorig jaar werd Haroon Saad, Brit van Pakistaanse afkomst, aangesteld als hoofd sociaal-economisch vernieuwing in Amsterdam Zuid-Oost, beter bekend als de Bijlmer. Hij is nog steeds verbaasd over zijn onthaal in Nederland. "Al die media-aandacht omdat een buitenlander gevraagd was voor een baan in de Bijlmer. Waarom? Niemand heeft het over de vele Amerikanen en Canadezen die hier in de ICT werken. Bij transfers van voetballers zegt niemand: 'wat is er aan de hand bij Ajax, zijn er geen goede Nederlandse spelers?' Bij mijn transfer was dat voortdurend de vraag." Saad heeft wel een vermoeden. "Nederlanders zien in mij een Pakistaan en geen Brit. Ik val op door mijn kleur. Mijn nationaliteit doet er niet toe. Hoe ik mezelf zie? Niet als zwart of wit, maar ik breng natuurlijk een zwart perspectief mee."

Saad was in Birmingham hoofd van het bureau *Equal Opportunities*. Hij heeft een reputatie op het gebied van achterstandsvraagstukken, sociale vernieuwing en wijkopbouw. Hij was adviseur van New Labour. In het verleden werkte hij ook voor de lokale overheden van Londen en Bristol. Saad is vooral ook een uitvoerder, Jan Willem Duyvendak is op hetzelfde terrein vooral onderzoeker. Duyvendak is directeur van het Verwey-Jonker Instituut en hoogleraar samenlevingsopbouw aan de Erasmus Universiteit. In mei kwam een nieuw boek van hem uit: *Meeting Point Nederland*, over sociale cohesie en multiculturaliteit.

Aan een 'witte' wordt die vraag bijna nooit gesteld, maar hoe ziet Duyvendak zichzelf? Hij aarzelt, ook Duyvendak denkt niet in termen van zwart of wit, "maar ik breng natuurlijk een wit perspectief mee, net als de meeste mensen

van mijn generatie." Hij is een veertiger. "Mijn generatie is niet opgegroeid in een multiculturele samenleving. Dat verandert. Blanke jongeren krijgen veel meer te maken met diverse, gekleurde perspectieven."

Saad heeft zich enorm verbaasd over het multiculturele debat in Nederland. Achterhaald, zo vindt hij, en dat komt ondermeer tot uitdrukking in het gebruik – uniek in Europa – van het woord 'allochtoon', vrij vertaald: iemand die niet van hier is. "Tot wanneer gaat dat door? Dat is toch onhoudbaar. Er komen steeds meer migranten. Wat zijn kinderen uit gemengde huwelijken, hoe classificeer je die? Worden die dan half Nederlands, kwart Nederlands, of tien procent Nederlands? Er is hier blijkbaar een duidelijk beeld van wat een Nederlander is: dat is een blanke." Hij verwijst naar het beruchte artikel van Paul Scheffer. "Volgens Scheffer is oplossing voor het multiculturele vraagstuk dat iedereen Nederlander wordt. Maar wat is dat? In Manchester is recentelijk een onderzoek gedaan onder drieduizend jongeren tussen de 14 en 16 jaar oud, en het bleek dat bijna driekwart van hen dacht dat de Jamaicaanse cultuur de meest dominante was. Terwijl die groep in Manchester niet meer dan een paar procent van de bevolking vormt. Toch hoeft je de televisie maar aan te zetten en je ziet waarom jongeren de Jamaicaanse cultuur als de dominante beschouwen: het is de muziek, de kleding, de manier van praten. Het is ook de stijl van de zwarte Amerikanen. Als je geen rekening houdt met een veranderende samenleving dan kom je zoals Scheffer in een schizofrene positie: iedereen moet Nederlander worden, maar je weet zelf niet wat Nederlander zijn betekent."

KOLONIAAL In Nederland worden volgens Saad veel te veel kwesties gereduceerd tot een zwart-wit vraagstuk. Hij vertelt over de hoogopgeblazen discussie dit voorjaar in de Bijlmer. Het plan is om een weg te verlagen waardoor een buurt met koopwoningen en een buurt met huurwoningen bij elkaar worden getrokken. De bewoners van de koopwoningen zijn fel tegen. Saad: "Dit is in de Bijlmer een zwart-wit discussie geworden. De blanken bewoners zouden tegen zijn omdat ze bang waren dat zwarten naderbij zouden komen. Maar het gaat hier niet om zwart-wit maar om sociaal-economische tegenstellingen: die mensen zijn bang dat hun dure huizen minder waard worden. Zodra een vraagstuk wordt gereduceerd tot een zwart-blank vraagstuk dan verlies je op alle fronten. Alle andere overwegingen verdwijnen uit beeld. Uiteindelijk zijn er heel weinig vraagstukken die je kunt reduceren tot een zwart-blanke tegenstelling."

Duyvendak is het er mee eens dat vaak andere factoren belangrijker zijn dan etniciteit. Hij signaleert echter een veel groter probleem: we zijn in Nederland de samenleving aan het homogeniseren. "We zijn meer en meer Frans aan het worden, in die zin dat we minder aandacht besteden aan verschillen. In de tijd van de verzuiling was er alle ruimte voor culturele en religieuze verschillen. Sinds de ontzuiling en vooral door de neo-liberale wind die is gaan waaien, worden we allemaal gezien als individuen. Als je je wilt organiseren op basis van etniciteit of religie word je als abnormaal, als achterlijk gezien. In de Paarse politiek wordt voortdurend benadrukt dat iedereen een individu is en dat je je achtergrond bijna zou moeten vergeten. Groepsidentiteiten worden niet gezien en gewaardeerd."

Haroon Saad

foto: Wubbo de Jong

Saad denkt hier anders over. Hij is een groot voorstander van het afschaffen van alle adviesraden op basis van groepsidentiteiten. Saad: "Iedereen heeft zijn eigen raad: de Turkse en Marokkaanse gemeenschap, de vluchtelingen, de homo's, de lesbiennes, de vrouwen. Dat is een koloniale administratieve denkwijze: een stammenstructuur waarbij de, al dan niet door zichzelf aangewezen, leiders namens de hele stam spreken. Het feit dat moderne gemeenschappen in moderne steden in Europa bestuurd worden als tribale dorpen is werkelijk bizar. In die zin is ons democratisch stelsel hopeloos verouderd. Ik ben een Pakistaan die in Engeland woont, en nu in Nederland, maar het idee dat ik met een andere Pakistaan zou moeten praten die mijn leider is, is werkelijk te gek voor woorden." Als het aan hem lag, schafte hij morgen alle adviesraden in de Bijlmer af, zoals hij dat ook in Birmingham heeft gedaan. De tijd is er alleen nog niet rijp voor, zo vermoedt hij.

"Iedereen heeft zijn eigen raad: de Turkse en Marokkaanse gemeenschap, de vluchtelingen, de homo's, de lesbiennes, de vrouwen. Dat is koloniaal: denken in stammen."

Duyvendak: "Het bizarre is inderdaad dat er van uitgegaan wordt dat een mens maar één identiteit heeft, in jouw geval alleen maar een Pakistaanse. Maar dat betekent nog niet dat iedere aandacht voor collectieve identiteiten onzin is." En Nederland is juist lang niet meer zo groepsgericht als Saad meent, stelt Duyvendak. Zes, zeven jaar geleden zijn

veel gemeenten gestopt met beleid gericht op specifieke groepen: het categoriaal beleid. Sindsdien heeft iedereen de mond vol van 'de wijkaanpak'. Dan gaat het niet meer over etnische of religieuze gemeenschappen, maar over 'territoriale entiteiten'. Dat is om discussies rond etnische zaken te voorkomen. Ik ben het met Haroon Saad eens dat het idee van representatie door etnische leiders, of die van homo's, lesbiennes, en vrouwen ouderwets is. Maar ik ben het niet eens met het Nederlandse beleid dat zegt dat elke vorm van zelforganisatie onzin is omdat mensen altijd moeten integreren in algemene organisaties. En dat is wat er nu in Nederland gebeurt. In alle grote steden, inclusief Amsterdam, zeggen ze: we hebben geen beleid voor specifieke categorieën mensen, iedereen is een individu."

Saad: "Natuurlijk hebben nieuw gearriveerde immigrantengroepen in eerste instantie zelforganisaties nodig - hoe kunnen mensen anders omgaan met een dergelijke cultuurshock? Maar als je zelforganisaties verheft tot het

"Iedereen is tegen gescheiden voetballen, maar ik hoor niemand over arbeid. Wat is nu erger: segregatie op de arbeidsmarkt of in het voetballen?"

enige punt van contact in het sociaal beleid, dan is dat zorgwekkend. Dan spreken we echt over een vorm van apartheid."

VOETBALLEN Saad is voorstander van een thematische aanpak. "De meest praktische manier om sociale uit-

Jan Willem
Duyvendak

foto: Angelo Goedemonds

sluiting te voorkomen is het organiseren van netwerken, waarmee werklozen worden gekoppeld aan macht en middelen. Wie van dit soort netwerken is uitgesloten, blijft uitgesloten. In Birmingham hebben we daarom een *cross-cutting* netwerk opgezet, dus zwart en blank, man en vrouw, het maakt niet uit. Dat wil ik ook hier gaan doen. In dat netwerk werden drieduizend mensen samengebracht die om verschillende redenen een wederzijds belang hadden bij het debat over sociale uitsluiting. Dat netwerk werkt nu als een debatclub, maar ook als een sociale club, en het reageert ook op het overheidsbeleid.

"Daarnaast hebben we kanalen gecreëerd waarlangs mensen uit dat netwerk hun standpunt over bepaalde thema's kunnen uiten, zoals over de werkgelegenheid in de buurt, relatie met de politie, zorgverlening. We hebben op die thema's twaalf zogenaamde *community auditors* aangesteld en zij organiseren vergaderingen en krijgen daarvoor trainingen. Deze mensen komen uit de lokale gemeenschap. Er is inmiddels zo'n sterke stem vanuit de gemeenschap dat de lokale overheid van Birmingham begint te mopperen. Nu zeggen ze: jullie bepalen te veel de agenda."

Is dit een goed idee om ook in Nederland te introduceren? Ja, zegt Duyvendak. "Zeker op het terrein van arbeid, en ook op het terrein van volkshuisvesting ontbreken dergelijke *cross-cutting* netwerken." Maar hij waarschuwt dat we moeten uitkijken dat we in Nederland niet doorslaan. "Sommige mensen, zowel blanken als zwarten, vinden het nu eenmaal prettig om onderling dingen te doen. Niet alles hoeft gemengd. Zie bijvoorbeeld met sporten, uit onderzoek in Rotterdam bleek dat iedereen tegen gescheiden voetballen is, dus tegen zwarte en witte voetbalclubs. Maar niemand zegt dat over arbeid: het is blijkbaar minder erg dat blanken wel werk hebben en zwarten niet. En wat is nu erger: segregatie op de arbeidsmarkt of in het voetballen? Ik denk dat die *cross-cutting* netwerken vooral belangrijk zijn wat betreft arbeid."

Ook wat betreft huisvesting moeten we voorzichtig zijn met 'mengen', meent Duyvendak. "Het beleid gaat er vanuit dat witte rijke mensen een zwarte arme wijk kunnen opkrikken. Maar alleen mengen zegt niets. Maken die rijken bijvoorbeeld wel gebruik van de buurt? Vaak sturen ze hun kinderen naar scholen buiten de wijk. Waar het om gaat is of er wederzijdse relaties bestaan. We moeten accepteren dat mensen met dezelfde etnische achtergrond, sekse, seksuele voorkeur, etcetra, iets in eigen kring willen doen, en dat hoeft niet meteen sociale uitsluiting te betekenen."

BAKSTENEN Volgens Saad gaat het er vooral om dat de groepen die sociaal-economisch stijgen niet onmiddellijk verhuizen. "Zwarte bewoners die een betere baan krijgen en een beter inkomen moet je in de wijk houden. Wat mensen vooral hier in de Bijlmer houdt, zijn de sociale contacten en de markten. Dat is niet voldoende. De publieke voorzieningen moeten bijvoorbeeld goed zijn - en dat zijn ze niet meer. Ook zwarten die in de middenklasse terecht komen, willen net als iedereen met een hogere levensstandaard een betere dienstverlening. De Bijlmer moet een gemengde economie krijgen. Dat hier vooral laaggeschoolden wonen, is desastreus. Een buurt moet altijd een *mixed skill* gemeenschap zijn."

Saads voorstellen voor de Bijlmer zijn: renovatieprojec-

ten (huisvestingsbeleid), scholing van jongeren, het aantrekken van werkgevers, en vooral het eerder genoemde hervormen van de inspraak: de 'transculturele democratie'. Over het bestaande beleid is hij kritisch. "In de Bijlmer is veel aandacht voor het huisvestingsbeleid, voor het fysieke. Ik maak me zorgen over de invulling daarvan. Voor elke honderd sociale huurwoningen die worden afgebroken, komen er zeventig koopwoningen terug en dertig blijven huurwoningen. Meer mensen moeten huiseigenaar worden, is het idee. Dat was twintig jaar geleden in Engeland ook het beleid van Thatcher. Uit onderzoek naar de gevolgen is inmiddels gebleken dat het vooral goed uitpakt voor de mensen die ook zonder overheidsbeleid een huis hadden gekocht. Echter, het merendeel van mensen die deze overheidsprikkel wel nodig had, waren hun huis kwijtgeraakt aan de bank. Zij hadden een fragiele positie op de arbeidsmarkt, en dat verandert heus niet door ze huiseigenaar te maken. Ik ben helemaal geen voorstander van sociaal beleid gebaseerd op het fysieke. Sociaal beleid moet gaan over mensen en niet over bakstenen."

Saad benadrukt nog eens het belang van een lokale economie. "De werkgevers die hier in de Bijlmer aan de overkant van het spoor zitten – overigens zit er geen enkele zwarte werkgever bij – moeten geïnteresseerd worden in de mensen die aan deze kant wonen. Ik vraag geen liefdadigheid, bedrijven moeten geïnteresseerd worden om commerciële redenen. Er is hier veel sociaal kapitaal. En wij hebben ook publiek geld in de aanbidding. Zo kunnen we een lokale economie opbouwen."

Duyvendak: "De Bijlmer is in dat opzicht natuurlijk anders dan andere Nederlandse wijken. Hier wonen maar liefst 90.000 mensen officieel, waarschijnlijk nog meer onofficieel, en dus kun je hier met recht en reden spreken van een heuse lokale economie. In de meeste andere Nederlandse steden zijn de wijkeconomieën veel te klein om werkloosheid en sociale uitsluiting ter plekke aan te pakken. Dat kan alleen als je over de grenzen van de wijk heen afspraken maakt met werkgevers. Dat gebeurt zelden. Het is onbegrijpelijk dat er in het grote stedenbeleid niet meer creativiteit is."

Saad: "We moeten veel meer gebruik maken van het 'sociaal kapitaal' dat al in de gemeenschap aanwezig is. Ik ben erg gecharmeerd van dat Amerikaanse begrip. Soms is het beter als de publieke sector iets niet organiseert. Nee, ik ben er niet voor dat we alles moeten over laten aan de markt. Het moet door mensen zelf georganiseerd worden, bijvoorbeeld in de vorm van coöperatieven. In Italië en Zweden heb je voorbeelden waar de zorg georganiseerd wordt door in de gemeenschap zelf, waarbij de organisatie en bestuur in handen is van mensen uit de gemeenschap. De overheid moet dat dan financieren."

De publieke sector moet dus nieuw leven worden ingeblazen, vinden Saad en Duyvendak, die is hopeloos verwaarloosd. Te veel is te gemakkelijk overgelaten aan de markt. Duyvendak: "Misschien is dat ook een reden waarom Saad met zoveel bombarie en verbazing verwelkomd is. Niet alleen omdat hij een Pakistaan is, maar omdat er iemand uit het buitenland in onze publieke sector wilde werken. Wie wil dat vandaag de dag nog?"

*

Boze buurman

Onze overbuurman is er zo één die voortdurend in touw is onze nette wijk te behoeden voor allerlei vormen van verloedering. Komt hij op de bushalte iemand tegen die een sigaretje opsteekt

dan staat hij al paraat om te voorkomen dat er een peuk op het trottoir belandt. Ziet hij een paar voor het grofvuil bestemde stoelen op de verkeerde straathoek staan dan plakt hij daar boze briefjes op om de slordige onverlaten neer te sabelen als intrinsieke vandalen die eigenlijk uit onze buurt geweerd zouden moeten worden. Dringen er van een verjaarspartijtje in een belendend pand een paar decibelletjes muziek door tot zijn fraaie appartement dan belt hij onmiddellijk de politie. Onze overbuurman is immer alert en met het klimmen der jaren is hij steeds meer overeenkomsten gaan vertonen met de Boze Buurman uit de legendarische tv-serie *Ja zuster, nee zuster*.

Wat hadden de televisie-kijkers indertijd een afkeer van BB, die alsmaar in de weer was om te voorkomen dat zijn omgeving ten prooi zou vallen aan vreemd gespuis dat erop uit was overal een bende van te maken. Jarenlang identificeerde Nederland zich voornamelijk met de bewoners van het 'rusthuis' dat onder leiding van zuster Klivia bewoond werd door een vrolijk-anarchistische verzameling onduidelijke lieden. Vooral progressief Nederland sloot zuster Klivia en haar kornuiten in de armen als representanten van een nieuwe tijd waarin individuele vrijheid en tolerantie ten opzichte van mensen die het niet zo nauw namen met allerlei traditionele normen en waarden hoog stonden aangeschreven. Intussen is het tij gekeerd. Zoetjesaan ontstaan de merkwaardigste coalities van politici, kunstenaars en 'gewone burgers' die willen dat de mensen zich weer ouderwets met elkaar gaan bemoeien. En dat de politiek de leiding neemt over een nieuw beschavingsoffensief. Zelfs GroenLinkers beginnen warm te lopen voor een herleving van oude normen en waarden. Als je Paul Rosenmöller hoort praten over 'het doorgeschoten individualisme' onderscheidt hij zich in niets meer van Jaap de Hoop Scheffer. Want de nieuwe beweging Tegen Paars verbindt een aantal verstandige noties over de economisering van ons bestaan met een volksovoedingsideaal uit de jaren vijftig.

Zo zat ik ineens vreselijk in mijn maag met 'Een nieuwe lente', het essay waarin zes GroenLinkse- en zes CDA-wethouders op zoek gaan naar een nieuwe politieke 'bezieling'. Eigenlijk is het een erg lief werkstuk waarin uitzicht wordt geboden op een kleinschalig georganiseerde maatschappij, bevolkt door betrokken burgers die er met elkaar voor zorgen dat allerlei instituties – van woningcorporaties tot en met scholen en welzijnsinstellingen – democratisch bestuurd worden, waarin de mensen elkaar weer vriendelijk groeten als ze elkaar op straat tegenkomen, en waarin corrigerend wordt opgetreden als iemand in het openbaar a-sociaal doet. Op zichzelf een hartverwarmend perspectief waar niemand tegen kan zijn. Toch ben ik een beetje bang voor het beeld van de 'verantwoordelijke burger' dat opdoemt uit die Nieuwe Lente van de wethouders. Hij lijkt mij een tikkeltje te veel op onze overbuurman. Zo iemand die lid is van een bewonersorganisatie, altijd wel in een of ander bestuur zit, geen inspraakavond overslaat en barst van het 'gefrustreerde engagement' zoals de wethouders dat noemen. Waarschijnlijk is hij de natte droom van lokale bestuurders die reikhalzend uitzien naar burgers die zich belangeloos inzetten voor hun omgeving, maar in mijn ogen is hij een engerd die het straks nog voor elkaar krijgt dat er in ons stadsdeel niet meer hard gelachen mag worden in het openbaar.

Komende tijd zal moeten blijken of GroenLinks écht is gevallen voor de Boze Buurman. Ik sta nog steeds achter zuster Klivia.

Marja Vuijsje

Gedeelde smart

Terwijl de lonen flink gaan stijgen, zakt de economische groei in. Dat kan leiden tot herhaling van de zwarte jaren tachtig, met snel oplopende werkloosheid. Maar er is een alternatief, onder het motto: gedeelde smart is halve smart.

foto: Ton Poortuliet / HH

door
Paul de Beer

Paul de Beer is werkzaam bij het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Het is de tragiek van de Nederlandse vakbeweging dat ze over niet al te lange tijd wel eens de schuld zou kunnen krijgen van het oplopen van de werkloosheid in Nederland. Het heeft er immers alle schijn van dat de loonmatiging voorbij is en dat de lonen volgend jaar fors zullen stijgen. Gezien de huidige krapte op de arbeidsmarkt is het zeker niet ondenkbaar dat de gemiddelde loonstijging tot 5 á 6 procent zal oplopen. Tegelijkertijd wijzen de voortekenen erop dat de economische groei de komende jaren in zal zakken. Aangezien een conjunctuurcyclus doorgaans een jaar of tien duurt de – laatste diepte-

punten waren in 1975, 1982 en 1993 – hoeft het niet te verbazen als de economische groei in 2002 of 2003 tot dicht bij nul (of zelfs daaronder) zal dalen. Als die economische inzinking samenvalt met een piek in de loonstijging, dan zijn de poppen aan het dansen. Voeg daar een (sluipende) beurskrach en/of het inzakken van de huizenprijzen aan toe en de ingrediënten voor een horrorscenario zijn compleet.

Het zal een mooie toets zijn voor het bewierookte poldermodel of Nederland een dergelijke recessie zonder al te veel kleerscheuren zal weten te doorstaan. Laten we eens

aanpakken dat het bedrijfsleven en de sociale partners net zo op een economische omslag zullen reageren als zij in het verleden hebben gedaan. Dan tekent zich het volgende scenario af. Als de economische groei in 2002 inderdaad flink inzakt, zal dat een jaar later resulteren in een oplopende werkloosheid. Naar verwachting zal de vakbeweging als reactie daarop haar looneisen matigen, maar dit zal pas een jaar later – in 2004 – tot uitdrukking komen in een afname van de loonstijging. Vervolgens duurt het nog een jaar of twee, drie voor de loonmatiging de werkgevers voldoende vertrouwen inboezemt om weer extra personeel aan te trekken. We spreken dan al van 2006 of 2007 en hebben inmiddels drie of vier jaar van stagnerende of krimpende werkgelegenheid en een forse stijging van de werkloosheid achter de rug. Uiteindelijk doet het poldermodel zijn werk – maar niet dan nadat de zaken eerst behoorlijk uit de hand zijn gelopen.

Zo ging het begin jaren tachtig en begin jaren negentig, en er is weinig reden om aan te nemen dat het aan het begin van de 21ste eeuw heel veel anders zal lopen. Het is merkwaardig hoe slecht Nederland op een dergelijk toekomstscenario is voorbereid. Nu het Nederlandse consensusmodel de afgelopen zes jaar in een relatief lange periode van economische voorspoed zo goed heeft gepresteerd, lijken de hoofdrolspelers – vakbonds- en werkgeversvertegenwoordigers en politici – als vanzelfsprekend aan te nemen dat we ook een conjuncturele neergang zonder veel problemen zullen doorstaan. Er zijn echter weinig aanwijzingen dat er een principiële wijziging in het functioneren van het overlegmodel heeft plaatsgevonden, waardoor een recessie nu wezenlijk andere gevolgen zal hebben dan in het verleden het geval was.

GEDEELDE SMART Er is dus alle reden om ons te bezinnen op de grondslagen van het poldermodel. Het kernprobleem is niet dat het Nederlandse overlegmodel onvoldoende aanpassingsvermogen bezit, maar dat de aanpassing aan gewijzigde economische omstandigheden te traag verloopt. De vraag is dan ook hoe dit aanpassingsproces kan worden versneld. Een antwoord hierop is al in 1984 geformuleerd door de Amerikaanse econoom Martin Weitzman. De essentie van zijn voorstel, zoals hij opperde in zijn boek *The share economy*, is dat de lonen zich automatisch dienen aan te passen aan de stand van de conjunctuur. Dit kan worden gerealiseerd door de loonsom van een bedrijf (dat is het totale bedrag dat een bedrijf aan lonen uitbetaalt) gelijk te stellen aan een vast percentage van de toegevoegde waarde van de onderneming. De toegevoegde waarde is verschil tussen de onkosten en de verkoopopbrengst, en dat is het geld dat verdeeld wordt over de lonen en de winst. Weitzmans voorstel komt dus neer op een vaste verdeling van de inkomsten van een onderneming over de factor arbeid (loon) en de factor kapitaal (winst). Loon en winst gaan dus steeds gelijk op.

Het voordeel van dit zogenaamde 'deelsysteem' is, dat als door een conjuncturele neergang of een andere oorzaak de omzet van het bedrijf terugloopt, de lonen zich hieraan automatisch en onmiddellijk aanpassen. De winst van het bedrijf daalt dan wel, maar dat is geen prikkel om personeel te ontslaan. Immers, de loonsom die het bedrijf moet uitbetalen is onafhankelijk van de omvang van het personeelsbestand. Als er wel medewerkers worden ontslagen,

dan moet het bedrijf het resterende personeel eenvoudig méér betalen, omdat de totale loonsom vast staat. Ontslaat het bedrijf geen personeel, dan biedt de neerwaartse aanpassing van de lonen het bedrijf de mogelijkheid om zijn producten tegen een lagere prijs op de markt te brengen – omdat immers de loonkosten per product dalen – en daarmee zijn concurrentiepositie te versterken.

Voor de duidelijkheid zij benadrukt, dat het idee achter Weitzmans plan niet zozeer is dat de lonen lager of hoger zouden moeten zijn dan nu het geval is, maar vooral dat zij zich sneller zouden moeten aanpassen aan gewijzigde omstandigheden. Dit betekent dat de lonen in goede tijden sneller meegroeien en in slechte tijden ook sneller achterblijven of zelfs dalen. De fluctuatie in de lonen wordt dus groter, maar daardoor zal de fluctuatie in de werkgelegenheid – en dus ook in de werkloosheid – juist kleiner worden. In economische termen geformuleerd: waar conjunctuurschommelingen nu voornamelijk gepaard gaan met volume-aanpassingen (groei en krimp van de werkgelegenheid), leiden ze in een deelsysteem vooral tot prijs-

Het kernprobleem van het Nederlandse overlegmodel is dat aanpassing aan gewijzigde economische omstandigheden te traag verloopt.

aanpassingen (hogere en lagere lonen). Waar de pijn van een economische recessie nu vaak wordt gedragen door een relatief kleine groep die zijn baan kwijt raakt, wordt deze in een deelsysteem gespreid over alle werkenden in de vorm van een wat lager loon. Als gedeelde smart inderdaad halve smart is, valt het laatste zeker te prefereren. Dit argument wordt nog versterkt door het feit dat gedwongen ontslag méér leed veroorzaakt dan alleen het verlies van een inkomstenbron. Werkloosheid betekent vaak ook een zware psychische en sociale klap waarvan de gevolgen, als de werkloosheid wat langer voortduurt, zeer lang kunnen doorwerken. Het leed van een loon dat tijdelijk wat lager is lijkt daarbij in het niet te vallen.

KRITIEK Als Weitzmans deelsysteem zo aantrekkelijk is, waarom is het dan niet al lang ingevoerd? Halverwege de jaren tachtig lokten Weitzmans ideeën, na de publicatie van zijn boek, onder economen aardig wat discussie uit – ook in Nederland. De reacties waren echter overwegend kritisch van toon. Zij legden de vinger op de zere plekken in Weitzmans redenering. Achteraf bezien is het evenwel jammer dat de kritiek zo overheersend was, dat invoering van het deelsysteem daardoor nooit serieus in overweging is genomen. Inderdaad kent het deelsysteem een aantal bezwaren, maar dat geldt voor het bestaande systeem van loonvorming eveneens. Laat ik de belangrijkste bezwaren eens langs lopen.

Werknemers gaan meedelen in het ondernemingsrisico, waardoor hun inkomensonzekerheid toeneemt.

Het is waar dat in het deelsysteem werknemers meedelen in het ondernemingsrisico, maar het is een vergissing

om te menen dat dit nu niet het geval is. Als het slecht gaat met een bedrijf is het onvermijdelijk dat de werknemers dat op een gegeven moment merken, hetzij in de vorm van een lager loon, hetzij in de vorm van gedwongen ontslag. Het deelsysteem wil het laatste tegengaan, door meer nadruk te leggen op het eerste. Dat betekent dat de inkomensonzekerheid voor werknemers die weinig risico lopen op ontslag (bijvoorbeeld werknemers met een vast contract) toeneemt, maar de onzekerheid voor werknemers met een groot ontslagrisico (bijvoorbeeld werknemers met een tijdelijke aanstelling) juist afneemt. De solidariteit tussen sterke en zwakke groepen wordt dus versterkt.

De solidariteit tussen sterke en zwakke bedrijven of bedrijfstakken wordt verbroken.

Als alle bedrijven of bedrijfstakken de gevolgen van een hoog- of laagconjunctuur ondervinden, leidt een deelsysteem niet tot grotere loonverschillen tussen bedrijven of bedrijfstakken. Als alleen bepaalde bedrijven of sectoren hebben te kampen met een neergang, dan zullen de lonen daar inderdaad achterblijven. Maar het alternatief is dat een deel van die bedrijven failliet gaat, waardoor het personeel op straat komt te staan. Als het loon in een slecht draaiend bedrijf daalt, hebben de werknemers daarentegen de keus of zij daar blijven werken of naar beter betaald werk in een andere bedrijfstak uitzien.

De werknemers in de collectieve sector raken nog verder achterop.

De overheid en non-profit instellingen (onderwijs, sociaal-cultureel werk e.d.) maken geen winst, zodat de lonen ook niet winstafhankelijk kunnen worden gemaakt. De werknemers in deze sectoren profiteren dus niet van een aantrekkende conjunctuur. Maar zij ondervinden evenmin de gevolgen van een neergaande conjunctuur. Gemiddeld genomen zal de verhouding tussen de lonen in de marktsector en in de collectieve sector dan ook niet veranderen.

Overigens valt te overwegen om de loonsom in de collectieve sector te koppelen aan de toegevoegde waarde van heel Nederland, dat is het bruto binnenlands product (BBP). De loonkosten van de collectieve sector zouden dan een vast percentage van het BBP bedragen en dus automatisch mee-ademen met de economische conjunctuur. Voor de financiering daarvan volstaat dan ook een vast belastingpercentage. De huidige discussie over de Zalm-norm en de scheiding van overheidsinkomsten en -uitgaven zou in dat geval overbodig zijn.

Een deelsysteem ontmoedigt investeringen.

Het deelsysteem komt neer op een vaste winstmarge (van de toegevoegde waarde). Die biedt bedrijven weliswaar meer zekerheid, maar ze betekent ook dat slimme investeringen minder lonend (lees: winstgevend) worden. Als investeringen in nieuwe technologieën de omzet vergroten, pikken de werknemers daar immers een evenredig deel van in. Het is echter de vraag of er zo'n direct verband bestaat tussen de winstmarge en de investeringen. Het investeringsniveau lijkt veeleer te worden bepaald door de economische verwachtingen. Als bedrijven optimistisch zijn over de nabije toekomst investeren zij meer, ook als de winstmarge niet stijgt. Omgekeerd hebben de ervaringen van de afgelopen twintig jaar geleerd, dat het huidige sys-

teem van loonmatiging evenmin een garantie biedt voor hoge investeringen. Zo lag de winstmarge van bedrijven in de jaren negentig zo'n tien procentpunten hoger dan aan het begin van de jaren tachtig, terwijl de investeringsquota slechts 2 à 3 procentpunten hoger was.

Te snelle loonaanpassingen versterken de conjunctuurbeweging.

Als een conjuncturele inzinking gepaard gaat met een stijging van de werkloosheid, nemen de uitgaven voor de sociale zekerheid toe. Dit wordt meestal als ongewenst beschouwd, maar het heeft ook een belangrijk voordeel. Het betekent namelijk dat op macroniveau het totale besteedbare inkomen van de consumenten minder sterk fluctueert, waardoor de bestedingen op peil blijven en de conjunctuurgolf wordt gedempt. Als in een neergaande conjunctuur echter wel de lonen worden aangepast, maar het aantal werkloosheidsuitkeringen niet groeit – zoals in het deelsysteem het geval is –, daalt het totale besteedbare inkomen even sterk als de productie. Een deelsysteem lijkt dus de traditionele Keynesiaanse stabilisatiefunctie van de sociale zekerheid te ondergraven. Het is echter de vraag hoe belangrijk deze stabilisatiefunctie (nog) is in een kleine open economie als de Nederlandse. Onze economie lijkt sterker te worden bepaald door de internationale conjunctuur dan door de binnenlandse bestedingen. Niettemin valt te overwegen om invoering van het deelsysteem vergezeld te laten gaan van een anticyclisch overheidsbeleid. Dat houdt in dat in een neergaande conjunctuur de belastingen zouden moeten worden verlaagd (en het financieringsstekort tijdelijk zou mogen oplopen) om enige compensatie te bieden voor de verlaging van de brutolonen.

Het is niet het geschikte moment om het deelsysteem in te voeren.

Dit is misschien wel de belangrijkste reden waarom het deelsysteem er nog niet is: het lijkt nooit het geschikte moment om het in te voeren. Ziet de toekomst er rooskleurig uit, dan is er weinig enthousiasme onder werkgevers, omdat zij een deel van de verwachte winststijging aan hun neus voorbij zien gaan. Zijn de economische vooruitzichten ongunstig, dan is invoering van het deelsysteem onaantrekkelijk voor de werknemers, omdat er dan loonsverlagingen in het verschiep liggen. Nu de Nederlandse vakbeweging haar looneisen zo lang heeft gematigd, kun je haar moeilijk kwalijk nemen dat ze eindelijk de tijd gekomen acht om te oogsten. En zelfs als zij haar looneisen blijft matigen, zouden de feitelijke loonsverhogingen op de huidige krappe arbeidsmarkt wel eens beduidend hoger kunnen liggen dan wat in de CAO's wordt overeengekomen. Nu de economische groei en de winstmarges beginnen terug te lopen, is het voor de vakbonden wel een heel onaantrekkelijk moment om in te zetten op winstdelingsregelingen. De echte krachtproef voor het poldermodel zou wel eens kunnen zijn, of de sociale partners op een moment dat de Nederlandse economie er nog relatief gunstig voor staat, in staat zijn 'over hun eigen schaduw heen te springen' en nu al afspraken te maken die, als het over een of twee jaar slechter gaat, Nederland voor een herhaling van de 'zwarte' jaren tachtig zullen behoeden.

LITERATUUR

M.L. Weitzman,
The share economy. Conquering stagflation.
Cambridge: Harvard
University Press, 1984

Politieke passie

Op 1 mei hingen rode vaandels aan de gevel van de Balie in Amsterdam en uit de buiten opgehangen luidsprekers klonk *De Internationale*. Beide ontlokten de bezoeker een nostalgische glimlach. De juiste stemming, zo bleek, om het door het Utrechtse gezelschap Growing Up In Public uitgevoerde toneelstuk *Den Uyl of de vaandeldragers* te gaan zien. Politiek theater over de politieke helden van de jaren zeventig.

In de voorstelling constateert Joop den Uyl aan het einde van zijn leven bedroefd: "Ik ben op een cartoon van Peter van Straaten gaan lijken". Een iets te rake typering. Het stuk roept de sfeer op van *Vader en Zoon*, de strip over de generatiestrijd tussen een rechtse, conservatieve vader en zijn linkse hippiezoon. Ooit razend populair, maar tegenwoordig zijn de links-rechts tegenstellingen die de clou dragen zo zouteloos dat je ze al snel over het hoofd ziet.

Dick van den Toorn als Joop den Uyl

Anderhalf uur repeteert Den Uyl de slogan 'spreiding van kennis, inkomen, macht'. Ondertussen komt Van Agt op als een katholieke John Travolta, glibbert over het podium, en benadrukt dat hij en Den Uyl door hun grote verschillen elkaar aanvullen, zelfs nodig hebben. Want: mensen willen wat te kiezen hebben, en je moet het onderscheid niet al te ingewikkeld maken. En laten we niet te moeilijk doen want er is meer op de wereld dan alleen politiek. Den Uyl vindt dat een verwerpelijke opstelling, Liesbeth ook. Politiek is voor hen geen spel, politiek is er om mensen te verheffen. 'Joop' is de passie in de politiek, de man van het doorgaan tot je neervalt, van het drammen en blijven drammen over een betere wereld. Don Duyns, schrijver van het stuk, mist deze passie tegenwoordig en over die nostalgie gaat het stuk.

In de tijd dat goed en kwaad nog duidelijk was – Den Uyl: "Links is goed, is PvdA, is Vara, is volleybal; rechts is fout, is VVD, is Tros, is hockey" –, was de auteur van *Den Uyl en de Vaandeldragers* nog een kleuter. Daarom kon hij alleen maar toeschouwen en niet deel hebben aan de politieke strijd op leven en dood tussen sociaal-democraten en katholieken die bijdroeg aan de reputatie van de jaren zeventig. "Wij geloofden in de maakbare samenleving zonder dat we wisten wat het was," constateert de verteller, woordvoerder van die generatie, in het stuk. In zijn adolescentie, tijdens de jaren tachtig moest hij verbitterd toezien hoe het bedrijven van politiek afgleed tot de saneringsoperaties van Lubbers en co.

Maar mist de schrijver politieke passie, of passie in het algemeen? Toen we nog niet wisten hoe complex de werkelijkheid was konden we nog ergens in geloven, lijkt het stuk te zeggen. De verteller heeft niets dan jeugdherinneringen aan de gloedvolle jaren zeventig, verlangt hevig naar polarisatie. Maar hij antwoordt Den Uyl op diens vraag of hij links of rechts is, dat hij "midden" is, "dat kan tegenwoordig". Dat kan dus niet.

Duyns mist de idealen van de verheffing, maar het ontbreekt hem aan een programma over wie waarom nu verheven moet worden. Zo komt hij niet verder dan het roepen om de passie, wat in al zijn ongerichtheid natuurlijk net zo'n spelletje is als de door Van Agt verlangde tegenstelling tussen links en rechts. De spanning tussen de teloorgang van de linkse passievolle politiek van toen, waarom die zich niet verder ontwikkelde (vastlopen van de maakbaarheidsambities, overschreeuwen van nieuwlinks, etcetera) en waar deze linkse passievolle politiek nu over zou moeten gaan, wordt niet zichtbaar.

Het blijft daarom verlangen naar passie-om-niets. Zo valt de auteur in de kuil die hij voor de overigens aangenaam ranzige Dries Van Agt heeft gegraven. En wie dacht op 1 mei een politiek toneelstuk te gaan zien, komt, anders dan de titel doet vermoeden, bedrogen uit. Het opvoeren van historische, politieke figuren is geen politiek theater. Het wachten is op een stuk dat laat zien wat in deze tijd oproept tot polarisatie en politieke passie.

Menno Hurenkamp en Annet Lekkerkerker

Mobiliteit is fun?

Uit de mobiliteitspolitiek van Paars en Pieper is de politiek verdwenen. Mobiliteit mag voor wie betaalt. Maar wie op straat rondkijkt, ziet dat er van een eerlijke verdeling van ruimte, tijd en risico geen sprake is.

Ruim elf jaar geleden kreeg de toenmalige milieuminister Hans Alders in de Kamer een uitbrander van Hanja Maij-Weggen, minister van Verkeer en Waterstaat in het kabinet Lubbers-Kok. "Er is maar één minister van Verkeer en dat ben ik," liet ze weten. Alders had in het VARA-radioprogramma *Vroege Vogels* 'met de benen op tafelen het overhemd los' geopperd om in elke personenauto een tachograaf te installeren. Dit apparaat registreert het aantal kilometers en de snelheid van een voertuig. De overheid zou op die manier extra kunnen laten betalen voor veel autogebruik en in het voorbijgaan snelheidsovertreders kunnen aanpakken. "Dure en naargeestige regelgeving die nog meer problemen oproept dan elektronische tolheffing" schreef de Volkskrant in een hoofdredactioneel commentaar. Ook de ANWB zag niets in de tachograaf voor personenauto's. Minzaam oordeelde de belangenorganisatie voor automobilisten dat Alders natuurlijk het recht had om "als jonge en enthousiaste minister nieuwe ideeën te bedenken, maar dit was een veel te wild plan."

Hoe ver keek Alders in de toekomst? Ruim elf jaar, want begin april presenteerde de Twentse deeltijdhoogleraar en internetondernemer Roel Pieper een plan voor een systeem van kilometerheffing in zijn adviesrapport *MobiMiles - Bewust op weg*. Elke auto krijgt een chip die berekeningen uitvoert en gegevens opslaat, de *trusted wallet*, die met behulp van Amerikaanse defensiesatellieten gevolgd kan worden. De automobilist betaalt afhankelijk van de drukte op de weg en van het tijdstip: tijdens de ochtendspits kan een weg duurder zijn dan in de nacht. Het enthousiasme over deze kilometerheffing kent geen grenzen. Overheden, werkgevers en werknemers, de ANWB, de autobranche, natuur- en milieuorganisaties en politieke partijen van links tot rechts zien uit naar het nieuwe systeem. Zelden zijn in de geschiedenis van het poldermodel zoveel partijen op een noemer gebracht als door *MobiMiles*. Wat veranderde er tussen de tachograaf van Alders en de *trusted wallet* van Pieper?

In 1989 werd de discussie rond mobiliteit beheerst door de zorg om het milieu, sindsdien veranderde het doel en de termen waarin het mobiliteitsdebat wordt gevoerd. Ten tijde van Alders stond het verkeersbeleid in het teken van het terugdringen van de groei van het aantal autokilometers. In het huidige verkeersplan (NVVP) is die ambitie verlaten. Minister Netelenbos stelt vast dat mobiliteit *fun* is. Autorijden mag, vindt zij, als men maar betaalt. Gedrag stuurt men beter via de portemonnee dan via de moraal. Uit deze mobiliteitspolitiek is de politiek verdwenen. De belangen tegenstellingen, problemen en dilemma's die onlosmakelijk verbonden zijn met groeiende mobiliteit - denk aan milieuschade, files, ruimtegebrek, onveiligheid en vervoersarmoede - lijken te verdampen in een daadkrachtig discours. De met Engelse hoofdlettertermen doorspekte taal die Pieper schrijft is de taal van het bedrijfsleven. Het is een taal waarin economische rationaliteit voorop staat, waarin keuzes worden gemaakt op basis van financiële afwegingen en verantwoordelijkheden worden aangegaan op basis van rationele winst- en verliesrekeningen. De centrale gedachte van het rapport is, zo schrijft Pieper: "Het versterken van de marktwerking binnen het complexe geheel van mobiliteit en vervoer - waarvan ook het openbaar vervoer deel uitmaakt - door het introduceren van prikkels." Uit een hoofdredactioneel commentaar van NRC-Handelsblad

over *MobiMiles* sprak opluchting over het feit dat we mobiliteit in dit land eindelijk eens zakelijk gaan aanpakken. Vijftien jaar heeft de overheid geprobeerd een beleid te voeren dat eindigde in een mislukking, en ziedaar: geef iemand uit het bedrijfsleven drie weken de tijd en er ligt een plan waar iedereen zich in kan vinden. Leve het vrije ondernemerschap.

BLOEM In de toekomst van *MobiMiles* is de overheid slechts een leverancier van infrastructuurdiensten. Voor die diensten moeten de werkelijke kosten betaald worden, inclusief de externe maatschappelijke kosten. Er lijkt tegen deze redenering weinig in te brengen, maar zo simpel kan het niet zijn. Het loont de moeite om de politiek die uit het neoliberale discours van Paars en Pieper is weggeschreven weer op te zoeken. Een passage uit het werk van de Amerikaanse techniekfilosoof Langdon Winner laat zien dat die politiek dichter bij is dan we zouden denken, namelijk gewoon op straat. Winner beschrijft de ontmoeting tussen een automobilist en een voetganger: "De man in de auto bespeurt zijn vriend, die over straat kuiert, en wil hem gedag zeggen. Hij mindert vaart, claxonneert, draait het raampje omlaag, steekt zijn hoofd naar buiten en roept naar de overkant van de straat. Zeer waarschijnlijk zal de voetganger schrikken of geërgerd raken door het geluid van de claxon. Hij kijkt om zich heen om te zien wat er aan de hand is en probeert uit te maken wie het kan zijn die vanaf de overkant naar hem roept. 'Kun je zaterdag komen eten?' roept de automobilist boven het straatlawaaï uit. 'Wat?' antwoordt de voetganger die zijn best doet hem te verstaan. Op dat moment begint van achteren een andere auto te toeteren om een einde te maken aan de tijdelijke opstopping. Zonder nog iets te zeggen rijdt de automobilist door."

De voetganger heeft een zekere bewegingsvrijheid: hij kan stilhouden om naar een etalage te kijken, met voorbijgangers praten, zijn hand uitstrekken om een bloem te plukken uit een voortuin, zo stelt Winner. De automobilist kan zich veel sneller voortbewegen maar is beperkt door de

De man in de auto bespeurt zijn vriend die over straat kuiert, en wil hem gedag zeggen. Hij mindert vaart, claxonneert, steekt zijn hoofd naar buiten en roept naar de overkant van de straat.

afgesloten ruimte van de auto, door de natuurlijke dimensies van de weg en de verkeersregels. Door hun activiteiten - het lopen en het autorijden - creëren de voetganger en de automobilist twee verschillende straten, waarbij de voetgangersstraat een hele andere straat is dan een automobilistenstraat, met een eigen tijd-ruimtelijke ordening.

Het gaat hier niet zozeer om het feit dat de voetganger en de automobilist uiteenlopende, subjectieve perspectieven op de straat hebben. Hun activiteiten zijn op straat gematerialiseerd: verkeersdrempels remmen de automobilist, stoepranden scheiden langzame en snelle verkeersdeelnemers, op de trottoirs zijn speelplaatsen voor kinderen aangelegd. De straat is niet een enkele ruimte, maar een ruimte in meervoud. De snelheid van voetganger en

door
Peter Peters

Peter Peters is verbonden aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht

automobilist is niet slechts te meten in kilometers per uur. Hun activiteiten impliceren twee tijdschalen die niet op een neutrale noemer te vergelijken zijn, maar hun waarde ontlenen aan onderlinge verhoudingen: de voetganger is langzaam ten opzichte van automobilist.

CHRYSLER Sinds de jaren zestig is de inrichting van de verkeersruimte een afspiegeling van de groeiende betekenis van de auto in het stadsverkeer. Het ontwerp van straten werd bepaald door de eisen die het autoverkeer stelde en minder door de snelheid van fietsers en de voetgangers. Deze nieuwe verdeling van de verkeersruimte kwam tot uitdrukking in voetgangers- en fietsstoplichten, zebrapaden en andere oversteekplaatsen, al dan niet voorzien van de omineuze vluchtheuvel. Deze inrichting lijkt politiek neutraal en een noodzakelijk gevolg van de dominantie van de auto: een hulpmiddel om verkeersstromen te scheiden. In de praktijk ontstaan echter voortdurend verdelingen van ruimte, tijd en risico. Een voorbeeld is de verdeling van reactietijd. Voetgangers hebben onderling zeeën van tijd; zij kunnen gemakkelijk reageren op onverwachte situaties. Voor fietsers is deze reactietijd al korter en iemand die in een auto vijftig kilometer per uur rijdt, heeft de reactietijd nog verder verkort. De automobilist neemt reactietijd van langzamere verkeersdeelnemers. Zij moeten immers ook in veel kortere tijd reageren op het onverwacht opdoemen van een snel rijdende auto. Zwakkere verkeersdeelnemers als kinderen, ouderen en gehandicapten hebben vaak meer tijd nodig, maar die wordt hen niet gegund.

Mobiliteitspolitiek bevindt zich daar waar verschillende snelheden elkaar ontmoeten, waar uiteenlopende verkeersdeelnemers elkaars weg kruisen, kortom, waar een voetgangersstraat raakt aan een autostraat. Mobiliteit is *fun* voor de forens op weg over de A10 naar de slaapstad Purmerend, maar veel minder voor de bewoners van de flats langs die A10. Mobiliteit is *fun* voor de bezitter van een nieuwe Chrysler, ontworpen naar Amerikaanse voorbeelden uit de jaren dertig, maar veel minder voor de kinderen die om die auto heen moeten spelen. Het effect van slogans als 'mobiliteit is *fun*' en adviezen als *MobiMiles* is dat 'de politiek van de straat' zich niet meer laat bespreken. Anders gezegd, in de woordenschat van Pieper kunnen de door het groeiende wagenpark gegenereerde verdelingen van tijd, ruimte en risico niet langer ter discussie staan.

BOTSING Maar, zou Pieper kunnen tegenwerpen, politiek is keuzes maken en die keuzes verdisconteren we in de prijs van mobiliteit. Hij verliest dan uit het oog dat in de ruim tien jaar tussen tachograaf en *trusted wallet* twee betekenissen van het woord kiezen door elkaar lopen. Aan de ene kant zien we kiezen gedefinieerd als 'kiezen als consument'. Deze vorm van kiezen gaat uit van een economische rationaliteit: mensen kiezen uit de mogelijkheden die ze hebben de combinatie die voor hen het maximale nut oplevert. De mobiliteitspolitiek van Paars en Pieper gaat uit van deze interpretatie van 'kiezen'. Dat mensen de voorkeur geven aan de auto komt omdat zij zo hun nut optimaliseren ten opzichte van andere manieren van reizen. Een manier om hierin verandering te brengen is de prijs van het autorijden te verhogen waardoor alternatieven aantrekkelijker worden. Aan de andere kant is het kiezen gedefinieerd als een 'kiezen als burger'. In dit geval maakt de

overheid duidelijk aan mensen dat zij niet slechts economische subjecten zijn, maar ook verantwoordelijke burgers. Mensen moeten ertoe gebracht worden niet slechts vanuit hun individuele economische belang te redeneren, maar ook de belangen van het collectief in het oog te houden.

Op dit moment wordt beide vormen van kiezen onvoldoende recht gedaan, zowel op een individueel als op een institutioneel niveau. Kilometerheffing is bedoeld om het kiezen in een economische betekenis te vergemakkelijken (mensen betalen meer als de vraag naar wegcapaciteit groot is), maar het resultaat van deze strategie is twijfelachtig omdat er geen adequaat alternatief wordt geboden (de kwaliteit van het openbaar vervoer is onvoldoende), of omdat mensen geen waar voor hun geld krijgen (ze betalen, maar staan nog steeds in een file). Door de indruk te wekken dat het dilemmakarakter van mobiliteit kan worden opgelost door marktwerking, scheidt de overheid verwachtingen die ze uiteindelijk niet waar kan maken. Juist daardoor wordt het draagvlak voor de instrumenten die marktwerking mogelijk maken ondermijnd.

Tegelijkertijd is in de afgelopen jaren het klimaat om mensen ervan te overtuigen dat kiezen in de tweede betekenis nodig is (als verantwoordelijk burger die zich bewust is van de maatschappelijke consequenties van zijn of haar handelen) verslechterd. De minister van Verkeer en Waterstaat vertelt mensen dat mobiliteit *fun* is, maar dat doet de Bovag/RAI ook. De taak van de minister is het nu juist om

De taak van de minister is juist om duidelijk te maken dat de fun van de een moet worden afgewogen tegen de hinder voor de ander.

duidelijk te maken dat de *fun* van de een moet worden afgewogen tegen de hinder voor de ander. In de aanpak van het ministerie wordt het kiezen als verantwoordelijk burger voorgesteld als een kiezen als consument.

De politieke discussie van dit moment – cirkelend rond marktwerking – onderkent te weinig de dilemma's van groeiende mobiliteit. Om te beginnen is daarom een vernieuwing van het vocabulaire nodig, niet langs de lijnen die Pieper in zijn blijmoedige *MobiMiles* uitzet, maar in termen van botsingen tussen snelheden, tijdschalen en ruimtes in meervoud. Op de raakvlakken wordt duidelijk waar de politieke keuzes gemaakt worden. Voor de reiziger is het zaak echt te kunnen kiezen, niet het eendimensionale kiezen tussen meer of minder betalen in de auto, maar kiezen tussen verschillende manieren van reizen. Dat vraagt om innovatie die verder gaan dan de 'technological fixes' die de ICT-gemeenschap aanreikt. Marktwerking is leuk, maar mobiliteit leidt per definitie tot openstaande rekeningen. Het is de taak van politici op zoek te gaan naar die rekeningen en creatieve manieren te verzinnen om ze te vereffenen.

✱

Leiden en verleiden

Het milieudebat gaat te veel over instrumenten en te weinig over opvattingen. Het is tijd voor een strategie van verleiding.

George Bush zei pardoes het Klimaatverdrag van Kyoto op en kondigde de bouw aan van tientallen (kern)energiecentrales. Geen wonder dat hij nu de gebeten hond is, maar hoe zit het eigenlijk met ons land? We trekken wel een vroom gezicht, maar zijn wij een haar beter? Nederland komt haar Kyoto-beloftes ook niet na: in plaats van de afgesproken daling stijgt het energieverbruik elk jaar weer, zonder dat dit ook maar iemand lijkt te verontvinden. Dat is symptomatisch voor het Nederlandse milieubeleid, zie de aantasting van het Groene Hart, de oververdoende expansie van Schiphol en de groei van het autoverkeer. Wat is er mis met het Nederlandse beleid?

Niet alles gaat fout, laten we daar mee beginnen. De vervuiling van lucht, water en grond is de afgelopen twintig jaar flink verminderd, vooral door inzet van technologie: zuiveringsinstallaties, filters, katalysatoren, et cetera. Maar daar staan een aantal zeer hardnekkige milieuproblemen tegenover, met name klimaatverandering (CO₂-uitstoot), geluidsoverlast, verdroging en de aantasting van de biodiversiteit (natuur). Het gaat om problemen die gekoppeld zijn aan ruimte- en grondstoffengebruik. We lopen hier aan tegen het feit dat we met steeds meer mensen zijn die steeds meer produceren en consumeren.

Milieubeleid gaat uiteindelijk over productie en consumptie. Die moeten uit het oogpunt van milieubehoud misschien minder, en in ieder geval anders. Het komt er op neer dat we ons gedrag moeten veranderen en daartoe zijn drie aangrijpingspunten: regels, structuur en cultuur. Het eerste betreft het rechtstreeks beïnvloeden van gedragskeuzes (bijvoorbeeld autorijden duurder maken dan openbaar vervoer). Bij cultuur gaat het om beïnvloeden van behoeftes (opvatting over mobiliteit), en structuur zit daar

Een homo economicus zal nooit een Calvin Klein-onderbroek kopen.

tussenin en betreft de inrichting (instituten en infrastructuur). Het huidige beleid richt zich vooral op regels, veel minder op structuren en helemaal niet op cultuur. De ingezette instrumenten zijn wettelijke normen, verboden en geboden, convenanten, heffingen en premies. Maar gedrag laat zich om verschillende redenen – psychologische, sociale of economische – niet zo makkelijk door regels dwingen, en als het dat wel doet, wordt vaak het ene ‘verkeerde’ gedrag ingeruild voor het andere. Dit is de patstelling van de afgelopen jaren: hoe pakken we

het in vredesnaam verder aan? Grofweg worden drie uitwegen gepresenteerd.

De eerste is die van de *technologie*. De aandacht in beleid verschuift hiermee van regels naar structuur. Volgens de technologie-optimisten is er geen reden voor fatalisme. Er liggen prachtige schone technieken op de tekentafel: zonne-energie, brandstof-/waterstofcel, biomassa, plantaardig voedsel, slim bouwen, ondergronds vervoer, et cetera. De techniekoptimisten wijzen erop dat de tot nu toe behaalde milieuwinst ook het gevolg is van technologie-inzet: de spreekwoordelijke filters en katalysatoren. De milieuwinst van de toekomst zal hier ook vandaan komen, zo rekenen ze ons voor. Maar dit optimisme moet ernstig worden gerelativeerd. Nieuwe technieken lokken onbedoelde reacties uit: de spaarlamp is per uur zuiniger, maar mensen laten hem langer branden; de computer leidde niet tot het papierloze kantoor, maar tot een explosie in papierconsumptie. Deze zogenaamde *rebound*-effecten zijn onvoorspelbaar. De kans dat we met een technologiewisseling van de regen in de drup komen is reëel: de kennis-economie – door de milieubeweging vaak gepropageerd als alternatief voor Nederland Distributieland – blijkt met haar afhankelijkheid van de informatietechnologie een enorme energieverbruiker, en juist een stimulans voor mobiliteit. Dat maakt het kiezen voor een bepaalde technologie lastig omdat je vooraf niet weet hoe milieuvriendelijk die uiteindelijk zal uitpakken.

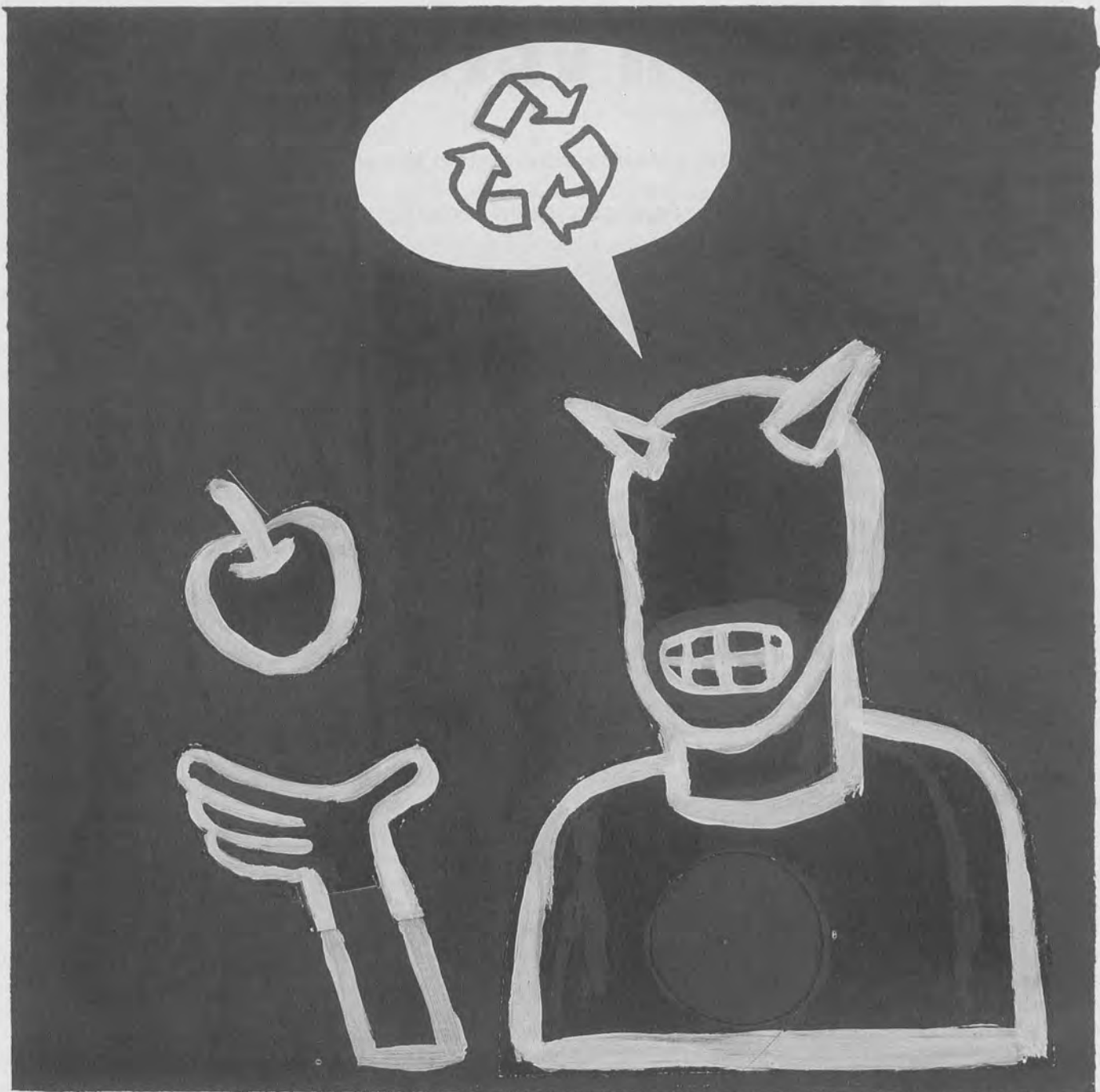
PARADIJS Technologie alleen biedt geen oplossing, daar is meer voor nodig. In toenemende mate is de hoop gevestigd op het *marktmechanisme*. Verreken de milieukosten in de prijzen, zo luidt de redenering, dan wordt milieuvriendelijk gedrag duur. Dat leidt dan – ervan uitgaande dat de mens een *homo economicus* is – vanzelf tot het milieuvriendelijkste gedrag. Ecotaxen op alle producten, van auto tot gifpieper, stimuleren milieuvriendelijke productie en consumptie. Hierachter schuilt een pleidooi voor ont-ideologisering van het milieubeleid: de overheid moet geen oordeel uitspreken over ‘fout’ of ‘goed’ gedrag, maar ervoor zorgen dat mensen uit zichzelf het schoonste gedrag kiezen. Ofwel: niet de auto is fout, maar de vervuiling is fout. Deze strategie heeft ook veel aanhangers bij de milieubeweging en bij GroenLinks. Het idee is dat het marktmechanisme de automatische piloot is die stuurt richting paradijs, mits de prijzen ‘de waarheid’ spreken. En wie is er tegen de waarheid?

Hier worden cruciale denkfouten gemaakt. De mens is geen *homo economicus*: hij reageert niet alleen maar op prijsprikkels – kijk maar naar rookgedrag of kleedgedrag; een *homo economicus* zal nooit een Calvin Klein-onder-

door
Jelle van der Meer

Jelle van der Meer is
redacteur van de
Helling

Met dank aan Peter
van der Veer

illustratie: Geert Dijkers

broek kopen. Zo is autogebruik waarschijnlijk ook betrekkelijk prijsongevoelig, en wat doe je als overheid als bij 'ware' prijzen iedereen nog net zoveel autorijdt? De prijs kan dan verder worden opgeschroefd totdat de gewenste reactie bereikt is, maar dan laat je het idee los dat de prijs 'de waarheid' moet spreken. Die 'waarheid' is toch al een lastig verhaal omdat milieukosten en natuurwaarden niet objectief zijn vast te stellen. Wat is de prijs van CO₂-uitstoot? Hoe bereken je de waarde van ruimtebeslag of geluidsoverlast? Wat is de prijs van het onvervangbare? Nog lastiger: hoe bepaal je of iets onvervangbaar is? Kortom, het schijnbaar zo objectieve verdisconteren van milieukosten is op de keper beschouwd nogal subjectief, en daarmee een politieke keuze. Er moet steeds besloten worden wat 'goed' is en wat 'minder goed' is. Daarmee is de overheidsbemoeienis weer terug op het niveau, dat de aanhangers van deze strategie juist willen verlaten.

Het marktmechanisme is dus geen panacee, zoals sommigen willen doen geloven. Dat betekent niet dat prijsprikkels niet gebruikt kunnen worden, maar het is geen automatische piloot. Het is een grote vergissing te denken dat milieubeleid zonder morele opvattingen over gedrag kan. Ook als je gebruik maakt van prijsprikkels zijn er wel degelijk keuzes nodig, zoals die tussen de auto en het openbaar vervoer, tussen kernenergie en zonne-energie, of tussen gangbare landbouw en biologisch landbouw. Het marktmechanisme is geen objectieve weg naar het paradijs. Milieubeleid vraagt om opvattingen, kortom: het is politiek.

GOD Dat brengt ons bij de derde uitweg: die van 'de verbreding' waarbij opvattingen juist centraal staan. De analyse is dat het milieubeleid is gestrand op een gebrek aan publieke steun. Die steun ontbreekt omdat het milieubeleid te technocratisch is (geworden). Het gaat niet alleen

(meer) over filters, katalysatoren en prijsprikkels, maar om de groene ruimte, het energieverbruik en de consumptiegroei. Deze analyse is terug te vinden in de eerste aanzet van het nieuwe Nationale Milieubeleidsplan (het NMP 4). Daarin wordt 'de kwaliteit van het leven' centraal gezet. Milieu, zo is de redenering, is veelomvatter geworden en komt daardoor dichterbij de mens. Door het ruimtegebrek gaat de milieustrijd nu over hoe mensen willen wonen, over rust en groen en open ruimte om het huis. Over leefbaarheid dus. En daardoor gaat het ook over leefstijl, want het ruimtegebruik wordt opgejaagd door meer autogebruik, meer vliegen en grotere huizen.

Minister Pronk is een aanhanger van deze verbreding en ook delen van de milieubeweging zijn dat. Er schuilt in deze verbreding een gevaar, namelijk die van verwatering, met name als 'milieu' vervangen gaat worden door 'duurzaamheid'. Met het begrip duurzaamheid wordt het milieubeleid alomvattend, en als het over alles gaat dan gaat het al snel ergens meer over. Duurzaamheid is vaag en ongrijpbaar – en daarom bij politici populair – en dat is een ramp, het slaat alles dood: de crisis in het milieubeleid is begonnen toen politici gingen spreken over duurzame groei. Het milieu zal er zeer van opknappen als het woord duurzaamheid nooit meer gebruikt wordt.

Er zit ook een goede kant aan de verbreding. Milieu komt te staan náást andere aspecten van het goede leven, zoals het sociale en het economische. Daarmee wordt duidelijk dat er sprake is van keuzes, en dat het één (groter wonen bijvoorbeeld) ten koste zal gaan van het andere (zoals het platteland). Milieu is geen restpost, voor wanneer al het andere geregeld is. Maar milieu staat ook niet voorop. Milieuorganisaties en GroenLinks hebben de neiging het milieu voor te laten gaan boven het sociale en economische beleid, daarbij waarschuwend voor 'de ondergang'. Natuur en milieu worden heilig verklaard. Wat God is voor christenen, is Milieu voor milieuorganisaties – en zij verklaren zich tot zijn profeet. Hieraan ontleen milieuorganisaties, en ook GroenLinks, een houding van het grote gelijk: zij komen op voor het algemeen belang. Ik pleit zeer voor ontheiliging van het begrip milieu. De wereld gaat niet ten onder, en het algemeen belang bestaat niet. Het begrip leefbaarheid maakt dat duidelijk: het gaat om voorkeuren, om een afweging tussen (de inschatting van) het eigen belang en een opvatting over het collectief belang. Juist daarom kun je er zo heerlijk over van mening verschillen.

Wat de aanhangers van verbreding voor ogen hebben met hun strategie, is het milieu weg te halen bij de technuten en terug te geven aan de burgers, om zodoende steun te verwerven voor een groener beleid en hen aan te zetten tot ander gedrag. Het is de strategie van de verleiding. In het verlengde hiervan ligt de zoektocht van GroenLinks, en ook van organisaties als Milieudefensie en Natuur en Milieu, naar toekomstbeelden die mensen warm moeten maken voor een ander beleid. Weg van het betonnen en stinkende Nederland Distributieland. Het lastige is dat toekomstbeelden al gauw iets utopisch krijgen of lachwekkend worden (zeppelins). Toch kan het schetsen van toekomstidealen nuttig zijn. Mits de schetsen na afloop onmiddellijk weer worden weggegooid, kunnen ze handvatten opleveren voor het heden. Een voorbeeld daarvan is de afkeer van grootschaligheid. Wie wensen en idealen van mensen inventariseert over woonwijk, werkplek, school, ziekenhuis

of architectuur, ontdekt bij velen de weerzin tegen de trend richting schaalvergroting. Een trend die op gang gehouden wordt door de zucht naar efficiëntie. Een passend alternatief zou dan kleinschaligheid zijn, ware het niet dat dat begrip teveel neigt naar kneuterigheid en zelfvoorziening. Het gaat mensen uiteindelijk niet om groot of klein, maar om overzicht. Mensen willen grip op hun omgeving. In een groen toekomstideaal zou dat een belangrijke plek kunnen krijgen: weg met de grootschaligheid, leve de overzichtelijkheid.

VERANDERING Is de strategie van de verleiding dan de uitweg van de beleids crisis? Het lijkt nauwelijks een oplossing. Zoals ik reeds zei gaat milieubeleid om de vraag hoe je gedrag verandert en dat dit kan op het niveau van regels, structuur en cultuur. Het huidige beleid grijpt vooral in met regels; met technologie en het marktmechanisme zit je meer op het niveau van de structuur. Op deze twee niveaus hoeft niets nieuws te worden uitgevonden. Het milieubeleid is hier redelijk volwassen met een breed pakket aan in-

Het milieu zal er zeer van opknappen als het woord duurzaamheid nooit meer gebruikt wordt.

strumenten, ze zijn hierboven de revue gepasseerd. Een ander landbouwbeleid, een ander energiebeleid, een andere mobiliteit: we weten met welke maatregelen die omschakeling tot stand kan worden gebracht, maar waar het op vast loopt is een onvoldoende wens tot verandering. Als die er niet is, helpt ook de technologie of het marktmechanisme niet. Wat ontbreekt aan het milieubeleid is aandacht voor cultuur, voor het niveau van de opvattingen.

De sleutel tot succesvol milieubeleid ligt daarmee in de kunst van de verleiding. Dat omvat informeren, onderzoeken, debatteren, actie voeren, kweken van gevoel van urgentie, presenteren van concrete alternatieven en toekomstbeelden, kortom: overtuigen en standpunten innemen. Dat is een taak voor politieke partijen en die laten ze nu juist liggen.

Sinds Paars gaat het milieudebat over instrumenten en nauwelijks over opvattingen. Bij verleiden hoort ook leiden, want instemming is vaak stilzwijgend en moet manifest gemaakt of veroverd worden, tegen het verzet in van gepassioneerde minderheden. Leiderschap betekent het innemen van standpunten en dat ontbreekt bij de grote politieke partijen. Bij (ver)leiden hoort ook geduld. Het stimuleren van een gevoel van urgentie moet dus niet te letterlijk worden genomen – 'het moet nu, anders gaat het mis' – want dat leidt tot gelijkhebbigheid en zorgt op den duur voor isolement. Ook GroenLinks beschouwt 'het milieu' teveel als een praktisch-technisch probleem, met de nadruk op de vraag: hoe lossen we het op? Maar 'het milieu' is een culturele kwestie, het is de vraag naar het goede leven. Vorig jaar ontsnapte GroenLinks-kamerlid Hugo van der Steenhoven de volgende verzuchting: "We kunnen het milieuprobleem oplossen, maar de mensen willen niet." In dat opzicht is dus werk aan de winkel.

Bovenstaande artikel is een bewerking van een tekst die is geschreven op verzoek van GroenLinks als bijdrage aan het debat over het nieuwe verkiezingsprogramma.

LITERATUUR:

Kees Schuyt: *Drie manieren om gedrag te veranderen*, Milieu, 1992 nr. 2

De nieuwe regelingen rond kinderopvang en zorgverlof zijn om te huilen. GroenLinks is het aan haar stand verplicht hierover flink aan de bel te trekken. Anders zijn we binnenkort terug bij af: het kostwinnersmodel met pa aan het werk en ma thuis.

foto: Arne Kivitt / HH

Tranendal

De combinatie van arbeid en zorg is een thema waarop GroenLinks zich niet sterk genoeg profileert. Dat lijkt logisch: er is veel nieuw beleid en er bestaat daarover brede politieke consensus. Men wil dat het oude *kostwinnersmodel* plaats maakt voor het *combinatiemodel*, waarin ouders betaald werk en onbetaalde zorg combineren en het laatste voor een deel uitbesteden aan professionals. Concreet: beide ouders werken vier dagen in de week, zorgen ieder een dag voor de kinderen en besteden de zorg drie dagen uit. Binnen Paars is men het over deze doelstelling eens en ook Groen Links kan zich hierin vinden. Nieuw beleid met dit doel kan rekenen op een kamermeerderheid. Zo zijn er twee nieuwe wetten in de maak, de Wet Basisvoorziening Kinderopvang (WBK) en de Algemene Wet Arbeid en Zorg (AWAZ), waarin de bestaande en nieuwe verlofregelingen ondergebracht zullen worden. Ook is er zestig miljoen gulden beschikbaar gesteld voor experimenten ter ontlasting van de dagelijkse regelstress van mensen die arbeid en zorg combineren.

GroenLinks heeft zich in de discussie niet afzijdig gehouden. Het wettelijk recht op deeltijdwerk is indirect aan GroenLinks te danken. Het laatste verkiezingsprogramma bevat een aantal belangrijke ideeën, zoals de norm-werkweek van 32 uur en betaald zorgverlof. Zinnige voorstellen voor het volgende verkiezingsprogramma staan in de vorig jaar verschenen GroenLinks-nota *Nedeland Kostwinnersland*, een reactie op het nieuwe belastingstelsel. Ik noem er drie: een inkomensafhankelijke arbeidskorting ter bevordering van laagbetaald werk en deeltijdwerk; toekenning van de algemene arbeidskorting aan deeltijdwerkers die minder dan 50 procent van het minimumloon verdienen; verbetering van de fiscale kinderopvangaf trek voor werknemers met een laag inkomen. Interessante en realiseerbare voorstellen, die de combinatie van arbeid en zorg voor de lagere inkomens zeker dichterbij zouden brengen.

Maar echt grote programmapunten heeft GroenLinks op het terrein van arbeid en zorg niet. Het lijkt kennelijk een onderwerp waar het zonder actieve bemoeienis van GroenLinks ook wel goed mee gaat. Maar schijn bedriegt weer eens. Steeds meer mensen combineren inderdaad arbeid en zorg, maar met het combinatiemodel heeft dat weinig van doen. Gangbaar is: de voltijdswerkende man met heel weinig zorgtaken en de vrouw met het klein baantje die haar werk combineert met de zorg voor kinderen. Dit wordt ook wel het *anderhalverdienersmodel* genoemd, maar die term is misleidend omdat mannen eerder vijf dan twee maal zoveel verdienen. Slechts bij 4 procent van de ouders is daadwerkelijk sprake van een gelijke taakverdeling. Meestal combineert de moeder in haar eentje. Als zij geen kostwinnende man (meer) heeft, komt zij al snel in de bijstand terecht.

Er wordt gezegd dat we leven in een overgangssituatie, op weg naar het combinatiemodel, maar dat is een misvatting. De arbeidsparticipatie van vrouwen neemt wel toe, maar dit geldt alleen voor hoger opgeleiden, en als er kinderen komen gaan vrouwen juist minder en mannen meer werken. Werkende moeders met kinderen onder de 12 jaar besteden aan arbeid en opleiding nog geen 14 uur per week, terwijl hun mannen daar gemiddeld 52 uur aan kwijt zijn. Geen wonder dat 80 procent van deze moeders economisch niet zelfstandig is. Vaders blijven dus kostwinner,

Het tillen van bejaarden is zwaarder en zou dus beter betaald zou moeten worden dan het tillen van vuilniszakken.

moeders verdienen er alleen een beetje bij. De term *kostwinnersplus-model* is daarom meer op zijn plaats. Het is de vraag of het deeltijdwerken wel zo'n goed idee was: de grote ongelijkheid tussen mannen en vrouwen en de grote mate van economische afhankelijkheid verdwijnt niet.

OM TE HUILEN Het huidige beleid brengt ons niet bij gelijke verdeling van arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen, maar weer terug bij het kostwinnersplusmodel. De nieuwe wetten die nu in de maak zijn, ondersteunen dat model, niet het combinatiemodel. De WBK zal kinderopvang nog vaster koppelen aan het hebben van werk en de verantwoordelijkheid voor realisatie van kinderopvangplaatsen bij CAO-onderhandelingen leggen. Dit moet er toe leiden dat werkgevers, werknemers en de overheid ieder een derde van de kosten betalen. De wet garandeert bepaalde rechten op het moment dat van een kinderopvangplaats gebruik wordt gemaakt: ze stelt minimale kwaliteitseisen vast en het recht van ouders op een financiële tegemoetkoming. De wet garandeert dus niet het recht op kinderopvang zelf.

Met het oog op de gewenste overgang naar een combinatiemodel is dit wetsvoorstel om te huilen. De verantwoordelijkheid voor opvang verschuift van de gemeenten naar werkgevers en werknemers. Dat heeft vier nadelen. Allereerst verdwijnt de naschoolse opvang grotendeels uit beeld. Formeel valt deze onder de kinderopvang, maar in CAO-onderhandelingen gaat het hier bijna nooit over. Naschoolse opvang, die in ons land onderontwikkeld is, verdient een forse kwaliteitsimpuls op alle denkbare punten, zoals huisvesting, opleiding, salaris, werktijden en pedagogische visie. Bij zo'n kwaliteitsachterstand moet de over-

Door
Evelien Tonkens

Evelien Tonkens is
onderzoeker bij het
Nederlands
Instituut voor Zorg
en Welzijn (NIZW)

heid het voortrouw nemen. Privatisering en vermarkting zullen geen kwaliteitsverhoging van de voorziening als geheel geven, hoogstens van een enkele voorziening in bedrijven met heel dure, onvervangbare werknemers, zo leert de ervaring in Amerika.

Een tweede nadeel van het leggen van de verantwoordelijkheid bij CAO- onderhandelingen is dat kinderopvang gaat concurreren met salariseisen. Het is helemaal niet zeker dat kinderopvang hieruit als winnende partij naar voren komt. Waarschijnlijk is dat afhankelijk van het percentage vrouwen in een sector. En daaruit volgt meteen het derde nadeel: de ongelijkheid tussen vrouwen- en manensectoren zal toenemen, en de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt zal verslechteren. Sectoren waar veel vrouwen werken, zoals onderwijs en zorg, zijn niet toevallig ook sectoren die slecht betalen en slechte arbeidsvoorwaarden hebben. Uitgerekend in die sectoren zal de kinderopvang ook wel in de CAO's terechtkomen, omdat werk-

Vaders mijden zorgtaken waarschijnlijk vaker uit angst het niet goed te doen en van hun vrouw op de kop te krijgen, dan vanwege tijdgebrek.

gevers daar veel werknemers nodig hebben. Dat zal dan wel ten koste gaan van salarisverhoging en andere secundaire arbeidsvoorwaarden. Gevolg zal zijn: een vergroting van het verschil in inkomen tussen moeders en vaders en een verdere statusverzwakking van de genoemde sectoren. Door hogere werkdruk en uitval naar de WAO zullen meer vrouwelijke werknemers uittreden, een versterking dus van het kostwinners(plus)model.

Een vierde nadeel is dat kinderopvang op deze wijze afhankelijk blijft van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Bij economische tegenspoed belanden vrouwen het eerst op straat en de kinderopvangsector zal worden meegesleurd. Het is niet verstandig de legitimatie voor kinderopvang te baseren op de arbeidsparticipatie van ouders. Andere landen laten zien dat kinderopvang kwalitatief pas goed ontwikkeld wordt wanneer het niet langer als een noodzakelijke voorziening voor werkende moeders wordt gezien, maar als een voorziening voor kinderen.

KRUIDENIER Het meest stuitende van dit wetsvoorstel is misschien nog wel dat kinderopvang geen basisvoorziening wordt, maar nog meer dan nu gereduceerd wordt tot een gunst. Andere landen leren ons dat een betere verdeling van arbeid en zorg alleen dan dichterbij komt, wanneer kinderopvang en naschoolse opvang een recht van ouders is dat gemeenten moeten inlossen, op straffe van juridische vervolging. In Duitsland, Spanje, Finland, Zweden en Denemarken bestaat dat recht. Terwijl in ons land een op de tien kinderen in een of andere vorm gebruikt maakt van kinderopvang (peuterspeelzalen meegerekend) is dat in Denemarken de helft, in Zweden een derde en in België en Frankrijk een kwart. Zelfs in Portugal en Oostenrijk gaan kinderen meer naar de buitenschoolse opvang dan in ons land.

De Algemene Wet Arbeid en Zorg (AWAZ) dreigt een nog

groter tranendal te worden. Vergeleken met andere landen zijn onze verlofregelingen minimaal en erg op vrouwen gericht. De wet op het ouderschapsverlof voorziet alleen in onbetaald ouderschapsverlof. Via CAO's kan men een betaald verlof afspreken, maar dit komt in de praktijk amper voor. De AWAZ zal hierin weinig verbetering brengen. Alle heil wordt gezocht in flexibiliteit, bijvoorbeeld door uitruil tegen vakantie of opsplitsing van verlof, of door verlofsparen. Er komt maximaal tien dagen betaald zorgverlof om voor zieke kinderen te zorgen. Zweden kent een betaald zorgverlof voor 120 dagen per jaar per stel of alleenstaande. Van de Zweedse vrouwen is bekend dat zij daarvan gemiddeld maar zeven dagen per jaar opnemen. De hier heersende angst dat een ruimhartige verlofregeling tot massaal gebruik leidt, is dus ongegrond. Het is een raadsel hoe deze kruidenierswet het combinatiemodel dichterbij moet brengen.

De twee op stapel staande wetten zijn een absoluut dieptepunt in het zogenaamde kabinetsbeleid om arbeid en zorg beter te verdelen. Ze verschaffen geen nieuwe rechten en stellen niet meer geld beschikbaar, maar schuiven een meer gelijke verdeling van zorg en arbeid op het bordje van de markt, waar werkgevers en werknemers het verder mogen uitvechten. De overheid gaat aan de zijlijn roepen dat alles flexibel moet, en gooit beide partijen intussen wat geld toe. Kortom: het is van cruciaal belang dat GroenLinks zich op dit terrein meer laat gelden, door kritiek te leveren op het huidige beleid en voorstellen te doen die de combinatie van arbeid en zorg daadwerkelijk mogelijk maken. Welke koers zou GroenLinks dan moeten bepleiten?

VUILNISZAKKEN Kinderopvang dient een basisvoorziening te worden. Daartoe moet de krankzinnige gedachte dat kinderen een hobby van ouders zijn, worden verlaten. Kinderen zijn een maatschappelijk feit, en een noodzaak, waar we collectieve middelen voor kunnen en moeten inzetten, net als andere zaken die zo belangrijk zijn dat we geen maatschappelijke tweedeling willen riskeren. Iedereen heeft recht op onderwijs en gezondheidszorg, waarom geen recht op kinderopvang? Een plaats in de kinderopvang (kinderdagverblijf, naschoolse opvang, eventueel gastouderopvang) dient in navolging van Scandinavië een juridisch afdwingbaar recht worden. De overheid kan de uitvoering eventueel uitbesteden, maar zij is verantwoordelijk. Tegen dit idee wordt wel ingebracht dat er nu reeds te weinig personeel is te vinden dat werk wil doen en dit recht dus in de praktijk niets kan voorstellen. Maar die redenering wordt ook niet op gezondheidszorg of politietaken toegepast. Want dat is een volgend probleem: we hebben er nog steeds niet voldoende geld voor over. Vergeleken met veel andere landen geven we weinig geld uit aan onderwijs en zorg. Deze sectoren draaien bij gratie van het feit dat er veel vrouwen werken die niet van hun inkomen hoeven te leven, maar vooral van dat van hun man die in een beter betalende sector werkt. Met andere woorden: ze draaien dankzij het kostwinnersplusmodel. Werkers in zorg en onderwijs moeten dus beter betaald worden. Er zit een onverklaarbaar verschil tussen de beloning voor mannen en die voor vrouwen (meestal becijferd op 6 à 7 procent). Met de Wet Gelijke Beloning bestaat de mogelijkheid dit te bestrijden. Die wet heeft echter alleen betrekking op gelijke functies. Mannen en vrouwen werken echter juist

grotendeels in verschillende functies. Maar daarvoor is het functiewaarderingsonderzoek en daaruit blijkt steevast dat het niet rationeel is om het passen op auto's beter te belonen dan het passen op kinderen, en dat het tillen van bejaarden zwaarder is en dus beter betaald zou moeten worden dan het tillen van vuilniszakken. Groenlinks zou zich daarvoor sterk moeten maken. Dat past ook bij het pleidooi van de partij om de salarissen van vrouwen in de zorg te verhogen.

Voorts is, zoals reeds aangestipt, een forse investering in de naschoolse opvang nodig, zowel kwalitatief als kwantitatief. De combinatie van beroerde werktijden en het ontbreken van duidelijke opleidingseisen veroorzaakt een groot verloop onder het personeel, hetgeen de kwaliteit natuurlijk niet ten goede komt. Ook hier kunnen we een voorbeeld nemen aan Scandinavië, waar medewerkers van de naschoolse opvang een normale werkdag hebben omdat ze overdag assisteren in en om de klas. Dat verlicht bovendien het werk van de docenten en verlaagt zodoende de uitval. Een ware win-winsituatie.

KARIG Ook de huisvesting en het pedagogisch beleid van de naschoolse opvang zijn een groot probleem. Gangbaar zijn oude, afgedankte gebouwen met een paar grote klaslokalen en wat spelletjes en knutselmogelijkheden, en nauwelijks buitenspeelmogelijkheden. De naschoolse opvang in Zweden en Denemarken is meestal gehuisvest in prachtige gebouwen met een veelheid aan ruimten met elk hun eigen bestemming: van boetseren en tekenen tot en met streetdance en soundmixing. De naschoolse opvang is daar dan ook geen 'opvang', maar een interessante combinatie van sport, kunstzinnige en sociale vorming en huiselijkheid, inclusief privacy en rust.

Ook aan het ouderschapsverlof valt het een en ander te verbeteren. Nodig is een betaald ouderschapsverlof. Slechts vier procent van de mannen en bijna een kwart van de vrouwen neemt nu onbetaald ouderschapsverlof op. Bij doorbetaling van 75 procent van het salaris, neemt een kwart van de mannen en bijna de helft van de vrouwen het verlof op, zo leert onderzoek. Betaald ouderschapsverlof

Slechts vier procent van de mannen en bijna een kwart van de vrouwen neemt nu onbetaald ouderschapsverlof op.

bestaat maar liefst in acht Europese landen.

Het zorgverlof, waarmee bedoeld wordt: het kort verlof om op een zieke te passen, kan ook een stuk scheutiger dan de karige regeling die onlangs door de Tweede Kamer is aangenomen (en nog door de Eerste Kamer moet worden aangenomen). Het moet niet alleen gelden voor de zorg van zieke kinderen, maar ook voor zieke partners, ouders of andere hulpbehoevende naasten. Uit Zweden komen wat betreft verlof nog meer goede ideeën. Daar hebben ouders met kinderen onder de twaalf het recht op verkorting van de werkdag tot 6 uur, met inlevering van inkomen. Deze strategie is voor de combinatie van arbeid en zorg waarschijnlijk effectiever dan ons algemene recht op deeltijd-

werk, omdat de arbeidsparticipatie hoog blijft maar deze de ouders toch in staat stelt om per dag zorg en arbeid te combineren. Ook heeft men in Zweden, evenals in Denemarken, Noorwegen en Italië, een beperkt aantal dagen exclusief voor de vader gereserveerd. Neemt de vader ze niet op, dan gaan deze dagen verloren. Die maatregel is enigszins effectief: vaders nemen inderdaad globaal genomen dit deel op maar ook niet veel meer dan dat.

ANGST GroenLinks zou het voortouw kunnen nemen om de combinatie van arbeid en zorg in een breder perspectief te bediscussiëren. Het onderwerp wordt nu voornamelijk gezien als een kwestie van thuis onderling goed regelen en verdelen. Maar intussen spelen er allerlei heikle vragen op het terrein van normen en identiteit, die zich aan het politiek debat onttrekken maar des te heftiger leven in de gesprekken aan de schoolpoort, bij de kapper en aan de keukentafel. Hoezo is het 'slecht' om kinderen in hun eerste levensjaar naar de crèche te laten gaan? Waarom is het 'goed' dat een moeder thuis bij de theepot zit, zo niet zeven dagen per week dan toch tenminste vier. Wie meer dan drie dagen per week van kinderopvang of naschoolse opvang gebruik wil maken, wordt met argusogen bekeken. En als er dan wat met het kind is weet iedereen wel wiens schuld dat is. Het spookbeeld van 'de slechte moeder' heeft in ons land wellicht meer invloed op het gedrag van menige moeder dan welk beleid dan ook. Talloze mensen vinden dat moeders toch net even geschikter zijn voor de zorg, of net even belangrijker dan vaders. Moeders zelf niet in de laatste plaats.

Als mannen en vrouwen even goed door praten over de verdeling van zorgtaken, dan gaat het al snel niet meer over verdeling van taken, maar over hoe zij zichzelf en elkaar zien, en over hoe zij willen zijn en vooral waar zij bang voor zijn. Vaders mijden zorgtaken waarschijnlijk vaker uit angst het niet goed te doen en van hun vrouw op de kop te krijgen, dan vanwege tijdgebrek. Moeders storten zich er juist op uit angst anders geen goede moeder te zijn, en omdat ze aan het moederschap een niet te onderschatten deel van hun identiteit ontnemen.

GroenLinks moet proberen om de politieke bovenstroom van wetten en regelingen weer in contact te brengen met de onderstroom van identiteiten, normen en angsten. Ten tijde van de Tweede Feministische Golf was dat contact er nog, maar met de omarming van het onderwerp door politiek en beleid is dat contact verbroken. Als GroenLinks dit niet doet, houdt Dorien Pessers het monopolie op het politiek articuleren van die onderstroom, en dan gaan we gewoon van het kostwinnersplus-model linea recta naar het kostwinnersmodel.

*

Bovenstaande tekst is geschreven op verzoek van GroenLinks als bijdrage aan het debat over het nieuwe verkiezingsprogramma

“Het gaat niet om roots

maar om routes”

foto: Kick Smeets

Wie hem een keer heeft gezien, vergeet hem niet licht. De Engelse Paul Gilroy, afkomstig uit Guyana, is dj en socioloog. Hij was de eerste die de vraag probeerde te beantwoorden hoe het is om zowel Europees als zwart te zijn. Een portret van een utopist.

door
Farhad Golyardi

Met zijn lange rasta haar is hij een opmerkelijke verschijning: als dj en als muziekjournalist in Londen heeft hij veel bijgedragen aan de populariteit van de zwarte popcultuur. Maar in de eerste plaats is hij professor in sociologie aan de universiteit van Yale. Paul Gilroy was dit voorjaar even in Nederland, onder andere voor een bijeenkomst in de Balie in Amsterdam.

Gilroy is geboren in Guyana en opgegroeid in Engeland. Hij werd beroemd met zijn boek *The Ain't no black in the Union Jack* (1987) waarin hij als eerste de vraag stelde hoe het is om zowel Brits als zwart te zijn. Een paar jaar later zette hij in *The Black Atlantic* (1993) de volgende stap door zich af te vragen hoe het is om tegelijkertijd wel én niet te behoren tot de westerse be-

schaving. Dit boek werd al snel na publicatie uitgeroepen tot een van de belangrijkste theoretische werken over zwarte cultuur. Zijn essays over de zwarte populaire cultuur zijn verzameld in *Small Acts* (1993). Gilroy's laatste boek is *Between Camps* (2000) en daarin onderneemt hij een zoektocht naar de manier waarop het begrip 'ras' door het Europese Verlichtingsdenken een hele specifieke betekenis heeft gekregen.

Paul Gilroy is een van de meest consistente denkers op het terrein van de cultuurtheorie van de afgelopen twintig jaar. Ik sluit me graag aan bij zijn invulling van 'multiculturalisme'. Voor hem is dat een manier van kijken, niet een duidelijk omljnd doel of een concrete toestand. Het is een esthetisch en zelfs ethisch principe

waar een aantal moderne ontwikkelingen door beïnvloed worden. Je ziet het vooral terug in de culturele dynamiek van het hedendaagse stadsleven. In *Between Camps* vervolgt hij met het volgende citaat: "Misschien moeten we ons afvragen wat er gebeurt als we de politieke implicaties van multiculturalisme omarmen in plaats van ze uit de weg te gaan. Dit hoeft niet ten koste te gaan van creativiteit en artistieke autonomie, maar het vereist wel een kritische kijk op de relatie tussen cultuur, geschiedenis en macht." Identiteiten ziet Gilroy veel meer als 'routes' dan als 'roots'.

Gilroy valt op door zijn nogal utopisch vocabulaire dat oproept tot medeleven met 'de onbevrijde mens', zoekende naar een eigen bevrijde identiteit. Kenmerkend voor zijn

Farhad Golyardi is
socioloog en
publicist

werk, en niet geheel verwonderlijk gezien zijn hobby's, is de breedte van zijn referenties, die gaan van popmuziek tot reclame en film.

LICHAAM In *Between Camps* schrijft hij over de vreemde verhouding die hedendaagse westerse samenlevingen hebben met 'ras' en 'verschillen'. Aan de ene kant staan zij vijandig tegenover aannames over inferioriteit of superioriteit op basis van biologische factoren en verwerpen raciale discriminatie. Aan de andere kant viëren ze culturele verschillen en benaderen mensen 'in overeenstemming met hun culturele achtergrond'. Een dergelijk gedifferentieerde behandeling wordt gezien als een manier van het bewerkstelligen van een rechtvaardige samenleving. Gilroy pleit er echter voor om het hele rassen- en cultuur-vocabulaire – *raciology* zoals Gilroy het noemt – te overstijgen. Wij hebben ons, aldus Gilroy, te veel in kampen verschanst: raciale, nationale, culturele, religieuze. Gilroy bekritiseert de humanistische benadering dat niet het wollige liberale idee is van "er is maar één ras, het menselijke ras", maar juist als onderdeel van de Verlichting aan de basis ligt van het moderne raciale denken. Voorbeeld daarvan is de slavernij in de Nieuwe Wereld dat een belangrijke rol speelde in de opkomst van het kapitalisme. Volgens Gilroy kan het economische proces niet los worden gezien van het beschavingsproces, en daardoor behoort het raciale denken van de slavernij tot de kern van de westerse beschaving.

Om zijn kritiek op het Europese denken te onderbouwen analyseert Gilroy de historische relatie tussen kolonialisme en fascisme, en trekt daarbij opvallend genoeg parallellen tussen vroegere vormen van raciaal denken en het hedendaags 'zwarte' denken. De *raciology* heeft een negatieve invloed op zwarte culturen, aldus Gilroy, die op dit punt op zijn best is. De hedendaagse zwarte culturen zijn in zijn ogen geobsedeerd door het lichaam en door lichamelijke attributen – *black is beautiful*, misbruikt door reclame en popmuziek. De soul- en reggae-artiesten uit het verleden, zo medeneert hij, probeerden een revolutionair bewustzijn te creëren bij hun luisteraars. De *rappers* van vandaag zijn meer geïnteresseerd in leer, ta-

toeges, en hun humeurige, dogmatische en heteroseksuele lichamelijkeheid. Daarbij gebruiken zij het jargon van de vooroorlogse fascist. De 'biopolitiek' van deze 'lichaam-fascisten', zoals Gilroy het noemt, bevestigt en barricadeert raciale grenzen. Zij maakt een einde aan alle ideeën over het lichaam-geest dualisme wat de lichamelijke verschillen tussen de rassen zou kunnen overstijgen en torpedeert op deze wijze de aloude aspiraties van de zwarte culturen. De zwarte publieke wereld, zo vreest hij, degeneert door het verlies van de ideeën over vrijheid zoals die bestonden binnen de zwarte inheemse cultuur.

JODEN Gilroy laat zich inspireren door het humanisme dat gepropageerd werd door 20ste eeuwse zwarte denkers als Franz Fanon en Aimé Césaire, en dat "een nieuwe start zoekt voor de mens" met een meer 'open einde'- idee over wat het betekent om mens te zijn. De mens moet met een kosmopolitische intentie worden benaderen. Migranten zijn in deze zienswijze geen vreemde entiteiten die in onze democratie kunnen participeren als zij zich maar genoeg aanpassen aan die democratie. Nee, de democratie moet in staat zijn om de migrant zijn eigenheid te kunnen laten behouden terwijl hij kan participeren in het democratische bestel. Immers de migrant heeft misschien een kosmopolitische houding, hij spreekt wellicht meerdere talen en bezit waarschijnlijk een complexe identiteit. Een sterke democratie moet de eigenheid van de migrant juist kunnen toejuichen. Gilroy noemt dit *planetarisch humanisme*, dat tegenover het Europese humanisme staat en een groter geheel aanduidt.

Het probleem van het promoten van een humanistische agenda is het feit dat we nu in een anti-humanistische tijd leven. In veler ogen is het humanisme als typisch Verlichtingsproduct verantwoordelijk voor veel ellende, variërend van derde-wereldarmoede tot milieuproblematiek. Ooit was het anti-humanisme de kern van het rechtse denken, nu wordt het omarmt door de anti-racisten, anti-kapitalisten en de milieu-activisten.

Deze desillusie over het liberale humanisme leidde bij velen tot het compleet verlaten van de humanistische gedachte. Jean-Paul Sartre

schreef al in zijn beroemde voorwoord van Franz Fanon's boek *De Gewraakten van de Wereld* dat humanisme niets meer was dan een ideologie van leugens, een perfecte rechtvaardiging voor plundering, en dat haar honingzoete woorden alleen maar alibi's waren voor onze agressie. Iedere poging om het humanistische project door te zetten moet eerst akkoord gaan met zulke claims om de verleidelijke invloeden tegen te gaan van het Verlichtings-humanisme. Gilroy stipt dit nauwelijks aan, misschien omdat hij het hier mee eens is.

Fascinerend in *Between Camps* is de poging om parallellen te trekken tussen zwarte en joodse ervaringen. Het is vooral een Amerikaanse onderwerp. Ondanks de joodse bijdrage aan de zwarte zaak (bijvoorbeeld aan de burgerrechtenbeweging van de jaren '50 en '60) werden de joden tijdenlang beschouwd als vijanden van de *Nation of Islam*. Gilroy belicht hun vergelijk-

PROFIEL

Hedendaagse zwarte culturen zijn geobsedeerd door het lichaam

bare geschiedenissen van massaslachtingen en wijst erop dat deze verbannen en verjaagde volken hun identiteit hebben gebaseerd op transmigratie en diaspora, in plaats van op de litanie van 'bloed en bodem' – wortels die zo vaak gebruikt worden door nationalist.

Gilroy probeert enerzijds afstand te nemen van het etnische apartheidsdenken in Amerika en probeert anderzijds voor informele segregatie en de vorming van etnische enclaves in Europa een utopisch alternatief te vinden. Daartoe graaft hij in historische routes van het rassen-denken.

Om los te komen van het vastgeroeste 'zwart/wit'-denken, is Gilroy op zoek naar andere fundamentele menselijke banden. Dat kan je naïef en utopisch vinden, maar voor 'ons' in Nederland is zijn bijdrage zeer belangrijk vanwege de beweging richting segregatie. Het zoeken naar een Europa overstijgend humanisme, in een samenleving met zoveel verschillen, is gewenst zo niet noodzakelijk.

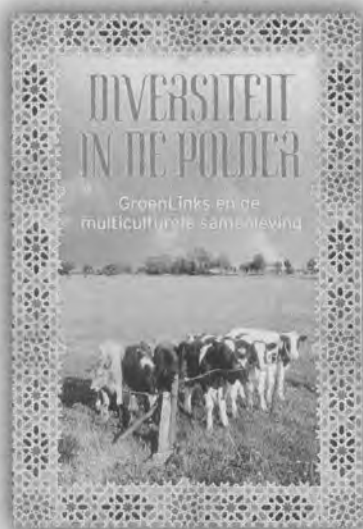
Paul Gilroy:
*Between camps, nation,
cultures and the allure of
race*; Penguin, f.40,35

NET VERSCHENEN

Diversiteit in de polder

GroenLinks en de multiculturele samenleving

GroenLinks is optimistisch over de multiculturalisering van Nederland. Het motto is 'culturele openheid' en de politieke inzet lag tot nu toe vooral bij achterstandbestrijding. Op de sociaal-economische dimensie van het vraagstuk is veel gestudeerd, iets minder op de omgang met culturele verschillen. Hoe moet culturele diversiteit beoordeeld worden? Zijn 'eigen' organisaties van allochtonen een wenselijke vorm van maatschappelijke participatie of een sta-in-de-weg voor integratie? Gaat het om erkennen van culturele identiteiten of om het organiseren van het verschil? En wat is de verhouding tussen deze maatschappelijke pluriformiteit en de sociale cohesie?

De publicatie *Diversiteit in de polder* tracht antwoord te geven op deze en andere vragen. Het is een verkenning met deskundigen, op zoek naar consequenties voor het beleid.

De bundel verschijnt naar aanleiding van de WB-programconferentie in juni 2000. De inleidingen tijdens deze conferentie zijn tot artikelen herschreven en er zijn bijdragen toegevoegd. Auteurs zijn: Jan Willem Duyvendak, Meindert Fennema, Ruben Gowricharn, Sjaak Koenis, Flip Lindo, Baukje Prins, Jean Tillie en Joke van der Zwaard.

Gerrit Pas (red.), *Diversiteit in de polder. GroenLinks en de multiculturele samenleving*, Utrecht 2001 (72 blz.). ISBN 90-72288-32-7
Prijs fl. 19,50. Te bestellen bij het landelijk bureau: 030-2399900.
E-mail: info@groenlinks.nl

NIEUWS

Nieuwe medewerker

Gerda van Roozendaal is de nieuwe stafmedewerker op het Wetenschappelijk Bureau. Zij is politicologe en gepromoveerd op onderzoek naar de invloed van vakbonden op de discussie rond arbeidsrechten en handelsverdragen. Bij het WB volgt zij Thomas Schillemans op, die vertrokken is naar de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Gerda's aandachtsgebieden zullen zijn: burgerschap, democratie, staatsinrichting, toekomst politieke partijen, welzijn, volkshuisvesting, werkgelegenheid en justitie. Haar eerste taak is het organiseren van een internationale conferentie voor wetenschappers rond Europese groene partijen, op zoek naar gemeenschappelijke principes.

Voor meer informatie: gvroozendaal@groenlinks.nl

Helling-debat

Naar aanleiding van het verschijnen van dit Hellingnummer over onderwijs, met daarin de aanklacht van Paul Jungbluth over de kansenongelijkheid (zie pag 28-47), organiseert De Helling een **ONDERWIJSDEBAT** in Nijmegen, op woensdagavond 27 juni, om 20.00 uur, in cultureelcentrum Lux. Deelnemers o.a.: Paul Jungbluth, Mohamed Rabbae, Ahmed Aboutaleb (Forum, o.v.). Informatie en reservering: 030-2399900.

KERNGEGEVENS

Medewerkers:
Caroline van Dullemen (hoofd), Gerrit Pas, Gerda van Roozendaal, Willem Verhaak (verkiezingsprogramma), Jelle van der Meer (hoofredactie 'de Helling')

Bestuur:
Jeroen Saris (voorzitter), Pascale Georgopoulou, Willibrord de Graaf, Jos van der Lans, Tineke van der Schoor, Hans Schraven, Kees Vendrik, Marinus Verhagen.

WETENSCHAPPELIJK BUREAU GROENLINKS
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-2399900

Afwas

N: Het is een echte jaren zeventig-film, *Together*. Over een woongroep. Hoe heet die groep in het Zweeds?

J: *Tillsammans*.

H: Een vreselijke film.

N: Hij is leuk.

O: Maar veel te romantisch.

F: Waar gaat 'ie over?

O: Je hebt die woongroep en successievelijk worden alle kritische elementen er uitgegooid: de vegetariër, de communist, de antimaterialist, de vrije sex. Aan het einde staat er vlees op tafel, is de tv binnengehaald en is iedereen gelukkig in een heel burgerlijke, monogame relatie.

A: Wanneer ben je geboren?

O: Ik ben van na die tijd, als je dat bedoelt.

N: Maar de homo- en lesbo-relaties overleven ook.

O: Dat past helemaal bij deze tijd. De film gaat over de overgang van de jaren zeventig naar de jaren negentig: die woongroep is in het begin echt anders en aan het einde klopt het helemaal met nu: man aan de afwas en de homo-relatie mag, mits monogaam. Alles keurig en braaf.

H: Het is een slechte film omdat volstrekt onduidelijk is wat de noodzaak was om hem te maken.

A: Dat is nog eens jaren zeventig: dat er voor alles een noodzaak moet zijn.

J: Luister, die film gaat echt over de overgang van idealen. Toen stond alles ter discussie. Het persoonlijke is politiek, zelfs de afwas was onderwerp van strijd.

F: Er komen nu andere persoonlijke kwesties naar boven als politiek, nu gaat het over het hoofddoekje.

N: Vergeleken met de afwas een hele verbetering.

F: Met die kreet 'het persoonlijke is politiek' eisten mensen het recht op om anders te zijn, maar anders zijn verschilt per periode. Toen ging het over man/vrouw kwesties, maar nu ga je toch niet meer discussiëren over wie er moet schoonmaken. Er is nog steeds strijd, maar over andere onderwerpen.

J: Over welke onderwerpen dan? Niks staat meer ter discussie. Materialisme, de vrouw als sekssymbool, we waren natuurlijk hartstikke dogmatisch in de jaren zeventig, maar nu kan alles weer. Heb je die billboard-reclame gezien: auto en vrouw worden op één lijn gezet als 'lekker ding'.

A: Als je daar wat van zegt, ben je een feministische blauwkous. De kritiek is verdwenen.

O: En die film romantiseert dat: aan het einde is iedereen normaal én gelukkig.

F: Als de film suggereert dat er geen kritiek meer is, is dat onzin. Toen de jaren zeventig-idealisten uitgestreden waren, zijn er nieuwe activisten gekomen met nieuwe ambitieuze projecten. Ik ken zat mensen die zonder tv en met alleen een koffer en een internetverbinding een nomadisch bestaan leiden. Er zijn genoeg anti-materialisten en alternatieve idioten.

A: Het grote verschil met toen is dat de idioten van nu marginaal zijn.

F: Dat waren deze mensen in de film toch ook!

A: Maar het effect van hun acties was groot.

F: Wie zegt dat het effect van de huidige alternatievelingen dat ook niet zal zijn? Het nomadisch bestaan is exemplarisch voor de toekomst.

J: Het is zo individueel. Toen wilden mensen de wereld veranderen, die van nu willen vooral zichzelf uitvinden.

F: Onzin. Ze protesteren tegen globalisering, demonstreren in Seattle en Praag, leggen contacten met boeren in Frankrijk en

vakbondsmensen in Zuid-Amerika. Niks individueel.

A: Sorry hoor, maar de weerslag van de jaren zeventig activisten is toch veel groter. Bijna elke man wast nu af...

F: Niet waar.

H: Nee, dat klopt niet.

A: Ach, kom nou toch.

F: Ik heb toevallig een man die beter afwast dan ik, maar voor de rest ken ik alleen maar mannen die niet afwassen.

A: Ik ken geen enkele man die niet afwast!! ... Nou één.

N: Je gaat met de verkeerde mensen om.

A: Ja maar jongens, laten we eerlijk zijn, ten opzicht van de idealen van toen is de samenleving toch verburgerlijkt.

F: Nee. Ze was toen intens burgerlijk en is nu veel vrijer.

A: Als we het over de jaren zeventig hebben, hebben we het ook over de verbeelding aan de macht...

H: Ooit gezien?

A: Ik was te klein ...

J: Toen was er veel meer verbinding tussen de alternatieve beweging en de politiek. In de persoon van Den Uyl kwamen heel veel idealen samen.

F: Den Uyl is een mislukking geworden.

A: Maar was wel jarenlang invloedrijk. Wie is dat nu? Wie verwoordt de idealen van de Seattle-beweging in de politiek?

N: Die globalisering is al in de jaren zestig en zeventig begonnen. Iedereen sprak van *flower power* en niet 'bloemenkracht'... Als ze dat wel hadden gedaan was het vast allemaal heel anders gelopen.

De woongroep in de film *Together*

Verloren talenten

Niet het gebrek aan geld is het grote schandaal van het onderwijs, maar de kansenongelijkheid. Sociaal-etnische segregatie en de groeiende autonomie van scholen zijn de boosdoeners. En vooral ook de onderwijsvernieuwingen van de afgelopen dertig jaar. Het zogenaamd leerlingvriendelijke onderwijs met haar ijverkaartjes en beste-van-de-week-medailles pakt slecht uit voor kansarmen. Paul Jungbluth gaat op zoek naar de contradicties en dilemma's van Onderwijsbeleid. Daarna volgen een aantal reacties.

De lerarenkamer. Vanaf acht uur druppelen de docenten binnen. De school begint om 8.45 uur.

Een school is een wereld op zich, bevolkt door leerlingen, leerkrachten en ouders. Op deze en volgende pagina's vindt u een fotoreportage van een doorsnee grote stadschool. Fotograaf Xander Remkes bracht een dag door op de Flevoparkschool, een basisschool in Amsterdam-Oost.

Het onderwijs moet op de schop. Nee, niet vanwege snelle maatschappelijke veranderingen waar de jeugd op moet worden voorbereid. De toekomst is, afgezien van tamelijk triviale computervernieuwingen, onduidelijk – of misschien juist wel erg duidelijk: het mees- te blijft in wezen zoals het was, alle postmodernisme ten spijt. Is het omgekeerde dan het geval: moet het onderwijs op de schop om maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen? Ook niet. Systematisch aansturen op een betere maatschappij door middel van onderwijs en opvoeding is nauwelijks mogelijk, al helemaal niet onder democratische randvoorwaarden.

Nee, de noodzaak voor veranderingen in het onderwijs ligt in het heden. Wie wil nadenken over het toekomstig onderwijsbeleid moet vooral kijken naar de principes en de werking van het huidige onderwijsbeleid. Volgens de publieke opinie is het kernprobleem van het onderwijs zijn jarenlange financiële verwaarlozing. Ik wil dat niet bestrijden, maar het is niet waar ik op doel. Ook bij aanzienlijke verhoging van de budgetten blijft een belangrijk ander probleem bestaan: de kansenongelijkheid. Nederland kent een kansenongelijkheid die op het eerste oog etnisch is, maar feitelijk verloopt naar sociaal milieu. Dat is ernstig. Kansenongelijkheid is van alle tijden en we leven natuurlijk niet meer in een pure standensamenleving, maar voor een beschaafd land anno 2001 maken we het wel erg bont. De oorzaak ligt bij een ongelukkige combinatie van onderwijsopvattingen en onderwijsstructuur.

De gangbare beroepsopvattingen van onderwijsgeevenden gaan uit van het idee van schaarste aan talent: niet iedereen is even slim. Deze stelregel is geen slotconclusie op het moment dat sommige kinderen achterblijven, maar is eerder het begin. Daar komt bij: het idee dat je het talent van het kind kunt aflezen aan zijn ouders. En het idee dat je er in de samenleving ook wel komt langs andere wegen dan intellectuele ontplooiing; dat praktische vaardigheden ook wel betalen, later. En vervolgens dat hard leren – vooral voor kansarmen – in strijd zou zijn met een prettige schooltijd. Daarom vindt men dat het regime op school vooral soepel moet zijn, ook al zijn er vele leerlingen met disciplineproblemen. Cruciaal is vervolgens de opvatting dat leerkrachten professioneel genoeg zouden zijn om zelf te bepalen wat goed is voor de individuele leerling. Dat begint met didactische differentiatie (hetzelfde leerdoel op een andere manier zien te bereiken), maar in *no time* verschuift dat naar doeldifferentiatie (de één meer of iets anders leren dan de ander).

Al deze ideeën worden samen als 'vernieuwend' ervaren, hoewel ze – behalve die over discipline – eeuwenoud zijn en de bron van het grootste euvel van ons onderwijsstelsel: de genoemde kansenongelijkheid. Nogal wat leerlingen, waaronder het gros van de minderheden, worden afgeleverd met een lagere marktwaarde dan mogelijk is. Dat is in het nadeel van de betrokken leerlingen en in het nadeel van ons allen. Niet alleen economisch, maar het ook voor het welzijn, de democratie, noem maar op.

Ik acht die onderwijsopvattingen vooral desastreus omdat ze in het Nederlandse onderwijsstelsel zo'n grote rol kunnen spelen. Immers, twee principes zijn tekenend voor onze onderwijsstructuur: segregatie en schoolautonomie. Door de toenemende sociaal-etnische segregatie – tussen scholen en schooltypen – leiden bovenstaande beroepsop-

vattingen tot forse verschillen in schoolkwaliteit, en tot sociaal-etnische categorisering binnen de school of klas. De overheid kijkt in toenemende mate weg van deze verscherpte tweedeling. Ze legt de oorzaken van de structurele onderwijstekortkomingen bij de slachtoffers van het bestel: de ouders van de kansarmen. Zij zouden zich door opvoeding, taalgebruik of door asociale subculturen onvoldoende in het voordeel van hun kinderen gedragen: 'ze assimileren niet' (de zwarte kansarmen), of 'hun reserves zijn uitgeput' (de witte kansarmen) of in mildere vorm 'ze missen de aansluiting bij de dominante cultuur'.

Het onderwijs beroemt zich intussen (misschien wel zeer ten onrechte) op het succes van de kansrijken. Natuurlijk is afkomst niet de enige kansenbepaler en is het ook niet zo dat er helemaal geen opwaartse mobiliteit is. Wel is het zo dat de ongelijkheid zo groot is dat ze met geen mogelijkheid alleen door gebrek aan talent te verklaren valt.

Zie daar de kern van mijn analyse. Ik zal dit hieronder verder uitdiepen en vervolgens proberen een antwoord te geven op de nijpende vraag of het wel anders kan.

SEGREGATIE Ons onderwijs veronderstelt – wil het succesvol zijn – van alles over de opvoeding van het jonge volkje dat bij de schoolpoorten wordt afgeleverd. Het onderwijs leunt, veel meer dan het zelf denkt, op wat thuis en elders wordt geleerd. Maar aan die voorwaarden is lang niet altijd voldaan: bij veel leerlingen is er sprake van een 'milieubreuk': er heerst thuis een klimaat dat niet past bij wat succesrijk onderwijs allemaal veronderstelt. En u raadt het al: de lagere sociale milieus, en dus veel van onze minderheden, kunnen die impliciet gevraagde ondersteu-

Het Nederlandse onderwijs sluit niet aan bij het relatief strikte opvoedingsklimaat van veel immigrantenouders.

ning meestal niet bieden. Van oudsher pakt het Nederlandse onderwijs de milieubreuk aan door al op een vroeg moment te gaan differentiëren en door leerlingen waar mogelijk van elkaar te scheiden.

Onlangs nog is Nederland de les gelezen door de Verenigde Naties. Vanwege onze eigen apartheid. Daarmee wordt niet de verzuiling bedoeld, maar de etnische segregatie in het Nederlandse onderwijs. De segregatie naar sociaal milieu is in Nederland lange tijd enigszins binnen de perken gehouden door (let wel!) de verzuiling. Vanaf het moment dat geloof van minder belang werd, hoefden scholen zich daar in hun identiteit minder op te richten en zijn ze zich – daar waar de leerlingaantallen dat toelieten – gaan specialiseren op een bepaalde sociale stand of klasse, zij het dat het meestal via een politiek correct omweggetje gebeurt. Het is een geleidelijke, naar het lijkt toenemende ontwikkeling. De geprivilegieerden in ons land gaan tegenwoordig minstens zo gesegregeerd naar school als de immigranten, desnoods door ouders met busjes heen en weer gebracht. De argumentatie die ze daarvoor kiezen, kan vele kanten op waaieren, van schoolklimaat tot pedagogisch principe, maar het effect is sociaal-etnische segregatie. In

door
Paul Jungbluth

Paul Jungbluth werkt als senior-onderzoeker bij de Katholieke Universiteit Nijmegen.

het basisonderwijs vinden we dat niet helemaal koosjer, maar in het voortgezet onderwijs al wel, omdat, zo luidt de argumentatie, tegen die tijd niet langer de sociaal-etnische achtergrond maar het gebleken 'talent' van de leerling bepalend is voor de school(type)keuze. Het feit dat allochtone leerlingen maar half zo vaak in het vwo zitten en haast dubbel zo vaak niet boven (i)vbo uitkomen, dat is tegen die tijd al min of meer formeel gelegitimeerd: ze hebben hun lot 'zelf verdiend' in de voorafgaande onderwijsfase, tijdens de basisschool.

In het basisonderwijs kennen we vanouds, los van verzuiling, zekere sociale varianten van segregatie. Ik doel nu niet op die naar sekse, maar die naar 'opleidingsonderwijs'. Het Nederlandse basisonderwijs vertoonde daarin sterke gelijkenis met het Duitse. In grote delen van Duitsland worden de slimste leerlingen op tienjarige leeftijd alvast weggepromoveerd naar het gymnasium. Dat gebeurde tot begin jaren zeventig ook in Nederland, zij het op een veel verdere manier. De scholen voor het betere publiek kenmerkten zich onder andere door het extra vak Frans. Er werd gesproken van opleidingsscholen, van opleidingsklassen, van opleidingsrijen binnen klassen. Dat was tot ongeveer een kwart eeuw geleden nog gangbare praktijk. Tegenwoordig kondigen opleidingsscholen hun leerplan niet meer openlijk aan, maar je kunt ze nog wel herkennen aan hun scores op de CITO-toets en natuurlijk aan wie er

zijn kinderen plaatst. Er is een zekere selectie bij de poort, min of meer vanzelfsprekend, en veel extra inspanning is daar niet voor nodig omdat Nederland sterk sociaal gesegregeerd woont. Je bereikt die selectie al bijna als ieder naar de dichtstbijzijnde school gaat. Vervolgens zijn er allerlei manieren om via schoolklimaat en extra-curriculaire activiteiten aanvullende sociale selectie te plegen zonder dat zo te ervaren of benoemen.

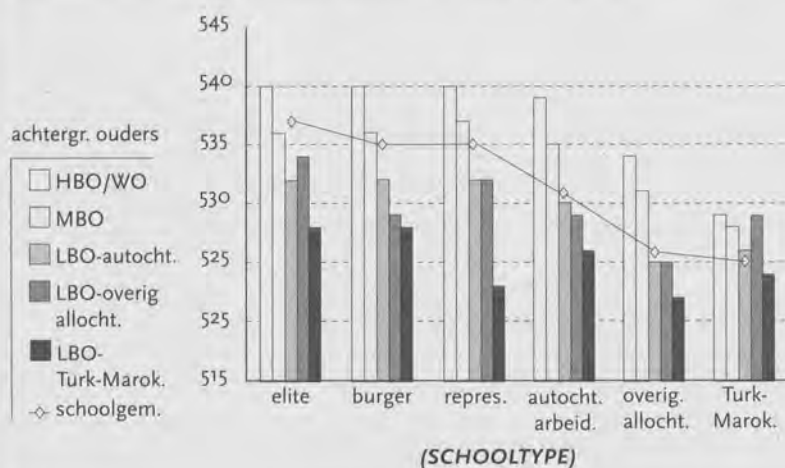
RUGGEGRAAT Daar waar de sociaal-etnische samenstelling van de wijk of aanvullende selectie leidt tot een relatief homogene schoolbevolking, daar past het leerplan van de school zich aan, formeel en informeel. Tot dertig jaar geleden hing bij sommige lagere scholen nog een bordje op de gevel met de mededeling dat er 'ook op vmo' (zeg maar havo-vwo) werd voorbereid. Daarna dook die standsdifferentiatie in het leerplan onder in de groep of klas: aangepast aan de individuele leerling, diens aanleg, belangstelling en toekomstperspectief. Sommigen komen tegenwoordig wel en anderen niet toe aan de (verrijkings)stof die je moet beheersen om een hoge CITO-score te krijgen, het teken ook dat je bent klaargestoomd voor havo of vwo. Niet op alle scholen komt men toe aan het hele leerplan van de basisonderwijs; niet overal wordt verondersteld, dat wat wordt aangeboden, ook wordt geleerd. Niet door allen tenminste, soms door niemand. En dus maken kansarme leerlingen minder kans op doorstroming op basisscholen met overwegend kansarme leerlingen, en zijn de kansen voor de kansrijken nergens zo groot als op scholen waar ze door hun ouders geconcentreerd zijn neergezet.

Er zijn signalen dat die segregatie zich bij een krappe arbeidsmarkt ook doorzet in het team: alleen al wanneer iedere leerkracht die de kans daartoe schoon ziet, kiest voor een school dichtbij huis, ontstaat selectie ten koste van de meest kansarme scholen: de zwarte scholen. Directeuren van scholen met veel kansarme leerlingen melden het vaakst dat zij niet kunnen instaan voor de kwaliteit van het onderwijsaanbod nu de krappe docentenmarkt vooral in hun nadeel lijkt uit te pakken. Daarmee zijn we terug bij de probleem-analyse van een eeuw geleden: het ook toen al niet gerealiseerde ideaal van een eenheidsschool die aan allen op zijn minst wat betreft aanbod gelijke kansen biedt.

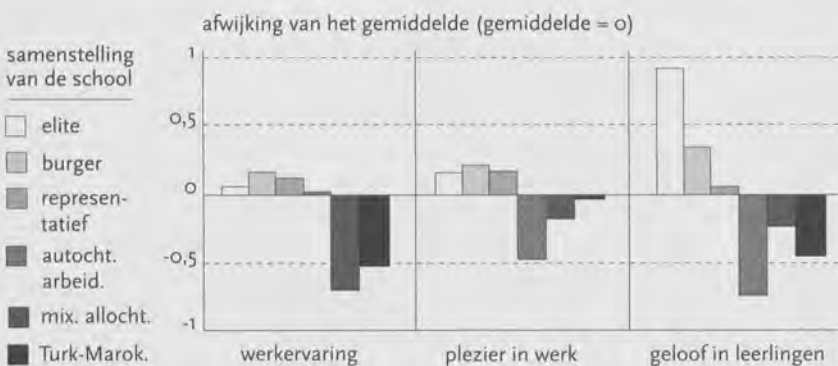
Scholen, zowel in basis- als voortgezet onderwijs, hebben intussen sterk aan autonomie gewonnen onder het moderne decentralisatie- en dereguleringsdenken van de overheid. Deze decentralisatie wordt volgens moderne managementtheorieën afgedekt met de verplichting tot resultaat-verantwoording. De onderwijsinspectie wordt echter door haar eigen minister vastgepind op een minimum-taakstelling, waarvan de rapportage ook nog 'niet mag ontmoedigen'. Directies van scholen worden op die manier uitgenodigd om calculerend over zichzelf te rapporteren aan overheid en ouders. Het meest effectief is dan de school die probleemleerlingen weet te mijden, en in het voortgezet onderwijs de school die de leerlingen net een niveau lager weet te positioneren dan ze met wat meer moeite aan zouden kunnen. Minder doubleren, betere cijfers, hogere slaagpercentages. Je moet onder deze omstandigheden ruggegraat hebben om als school het risico te durven nemen naar de hoogst mogelijke eindtermen te streven.

De manier waarop linkse politici met kansongelijk-

Gemiddelde CITO-eindtoetscores naar sociaal-etnische compositie van de school en daarbinnen naar sociaal-etnische gezinsachtergrond. (bron: ITS, 1998)

Kenmerken en opvattingen van docenten uitgesplitst naar schoolsamenstelling; ervaring, plezier in het werk en vertrouwen in capaciteiten van leerlingen. (bron: ITS, 1996)

heid omgaan, kenmerkt zich door een serieuze splitsing der geesten. Naast een op prestatie en onderwijsintensivering sturende – in Nederland weinig populaire – compensatie-receptuur en de 'effectieve school'-beweging is er nog een andere ideologie. Dat is die van de traditionele vernieuwingspedagogieën, zoals Jenaplan, Montessori, Freinet, waarin cognitieve complexiteit (leervakken) juist minder prioriteit lijkt te krijgen, laat staan het automatiseren ('stampen') van allerlei reken- en taalregels. Andere leergebieden, vaak moeilijker controleerbaar, komen daarvoor in de plaats: samenwerking, creativiteit, communicatie. En daar blijft het niet bij. Het systematisch belonen van absolute prestaties, met ijverkaartjes, beste-van-de-week-medailles, cadeautjes voor de beste van de klas en vergelijkbare onderwijsrecepten anno 1950 zijn in Nederland al jarenlang zeer ongeliefd, net als rangordeningen op prestatietoetsen bij de schoolrapporten. In plaats van zo'n prestatierace is een receptuur gekomen die de 'continue ontwikkeling' van elke leerling centraal stelt, liefst zonder vergelijking met anderen en zonder duidelijke eindtermen. Waarbij allerlei leergebieden aan elkaar gelijk gesteld worden, die scholen vrije keuzen hieruit laat maken en leerkrachten daarbinnen ook nog ruimte biedt voor individuele differentiatie. Het is een receptuur die op het eerste oog sympathieker en leerling-vriendelijker aandoet dan de compensatie-strategie voor wie thuis allerlei leerstimuli ontbeert, maar waarvan je de effectiviteit mag betwijfelen als het gaat om het vergroten van kansengelijkheid. Het is ook nog maar de vraag hoe leerlingvriendelijk die 'individuele' opzet werkelijk is. Op scholen waar de meest kansrijke leerlingen elkaar ontmoeten wordt de meestal wel degelijk aanwezige grote prestatiedruk verpakt in een sympathiek ogend autoritair onderhandelingshuishouden, maar onder de oppervlakte blijft duidelijk wie het laatste woord heeft. Kiezen voor vrije, meer kindvriendelijke strategieën in een omgeving waarin prestatiedruk volgens de leerkrachten niet past, heeft echter een hoge prijs voor leerlingen die in hun eigen omgeving de ervaring niet opdoen dat schools leren op den duur toch wel betaalt.

RETORIEK Het concept van leerlinggericht onderwijs heeft in Nederland vanaf midden jaren zeventig opgang gemaakt met de *Contourennota* van toenmalig minister van Onderwijs Van Kemenade. Dit concept negeerde de hiervoor beschreven sociale segregatie. Daardoor is bovenop een verborgen systeem van standenonderwijs de formule van maximale individuele differentiatie gestapeld, wat de kansongelijkheid waarschijnlijk heeft vergroot. Want als je ze nader onderzoekt, blijkt de differentiatie allerm minst individueel te zijn: ze draaft – in tegenstelling tot wat de idealistische didactische modellen beogen – door in doeldifferentiatie. Een denkfout die terugkeert in de zelfstudieconcepten en in het Studiehuis. Het is de verdienste van de onderwijssocioloog Han Leune dat hij daar al in een vroeg stadium op heeft geattendeerd, tegen de tijdgeest in. De veel aangehaalde Amerikaanse onderwijs-historica Diana Ravitch – adviseur van de regering van Bush sr. – spreekt in dit verband van een eeuw van mislukte onderwijsvormingen. De onderwijs-psycholoog Jeanne Chall heeft dit gepreciseerd in een heldere diagnose van de tekortkomingen van het leerlinggerichte onderwijs (zie ook Kees Vernooij in *Jeugd in School en Wereld*, 1-2001). Er is geen

8.15 uur. De eerste leerlingen zijn er al maar de school is nog dicht.

8.40 uur. De leerlingen van groep 8 druppelen binnen.

8.40 uur. De kleuterklas. Ouders blijven meestal nog even hangen.

enkele aanwijzing dat de herstructureringen van de afgelopen kwart eeuw meer kansengelijkheid hebben gecreëerd.

Nu zijn we in Nederland intussen ook nog de weg ingeslagen van de schoolautonomie, waarin de centrale overheid zich terughoudend opstelt en scholen het zelf maar moeten uitzoeken. Tegelijkertijd is het achterstandsbeleid gedecentraliseerd naar de gemeenten. Deze politiek vereist, wil je kwaliteit behouden, scherpe marktmechanismen als correctie-instrument. Maar die marktmechanismen ontbreken in het onderwijs, vooral voor de groepen die generatiegewijs kansarm blijven. Het gevolg is dat scholen en gemeenten zich met behulp van wat retoriek kunnen presenteren als succesvol, ook al houdt hun verhaal bij nadere controle vaak geen stand. De landelijke

overheid neemt daarmee afstand van haar grondwettelijke plicht eenieder gelijk te zullen behandelen. Zelfs de instrumenten en organisatie die nodig zijn om zicht te houden op de werking van haar eigen optreden creëert ze feitelijk niet. Met de overgang van onderwijsvoorrrangsbeleid naar lokaal achterstandsbeleid is de onafhankelijke landelijke evaluatie vervallen. Gemeenten evalueren hun beleid nu ieder apart, met dezelfde ambtenaren als bedenker, verdediger, implementator en evaluator van 'kansenbeleid'. En met geheel eigen opvattingen over wat goed is voor kansarmen, blank en gekleurd. Waarmee we zijn aangeland bij de vraag naar emancipatiebeleid voor immigranten.

SESAMSTRAAT Nederland is de afgelopen halve eeuw *de facto* een immigratieland geweest voor drie categorieën 'minderheden': die uit de voormalige koloniën; de gastarbeiders en wat daar achteraan kwam, en als derde de

Scholen met veel kansarme leerlingen melden dat zij niet kunnen instaan voor de kwaliteit van het onderwijs omdat de krappe docentenmarkt vooral in hun nadeel uitpakt

vluchtelingen uit een zeer grote diversiteit van landen. Voor het onderwijs levert deze instroom drie soorten problemen op waarvan er landelijk maar één wordt aangepakt. Dat is het eerste probleem: de taal. Onderwijs is uitermate talig en veronderstelt een goede communicatie tussen leerling en leerkracht, bij voorkeur in de moedertaal van de leerling. Dat laatste is niet de formule waarop de Nederlandse overheid heeft ingezet omdat ze de immigratie vooralsnog niet heeft erkend, en het is ook de vraag of het organisatorisch wel altijd mogelijk zou zijn (geweest). Daarvoor in de plaats kiest de overheid nu voor een indompelingsmodel in het Nederlands. Dat heeft maar beperkt positief effect. Over de mate waarin deze ineffectiviteit van het taalonderwijs oorzaak is van andere onderwijsachterstanden bij migranten bestaat veel minder duidelijkheid dan wel wordt gesuggereerd in bijvoorbeeld de minderhedenrapportages van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Wel wordt taalachterstand zelf als onderwijsachterstand opgevat, hoewel je ook daarover zou kunnen discussiëren: is achterstand bij Nederlands voor tweetalige leerlingen wel altijd zo problematisch? Het antwoord zou pas kunnen worden gegeven door te kijken naar succesvolle allochtone leerlingen: worden zij ernstig geremd door eventuele taalproblemen? En zo ja, zit hem dat in hun woordenschat, hun kennis van taalregels of hun uitspraak, of zit het hem in de reactie daarop van Nederlandse leerkrachten en werkgevers?

Feitelijk, en dat is veel discutabeler dan men in Nederland denkt, wordt indompeling in het Nederlands ook gezien als aanpassing aan de Nederlandse samenleving. Dat staat behoorlijk haaks op wat volwassen immigratielanden aan rechten op eigen taal en cultuur reserveren voor hun immigranten. Het is de vraag of Nederland wel vol-

doende inziet dat sommige etnische minderheden door hun aantal en geografische concentratie uiteindelijk hoe dan ook zullen belanden in een positie van eigenstandige etnische gemeenschappen die, met behoud van een zekere eigen taal en cultuur, zullen voortbestaan binnen onze landsgrenzen. Daar is helemaal niets mis mee, ondanks het feit dat het door lokale politici ernstig wordt veroordeeld. Of en wat er precies gaat gebeuren – en die vraag zullen de betrokken immigranten zelf beantwoorden, niet de autochtone Nederlandse bevolking of Nederlandse politici – moeten we afwachten. Maar als grote groepen immigranten met de voeten kiezen voor taal- en cultuurbehoud, dan zou het onderwijs daarop wellicht juist moeten anticiperen: door tweetaligheid bij zulke minderheden te veronderstellen en te bevorderen. Ons onderwijs moet dan wel eerst nog *hun* onderwijs worden, iets wat in een zo verzuild land vanzelfsprekend zou moeten zijn. Feitelijk gedraagt Nederland zich echter niet als een immigratieland omdat het 'het recht op behoud én cultivering van taal en cultuur' nadrukkelijk niet erkent en niet tot beleidsdoel verheft zoals dat wel gebeurt in traditionele immigratielanden als Canada en Australië. Daarmee distantieert de Nederlandse politiek en het Nederlandse onderwijs zich van de betrokken groepen en van algemene internationaal erkende grondrechten: het is hun onderwijs niet, maar het onze. Opmerkelijk is bijvoorbeeld dat Nederland op dit moment wel fors inzet op voor- en vroegschoolse educatie, maar niet bevordert dat het compensatieprogramma *Sesamstraat* in Turkse of Arabische versies op de Nederlandse tv te zien is. Er wordt zeer ethnocentrisch, zeer onmodern en zeer weinig multicultureel geredeneerd vanuit de Nederlandse samenleving. Men vindt het acceptabel als leerlingen op sommige scholen onderling hun moedertaal niet mogen spreken. Daar staat straf op! Vertel dat maar eens bij de Verenigde Naties.

STEMRECHT Het tweede probleem dat het Nederlandse onderwijs heeft met immigranten is ook van culturele aard. Het overgrote deel van de allochtone leerlingen behoort tot de lagere sociale milieus en heeft daarmee een soortgelijke culturele distantie ten opzichte van onderwijs als Nederlandse arbeiderskinderen – wat overigens niet wil zeggen dat immigrantenouders geen aspiraties hebben als het gaat om het onderwijs voor hun kinderen. Maar feitelijk sluit het Nederlandse onderwijs niet aan bij het relatief strikte opvoedingsklimaat van veel immigrantenouders. Uiteraard evenmin bij de typische omgangsvormen en communicatievarianten die typerend zijn voor alle lagere milieus. Als onderwijs expliciet wil aansluiten bij hoe het kind thuis leert, komt het wel heel slecht uit dat het Nederlandse onderwijs, meer dan in onze buurlanden, afziet van druk en dwang.

Het derde probleem ligt wellicht ten grondslag aan de andere. Het ontbreekt in Nederland aan nadrukkelijke emancipatiebewegingen van immigranten die voor hun etnische groep, eventueel samen met andere, een volwaardige eigen plek in de Nederlandse samenleving nastreven, zoals de *Katholieke Actie* dat ooit deed. De meeste minderheidsgroepen ontberen het kader dat dergelijke bewegingen in gang zou kunnen zetten. Er worden geen doelen gedefinieerd in termen van deelname aan de hogere schooltypen, in termen van zelfgestuurde scholen of in termen

Het opvoeden van barbaren

Onderwijs en opvoeding zijn de middelen waarmee elke gesetelde generatie haar vermeende verworvenheden beschermt tegen de barbarij waarmee de nieuwe generatie aan het verwoesten en vergeten dreigt te slaan. Zonder opvoeding en onderwijs zou die nieuwe generatie telkens helemaal vooraan beginnen, net uitgewezen uit de Hof van Eden. Om een beeld te geven van de processen waarlangs onderwijs en opvoeding verlopen, sta ik even stil bij enkele handige begrippen: socialisatie, identificatie, legitimatie en kwalificatie, en – dwars door die vier heen – selectie en stratificatie.

Socialisatie is eigenlijk alle beïnvloeding van jongelui. Het is een proces waarbij met afkeuring en beloning, met voorbeeldgedrag en gewenning het jonge volkje geleidelijk gaat lijken op het oude. Sommigen spreken van 'intentionele socialisatie' als ze het hebben over opvoeding en onderwijs, maar ook daar is het intentionele erg beperkt.

Identificatie is een bijzondere variant van socialisatie: het gaat om het beïnvloeden van het beeld dat iemand van zichzelf ontwikkelt in termen van sociale positie, eigen capaciteiten en drijfveren; eigenbelang, ego- en altruïsme, zelfwaardering en zelfhaat.

Legitimatie slaat op de gewenning aan wat wel en niet aanvaardbaar wordt geacht, wat ieder aan rechten en plichten heeft, waar ieder zich bij neer heeft te leggen dan wel zich tegen mag verzetten.

Kwalificatie ten slotte komt neer op het aanleren van bepaalde handigheden voor de bekleders van bepaalde rollen of posities, vaak vaardigheden die nodig zijn in een bepaald beroep.

Dwars op deze vier processen staan vervolgens selectie en stratificatie. *Selectie* is de manier waarop de oudere generatie al de zojuist genoemde varianten van beïnvloeding bewust of onbewust verdeelt over de jongelui. Afhankelijk van sekse, afkomst, fysiek voorkomen en gedrag krijgt ieder aangepaste boodschappen, stimuli, sancties, enzovoort. *Stratificatie* is een bijzondere vorm van die selectie: het gaat als het ware om het boetsen, ordenen en certificeren van de jonge generatie tot iets wat als geheel redelijk past bij wat er aan functies en macht te verdelen valt naarmate de oude generatie de posities geleidelijk overdraagt. Ieder wordt naar een vrijvallende plek gelooft en meent dat hij of zij deze plek min of meer zelf heeft gekozen.

Stratificatie en selectie samen resulteren erin – ondersteund door

erfrecht en andere sociale privileges rond geld en macht – dat de nakomelingen meestal op een vergelijkbare plek belanden als de voorouders, met behoud van de aan geslacht verbonden privileges of verplichtingen.

Samenvattend: onderwijs en opvoeding staan garant voor de reproductie van de samenleving van generatie op generatie inclusief de voor die samenleving kenmerkende sociale ongelijkheid. En dat zonder veel protest van betrokkenen. Sterker nog: als het goed is, functioneert het geheel als een zo 'natuurlijk' proces dat ieder vrede vindt met wat hem of haar overkomt en zich met het eigen lot identificeert. Zo niet, dan is het effect toch wel dat hij of zij daarvoor de oorzaak zoekt in de eigen *biologische constitutie*: het kennelijke gebrek aan ijver en talent. Het maatschappelijke lot, statistisch al aardig bekend bij geboorte, is tegen die tijd 'zelf verdiend'. De ongelijkheid in de samenleving is tegen die tijd ook grotendeels gerechtvaardigd.

Hoe verklaar je nu in dit model maatschappelijke verandering? Er zijn twee belangrijke factoren in het geding. De eerste is de werkelijkheid die ook een opvoedende werking heeft. Dat gaat om moeder natuur (ziekte), gebouwen en apparaten, en natuurlijk cultuur. Dit complexe geheel, die totale *opportunity structure*, verschilt niet alleen historisch en geografisch, maar ook naar sociale afkomst en bezorgt jongelui zeer onderscheiden, zo niet tegengestelde succes- en faalervaringen. Resultaat: afhankelijk van je plek en de randvoorwaarden daar beleef je het nut van wat je leert verschillend en ben je dus ook geneigd om dingen anders te doen dan hoe ze je zijn geleerd.

De tweede factor waarmee je verandering kunt verklaren is de inconsistentie van datgene wat de oudere generatie aanbiedt: het onlogische, het niet-onderbouwde, het niet (meer) zo functionele. De socialisatie is door deze interne tegenspraken natuurlijk niet erg effectief en mislukt in wezen op onderdelen. De daaruit resulterende 'onaangepastheid' kan een motor zijn voor verandering. In multiculturele samenlevingen krijgen de jongelui hun informatie en ervaringen uit allerlei hoeken en richtingen, sommige refererend aan omstandigheden elders en aan heel andere maatschappelijke randvoorwaarden. Je mag aannemen dat degenen die het meest met inconsistenties worden geconfronteerd, ook de grootste moeite hebben om wrijvingsloos door dat hele socialisatieproces heen te schuiven.

van voorlichtingscampagnes aan ouders. Natuurlijk moet je daarbij bedenken dat niet alle organisaties die het voortouw zouden kunnen nemen makkelijk passen bij grondwaarden van de Nederlandse samenleving, maar definieer dan als overheid onder welke condities eigen schoolbesturen tot stand kunnen komen. Twijfel over het democratisch gehalte van bepaalde minderhedenorganisaties is niet de reden waarom de Nederlandse overheid zulke emancipatiebewegingen niet aanmoedigt. Ook hier ontbreekt het politieke debat dat de fundering zou kunnen leggen voor bewust onderwijsbeleid. Neem bijvoorbeeld de decentralisatie van het onderwijsachterstandenbeleid, met migranten toenemend als centrale doelgroep, wat resulteert in autonoom gemeentebeleid maar geen link heeft met lokaal

stemrecht voor de betrokken ouders. Het is op gemeentenniveau geen politiek thema en dat is onbegrijpelijk. Het zal ook wel niet zo blijven.

TOEZICHT Sommige mensen zullen geneigd zijn de kansenongelijkheid in het onderwijs te bagatelliseren. Ze zien Turkse meiden op lerarenopleidingen en arbeiderskinderen op universiteiten – dat zijn toch geen negentiende-eeuwse toestanden?! In werkelijkheid kun je op grond van sociaal milieu, etniciteit en sekse verregaande voorspellingen doen over waar mensen belanden. Die kansenongelijkheid zit ingebakken in ons bestel, ik vat het nog een keer samen: eenmaal in de gangbare onderwijsideologieën en eenmaal in de onderwijsstructuren. Daar komt nog bij

De onbekende toekomst

Debat: Onderwijs dupeert allochtonen

Het Nederlandse onderwijs versterkt de sociale ongelijkheid. Met name allochtone kinderen zijn hiervan het slachtoffer. Deze stevige beschuldiging komt van Paul Jungbluth, onderwijs-socioloog van de Universiteit Nijmegen. Hij komt met deze beschuldiging in het zomer-nummer van *de Helling*, het tijdschrift van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks. Het onderwijs moet flink op de schop, aldus Jungbluth. Niet het gebrek aan geld maar de kansongelijkheid is het probleem van het onderwijs. Jungbluth gaat op **woensdag 27 juni** hierover in de debat met o.a. Mohamed Rabbae (Tweede Kamerlid), Ahmed Aboutaleb (dir. Forum; o.v.) en Ady Hoitink (Vereniging Schoolleiders). Het debat vindt plaats in cultureel-centrum Lux, Mariënborg 38-39 in Nijmegen. Het begint die woensdag-avond om 20.00 uur. Informatie: 030-2399900 (ook voor aanvraag van *de Helling*)

Met regelmaat wordt de these gelanceerd dat nieuwe generaties fundamenteel anders zouden moeten worden onderwezen dan eerdere. Daarbij wordt dan gerefereerd aan technologie of aan cultuur – postmoderne verhoudingen zouden ander onderwijs vragen.

Van die these blijft na kritische analyse weinig over. De textielabriek waar mijn vader werkte, kocht extra weefstoelen voor de lokale LTS zodat ze haar nieuwe werknemers ingeoefend afgeleverd kreeg. Mijn kinderen oefenden op school de functietoetsen van *Wordperfect* onder DOS toen ze thuis al speelden met de derde *Windows*-versie, een programma dat ze tijdens hun verdere studie nooit meer zouden gebruiken. Anders gezegd: technische vernieuwingen lopen nu zo snel, dat de meeste praktische vaardigheden beter niet in het onderwijs kunnen worden onderwezen maar in *'training on the job'*. Daar komt de kreet 'leren leren' vandaan. Deze suggereert dat onderwijs andere vaardigheden en een andere persoonlijkheid moet stimuleren bij leerlingen die zich voorbereiden op levenslange bijscholing. Feit is echter dat die voortdurende bijscholing de oudere generaties, en vooral de beter opgeleiden, helemaal niet slecht lijkt af te gaan, hoewel die daar dus niet op zouden zijn voorbereid. Degelijk onderwijs bevat blijkbaar van oudsher al het 'leren leren'.

Moet het onderwijs dan misschien iets met de postmodernistische levenshouding? De moderne arbeidsverhoudingen kennen weinig vastigheid en beperkte solidariteit. Maar hoe kan het onderwijs hier op voorbereiden? Door te leren dat je vooral je eigen belang in de gaten moet houden? Of oude idealen in herinnering roepen om de ontwikkelingen terug te draaien? Ander voorbeeld: dat vele huwelijken stranden en dat veel kinderen niet meer door beide ouders worden opgevoed, is duidelijk. Maar hoe kun je de opvoeding van nieuwe generaties op dat gegeven afstemmen? Moet het onderwijs en de opvoeding de cynisch-egocentrische mens kweken die zulke teleurstellingen tijdig voorziet? Altijd verdacht op het wegvallen van zekerheden, altijd bereid ook eigen toezeggingen in te trekken, nooit meer bereid verregaande toezeggingen te doen?

Misschien kan het onderwijs zich toch maar beter concentreren op waar het goed in is dan op het bevorderen van dit soort *patchwork*-moraal. Onderwijs vergroot communicatievaardigheden (taal) en bevordert cognitieve

complexiteit (intelligentie). Dat gebeurt in de regel met onderwijsinhouden die ver weg staan van wat in de samenleving speelt. Het heet niet voor niets de pedagogische provincie, waar leerlingen als het ware even in bescherming worden genomen tegen de onduidelijkheid, complexiteit en hardheid van de echte samenleving. Het is – en dat stuit menig docent misschien tegen de borst – nog maar de vraag of dat wat leerlingen in het onderwijs leren van veel belang is voor later. Veeleer wordt in allerlei opzichten – bij de gymnasiasten meer dan bij de anderen – de geest gescherpt voor het verwerken van nieuwe informatie en het wegwijzen worden in complexe zaken aan de hand van regels, uitzonderingen en wetmatigheden.

In één opzicht is het overduidelijk dat onderwijs niet anticipeert op veranderingen in de arbeidsmarkt. Dat is de overgrote proportie leerlingen die in Nederland wordt afgeleverd op de laagste opleidingsniveaus. De gevolgen van slecht basisonderwijs zijn eigenlijk alsmaar dramatischer. Met het afschaffen van het lager beroepsonderwijs (althans in naam) heeft de overheid het gevaar gecreëerd dat het middelbaar beroepsonderwijs (of bepaalde sectoren daarbinnen) in niveau zal dalen of zal gaan variëren. In de strijd tegen voortijdig schoolverlaten wordt genegeerd dat het voor de onderste categorieën leerlingen nauwelijks loont om op dat niveau nog diploma's te halen. De huidige (informele) arbeidsmarkt biedt voor *drop-outs* tijdelijk onderdak en we weten net zo min als de betrokkenen zelf hoe dat uitpakt op latere leeftijd. Intussen is de vraag naar laaggeschoolden zeer afgenomen. Daar waar de beroepsvaardigheden simpel van aard zijn maar communicatieve vaardigheden juist wel op prijs worden gesteld, daar lijkt de arbeidsmarkt afdoende gevuld te kunnen worden met scholieren uit het middelbaar en hoger onderwijs die als regel behalve scholier ook nog 'ongeschoold arbeider' zijn (zolang het jeugdloon duurt) en daarmee de ongeschoolde volwassenen van die markt verdringen. Hun voortgezet onderwijs anticipeert in toenemende mate op het verrichten van betaalde arbeid buiten schooluren.

Bespiegelingen over de toekomst bieden nauwelijks houvast voor aanpassing van het onderwijsbeleid. Op zijn best kun je eruit leren dat je maar beter hoog kunt uitstromen met een behoorlijke ruilwaarde op de arbeidsmarkt dan onder het motto van een prettige schooltijd het risico-circuit in te moeten van de duurzaam on- of laaggeschoolde.

dat juist voor de kansarme groep de context van een multi-culturele samenleving extra slecht uitpakt: zij-ervaren de grootste inconsistentie in hetgeen hen wordt aangeboden in onderwijs, opvoeding en leefomstandigheden.

Hoe kan dat anders? De eerste en meest dwingende eis is een maximale meritocratisering van het onderwijsbestel: alle mogelijke talent moet ontplooid worden ter wille van de betrokkenen zelf en hun omgeving en dat moet gebeuren ongeacht enigerlei sociaal kenmerk van de betrokkenen: sekse, geboortemilieu, herkomst, voorkomen. De overheid heeft als taak scherp – beslist niet minimaal – toezicht te houden op de didactische en inhoudelijke kwaliteit van het onderwijs en de daarin steeds weer dreigende soci-

aal-etnische ongelijkheid. Dat steeds nieuwe varianten van standenonderwijs de kop op steken, moet voorkomen worden. Op den duur zal dat alleen lukken door het onderwijs werkelijk te professionaliseren. Dat betekent niet dat elke professional werkt volgens eigen opvattingen en principes, maar dat de leerling voor het krijgen van de meest optimale behandeling juist niet afhankelijk is van de toevallige opvattingen van diegene die voor de klas staat. Waarschijnlijk lukt dat uiteindelijk het best door een onderwijsaanbod en een didactische differentiatie te garanderen die leerkracht-onafhankelijk werken, voortdurend diagnosticerend en voortdurend aanbiedend op 'het meest nabije, volgende ontwikkelingsniveau': waar is deze leer-

ling nu aan toe? Onzinnig toetsen en testen is uit den boze, maar voortdurende controle op waarschijnlijke denkfouten en misverstanden mag niet ontbreken. Natuurlijk hoeft de overheid niet zelf zo'n leerkracht-onafhankelijk onderwijsaanbod te ontwikkelen, maar ze moet er wel de voorwaarden voor scheppen. Ze garandeert daarmee het recht van elk individu op een optimaal stimulusrijke leeromgeving. Kinderen hebben dat grondrecht ongeacht de subcultuur van hun ouders, hun sekse én, let op dit is nieuw, ongeacht een aanmerkelijk breed palet van leervoorwaarden die kinderen meebrengen (of juist niet meebrengen) op grond van biologisch-constitutionele eigenschappen dan wel veroorzaakt door omgevingsinvloeden. Met andere woorden: dat de ene leerling anders of moeilijker leert dan de ander mag pas in een heel laat stadium resulteren in het variëren van eindtermen. Dat wat geprivilegieerde ouders in redelijkheid aan extra garanties kunnen bieden (lees: wat ze desnoods privé weten in te kopen) voor hun eigen kroost, mocht dat in ontwikkelingsnood verkeren, dat hoort de overheid in principe aan alle andere jongelui te garanderen. Net als ze dat nastreeft in de gezondheidszorg en bij de veiligheid. Waarom vinden we dat inkomensverschillen niet mogen resulteren in selectieve apotheken, maar wel in selectieve scholen?

KROOST Worden alle scholen dan gelijk? Wat betreft meritocratische basisgaranties wel: overal telt alleen talent. Niet wat betreft subculturele oriëntaties. Waardeopvattingen en leefstijlen zijn in onze multiculturele samenleving (ook binnen de blanke bevolking) te divers om ook daar landelijk op te koersen. Scholen zullen zich juist in dat opzicht van elkaar mogen onderscheiden. Het is het recht van ouders om een school te kiezen die maximaal aansluit bij wat zij aan cultureel-etnische identiteit in hun kind gestalte willen zien krijgen, uiteraard binnen democratisch-humanistisch te stellen grenzen. Eigen taal en cultuur zijn gegarandeerde grondrechten en mogen op school worden gecultiveerd naast het Nederlands. Er geldt dus onderwijsvrijheid binnen de grenzen van wat ouders willen en wat financieel haalbaar is. Natuurlijk vereist dat, dat de overheid aan schoolbesturen oplegt hun samenstelling af te stemmen op het publiek dat ze bedienen, en niet andermans onderwijs in eigen scholen (of omgekeerd) te verzorgen.

De volgende stap in de overheidsrol is, toezien op een verplichtende democratisch-humanistische grondtoon achter al die culturele diversiteit. Zij zal haar inmenging op dat punt moeten beperken tot het aanreiken van een minimale, maar wel funderende humanistische waardeset, verplichtend voor allen, ook al geloven we misschien niet in effectieve waardeoverdracht door het onderwijs. Het expliciteren van die minimale set van waarden en normen is niet alleen nodig vanwege de instroom van immigranten. Ook zonder hen is de blanke samenleving inmiddels uitgegroeid tot een multi-culturele *saladplate*. Er is geen duidelijk dominante hoofdstroming te ontdekken die in onderwijsverband de rest terzijde zou kunnen of willen drukken.

Kan dat, is zo'n onderwijsbeleid denkbaar? Anders dan welen in onderwijsland nu denken is er geen fundamentele tegenstelling tussen maximale cognitieve ontwikkeling en emotionele, creatieve en maatschappelijke vorming. Feitelijk loopt de verdeling van al dat schaarse goed nu grotendeels gelijk op en wordt het zwakste zelfvertrouwen, het

minste welbevinden en de meest schrale maatschappelijke vorming aangetroffen bij de minst onderwezenen.

Hun maatschappelijke kansen dreigen nu, onder het motto van beperkt talent, door kwalitatief minderwaardig onderwijs steeds verder te versralen in vergelijking met die van een zichzelf voor risico's indekkende maatschappelijke elite. Toch zou die elite naar mijn stellige indruk in meerderheid met genoeg willen meefinancieren aan een collectieve verzorgingsstaat die iedereen in zorg, welzijn en veiligheid, en ook in onderwijs maximale kansen biedt. En dat niet alleen uit solidariteit: het succes van eigen kroost wordt ernstig bedreigd zolang een aanzienlijke categorie gedepriveerden in hun omgeving risico's meebrengt rondom welvaart, welzijn, veiligheid en wat al niet. Helaas wordt die modale bereidheid tot collectieve financiering nu, onder het motto van politieke 'modernisering', noch ter linker- noch ter rechterzijde van de politiek verstepgd en uitgebouwd.

✱

9.00 uur. De eerste les voor groep 8 is aardrijkskunde.

10.00 uur.
Juf Loes geeft
tekenen
in groep 7.

Scholen en leerkrachten gaan in de fout omdat ze hun onderwijs aanpassen aan het kind. Dat pakt slecht uit voor kansarme leerlingen. Dat beweert Jungbluth in het voorafgaande essay. Onzin, zegt Ady Hoytink. Kinderen zijn verschillend, daar moet het onderwijs juist op inspelen. Scholen moeten leren differentiëren.

Verskil moet er zijn

door
Ady Hoytink

Met veel retorisch geweld zet Paul Jungbluth in dit blad de bijl aan de wortel van de onderwijsvernieuwingen. Zijn doel is het beëindigen van de schrijnende kansenongelijkheid in het onderwijs. Zijn doel is het mijne, maar zijn middelen overtuigen me geenszins.

Als ik door de retoriek heen probeer te lezen, wil Jungbluth minder differentiatie in het onderwijs en meer uniforme, door de landelijke overheid gestelde normen. De in zijn ogen veel te grote autonomie van scholen moet vervangen worden door 'professionalisering', waaronder hij paradoxaal genoeg een 'leerkrachtonafhankelijk onderwijsaanbod' verstaat. Jungbluth is een gerenommeerd (onderwijs)socioloog die sinds jaar en dag meewerkt aan het *Prima-cohort*-onderzoek. Dit grootschalig lange-termijnonderzoek bestudeert maatschappelijke segregatie vooral op groepsniveau en moet daarvoor die groepen uiteraard eerst construeren. Het gevolg is dat hij genuanceerd probeert te praten over culturele verscheidenheid, maar toch in de val van sjablonering stapt. Hij heeft ook meer oog voor de rol van de overheid en de instituties, de aanbodkant, dan voor de onderwijsvraag van leerling en ouder. Ik ga hier vooral in op die vraagkant.

Het onderwijsbeleid is op de goede weg. Pikant genoeg gebeurt dit onder een liberale minister. Misschien dat links daarom maar niet wil inzien dat zij haar zin krijgt.

Kinderen komen ongelijk het onderwijs binnen. Scholen kampen derhalve met de noodzaak om zich voortdurend aan te passen aan nieuwe kinderen met nieuwe kwaliteiten, aandachtspunten en problemen. Goed onderwijs kan niet zonder die aanpassing. Het móet, zoals het jargon zegt, wel 'adaptief' zijn. Als een leerkracht niet aansluit bij de belevingswereld en capaciteiten van de leerling gaan de nieuwe kennis en vaardigheden gewoon het ene oor in en het andere oor uit: te moeilijk of juist niet uitdagend. Als ik een hoogopgeleide ouder in de supermarkt tegen haar driejarige dochtertje hoor zeggen: "kun je me vertellen waarom je het moeilijk vindt een keuze te maken?", dan

weet ik heel zeker dat een volwassene ook veel kansen kapot kan maken door verkeerde verwachtingen te hebben van een kind.

Volgens Jungbluth is aanpassing levensgevaarlijk. Zij leidt tot 'didactische differentiatie': leerkrachten gaan zich anders gedragen en hebben lagere verwachtingen. Volgens de auteur leidt didactische differentiatie onherroepelijk tot de nog veel ergere 'doeldifferentiatie': "iets praktisch leren is voor jou gezien je afkomst toch veel beter". Dat moet te allen tijde voorkomen worden, meent Jungbluth. Echter, in de praktijk is deze differentiatie onvermijdelijk en ook zeer wenselijk. Leraren en ook ouders discrimineren hun kinderen in de zin van: onderscheid maken. Juist door het eigene van het kind als uitgangspunt te nemen, krijgen de kinderen gelijke kansen. Ze leren het beste als de aangeboden leerstof aansluit bij de zogenoemde 'zone van de naaste ontwikkeling'. Er mag geen levensgroot gat gapen tussen hun ervaringen, leefsfeer en normen op school (schoolcultuur) en thuis. Juist onderwijs dat geen brug slaat doordat het níet differentieert, leidt tot kansarmoede voor kinderen uit achterstandsgroeperingen.

Ik ben het met Jungbluth eens dat didactische differentiatie een valkuil kan zijn wanneer het niet goed gebeurt. Ik denk alleen dat zijn recept – een uniform aanbod – niet effectief is. Scholen moeten juist beter leren differentiëren. Professionalisering en autonomie zijn daarbij inderdaad de kernwoorden, maar anders dan Jungbluth's interpretatie ervan.

PIEPKLEIN Je kunt de autonomie van scholen op twee manieren benaderen: de eerste is die van de bedrijfsvoering, de tweede het kiezen van onderwijsdoelen en de manier waarop die doelen te bereiken. Scholen in Nederland waren altijd zeer autonoom in de doelformulering en – in het bijzonder onderwijs – ten aanzien van het aannamebeleid. Op het punt van bedrijfsvoering zijn met name basisscholen geenszins vrij, maar afhankelijk van centrale en gemeentelijke overheid. Het gevolg is dat scholen niet in staat zijn om hun bedrijfsvoering snel aan te passen aan veranderende omstandigheden. Zonder zeggenschap over het geld kun je immers niet kiezen voor een schoolplein, extra lokalen, extra computers of extra klassenassistenten.

Ik pleit voor veel grotere autonomie in de bedrijfsvoering. In geen enkele andere sector, zelfs niet in de gezond-

Ady Hoytink is
beleidsmedewerker
bij de Algemene
Vereniging
Schoolleiders en
sociaal
wetenschapper.

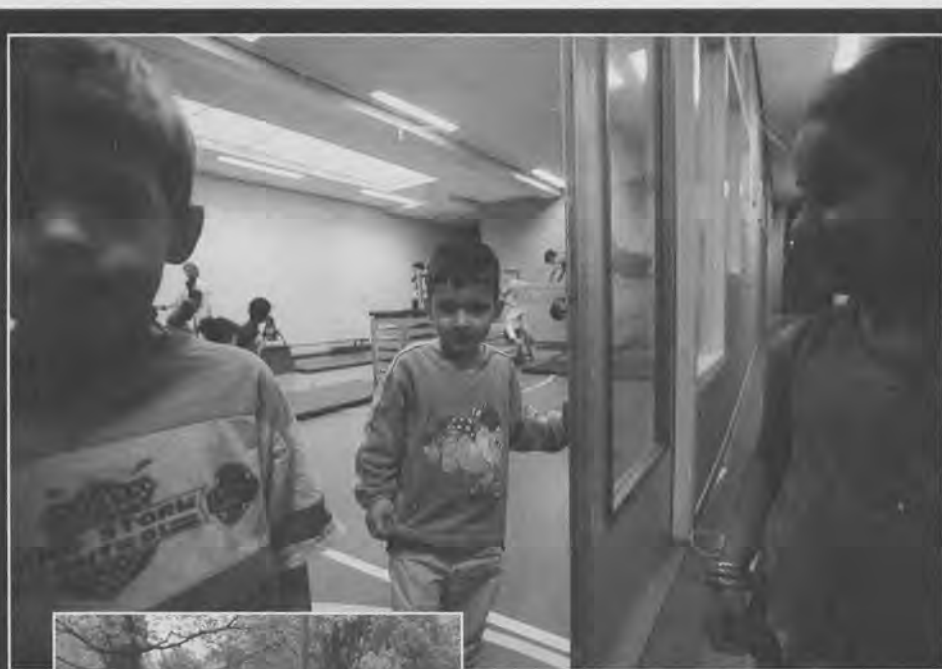
heidszorg, bemoeit de centrale overheid zich zo sterk met de 'productieprocessen' als in het onderwijs. Ook de macht van lokale overheden mag beperkt worden. Met name kleine gemeenten hebben nauwelijks beleidskracht, geen ambtenaar die verstand heeft van onderwijs. Geef de school het geld om zelf keuzes te maken. Scholen kunnen deze verantwoordelijkheid aan mits hun instellingsbestuur voldoende omvang heeft. Niks geen piepkleine vrijwilligersbestuurtjes, onderwijs is daarvoor te belangrijk. Hoe je deze bestuurlijke professionalisering en schaalvergroting voor elkaar krijgt – want daar ontbreekt het echt aan – daarover zou het politieke debat moet gaan.

Ten aanzien van de autonomie van scholen in het kiezen van leerdoelen en didactiek pleit ik voor enige beperking van de vrijheid van onderwijs. Dat betekent niet dat de overheid (tot in details) het onderwijsleerplan bepaalt – je moet er niet aan denken. Maar het is wel bijzonder belangrijk dat er landelijk kwaliteitsnormen gesteld worden aan wat scholen met hun leerlingen bereiken. Het leerplan en de leermiddelen zijn vervolgens een zaak van scholen. De overheid zou nog wel een rol kunnen spelen om ouders in een betere in positie te brengen hierover mee te praten. Geef ouders maar wat meer wettelijk verankerde zeggenschap op schoolniveau in plaats van het aan het toeval over te laten. Om te voorkómen dat de scholen cultureel nog homogener worden (alleen maar ambtenarenkinderen, alleen maar Turkse Nederlanders) verliest de bijzondere school het recht om een eigen toelatingsbeleid te voeren. Verder accepteren we culturele pluriformiteit tussen scholen, want ouders kiezen hier dan zelf voor. Dat betekent ook dat gekozen mag worden voor emancipatie in eigen kring, of dit nu een islamitische school of een klasje voor hoogbejaafden betreft.

PIKANT Kwaliteitsverschillen zijn echter onacceptabel en daarom moet er voor de leerdoelen wel degelijk een systeem van democratische politieke legitimatie komen. Daarmee is al een begin gemaakt door het vaststellen van de wettelijke kerndoelen. De volgende slag is hiervan bruikbare leerdoelen te maken, zowel voor het einde van de basisschool als ook tussendoelen. Het inspectietoezicht is de afgelopen jaren verscherpt en veel meer gericht op hoe scholen het werkelijk doen. Het onderwijsbeleid is dus op de goede weg. Pikant genoeg gebeurt dit onder een liberale minister. Misschien dat links daarom maar niet wil zien dat zij haar zin krijgt.

De Inspectie werkt met standaarden over het pedagogisch en didactisch handelen van de school, de methodenkeuze, het vermogen van leerkrachten om te differentiëren (jazeker!) en de schoolorganisatie. Het sterke is dat deze standaarden zijn gebaseerd op onder wetenschappers én leraren zeer algemeen aanvaarde normen over wat goed en effectief onderwijs is. Kerndoelen, tussendoelen en kwaliteitsstandaarden; een sterke rol van de Inspectie en sluiting van scholen die ondanks hulp 'door het mandje zakken': daar moet het heen.

Voorts moet de professionaliteit van leerkrachten en van de school als organisatie langs drie wegen worden vergroot. Ten eerste door henzelf de kwaliteits- en scholingseisen die aan hun beroep gesteld worden te laten ontwik-

10.30 uur. Groep 1 en 2 krijgen gym.

11.00 uur. Na gym gaan ze terug naar de dependance aan de overkant van het plein.

kelen – zoals ook gebruikelijk bij advocaten of huisartsen. Een wettelijke basis hiervoor komt er met de Wet op de Beroepen in het Onderwijs. Ten tweede door professionalisering van de mensen in de school te stimuleren. Jungbluth's 'leerkrachtonafhankelijk onderwijsaanbod' is een farce. Hij wil de invloed van de leerkracht elimineren terwijl deze juist beter moet gaan mediëren. Standaarden, diagnose-instrumenten, bijscholing, stelselmatige professionele reflectie, controle en inspectie-adviezen zullen er voor zorgen dat de leerkracht veel effectiever leert 'didactisch differentiëren' dan nu het geval is. Huisartsen zijn om die reden met protocollen gaan werken, maar men ging toch niet pleiten voor 'huisartsonafhankelijke zorg'?

De derde weg om leerkrachten en scholen te professionaliseren is het inschakelen van andere deskundigen en ondersteuners. Het zou er op en om scholen van moeten wemelen: van onderwijsassistent tot orthopedagoog. En van onderzoekers à la Jungbluth. Wetenschappers, kom de scholen in en steek je handen uit de mouwen. Hak niet aan de wortels van het onderwijsbestel door uniformering, maar bouw mee aan de goede ontwikkelingen van 'omgaan met verschillen' in de multiculturele samenleving. Dat kan precies het verschil uitmaken. ✖

Verlegenheid

Nederlanders gaan ongemakkelijk om met sociale ongelijkheid.

Dit leidt tot beleid dat averechts werkt.

door
Ria Bronneman-
Helmers

De voortdurende kansenongelijkheid in het Nederlandse onderwijs wordt, volgens Paul Jungbluth, veroorzaakt door een ongelukkige combinatie van onderwijsopvattingen en onderwijsstructuur. Ik wil stilstaan bij de Nederlandse verlegenheid in het omgaan met sociale ongelijkheid. Dit culturele ongemak verklaart waarom beleid op een groot aantal punten contraproductief werkt.

Volgens de cultuursocioloog Hofstede is onze Nederlandse cultuur uitgesproken feminien. Gelijkheid en zorgzaamheid zijn belangrijke waarden in onze samenleving; in de opvoeding en ook binnen het onderwijs. In de Verenigde Staten, waar we ons in economisch opzicht graag aan spiegelen, domineren masculiene waarden; daar scoren concurrentie en prestatie hoog in de waardenhiërarchie. Docenten in het Nederlandse basisonderwijs hebben een beroepsbeeld waarin zorgzaamheid voorop staat. Kinderen moeten het in de eerste plaats naar hun zin hebben op school. Die waardenoriëntatie staat haaks op het overheidsbeleid dat in toenemende mate opbrengst- en resultaatgericht is (leerling-volgsystemen, leerstandaarden, afrekenen op resultaat). Ook in het voortgezet onderwijs wordt de onderwijspraktijk in toenemende mate zorggericht; er is een groeiende aandacht voor leerlingbegeleiding. Die ontwikkeling hangt samen met het gegeven dat een stijgend percentage zorgleerlingen aan steeds hogere eisen moet voldoen.

Ondanks het toenemende belang dat wordt gehecht aan vaardigheden, scoren cognitieve en intellectuele talenten het hoogst. Gelijkheid tussen sociale groepen wordt in de regel afgemeten aan hun deelname aan het havo/vwo. On-evenredige deelname staat dan voor ongelijkheid. Beroepsonderwijs wordt lager gewaardeerd dan algemeen vormend onderwijs.

AVERECHTS In het Nederlandse onderwijs is de afgelopen decennia op diverse manieren geprobeerd om kansenongelijkheid in het onderwijs te verminderen. Het beleid was gericht op het realiseren van een uniform aanbod (een gelijk curriculum voor alle leerlingen in het basisonderwijs en in de basisvorming), het over de hele linie invoeren van moderne leerlinggerichte onderwijsmethodes (adaptief onderwijs, studiehuis) en het zoveel mogelijk bijeenbrengen van verschillende leerlinggroepen in dezelfde school ('weer samen naar school' in het primair onderwijs en scholengemeenschapsvorming in het voortgezet onderwijs).

De verbreding en uniformering van de curricula voor het basisonderwijs en de basisvorming hebben tot overladenheid in beide onderwijsprogramma's geleid. Doelstellin-

gen die voor een succesvolle loopbaan in het vervolgonderwijs essentieel zijn, komen daardoor in het gedrang. In de basisvorming is het programma voor zwakke leerlingen onhaalbaar en voor slimme leerlingen te oppervlakkig. Op het punt van de onderwijsinhoud lijkt er gelukkig een omslag op handen. Het pakket aan kerndoelen zal worden ingeperkt en voor de belangrijkste doelen zullen leerstandaarden worden ontwikkeld.

Scholen zijn de afgelopen decennia bij voortduring aangemoedigd gebruik te maken van moderne leerlinggerichte methodes. Jungbluth stelt terecht dat leerlinggericht onderwijs kan leiden tot het in neerwaartse richting bijstellen van doelen. Leerlinggericht onderwijs speelt in de praktijk meer in op verwachte beperkingen bij de leerling, dan op zijn of haar mogelijkheden. In scholen met veel achterstandsleerlingen verdient een gestructureerde, leerstofgerichte aanpak de voorkeur. Moderne methodes stellen bovendien hoge eisen aan taalvaardigheid. Dat levert met name voor allochtone leerlingen extra problemen op. In het voortgezet onderwijs vindt een omslag plaats van onderwijzen naar zelfstandig leren. De nieuwe didactische werkwijze doet een sterk beroep op zelfstandigheid, eigen initiatief en assertiviteit: op kenmerken die leerlingen uit kansarme milieus van huis uit vaak onvoldoende meekrijgen.

De praktijk heeft inmiddels geleerd dat een gelijk aanbod voor ongelijken de verschillen eerder vergroot dan verkleint.

De vorming van brede scholengemeenschappen in het voortgezet onderwijs heeft de segregatie onbedoeld versterkt. Middelbaar en hoog opgeleide ouders van potentiële havo/vwo-leerlingen sturen hun kinderen bij voorkeur naar smalle havo/vwo-scholengemeenschappen of naar categorale gymnasia. Havo/vwo-afdelingen van brede scholengemeenschappen in de grote steden lopen leeg. Vbo-leerlingen worden uit marktoverwegingen bij voorkeur in aparte vestigingen ondergebracht.

Kortom, terugkijkend op tien jaar onderwijspraktijk moet worden vastgesteld dat verschillende beleidsmaatregelen in de praktijk nadelig blijken uit te werken voor leerlingen uit kansarme milieus, terwijl men die leerlingen juist uit hun achterstandspositie had willen bevrijden. In het beleid is lange tijd veel te weinig rekening gehouden

Ria Bronneman-
Helmers is
coördinator
Onderwijs bij het
Sociaal en Cultureel
Planbureau

met de grote verschillen in aanleg, belangstelling, inzet en ondersteuning vanuit het thuismilieu (cultureel, sociaal en moreel kapitaal). Indien het onderwijsaanbod qua inhoud, didactiek en schoolomgeving maar zoveel mogelijk gelijk zou zijn, zouden verschillen in resultaten geleidelijk aan wel verminderen, was kennelijk de gedachtegang. De praktijk heeft inmiddels geleerd dat een gelijk aanbod voor ongelijke de verschillen eerder vergroot dan verkleint.

VERDOEZELD De verschillen tussen scholen zijn de afgelopen jaren aanzienlijk toegenomen, niet alleen op het punt van de leerlingenpopulatie, maar ook in termen van toerusting (personeel, materieel, huisvesting, beschikbaar budget). Er zijn rijke en arme scholen, witte en zwarte scholen en goed en slecht functionerende scholen. Het *Onderwijsverslag 2000* van de Inspectie van het Onderwijs maakt volstrekt duidelijk dat scholen met overwegend allochtone leerlingen of autochtone leerlingen uit laaggeschoolde milieus sterk zijn oververtegenwoordigd in de slecht functionerende scholen. Deze scholen kampen met een cumulatieve aan problemen: problemen om leraren en schoolleiders te vinden en vast te houden, slechte huisvesting in een vaak onveilige omgeving, veel leerlingen met sociaal-emotionele problemen of gedragsproblemen, ongeïnteresseerde of juist agressieve ouders; kortom scholen die bepaald geen aantrekkelijke leer- en werkomgeving bieden. Je zou in zo'n situatie verwachten dat de overheid alles op alles zou zetten om de kwaliteit van de leer- en werkomgeving te verbeteren, bijvoorbeeld via gerichte investeringen in de huisvesting of door middel van een brede schoolontwikkeling, waarbij andere instanties de school te hulp komen. In een aantal gemeenten en wijken gebeurt dat ook. Het bekostigingsbeleid van de overheid, dat uitgaat van het principe van verdelende rechtvaardigheid, staat een gerichte en gebundelde investering echter in de weg. Een paar honderd miljoen voor het basisonderwijs betekent op schoolniveau vaak niet meer dan enkele tienduizenden gulden: te weinig om echte verbeteringen aan te brengen. Het 'brede school'-beleid, dat oorspronkelijk bedoeld was om scholen en kansarme kinderen in achterstandswijken te ondersteunen is inmiddels verbreid tot alle scholen, ook scholen met overwegend kinderen uit kansrijke tweeverdienersmilieus.

Het ongemak over ongelijkheid manifesteert zich ook in het onderzoek. Om vast te stellen of de kansongelijkheid afneemt wordt in de regel gekeken naar de ontwikkeling van het gemiddelde prestatieniveau van sociale groepen op achtereenvolgende tijdstippen. De dynamiek in de samenleving blijft daarbij veelal buiten beeld. In de periode tussen twee metingen kan de leerlingenpopulatie sterk van karakter veranderen. Binnen de allochtone leerlingenpopulatie is sprake van een voortdurende instroom van immigranten en asielzoekers; autochtone jongeren uit laaggeschoolde milieus van nu zijn niet te vergelijken met de arbeiderskinderen van vroeger. Dergelijke veranderingen beïnvloeden uiteraard de uitkomsten.

De gegevens van de Inspectie over de prestaties van scholen worden gecorrigeerd voor kenmerken van de leerlingenpopulatie. Zonder zo'n correctie zou immers een oneerlijk beeld ontstaan, omdat scholen met veel kansarme

12.00 uur. In de pauze is er voor de overblijvers een 'verantwoorde' lunch.

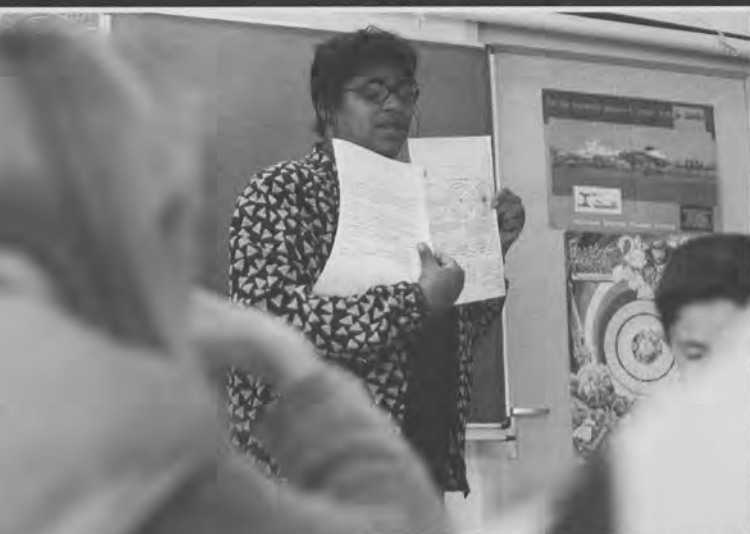
12.30 uur.
Voetballen in de pauze op het plein tegenover de school.

13.05 uur. De eerste kleuter is al in de klas. De lessen beginnen om 13.15 uur.

13.15 uur. Computerles

13.30 uur. Juf Norma geeft rekenen in groep 8.

13.45 uur. De regels zijn duidelijk.

leerlingen nu eenmaal minder makkelijk goede resultaten kunnen bereiken. Scholen die het toch al moeilijk hebben zouden door ongecorrigeerde gegevens worden ontmoedigd. De omvang van de ongelijkheidsproblematiek wordt door deze wijze van presentatie echter wel verdoezeld. Ook ouders hebben weinig aan gecorrigeerde gegevens.

MEISJES Confrontatie met de voort durende kanson- gelijkheid roept verschillende typen reacties op.

Volgens een eerste type reactie moet het roer helemaal om. De uniformiteit van de afgelopen jaren moet worden vervangen door ruimte voor verschillen en variëteit. Daar- bij is het gevaar van doorslaan – een gebruikelijke reactie in onderwijsland – niet ondenkbaar. In het basisonderwijs is een behoorlijke mate van inhoudelijke uniformiteit nodig, niet alleen met het oog op vervolgonderwijs, maar ook ten behoeve van een gedeeld besef van normen en waarden bij toekomstige generaties.

Een tweede type reactie gaat nog een stukje verder: ver- schillen moeten worden gekoesterd. Het onderwijs moet aansluiten bij de opvoedingsstijlen in de verschillende so- ciale milieus en onderwijs in de eigen (allochtone) taal moet binnen het reguliere onderwijs volop mogelijk zijn. Hier wordt voorbijgegaan aan het feit dat de meeste kans- arme groepen op dit moment, anders dan ten tijde van de verzuiling, nog niet over een invloedrijke elite beschikken die het emancipatiebelang van de eigen groep op nationaal niveau kan behartigen.

Een derde type reactie is meer bestuurlijk van aard. Scholen en instellingen moeten veel meer beleidsvrijheid krijgen om zelf te bepalen wat de beste de aanpak is voor hun leerlingen. Daar staat tegenover dat ze in het openbaar verantwoording moeten afleggen over hun resultaten. Het problematische van deze reactie is de ambivalentie in de boodschap. Aan de ene kant wordt vertrouwen gesteld in de professionaliteit van de scholen zelf, aan de andere kant wordt er door allerlei voorschriften met betrekking tot de te behalen resultaten gesuggereerd dat er eigenlijk getwijfeld wordt aan die professionaliteit. De beleidsvrijheid van de school wordt op die manier via de achterdeur weer aan banden gelegd.

Ongelijkheid in de samenleving is een gegeven, of we dat nu willen of niet. Er zullen altijd groepen blijven die in een relatieve achterstandspositie verkeren. De ervaring leert dat het vaak meerdere decennia duurt voordat onder- wijsachterstanden zijn ingelopen (meisjes, platteland). Het verminderen van ongelijkheid vraagt niet alleen om heldere en realistische doelstellingen, maar ook om ge- richte ingrepen, die haaks staan op onze cultuur van 'gelij- ke monniken, gelijke kappen'. Extra buitenschoolse voor- zieningen voor scholen in achterstandswijken moeten niet achterwege worden gelaten, omdat ze mogelijk stigmati- serend zouden zijn. Bij het verlenen van een grotere be- leidsvrijheid aan scholen zou meer rekening kunnen wor- den gehouden met verschillen in toerusting en professio- naliteit.

✘

Eén uurtje prikkelende beelden

Ze heeft een liefelijk bruin gezicht dat extra opvalt door de felrode hoofddoek die het omlijst. Haar ouders komen uit Eritrea. Met dezelfde kalme en hoffelijke toon waarmee ze zojuist over haar vader en moeder vertelde, merkt ze op, wijzend naar Ethiopië op de kaart van Afrika: "Ik haat ze". De kaart neemt het grootste deel van haar collage in. De collage is haar huiswerk voor de geschiedenisles. Ooit, lang voordat ze geboren was, zijn haar ouders Eritrea ontvlucht en de Ethiopiërs zijn daar schuldig aan. Hoewel dat het enige is wat ze weet, is het voor haar reden genoeg om een eeuwige afkeer tegen Ethiopiërs te koesteren.

Dit is een doorsnee klas van een doorsnee vmbo-school in Rotterdam. Ik zit met een stel meisjes en jongens van veertien en hun geschiedenislerares in een kring. We hebben het over hun collages, die gemaakt zijn op mijn verzoeken in opdracht van hun juf. De collages gaan over hun roots, terug tot drie generaties. Het resultaat is een reis rond de wereld, en wel eentje op turbo snelheid, we hebben één uur. De lerares is een goede vriendin die wel wat ziet in dit kleine experiment.

De twintig kinderen in deze klas komen uit elf verschillende landen. Gedreven komen ze aanzetten met romantische verhalen, verbleekte zwart-wit foto's, stambomen, nationale vlaggen, wereld- en landkaarten, om hun verleden te reconstrueren en aan elkaar ten toon te stellen. We worden meegenomen naar de duizelingwekkende drukte van Manilla, reizen terug in de tijd om het Armeense rijk te bewonderen en we worden getraakteerd op een drama over een opa die na de Tweede Wereldoorlog niet uit de werkkampen terugkeerde. De hitte van Kaapverdië en de frisse bries van Bagdad prikkelen onze huid, het Anatolische landschap verwent onze ogen. Vluchtige beelden zijn het, toch blijven ze hangen omdat ze gaan over die jongen of dat meisje dat voor je staat. De vertellers zijn levensecht en dragen iets van hun verleden in hun blik, accent en gedaante mee.

Vaak klinkt nostalgie door in hun verhalen. De Armeniër zucht bij de herinnering dat de berg Arrarat in zijn geheel in handen van Armeniërs was. Arrarat, de mooiste berg van de hele wereld, waar, zo gaan de verhalen in die streek, de Ark van Noach landde. Nu moeten de Armeniërs het doen met één kant van de berg, de andere helft ligt in Turkije. Er gaat ook een zekere nuchterheid schuil in de verhalen. Het hindoestaanse meisje weet van haar ouders dat Suriname een te gek land is om op vakantie te gaan, maar daar wonen zou eeuwige armoede betekenen; zij zit wel goed hier in Holland. Eén van de twee Nederlandse jongens in de klas

wil net als zijn vader en grootvader havenarbeider worden: "Als je handig bent hoef je in de haven echt niet minder te verdienen dan iemand die doorstudeert." De collageopdracht heeft ook tot ontdekkingen geleid. Een Antilliaanse en een Kaapverdiëanse weten nu van elkaar dat ze beiden hun stiefmoeder haten. De tweede Nederlandse jongen is erachter gekomen dat zijn opa als olieverkoper met een hondenkar de straten van Rotterdam onveilig maakte, en dat nog geen vijftig jaar geleden. Sommige kinderen hebben de kans gegrepen om hun ouders te vragen over 'de eerste ontmoeting'.

Het meest wonderbaarlijke is dat deze kinderen en hun lerares pas nu te weten zijn gekomen wie waar vandaan komt. De Armeniër werd voorheen door de

meesten als Syriër gezien, de Irakees als Iraniër, en dat er een Filippijn in hun klas zat, dat had nou niemand gedacht. Dat ze niets van elkaars achtergrond afweten, ligt volgens de geschiedenislerares deels aan het feit dat vriendschappen vaak binnen etnische lijnen worden gesloten. Dat gaat gewoon zo, het is makkelijker om met 'gelijken' om te gaan dan met 'vreemden'. Maar het onderwijs stimuleert de nieuwsgierigheid naar de ander ook niet, is haar stelling. Er zijn geen uren gereserveerd binnen het curriculum voor de diverse etnische achtergronden. De geschiedenis die ze krijgen, van de oude Grieken via de industriële revolutie naar de Tweede Wereldoorlog, is gericht op het verleden en het heden met betrekking tot Nederland. Maar het heden van vele kinderen in de grote steden is niet meer alleen met het verleden van Nederland verbonden. Je kunt natuurlijk allerlei argumenten bedenken tegen het cultiveren van verschillen in zo'n klas. Het belangrijkste bezwaar is misschien de verdeeldheid die het benadrukken van deze verscheidenheid zou kunnen veroorzaken. Maar als ik zie hoe enthousiast de juf en kinderen zijn over één uurtje roots, dan krijg ik het gevoel dat deze kinderen door het aan elkaar vertellen van hun verleden juist een stap dichterbij elkaar zijn gekomen. Eén uurtje in één willekeurige klas is te weinig om algemene conclusies te trekken. Wel geeft het te denken: wordt er eigenlijk wel voldoende nagedacht over de consequenties van de etnische diversiteit in de klaslokalen voor het onderwijscurriculum. Onze geschiedenislerares heeft haar twijfels: "Deze boeken zijn niet voor mijn kinderen geschreven, dit is geen onderwijs voor een klas uit vier windstreken."

Shervin Nekuee

Niet apart

De milieubreuk tussen school en thuis is een van de oorzaken van kansenongelijkheid. Dat pleit voor etnische scholen. Zeki Arslan is tegen. 'Het Nederlandse onderwijs moet ook van allochtonen worden.'

Zeki Arslan
onderwijsspecialist
van Forum

door
Geertje
Pouderoijen

Als er ergens sprake is van onrechtvaardigheid, dan is het wel in het onderwijs", zegt Zeki Arslan, onderwijswoordvoerder van Forum, landelijk expertisecentrum voor multiculturele ontwikkeling. Dat de kansen voor allochtonen heel wat minder groot zijn dan voor autochtonen valt niet te loochenen, meent Arslan. "Dat kun je zien aan de Citoscore, aan de doorstroom naar speciaal onderwijs en aan de uitval in het middelbaar onderwijs. Van de allochtonen haalt 30 procent de eindstreep niet, van de autochtonen is dat maar 6 á 7 procent." Paul Jungbluth wijst in zijn artikel in deze Helling de zogenaamde milieubreuk aan als een van de oorzaken hiervoor. De opvoeding van een deel van de leerlingen sluit niet aan bij dat wat op school van hen verwacht wordt. De prestaties van leerlingen blijven daardoor onder de maat. "Allochtonen kinderen groeien op in een vrij gedisciplineerde gezinsstructuur. Deze kinderen komen vervolgens in het onderwijs terecht, dat gekenmerkt wordt door een onderhandelingsstructuur. De kloof tussen opvoedingsklimaat en schoolklimaat beïnvloedt de onderwijsprestaties van kinderen negatief."

De meest voor de hand liggende oplossing lijkt dan dat elke (etnische) groep haar eigen school opricht. Die school kan dan immers precies aansluiten bij het opvoedingsklimaat van de betreffende etnische groep. Toch wijst Arslan deze oplossing van de hand. "Voor het oprichten van goed functionerende scholen is kader nodig. Die ontbreekt bij minderheden. En er zijn enorme verschillen binnen de etnische gemeenschappen." Bovenal mag onderwijs niet geïsoleerd staan van de rest van de samenleving. Arslan: "De school is niet alleen een plaats waar kennis overgedragen wordt. Kinderen moeten op school ook kennis maken met de verschillende normen- en waardenstelsels die in onze

samenleving vertegenwoordigd zijn. Als echter elke etnische groep haar eigen school opricht is dit niet mogelijk."

Volgens Arslan kunnen verschillende culturen plaats krijgen op één school. "Het is mogelijk een klimaat te creëren waarin kinderen van verschillende afkomst, zowel allochtonen als autochtonen, zich thuis voelen. Dat omvat ook een evenwichtige mix van gedisciplineerd milieu en onderhandelingsmilieu. Zulke scholen bestaan al. Uit de laatste rapportage van de Onderwijsinspectie blijkt bovendien dat deze scholen het in vergelijking met zwarte scholen, helemaal niet zo slecht doen. Allochtone leerlingen op gemengde scholen presteren gemiddeld beter dan allochtone leerlingen op zwarte scholen. Gemengde scholen kunnen de kansenongelijkheid dus verkleinen." Arslan gelooft dat de afstand tussen allochtone en autochtone ouders in werkelijkheid veel minder groot is dan ze vaak wordt voorgesteld. "Ik geloof niet dat Nederlandse ouders over alles met hun kinderen onderhandelen. Bovendien zijn er ook Nederlandse ouders die een autoritair klimaat prefereren boven een onderhandelingsklimaat. In de grensstreken sturen Nederlandse ouders hun kinderen naar Belgische scholen, juist omdat deze scholen meer gedisciplineerd zijn."

ELITE Arslan pleit ervoor de participatie van minderheden in het onderwijs te bevorderen. "Allochtonen hebben een kennisachterstand die gecorrigeerd kan worden wanneer ze meer invloed krijgen op het onderwijsbeleid en op de scholen. Zij kunnen dan met eigen ideeën over opvoeding en klimaat komen. Het Nederlandse onderwijs is nu nog altijd van en voor de witte middenklasse en hogere klasse."

"Het onderwijs kan veel meer dan we denken", beweert

Geertje Pouderoijen
is student filosofie

Arslan. "De school moet zich natuurlijk richten op haar centrale taak: het overdragen van kennis. Maar daarnaast kan de school ook een plaats zijn waar verschillende culturen elkaar ontmoeten. De confrontatie tussen de verschillende culturen, die noodzakelijkerwijs zal plaatsvinden, kan juist op scholen in goede banen geleid worden." De scholen opzadelen met dit soort cultuurmaatschappelijke doelen moet niet ten koste gaan van kennisoverdracht. "Juist voor kinderen die toch al beginnen met een achterstand is goede kennisoverdracht cruciaal. Dit betekent dat er naast leerkrachten andere mensen moeten worden aangesteld om die extra functies te vervullen; mensen die speciaal voor die functies zijn toegerust. De leerkrachten kunnen zich zo volledig blijven richten op de kennisoverdracht en worden niet lastig gevallen met andere taken."

Dit is ook wat de meeste allochtone ouders willen. Arslan: "De groep allochtone ouders die roept om een eigen

"Het Nederlandse onderwijs is nog altijd van en voor de witte midden- en hogere klasse."

school is zeer klein. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat ouders meer waarde hechten aan kwaliteit dan aan levensbeschouwing." Hij wijst op de groep Turkse ouders in Deventer die deze winter er in opstand tegen kwamen dat hun kinderen alleen met allochtonen op school zaten. "Zij eisten menging met de witgekleurde dependance."

De andere kant van het verhaal is de witte vlucht: autochtonen die hun kinderen naar witte scholen sturen. "Een eerste haalbare stap richting kansengelijkheid, is het vergroten van de toegankelijkheid van scholen van de hoogopgeleide witte elite voor kansarme leerlingen." Arslan is optimistisch over de mogelijkheden om dat te realiseren. "Dergelijke elitescholen zijn altijd met rust gelaten en hebben nooit redenen gehad hun toelatingsbeleid te wijzigen. Wanneer echter uit de samenleving voortdurend kritische geluiden te horen zijn, kunnen de elitescholen zich niet als een doveman opstellen. Ook bijzondere scholen zijn gevoelig voor maatschappelijke discussies. Het is daarom van belang dat gemeenten gesprekken aangaan met de scholen. Zolang dat niet gebeurt zal er niets veranderen."

TOEZICHT Bovendien zijn scholen welwillender dan wel eens wordt gedacht. "Ik weet van zo'n eliteschool in Amsterdam dat ze haar toelatingsbeleid wil aanpassen door 10 procent van de plekken te vergeven aan kansarme leerlingen, door ze buiten de wachtlijsten om direct te plaatsen."

Verder moeten allochtonen bewust gemaakt worden van de keuze die zij hebben. Arslan: "Als ouders niet weten dat er ergens in Amsterdam een school is waar 80 procent van de leerlingen doorstroomt naar havo/vwo, zullen zij daar ook niet aankloppen. Informatieverstrekking met be-

trekking tot de kwaliteit van scholen is van groot belang. In Zaandam gebeurt dit al."

Arslan maakt zich zorgen over de autonomie die scholen hebben. "Uit het nieuwe onderwijsjaarverslag van de Inspectie blijkt dat 10 procent van de scholen met veel kansarme kinderen langdurig slecht scoren. Deze scholen krijgen extra geld voor het aanbieden van verrijkte leerstof en extra taalprogramma's, en om extra deskundigheid binnen te halen. Maar het wordt grotendeels besteed aan het verkleinen van de klassen. Prestaties van leerlingen worden daar echter niet automatisch beter van. Dit gaat al twintig jaar zo. Elk jaar krijgen scholen extra geld dat ze zelf mogen besteden, en elk jaar blijkt dat het met de prestaties van de kansarme kinderen niet goed gaat. Duizenden en duizenden leerlingen worden hier het slachtoffer van." Toch is Arslan niet voor het afschaffen van schoolautonomie. Hij pleit voor een stelsel van ondertoezichtstelling. "Als blijkt dat een school haar opdracht niet waar kan maken, dan neemt de landelijke overheid haar de verantwoordelijkheid tijdelijk uit handen. Het is onbegrijpelijk dat dit niet van de grond komt. Zeker omdat het in Nederland geen vreemd verschijnsel is; in het hoger onderwijs bestaat het ook. Veel faculteiten zijn de afgelopen jaren door de minister gewaarschuwd. Als de kwaliteit in twee of drie jaar niet verbetert zal de minister de financiering stoppen. Maar juist in het basisonderwijs, waar het keihard nodig is, is het stelsel nog steeds niet ingevoerd."

✱

14.30 uur. Op de gang maken twee meisjes een fruitmand voor een zieke klasgenoot.

14.45 uur.
Juf Norma legt het nog één keer uit.

TUIG

De scheiding naar sociale klasse in het voortgezet onderwijs is vooropgezet.

Daarom mag de mavo blijven bestaan als witte vluchtheuvel voor het vbo-tuig.

Het nieuwe vmbo is de grootste leugen uit de onderwijsgeschiedenis.

*Vmbo: bij kookles
hoort ook afwassen.*

door
Ben van der Hilst

Paul Jungbluth zal niet bevroeden dat zijn essay over het onderwijsbeleid verschijnt op een moment dat een buitengewoon merkwaardig proces gaande is bij de zogenaamde vernieuwing van het vmbo. Een proces dat in hoge mate een illustratie vormt van de sociale stratificatie als dominante factor in het Nederlandse onderwijs: een opzettelijke scheiding naar sociale klasse. Ster-spotjes en veel verbaal geweld moeten ons doen geloven dat met het vmbo, het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs, een nieuw onderwijstype is ontstaan. Het wordt gebracht als een samenvoeging van mavo en vbo in een nieuwe schoolsoort. De nieuwe kleren van de keizer worden aan alle kanten bewonderd, en beleidsmakers en politici hanteren de bezweringsformule dat als je maar voldoende vaak over het nieuwe vmbo praat, het er vanzelf wel komt. Maar het vmbo komt er niet en de operatie zal straks de geschiedenis in gaan als één van de grootste collectieve leu-

gens in de onderwijsontwikkeling van Nederland.

De sociale tweedeling die het onderwijssysteem in Nederland domineert, ligt tussen de mavo en het vbo, en niet zoals vaak gedacht wordt tussen vbo/mavo en havo/vwo. De laatste tweedeling lijkt gezien de vervolgstudies logischer, maar juist vanwege de sociale segregatie zal de voor de hand liggende verdeling vbo+mavo en havo/vwo niet doorgaan. Al in de voorbereiding van de wetgeving is door de effectieve mavo-lobby de vmbo-operatie in de kiem gesmoord. De mavo hoeft niet te fuseren met het verdoemde vbo en kan zo de rol van witte vluchtheuvel spelen waar je het tuig van het vbo kunt ontlopen. Na ambachtsschool, lts, lbo en vbo wordt nu de naam vmbo gebruikt voor een cosmetische operatie om de status van de onderkant van het onderwijsgebouw op te krikken. Zelfs de naam mavo mag gehandhaafd blijven.

De vergelijking ligt voor de hand: net als de volledig

Ben van der Hilst is
directielid van de
Montessori
Scholengemeen-
schap Amsterdam

overbodige categoriale gymnasia vanuit aparte lokaties de havo/vwo afkomen, doet de mavo dat met het vbo. Dit mechanisme zorgt ervoor dat 40 procent van de vmbo-populatie op de mavo zal blijven zitten. De programma's daar zijn marginaal, op de schoolboeken staat voortaan vmbo-theoretische leerweg en de docenten zullen gewoon doorgaan met het van havo en vwo afgeleide academische onderwijs. Van de drie overige geplande leerwegen in het vmbo blijft er in feite maar één over: de basisberoepsgerichte leerweg voor de huidige leerlingen in het vbo. In de grote steden zal een groot deel van de leerlingen in die leerweg geen eindexamen halen (en via certificaten of via de zogenaamde leer-werktrajecten instromen in niveau 1 en soms niveau 2 van het ROC, Regionaal Opleidingscentrum). De kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo zal slechts een marginaal bestaan leiden omdat het merendeel van de daarvoor geschikte leerlingen op de mavo blijft zitten. Vóór de komst van het vmbo was het nog mogelijk dat leerlingen verschillende vakken op verschillend niveau's deden, in het nieuwe vmbo zullen leerlingen, veelal op grond van de vermaledijde Cito-toets, al in de achtste groep van het basisonderwijs geselecteerd worden voor een van de genoemde leerwegen, waarbij het dan niet meer mogelijk is dat zij bijvoorbeeld beroepsvakken op een hoger niveau afsluiten dan de theoretische vakken. De invloed van het ouderlijk milieu is groot bij selectie op zo'n jonge leeftijd en daardoor neemt de sociale stratificatie alleen maar toe.

Alle politieke partijen, inclusief de linkse, beginnen vreselijk te zuchten wanneer een stelselverandering ter sprake komt. Het is zeer modieus om te roepen dat daar geen enkele heil van te verwachten is. De mavo-lobby heeft bij de plannen voor het vmbo dankbaar gebruik gemaakt van deze vermoeienis. Ondertussen doet zich in de technische beroepen een geweldig tekort voor aan geschoold personeel. De leerlingen die het meest in aanmerking komen voor die beroepen zitten hoofdzakelijk op de mavo (en de havo). Dat zijn de leerlingen die op twaalfjarige leeftijd de techniek gepasseerd hebben en op zestienjarige leeftijd zonder enige kennismaking met de techniek kiezen voor een administratieve opleiding, omdat die het meest past bij het voorstellingsvermogen van leerlingen en docenten. Ondertussen zijn de technische afdelingen van het vbo half gevuld.

De sociale stratificatie beïnvloedt niet alleen de samenstelling van het docentencorps, zoals Jungbluth stelt, maar ook de schoolleiding. Rectoren wilden zich nog wel bemoeien met de invoering van de tamelijk eenvoudige Tweede Fase (hoewel meestal weinig onderwijskundig gericht), maar het vmbo wordt overgelaten aan een vergrijsd gremium van locatiedirecteuren en coördinatoren. Meer nog dan gebrek aan geld en status is de zwakte van het huidige management in het onderwijs de bottleneck voor de noodzakelijke onderwijsontwikkeling.

TURKS Programmering, diplomering en didactiek zijn in het Nederlandse onderwijs geheel afgestemd op de autochtone bevolking. Het adagium is dat de enige manier van integreren de volledige aanpassing aan het Nederlandse onderwijs is. Bij gebrek aan visie is de geconditioneerde reflex bij onderwijsvernieuwing steeds weer de toevlucht

tot gedetailleerde programma-omschrijving en toetsing. De roep van Jungbluth om nauwkeurig omschreven einddoelen, en zelfs 'docent-onafhankelijke didactiek' als middel om de kwaliteit van het onderwijs voor met name allochtonen te verhogen is een voorbeeld daarvan. Terwijl juist de standaardisatie van programma's en eindtermen er voor zorgt dat veel allochtonen niet al hun talenten kunnen ontwikkelen op school. De problemen waarmee de invoering van Turks en Arabisch (Berbers is helemaal buiten beeld) op slechts enkele scholen gepaard gaat, is tekenend voor de fanatieke verdediging van het witte culturele erfgoed, wat het best zichtbaar wordt in de eindexamenprogramma's van havo en vwo. Alleen perfect Nederlands sprekende en schrijvende leerlingen krijgen toegang tot het onderwijs-walhalla van de bovenklasse. Natuurlijk is het uiterst belangrijk dat allochtone leerlingen het Neder-

Alleen perfect Nederlands sprekende en schrijvende leerlingen krijgen toegang tot het onderwijs-walhalla van de bovenklasse.

lands goed leren beheersen. Maar dan is het des te schrijnender dat er wel geld gestoken wordt in het meten van de taalachterstand (hoezo achterstand bij deze tweetalige leerlingen?) maar nauwelijks in het verbeteren van de didactiek van het onderwijs in Nederlands-als-tweede-taal. Het aanleren van het Nederlands vergt energie en tijd, maar de starre organisatie en programmering in het vo laat niet toe dat andere onderdelen dan niet of minder gekend worden. Ook de kennis en beleving van de eigen cultuur krijgt niet echt een plaats in de programmering van de school. Interculturalisatie is hoogstens een bijverschijnsel en komt zelden uit boven het niveau van viering van het suikerfeest.

De problemen op het vmbo zijn nu zo groot dat ze centraal niet op te lossen zijn. Uitgerekend hierdoor – een soort Verelendings-mechanisme – doet zich op het v(m)bo de mogelijkheid voor om de standaardisatie los te laten en echt uit te gaan van wat leerlingen aan culturele bagage meebrengen. Anders dan Jungbluth suggereert, met zijn ongenueanceerde opzij zetten van de onderwijsvernieuwing omdat het niet gericht is op verwerving van cognitieve kennis, bieden de nieuwe pedagogisch-didactische methoden juist bij uitstek kansen voor de gedepriveerde leerlingen.

Juist de door Jungbluth bekritiseerde autonomie van scholen maakt het mogelijk dat nieuwe wegen worden gevonden door initiatiefrijke mensen in het veld. Het is nauwelijks denkbaar dat nieuw overheidsbeleid deze ontwikkeling zou kunnen sturen. Het beleid zal vooral volgend moeten zijn. Waarbij de grote uitdaging voor politiek en beleid vooral ligt op het terrein van bewaking van kwaliteit en gelijke kansen in een niet langer gestandaardiseerd systeem.

✱

Een nieuwe rol voor de overheid

Scholen moeten door de overheid minder vooraf betutteld worden, maar des te scherper moet het toezicht op geleverde kwaliteit zijn. De leraar is de spil van het onderwijs, daar moet in geïnvesteerd worden.

door
Mohamed Rabbae

In het onderwijs is iets vreemds aan de hand. De overheid heeft het onderwijs teveel uit handen gegeven en tegelijk is het onderwijs met handen en voeten gebonden aan een woud van regels. Het resultaat is dat de kwaliteit van het onderwijs ernstig onder druk staat, het lerarentekort snel oploopt en onderwijsachterstanden blijven voortbestaan. De oplossing ligt niet in meer of minder overheid, maar in een nieuwe rol voor de overheid.

Historisch is het onderwijs een particulier goed. De West-Europese overheden hebben daar op een bepaald moment een rol in gekozen, variërend van volledige collectivisering (Frankrijk) tot het opzetten van een publieke poot naast het particuliere onderwijs (Engeland). Nederland heeft gekozen voor een duaal stelsel: een min of meer particuliere poot (het bijzonder onderwijs) is samen met het openbaar onderwijs geïncorporeerd in het publieke bestel. De toverformule daarbij is de vrijheid van onderwijs met gelijke bekostiging. Het bijzonder onderwijs wordt publiek gefinancierd, maar is vrij het onderwijs naar eigen inzicht in te richten. De inhoudelijke taak van de overheid is daarmee traditioneel beperkt.

De landelijke overheid heeft zich bovendien sinds een jaar of twintig verder teruggetrokken uit het onderwijs. Het onderwijs is financieel verwaarloosd en er zijn taken overgedragen aan gemeenten en scholen. Op zichzelf is er niks op tegen dat 'Zoetermeer' niet langer beslist over schoolgebouwen in Appingedam, Haps of Serooskerke, maar het is wel funest wanneer dit argument tevens wordt aangegrepen om het budget eens flink te korten. Een risico van decentralisatie is bovendien dat de landelijke overheid haar belangstelling verliest voor de gedecentraliseerde taken. Dit is schadelijk omdat de landelijke overheid wel degelijk verantwoordelijkheid heeft. Denk bijvoorbeeld aan de invulling van de rol van de Inspectie, de financieringswijze van leerlingen met achterstanden, of de vormgeving van het voortgezet onderwijs.

RIVIERKLEI Ondanks deze terugtrekking worden veel mensen in het onderwijs 'gek van de regels' en voelen zij zich overheerst door de overheid. Overigens is er ook in het veld vaak een gehechtheid aan regels en spelen ook de vakbonden een rol in centrale (CAO-)regelgeving. Dat neemt

niet weg dat de landelijke overheid, gedreven door kostenbeheersing, veel plannen en verantwoording eist en gedetailleerde regels stelt, bijvoorbeeld voor personeelsbeleid of onderhoud. Alhoewel de didactische vrijheid ruimer is, zijn ook de inhoudelijke richtlijnen gedetailleerd. Middels enkele honderden zogenaamde 'kerndoelen' wordt basischolen bijvoorbeeld meegegeven dat leerlingen "de spreiding van de grondsoorten zeelei, rivierlei, zand, löss, hoogveen en laagveen in Nederland kunnen beschrijven", en "verschillende vormen van rollen en duikelen: voorover en achterover, op, aan en om toestellen beheersen". De overheid heeft kennelijk weinig vertrouwen in scholen en leraren. Dit belemmert professionalisering en veroorzaakt apathie. Het grote aantal schoolverlaters en het snel oplopende lerarentekort zijn de meest krachtige indicatie dat

De overheid heeft kennelijk weinig vertrouwen in scholen en leraren. Dat belemmert professionalisering en veroorzaakt apathie.

het slecht toevoen is in het onderwijs: leraren en leerlingen stemmen met de voeten. De overheid trekt zich die situatie nog steeds te weinig aan. Ik ben het zeer eens met Jungbluth dat er iets moet veranderen.

De leraar is de cruciale spil in het onderwijs en daar moet in de eerste plaats geïnvesteerd worden. Zoals het jongste jaarverslag van de Onderwijsinspectie laat zien, is het lerarentekort op dit moment de belangrijkste bedreiging voor de kwaliteit van het onderwijs. Vooral de meest kwetsbare leerlingen zijn hiervan het slachtoffer. Dit probleem moet met de hoogste prioriteit worden aangepakt door van het onderwijs een aantrekkelijk werkomgeving te maken. Daarvoor zijn forse investeringen nodig in de verlaging van de werkdruk, de verbetering van de materiële werkomstandigheden en de verhoging van de salarissen, vooral van leraren die onder de moeilijkste omstandighe-

Mohamed Rabbae is woordvoerder onderwijs voor de Tweede Kamerfractie van GroenLinks

dezen werken. Daarbij hoeft niet voor elke gulden de besteding vast te liggen of een resultaatgarantie te worden geboden. Een zorgvuldige overgang naar lumpsumbekostiging (totaalbedrag dat vrij te besteden is) voor het basisonderwijs past daarbij. Het onderwijs dient zich wel te verantwoorden over de keuzes die zijn gemaakt.

KOEKJESFABRIEK Dit is echter niet voldoende om de leraar weer met bezieling en plezier voor de klas te laten staan. Het leraarschap wordt op een bijna mechanische wijze benaderd. Zeker in de beeldvorming kent het beroep weinig variatie en nauwelijks loopbaanontwikkeling. Bovendien is de leraar gereduceerd tot een uitvoerder van wat anderen hebben bedacht. Het pleidooi van Jungbluth voor 'leerkracht-onafhankelijk' onderwijs versterkt die mechanische benadering nog eens: zoals onafhankelijk van de fabrieksarbeider overal dezelfde koekjes de fabriek uitrollen, zo moeten onafhankelijk van de 'lesarbeider' overal dezelfde leerlingen de school uitrollen. Deze benadering is slecht voor het beroep en slecht voor de kwaliteit van het onderwijs.

Ik pleit voor differentiatie van functies in het onderwijs: meer mogelijkheden voor het uitbesteden van taken en meer ruimte voor specialisatie en loopbaanontwikkeling. Het onderwijspersoneel moet zich voortdurend kunnen bijscholen. Daarnaast moet de leraar niet alleen uitvoerder maar ook medevormgever van het onderwijs zijn. Daarvoor moet de (medezeggenschaps-)positie van de leraar binnen de school worden versterkt. Bovendien zouden leraren en lerarenopleidingen aanspraak moeten kunnen maken op onderzoekstijd en onderzoeksmiddelen om zelf verbeteringen en innovatie te kunnen ontwikkelen. Goed management met voldoende tijd voor onderwijskundig- en personeelsbeleid is daarbij cruciaal.

Bij die professionele en zelfbewuste rol van de leraar hoort dat hij/zij mag worden gecontroleerd en aangesproken op de kwaliteit van zijn/haar werk. Jungbluth zegt terecht dat die verantwoording niet minimaal moet zijn. Ik vind dat de overheid zou moeten werken met een beperkt aantal 'algemene beginselen van behoorlijk onderwijs'. Daarnaast zou het idee (van de Onderwijsraad) van zeer concrete leerstandaarden om de ontwikkeling van leerlingen te kunnen beoordelen, moeten worden uitgewerkt. Vervolgens is het de taak van de Inspectie, bij voorkeur versterkt met commissies van leraren, om toe te zien op de uitvoering door de scholen. Nu bestaat er te weinig zicht op de kwaliteit en effectiviteit van het onderwijs. Deze regering heeft goede stappen genomen richting een meer onafhankelijke Inspectie, maar deze ontwikkeling is nog niet voltooid. De Inspectie moet in de school kunnen beoordelen wat er gebeurt en minder afhankelijk zijn van papieren informatie.

CONCURRENTIE De bevindingen van de Inspectie moeten openbaar zijn om ook leerlingen, ouders en overheid in staat te stellen zich een oordeel te vormen en eventueel actie te ondernemen. In eerste instantie moet het werk van de Onderwijsinspectie vooral stimulerend zijn. Het gevaar van kritiek van bijvoorbeeld de Algemene Rekenkamer is namelijk dat er een angstcultuur ontstaat. Een

deel van de scholen – volgens de Inspectie ongeveer 5 procent – zit in zulke ernstige problemen dat ze er zelf niet meer uit komen. Achterstandsscholen en achterstandsleerlingen lijden daar bovengemiddeld onder. Op deze scholen is meer dan toezicht nodig. Scholen met de zwaarste problemen moeten een aparte status krijgen, vergelijkbaar met 'artikel 12 gemeenten', om met hulp van buitenaf uit de problemen te raken. Met failliete scholen is niemand geholpen.

GroenLinks heeft een eigen agenda rond de vrijheid van scholen. Bovenstaande voorstellen dragen bij aan typisch GroenLinkse doelen zoals effectievere bestrijding van onderwijsachterstanden en een beter inspelen op de pluriformiteit in de samenleving. Centraal staat dat vrijheid is gekoppeld aan verantwoording. Dit kabinet denkt deels in dezelfde richting, maar het beleid heeft onmiskenbaar een neoliberale inslag die ons niet bevalt. Het gevaar is dat scholen sterker gaan concurreren en dat kan leiden tot het inzetten van oneigenlijke middelen, zoals selectie aan de poort, beperkte toegankelijkheid voor allochtone groepen of hoge ouderlijke bijdragen. De huidige regering laat dat op zijn beloop en moedigt dat soms zelfs aan. Voor GroenLinks moet voorop staan dat de overheid verantwoordelijk is voor kwaliteit, toegankelijkheid én volledige en voldoende financiering van het onderwijs. De overheid moet te allen tijde maatschappelijke prioriteiten kunnen stellen en daadwerkelijk durven interveniëren wanneer blijkt dat dingen niet goed lopen.

*

15.15 uur. Vrij!

Eeuwige belofte

Het is een bekend beeld op stadspieren: hoog verheven boven het gewone volk, een ridder op een sokkel. Soms met paard en volledige wapenuitrusting, turend in de verte. Al die versteende edelen lijken verdacht veel op elkaar. Dit beeld in Zutphen is niet van Willem de zovveelste maar eert de Engelse diplomaat sir Philip Sidney die in 1586 bij een veldslagje aldaar omkwam. Een legende in zijn tijd en volgens de Nederlandse Sidney-kenner Jo van der Spek een van de grote beloften van de zestiende eeuw. En voor de Engelsen nog altijd een held.

Geboren in 1554 als zoon van de gouverneur van Ierland was Sidney voorbestemd tot een carrière aan het Engelse hof. In 1585 vertrekt Sidney, inmiddels opgestegen tot een van de favorieten van Queen Elizabeth, met zijn oom de graaf van Leicester naar de Republiek om de opstand tegen de Spanjaarden te steunen. In ruil voor deze Engelse hulp kreeg Elizabeth het bestuur over een aantal steden waaronder Vlissingen, waar Sidney werd aangesteld als gouverneur. Vandaar ondernam hij samen met prins Maurits een succesvolle expeditie naar het Zeeuws Vlaamse dorpje Axel, om vervolgens naar Oost-Nederland te trekken met Leicester, onder meer om Zutphen te bevrijden van de Spanjaarden. Een tragi-komedie volgde. Met

een klein Engels leger legde Sidney een hinderlaag voor een Spaans konvooi dat Zutphen zou moeten bevoorraden. Een mistige ochtend waardoor de Engelsen zich vergisten in het aantal Spaanse soldaten dat het konvooi vergezeld. Gebruikelijk was dat dergelijke konvooien niet zo goed beschermd waren maar toen de mist optrok bleek dat het ditmaal anders was. Sidney had om onduidelijke redenen geen harnas aangetrokken en werd door een musketkogel in zijn bovenbeen getroffen. Een paar weken later stierf Sidney onnodig en tamelijk schlemielig aan gangreen, tot grote ontsteltenis van zijn tijdgenoten. Was Sidney niet een van de potentiële opvolgers van Willem van Oranje? Was hij niet een van de mogelijke echtgenoten van Marie, dochter van Oranje? Zou hij niet een glanzende carrière als ridder en diplomaat gaan maken? Te jong gestorven.

De Staten van Zeeland en Holland beloofden Sidney te eren met "een vorstelijk monument, al zou het tonnen gouds kosten". Elizabeth wilde de jonge held echter in Engeland begraven en zo geschiedde. Vier maanden na zijn dood kreeg hij een staatsbegrafenis in St. Pauls Cathedral. Een nationale held verafgood als de belichaming van de deugden van die tijd: godsvrucht, eruditie, talentkennis, redenaarskunst, goedheid, et cetera.

"A spirit without a spot", zo dichtte Shelley. Tal van legenden ontstonden over Sidney, die ook als dichter postuum grote faam verwierf.

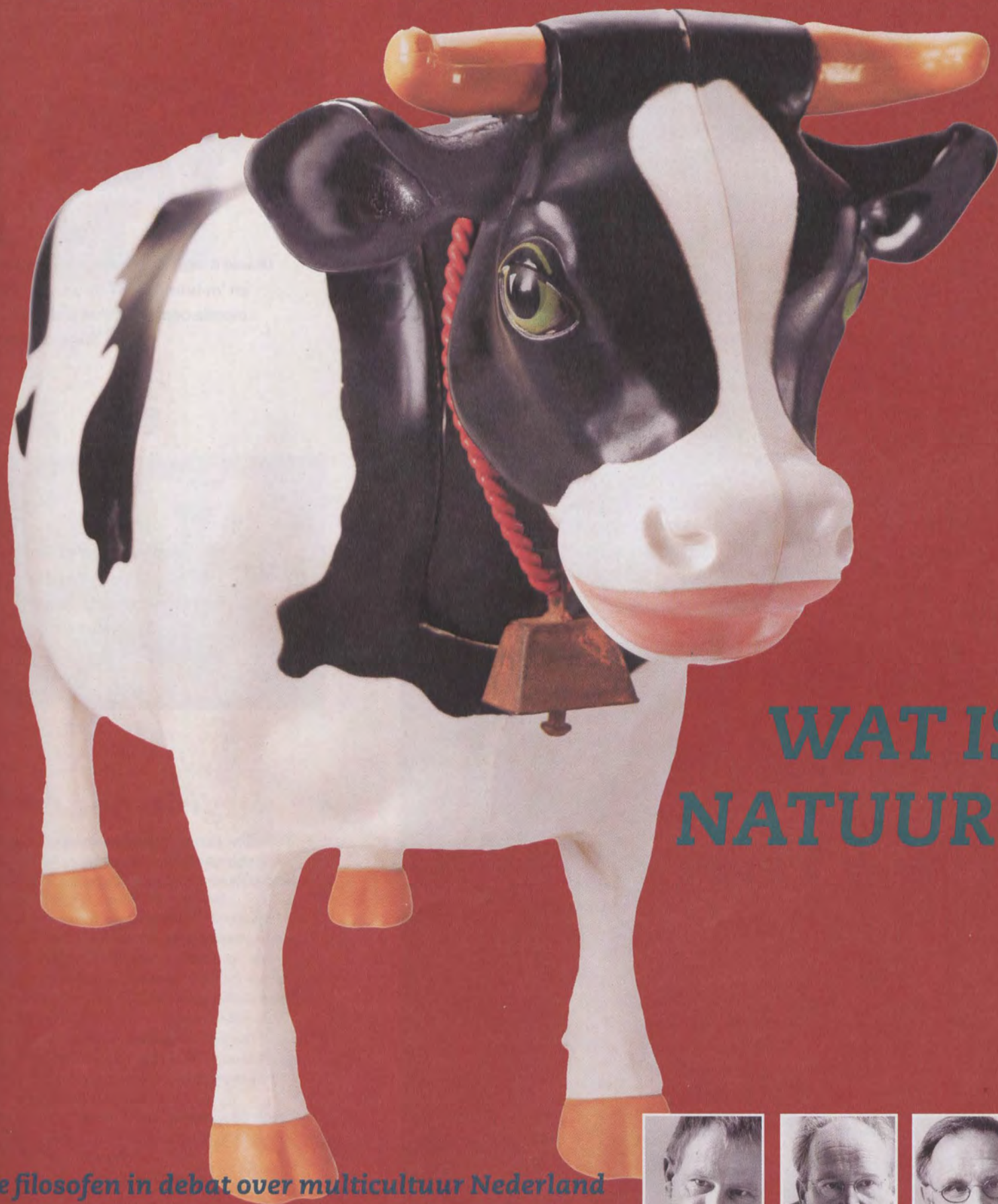
In Nederland raakte Sidney na de Tachtigjarige Oorlog in vergetelheid, behalve in Zutphen waar Engelse toeristen sporen van Sidney bleven zoeken. Voor de hotelier Wen-nips (tevens voorzitter van de VVV Zutphen Vooruit) is dat rond 1900 reden genoeg om de gemeente voor te stellen een beeld voor Sidney op te richten. Alleen het sociaal-democratisch raadslid Van Braambeek stemde tegen de gemeentebijdrage van 850 gulden voor een man "waarvan geen sterveling in Zutphen weet wat dat voor een snijboon is geweest". Met de viering van het honderdjarig bestaan van het koninkrijk (1913) werd het beeld feestelijk onthuld. De historicus Huizinga sprak gedenkwaardige woorden over de grote betekenis van Sidney voor de Nederlandse geschiedenis en over het inlossen van een nationale schuld. Enkele jaren later aan het einde van de Eerste Wereldoorlog volgde een nieuw monument, ditmaal in Engeland. Een beeld van sir Philip Sidney als symbool voor de Engelse soldaten die op de slagvelden van het vasteland waren gesneuveld. Ook te jong gestorven.

Ivo Kuypers, foto: Patrick van Gemert

de Helling

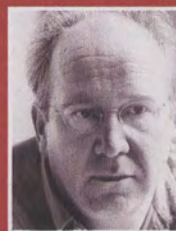
Jaargang 14 nummer 3 herfst 2001

Verschijnt 4 x per jaar
Losse nummers f 15,-
Verschijnt 4 x per jaar
Losse nummers f 15,-

WAT IS NATUUR?

Drie filosofen in debat over multicultuur Nederland
Timothy Garton Ash over de grenzen van Europa

Natuurlijk

Onlangs zond een van de publieke omroepen de film *Alleman* van Bert Haanstra uit, een collage van beelden van Nederland anno 1963. Aandoenlijk, soms onthullend. Een van scènes komt van een veemarkt. Boeren met pet en een stomp sigaar tussen de lippen, maar opvallender waren de koeien. Er klopte iets niet aan die beesten en pas in tweede instantie zag ik wat dat was: ze hadden horens! *Natuurlijk* hebben koeien horens, maar *onze* koeien hebben geen horens.

Koeien staan tegenwoordig steeds langer op stal, tot ongenoegen van dieren- en landschapsbeschermers die zeggen dat koeien in de wei horen. Is dat zo? Wij zijn er aan gewend: hekrunderen lopen wild rond en koeien staan in de wei – maar *hoort* het zo?

In heel veel discussies, veelal rond ethische dilemma's, wordt verwezen naar een 'natuurlijke orde' die voorschrijft hoe het zou horen. Denk aan discussies over dierenwelzijn, inrichting van het landschap en met name die over medische technologieën, biotechnologie en meest recent rond klonen. Maar wat is 'natuur' en wat is 'natuurlijk'? Gangbaar is het idee dat natuur is wat de mens niet heeft 'aangeraakt', maar daarmee plaats je de mens buiten de natuur – de scheiding natuur-cultuur – en bovendien blijft er dan weinig 'echte' natuur over. "Koeien zijn geen puur natuur", zegt filosoof Hub Zwart in dit nummer. Maar, zo voegt hij er aan toe, koeien zijn ook geen dingen. En dat laatste heeft morele consequenties. Welke dat zijn, dat staat open voor discussie.

Meest problematische aan een moraal voorschrijvende 'natuurlijke orde' is de waarheidsclaim die deze opvatting in zich draagt. De Natuur als God. De Amerikaanse activist en publicist Jeremy Rifkin deed in augustus in de Volkskrant op de opiniepagina de oproep tot een coalitie van religieus-rechts en ecologisch links inzake biotechnologische vraagstukken. Waar de conservatieven spreken van 'de schepping van God', en links van de 'uitvinding van de natuur', vinden beide partijen elkaar, aldus Rifkin. God behoede ons! Het cruciale verschil tussen deze twee partijen moet zijn dat links bereid is haar natuuropvattingen te problematiseren.

Drie artikelen in deze *Helling* zijn hier aan gewijd. Een debat tussen twee ethici over natuuropvattingen, een verhaal over Hollandse natuur en een artikel over gezondheidszorg, met als prangende vraag: waaraan willen wij dood gaan?

• • •

Op dinsdag 11 september werden aanslagen gepleegd op het *World Trade Center* en het *Pentagon*. 'De wereld zal niet meer zijn zo als ze geweest is', schreven en zeiden de commentatoren in die dagen daarna. Als dat zo is, moet u bij het lezen van de artikelen in deze *Helling* bedenken dat ze zijn geschreven vóór die dinsdag en dus uit een andere wereld komen.

In één opzicht kregen die commentatoren onmiddellijke gelijk: er waren plots twee kampen, 'wij' tegen 'zij', en 'wij' waren de democraten, en 'zij' de moslims. Plots werd iedereen uit het laatste kamp bevestigd en gevraagd kleur te bekennen. Die reactie stemt tot nadenken. Het maakt discussies over de multiculturele samenleving, zoals in dit nummer het debat tussen De Beus, Boomkens en Koenis, van des te groter belang.

Jelle van der Meer

8 GLOBALISERING

De protesten in Seattle en Genua schokten de wereld. Wat is de kracht en de zwakte van de zogeheten 'anti-globaliseringsbeweging'?

22-31 NATUURLIJK

In vele discussies duiken de begrippen 'natuur' en 'natuurlijkheid' op als uitgangspunt voor morele oordelen. Hoe problematisch is dat? Weten wij wat natuur is?

32 EUROPA

Waar begint en eindigt Europa? Die vraag dringt zich op nu vele landen staan te trappelen lid te worden van de EU. Een interview met de historicus Timothy Garton Ash.

Colofon

De Helling, tijdschrift voor linkse politiek, is een onafhankelijk politiek magazine met belangstelling voor ontwikkelingen op het sociale en culturele vlak. De Helling verschijnt viermaal per jaar. Losse nummers: f 13,-, jaarabonnement: f 49,-.

gironummer: 6990899, t.n.v. Tijdschrift de Helling. **Uitgever:** Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. **Hoofdredacteur:** Jelle van der Meer. **Redactie:** Klazien Brummel, Ivo Hartman, Menno Hurenkamp, Monique Kremer, Tom van der Lee, Anne Lekkerkerker, Harro Maas, Fransien van der Putt, Olav Velthuis, Susan van Velzen, Nanko van der Wijngaart. **Correctie:** Tim Manders, **Vormgeving & zetwerk:** Slothouwer Producties Amsterdam. **Druk:** Drukkerij Raddraaier. **Papier:** 100 % gerecycled.

Abonnement: Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd.

Redactiesecretariaat, administratie: DE HELLING, Postbus 8000 3503 RA Utrecht 030 239 99 00, partijbureau@groenlinks.nl

correspondentie: jvdmeer@groenlinks.nl

Omslagfoto: Image store, inzet: Rachel Corrie

ISSN 0922-0111

Inhoud

Aanbieding

Als abonnee wordt van **de Helling** betaalt u het eerste jaar slechts **15 gulden** (normaal 49 gulden).
O Ja, ik neem **de Helling**. Ik betaal met de acceptgiro die mij wordt toegestuurd.

Naam

Adres

Postcode

Woonplaats

Sturen naar: de Helling, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

- 4** "WIJ WETEN NIET WIE WIJ ZIJN" *Drie filosofen in debat*
Antoine Verbij
- 8** **MONDIAAL PROTEST** *Tien stellingen over de anti-globaliseringsbeweging*
Kees Biekart en Angela Wood
- 11** **HOGERE LONEN** *Geen angst voor inflatie*
Eric Bartelsman
- 12** **SPANNEND AVONTUUR** *Liefde tussen CDA en GroenLinks*
Roel van Gurp
- 14** **AGRARWENDE** *De Duitse landbouw wordt groen en schoon*
Gijs Kuneman en Wouter van der Weijden
- 17** **VERSTOPPERTJE SPELEN** *Ontkenning van illegalen*
Joanne van der leun
- 18** **TURKSE TOERIST** *Illegaliteit en de transnationale ruimte*
Richard Staring
- 22** **KOEIEN ZIJN NIET PUUR NATUUR** *In gesprek: Michiel Korthals en Hub Zwart*
Geertje Pouderoijen en Tsjalling Swierstra
- 25** **LANDSCHAP** *Ongerept of onderworpen*
Jozef Keulartz
- 28** **WAAR WILLEN WE DOOD AAN GAAN?** *De natuur en de medische zorg*
Annemarie Mol
- 32** **WAAR LIGT EUROPA?** *Interview met Timothy Garton Ash*
Joost Lagendijk en Jan Marinus Wiersma
- 36** **NAAKT** *De schoonheid van het lichaam*
Geerte Wachter
- 38** **VERANDER DE WERELD** *Malcolm Gladwell en de The Tipping Point*
Olav Velthuis
- 40** **MAATSCHAPPELIJK ONDERNEMEN** *Hoe verantwoord kan een bedrijf zijn?*
Frank Jan de Graaf
- 44** **VERROT?** *Somberen over de politiek*
Henk van der Kolk

Rubrieken

- 16** Marja Vuijsje
35 De nazit
43 Shervin Nekuee
47 Wetenschappelijk Bureau
48 Sporen: Elinkwijk

Conformisme, dat verweet Jos de Beus 'al die GroenLinks-filosofen' inzake de multiculturele samenleving. De Helling nodigde hem uit in debat te gaan met twee filosofen die heftig met hem van mening verschillen. Hoe integreer je minderheden? Met nationaal zelfbesef? Met popmuziek? Met gevoel? Bij De Beus aan tafel zitten Sjaak Koenis en René Boomkens. Onzichtbaar aanwezig: Lolle Nauta en Paul Scheffer.

'Want wij weten niet wie wij zijn'

door
Antoine Verbij

INTERVIEW

“Doe nu eindelijk eens het voorstel om Nederland op te heffen, dan weet ik tenminste wat je wilt!” Jos de Beus maakt zich boos. De Amsterdamse hoogleraar politicologie en PvdA-partijman wenst politieke duidelijkheid. De verschillen tussen zijn partij en GroenLinks wat betreft de multiculturele samenleving moeten maar eens op tafel. Dus probeert hij waar hij kan. Drie jaar geleden al trok hij in een essay voor het multiculturele instituut *Forum* fel van leer tegen ‘de cultus van de vermijding’, waar met name ook GroenLinks zich aan zou bezondigen. Fans van de multiculturele samenleving zouden de problemen van minderheden in Nederland stelselmatig onderschatten en daarmee verergeren. Begin dit jaar vond De Beus een eloquente medestander in de publicist Paul Scheffer, die in zijn befaamde NRC-opstel de vermijdingsstrategie verantwoordelijk stelde voor het ‘multiculturele drama’. Met name het zwakke nationale bewustzijn zou debet zijn aan het falen van de integratie van minderheden – een stelling die De Beus onderschrijft.

Daarmee krijgt hij zijn gesprekspartners deze middag gemakkelijk op de kast. Sjaak Koenis, de Maastrichtse filosoof die voor het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks over de ‘erkenning van culturele identiteit in Nederland’ schreef, proeft in de stelling van Scheffer en De Beus een plei-

dooi voor een nationaal gevoel. “En dat is heel gevaarlijk. Als je het Nederlandschap gaat definiëren in termen van gevoel, zijn de minderheden de eersten die erbuiten vallen.” En René Boomkens noemde in de oratie waarmee hij dit voorjaar het hooglerarschap sociale filosofie in Groningen aanvaardde, Scheffers pleidooi hopeeloos achterhaald. “Ik zal het nog eens duidelijk zeggen: Wij weten niet meer wie wij zijn! Wij zijn geen Nederlanders meer!”

De drie zijn in Amsterdam bij elkaar gekomen op uitnodiging van de Helling, omdat De Beus dit voorjaar in dit blad flink had uitgehaald naar GroenLinkse denkers als Koenis en Boomkens. “GroenLinkse filosofen zien zichzelf graag als non-conformisten”, zei hij tegen de interviewer. “Maar ze zijn juist de grootste conformisten, want ze doen niets anders dan de progressieve gezagsdragers naar de mond praten.” Wie zijn die ‘GroenLinkse filosofen’ dan wel? De Beus noemde naast Koenis en Boomkens ook onder meer Jan Willem Duyvendak, voorzitter van de commissie die momenteel het verkiezingsprogramma van GroenLinks opstelt. Allen te zamen typeerde hij ze als “epigonen van Lolle Nauta”, de Groningse filosoof die ooit PvdA-ideoloog was maar nu is opgeschoven naar GroenLinks. “Wat ik deze mensen verwijt, is hun politieke correctheid. Ik verwijt ze dat ze zwijgen over de dubbelzin-

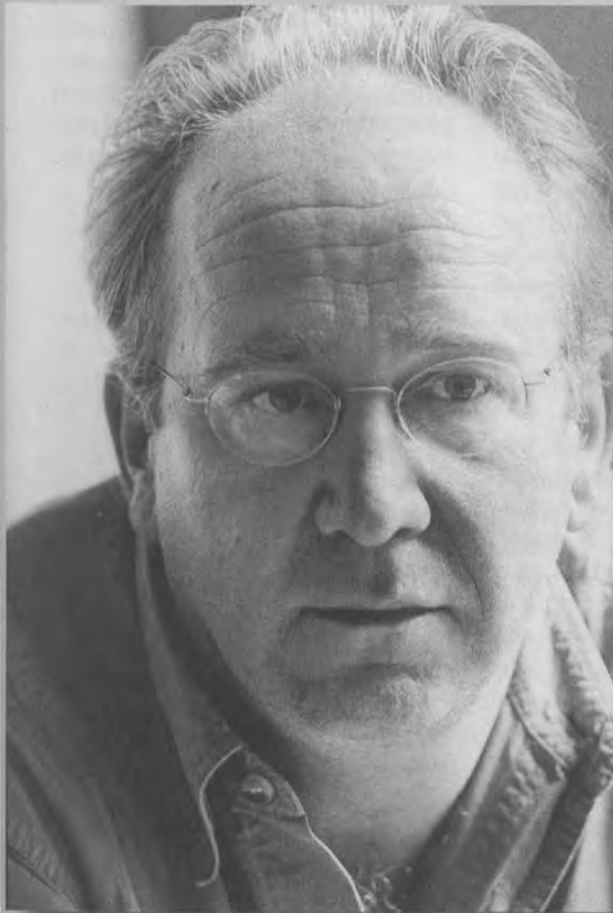
nigheden, de gevaren en de kosten van de open samenleving.”

HANDENSCHUDDEN Het resultaat van De Beus’ classificatie was dat het soms leek of er niet drie maar vijf mensen aan het gesprek deelnamen, want men refereerde net zo vaak aan de standpunten van de ‘burgerlijke nationalist’ Scheffer en de ‘multiculturalist’ Nauta als aan de eigen standpunten. “Mijn stelling is”, zegt De Beus nu in het debat, “dat het multiculturalisme à la Nauta lange tijd de dominante opvatting was van politici, beleidsmakers en filosofen. Dat is verstoord – door Bolkestein, door Scheffer, door de journalistiek. Ik sta aan de kant van Scheffer, ik verdedig het liberaal nationalisme, het sociaal-democratisch republikenisme. Dat raakt GroenLinks. Als GroenLinks in de regering komt, wat gaat ze daar doen? GroenLinks lijdt aan vermijding en ontwijking. Ze is niet goed voorbereid, ook filosofisch niet.”

Koenis en Boomkens laten zich de kwalificaties van De Beus sputterend aanleunen. Hoewel ze geen van beiden lid zijn van GroenLinks, bekenen ze dicht tegen het gedachtegoed van die partij aan te zitten; Boomkens noemt zich zelfs een ‘natuurlijke bondgenoot’. En hoewel ze Nauta als een stimulerend denker ervaren, verzetten ze zich, zoals het filosofen betaamt, tegen de term ‘epigoon’.

Van de drie is De Beus de politiek

Antoine Verbij is
freelance journalist

René Boomkens

Sjaak Koenis

actiefste. Hij zit momenteel in de commissie die de kieslijst van de PvdA voor de aanstaande Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen samenstelt. "Ik verklap hier even dat ik ernaar streef dat de sociaal-democraten de eerste zwarte wethouder in Amsterdam gaan aanwijzen."

Daarmee kiest hij voor de strategie van de coöptatie, en dat is verrassend. In zijn Forum-essay had hij immers nog gepleit voor partijvorming door minderheden. Hij licht zijn ommekeer toe: "Ik ben nu drie jaar verder en ben inmiddels overtuigd dat Marokkanen en Turken vanwege hun in-

terne verdeeldheid nooit tot een vorm van politieke organisatie zullen komen. Door onderzoekers als Jean Tillie ben ik toen op het spoor gezet van de coöptatie. Maar ik ga wel impertinente vragen stellen. Ik ga de kandidaten vragen of ze van plan zijn de seculiere traditie van de PvdA op te heffen. En de PvdA vraag ik: is coöptatie niet goedkoop afromen?"

De gespreksdeelnemers zijn het erover eens dat de politiek van de verzuiling voorbij is, hoe verdienstelijk die ook is geweest als instrument van politieke integratie. Volgens Koenis kunnen we van de verzuilingsperiode

leren dat als er iets is dat Nederlanders bindt, het niet bepaalde culturele waarden zijn, zoals Scheffer en De Beus geloven, maar politieke waarden. Niet dat er geen culturele kwesties zijn, maar die zijn "deel van het probleem, niet van de oplossing", meent Koenis. De oplossing komt van politieke waarden als pluralisme, gelijkheid en tolerantie. "Die slaan een brug tussen de verschillende culturele minderheden. Met behulp van die waarden kunnen de verschillen zo worden georganiseerd dat de mensen bij elkaar blijven." Voorwaarde is wel, voegt Koenis eraan toe, dat er een ze-

foto's: Rachel Corner

kere machtsbalans bestaat tussen de groepen, zoals die bestond tussen de oude zuilen en nu juist mist in de verhouding tussen meerderheid en minderheden.

De Beus betwijfelt of dat historisch juist is. In het verleden zijn de protestantse waarden vaak dominant ge-

Koenis: "Een zekere mate van onverschilligheid is een zegen voor de politiek."

weest. "Daar kan ik als kind van katholieke ouders over meepraten." Hij noemt Koenis' pleidooi politiek wensdenken: "Je wilt het graag, maar het klopt niet met de werkelijkheid. Waarom zeg je niet gewoon: dit is mijn politieke project?" Koenis grijpt het voorbeeld van de katholieken aan: "Wat er vroeger met die katholieken gebeurde, gebeurt nu met de allochtonen. Die voelen zich door die verhalen over nationale identiteit buitengesloten." "Dat spreek ik tegen", reageert De Beus. "Scheffer en ik hebben de ervaring dat als je allochtonen met die term confronteert, ze daar een uitnodiging in zien om mee te debatteren over wat Nederlanderschap is."

En in dat debat gaat het wel degelijk om culturele waarden en niet alleen over politieke, vindt De Beus. "Ik zal een voorbeeld geven. Handenschudden. Woordvoerders uit allochtone gemeenschappen ontmoeten vrouwelijke wethouders en dan zegt iemand: 'Een vrouw? Die geef ik geen hand!' Multiculturalisten als Van Boxtel zeggen dat die mensen er gewoon over moeten praten en dan komen ze er wel uit. Dat is laf. Ik zou een inzet hebben in de discussie. Ik ben van de PvdA, ik ben erg voor vrouwen als wethouder en erg voor handen schudden. Ik zeg dus: wat mij betreft doen we het in Nederland zó: wij schudden handen! Clubs als Forum zeggen: daar zijn we al lang aan toe. Andere zeggen: 'dat gaat ons te ver, kunnen we niet iets anders bedenken... (De Beus staat op, maakt buiginkjes, wappert met zijn handen) ...', zoiets. Je moet erkennen dat dit een cultureel probleem is en dat de oplossing niet anders dan cultureel kan zijn."

Boomkens moet niets hebben van

de ontwikkelingsstrategie van minderhedenminister Van Boxtel ("Van Boxtel moet onderscheiden worden als de cultuurpauze van de vermijding"), maar ergert zich nog heviger aan het "stoere-jongensgedoe" van Scheffer. "Ik ervaar de multiculturele samenleving helemaal niet als een drama. Toen Amerikaanse getto-onderzoekers eens werden rondgeleid door de Bijlmer, vroegen ze verbaasd: 'Is this your ghetto?' Hij ergert zich aan de bombastische retoriek van Scheffer, aan termen als 'beschavingsoffensief' en 'zuiverheid'. Tegenover die confrontatieretoriek wil hij zelfs voor het omgekeerde pleiten: "Eerlijk gezegd vind ik vermijding een vorm van beschaving. Je gaat expliciete confrontaties uit de weg." Koenis valt hem bij: "Een zekere mate van onverschilligheid is een zegen voor de politiek."

SCHOFFIES De Beus geeft toe: "Vermijding is menselijk en sociaal. Ik vind alleen dat we daar in doorschieten. Daarom pleit ik voor confrontatie. Dus bij de volgende verkiezingen godverdomme – dit is de enige keer dat ik vloek! – moeten we de multiculturele samenleving duidelijk aan de orde stellen en mogen de grote partijen het thema niet over de verkiezingen heen tillen. Ik ben blij met wat Herman Vuijsje de herwonnen 'vrijmoedigheid van het openbare debat' noemt – dat je het gewoon kunt hebben over Marokkaanse schoffies zonder dat ze je meteen voor een aanhanger van Hitler uitmaken. Die flauwekul hebben we nu gehad."

Blijft het punt of de problemen van de multiculturele samenleving nu cultureel van aard zijn, zoals Scheffer en

ben herkend. Ik geef een voorbeeld. Een paar jaar geleden in Den Haag, toen ik daar nog werkte, gaf de VVD-wethouder zonder dralen toe dat dertig procent van de allochtone werklazen onbemiddelbaar was. En waarom? Omdat wij mensen hebben geïmporteerd die qua leeftijd en qua scholing niet binnen tien en ook niet binnen twintig jaar geschikt kunnen worden gemaakt voor de Nederlandse arbeidsmarkt. We hebben, kortom, een gigantisch scholingsprobleem geïmporteerd. En dat los je niet op met Nederlands leren en leren wanneer de slag bij Nieuwpoort was."

Het is een merkwaardige figuur: De Beus, geschoold econoom, roept dat minderheden een cultureel probleem vormen, terwijl cultuurfilosoof Boomkens zegt dat het grotendeels economisch is. De Beus wordt er wanhopig van. "Ik snap dat niet. Ik vind dat zelfs vals. Waarom zeg je dat onderwijs en werkgelegenheid de prioriteit moeten hebben, terwijl de kwesties waar de mensen echt rood van worden, kwesties van cultuur zijn! Het loze multiculturalisme van Van der Ploeg, het toneelstuk Aïsa dat niet werd opgevoerd, imam El Moumni's aanval op de homoseksuelen. Dat zijn toch allemaal culturele kwesties, die kun je toch niet zomaar ontkennen!"

"Als dat al problemen zijn", antwoordt Boomkens, "los je die in ieder geval niet op met het versterken van een nationale identiteit, want die bestaat niet." In zijn oratie, die deze zomer onder de titel *Angst en walging in Timboektoe* werd afgedrukt in De Gids, betoogt Boomkens dat mensen als Scheffer hopeloos achter het net visen. Cultuur houdt zich al lang niet

De Beus: "Heus, zonder gemeenschapsgevoel kun je geen oorlog winnen en geen verzorgingsstaat opzetten."

De Beus geloven, of vooral politiek van aard, zoals Koenis meent, of gewoon klassiek sociaal-economisch, een perspectief waarvoor Boomkens zich als woordvoerder opwerpt. "Het zijn en blijven voornamelijk sociaal-economische problemen die we te laat heb-

meer aan nationale grenzen. "Een beroep op Nederlanderschap is voor de gemiddelde jonge Nederlander net zo'n atavisme als voor de opgroeiende jonge Turk of Marokkaan." De cultuur is inter-, trans- en postnationaal geworden, beweert Boomkens en illus-

treert dat met tal van voorbeelden uit de populaire cultuur. De Beus is niet onder de indruk. Hij noemt Boomkens' verhaal "het ijdele betoog van een popsocioloog": "Die globalisering van de popcultuur zegt niets over de globalisering van politiek, recht en moraal. Ik daag je uit om uit al die dingen die je zegt over de globalisering van de popcultuur, de consequenties te trekken voor politiek en beleid ten aanzien van Turken en Marokkanen in Nederland. Dan heeft GroenLinks er tenminste ook nog wat aan."

"Okee", zegt Boomkens, "ik geef nog voorbeeld. Uit een recent onderzoek in Nederland blijkt dat Turken veel minder integreren dan Marokkanen. Tegelijkertijd ervaren wij de Marokkanen - behalve dan de meisjes - als het grote sociaal-culturele probleem. Je kunt wat dat betreft de Turken in Nederland vergelijken met de Hispanics in California. Die integreren absoluut niet in de Amerikaanse samenleving, ze leren geen Engels, ze doen aan veel dingen niet mee, maar ze vormen tegelijkertijd geen enkel probleem. De problemen in California komen traditioneel van de zwarten in de grote steden. Dat leert ons dat er geen eenduidige politiek van inburgering kan bestaan. Dat wat je het minste aanstaat - de weigering te integreren - heeft soms de meest positieve resultaten. Vergelijk het met de Chinezen in Amsterdam: een gesloten gemeenschap die al vijftig jaar geen enkel probleem vormt."

De Beus, verstoord: "Maar als Nederland straks voor de helft uit buitenlanders bestaat, wil ik niet dat dat allemaal Amsterdamse Chinezen zijn, gemeenschappen waar we langs leven en die ons geen fuck interesseren. In zo'n wereld van onverschilligheid doet het er inderdaad niet meer toe of we nog wel weten wie we zijn!"

Koenis: "Ik denk dat we heus nog wel weten wie wij zijn. Maar ik zeg: als je het hebt over integratie, let dan om te beginnen op de kwaliteit van onze instituties. Zit niet de hele tijd te leuteren over onze nationale identiteit, maar zorg dat de arbeidsbureaus goed werken, en de sociale diensten."

Boomkens: "We weten misschien nog wel zo ongeveer wie we zijn, maar we zijn geen Nederlanders meer."

De Beus: "Het probleem met jouw filosofie is dat die culturele invalshek stevast uitdraait op een onbe-

grensde gemeenschap. Maar zodra je spreekt over een volk met een staat, of dat nu Nederland is of Europa, dan heb je het over een staat met een grens en dus over beperkend beleid."

Boomkens: "Dat vind ik een onzinnig verwijt. Nou ben je net Melkert, die ook altijd doet alsof Rosenmüller een open Nederland en een open Europa wil."

GEVOEL Het toverwoord is gevallen: Europa. Het is een van De Beus' voornaamste passies. Hij is er een voorstander van dat Nederland de 'organisatie van de gastvrijheid' in Europees verband regelt. "Maar dan krijg ik weer last met de GroenLinkse multi-culti's, die roepen: 'het wordt Fort Europa'. Ja, dat wordt het ook, wat had je dan gedacht? Een onbegrensde gemeenschap?"

De problematiek van het samenleven met migranten is vergelijkbaar met de problematiek van het samenleven in Europa, vindt De Beus. Vandaar dat ook hier de discussie terugkeert over wat prioriteit moet hebben: politiek of cultuur? De Beus kiest voor de laatste: "Ik zit op de lijn van Joschka Fischer, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken. Die zegt dat we naar een Europese federatie, een Europese staat moeten, en daarvoor is een gevoel nodig. Wat voor Europa willen we? Het Europa van Jörg Haider? Heus, zonder gemeenschapsgevoel kun je geen oorlog winnen en geen verzorgingsstaat opzetten." Koenis kiest daarentegen voor de politiek: "Het gemeenschapsgevoel zal altijd een product zijn van de instituties. Je kunt nooit zeggen: we kweken eerst het gevoel en dan komen de instituties vanzelf wel. Dat is een waanidee. De invoering van de euro is een veel belangrijker stap dan al die verhalen over Europese cultuur."

De Beus houdt vol: "Ik ben voor een Europese identiteitspolitiek. Ik ben ervoor dat politici zeggen wat dat is: een goede Europeaan. Serieus met cultuur bezig zijn, met een Europese filmindustrie bijvoorbeeld." Boomkens begint te gruwen: "Moeten we dan Hollywood-films en Amerikaanse popzangeressen als Britney Spears aan de grenzen gaan tegenhouden? En MTV als een gevaarlijke zender weren?"

De Beus: "De Fransen zouden niets liever willen."

Boomkens: "Dat bedoel ik."

De Beus, sarcastisch: "Nee, wij Nederlanders doen zoiets natuurlijk niet, want wij weten niet wie wij zijn."

De Beus komt met een voorbeeld van Lolle Nauta. "Die beweert dat hij meer heeft met een vluchteling uit Irak dan met zijn buurman, een streng-christelijke politieagent. Dat is mooi en medemenselijk en solidair..." Boomkens: "Maar zo bedoelt hij het helemaal niet!" De Beus: "Maar wat ik bedoel is: als voor meer Nederlanders geldt dat ze zich sterker verbonden voelen met Irakezen dan met Nederlanders, dan zitten we iets verkeerd te doen, dan kun je Nederland inderdaad beter afschaffen."

"Neeneenee", zegt Boomkens. "Het gaat altijd om lokale varianten van een internationale cultuur. Neem een Nederlandse groep als Pussycat, die

Boomkens: "Nou ben je net Melkert, die ook altijd doet alsof Rosenmüller een open Nederland en een open Europa wil."

een grote hit scoort met een liedje over de Mississippi. Moeten ze dan over de Maas zingen omdat ze daar nu eenmaal wonen?"

"Ik blijf het proberen", vervolgt De Beus. "Als Nauta zegt dat hij meer heeft met een liberale Irakees dan met een orthodoxe Nederlander, dan vind ik dat een zeer verkeerde opvatting. Dan denk ik aan uitspraken in de trant van: er zal geen Europa zijn als het niet sociaal-democratisch is. Of Bolkestein: er zal geen Europa zijn als het niet liberaal is. Ik vind de poging een gemeenschap te funderen op een politiek principe sociologische lariekoek. Maar dat is wat Nauta wil, en Koenis, en vriend Habermas. Onzin, en als aanknopingspunt voor politiek volstrekt ondeugdelijk. De essentie van democratie is dat degenen die de verkiezingen winnen, de wetten maken. En al ben ik het politiek niet met hen eens, toch wil ik samen met hen belasting betalen..."

"Dit gaat te ver", onderbreekt de gespreksleiding. "Nauta is hier niet en kan zich dus niet verdedigen. We zullen hem voor een volgende keer uitnodigen."

Jos de Beus, *De cultus van vermijding*, Forum, Utrecht, 1998.

René Boomkens, *Angst en walging in Timboektoe*, de Gids nr 4-2001, Amsterdam.

Sjaak Koenis, 'Erkenning van culturele identiteit in Nederland', in de bundel: *Diversiteit in de polder*, Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, Utrecht, 2001.

Tien stellingen over de 'mondiale protestbeweging'

De protesten van Seattle en Genua schokten de wereld, in meerdere opzichten.

Wat is de kracht en de zwakte van de zogeheten 'anti-globaliseringsbeweging'?

door
Angela Wood en
Kees Biekart

De volgende halte van de mondiale protestkaravaan staat – bij het schrijven van dit artikel – gepland voor eind september in Washington DC, als daar de jaarvergaderingen van de Wereldbank en het IMF plaatsvinden. De zittingen zijn met enkele dagen ingekort uit vrees voor ongeregeldeheden. Minister Herfkens van Ontwikkelingssamenwerking hekelde na Genua de protesten, die volgens haar “niet in het belang van de armen” zijn. Herfkens, zelf jarenlang werkzaam bij de Wereldbank, noemde de protestbeweging een ‘bizar bondgenootschap’ van progressieve en behoudende (nationalistische) krachten. Klopt dat? Is het inderdaad een zootje ongeregeld, of is er meer aan de hand? Een tussenbalans in de vorm van tien stellingen.

1. DE MONDIALE DEMONSTRANTEN HEBBEN BEREIKT DAT ER EENS STEVIG IS GESCHUD AAN DE IVOREN TORENS VAN HET NEOLIBERALISME

Vlak na de protesten in Genua in juli schreef het Britse dagblad de *Financial Times*:

“De demonstranten zijn aan het winnen. Zij winnen het nu op de straat en binnenkort zullen ze het debat winnen. Mondialisering wordt in hoog tempo een doel zonder geloofwaardige voorstanders. Deze week zagen we dat de Washington consensus plaats moest maken voor Washingtons aftocht.”

Dit citaat uit onverdachte hoek illustreert dat de kleine groep van invloedrijke ‘global players’, met name multinationale ondernemingen en multilaterale instellingen, onder grote druk staat. De overtuiging wint terrein dat de Wereldbank en het IMF (maar ook de Wereldhandelsorganisatie WTO), die destijds werden opgericht om te zorgen voor armoedebestrijding en economische stabiliteit in de wereld, feitelijk het tegendeel hebben bereikt. Het beleid van deze instellingen heeft vooral ruimte geboden voor een nog prominentere rol van multinationale ondernemingen. De protesten hebben de vinger op de zere plek gelegd: de negatieve effecten van de machtsconcentratie op wereldschaal, zoals sociale ongelijkheid en milieudegradatie, hebben een limiet bereikt. Het is mooi geweest met de zogenaamde ‘Washington consensus’ die begin jaren negentig de basis legde voor het mondiale neoliberale beleid. Het was een elitaire consensus waar velen zich niet in kunnen vinden. Mede dankzij de aanhoudende protesten is het lichter van sceptici sterk toegenomen.

Angela Wood is beleidsmedewerker bij het ‘Bretton Woods Project’, een Londense denk-tank over het IMF en de Wereldbank: www.brettonwoodsproject.org. Kees Biekart is als onderzoeker verbonden aan het Transnational Institute (TNI) in Amsterdam: www.tni.org

2. MONDIALE PROTESTEN WAREN ER AL LANG VÓÓR DE ‘BATTLE OF SEATTLE’; NIEUW IS DE ONDERLINGE SAMENWERKING TUSSEN ALLERLEI CAMPAGNES

Internationale campagnes tegen structurele aanpassingsprogramma's, milieuvervuiling, kernwapens en mensenrechtenschendingen hebben een lange geschiedenis, niet in de laatste plaats in het Zuiden. Er is op zich niets nieuws aan mondiale protesten. Werkelijk nieuw en krachtig is de bundeling van een veelheid van dit soort initiatieven en een intensieve onderlinge communicatie, zowel via internet als ook op straat tijdens topontmoetingen. Er is een soort mondiaal forum gecreëerd (zowel virtueel als reëel) waar over gemeenschappelijke onvrede en alternatieven wordt gesproken en gedebatteerd. Waar bovendien gezocht wordt naar manieren om dit gezamenlijk naar buiten te brengen.

3. TOCH IS HET VOORBARIG OM TE SPREKEN VAN EEN ‘ANTI-GLOBALISERINGS BEWEGING’ OF ZELFS EEN ‘ANTI-KAPITALISTISCHE BEWEGING’

Er is zonder twijfel een krachtige en brede beweging in opkomst die ervan overtuigd is dat het neoli-

berale economische model op termijn onhoudbaar en al-
lem minst duurzaam is. Maar het ontbreekt nog aan een dui-
delijke richting hoe het dan wel zou moeten. Het etiket van
de 'anti-globalisering' is er door buitenstaanders opge-
plakt; iets dat hooguit heeft bijgedragen aan een gevoel van
saamhorigheid. Maar het zegt natuurlijk niet zoveel. Uitei-
ndelijk waren de mondiale protesten ondenkbaar ge-
weest zonder de hulpmiddelen die de globaliserende we-
reld nou juist heeft voortgebracht. Sommigen spreken van
een 'anti-kapitalistische' beweging, hetgeen evenmin veel
richting geeft. Er is namelijk geen brede overeenstemming
over de aanpak van armoede of het broeikas-effect. Hoog-
uit zijn er een reeks 'algemene principes', zoals meer open-
heid en participatie in de besluitvorming, het aan banden

keuze van de 'beweging' om leiders of spreekbuizen niet te
toleren is op zich positief omdat zo alle meningen kun-
nen doorklinken. Voor de media is dit echter een verwar-
rende situatie omdat er geen hapklare (en zekere geen een-
duidige) *soundbites* te halen zijn. Het heeft ook gezorgd voor
onderhuidse spanningen tussen de mondiale NGO's (van
Oxfam tot Greenpeace) – die doorgaans wel met alternatie-
ve voorstellen komen en deze bespreken aan de onderhan-
delingstafel – en de meer activistische groepen die deze
NGO's beschuldigen van 'reformisme' en het 'verraden van
de beweging' door namens hen te spreken en te onderhan-
delen. NGO-professionals en activisten moeten niet van el-
kaar gaan vervreemden en samen blijven zoeken naar
bruikbare en inspirerende alternatieven. Dat is ook het gro-
te belang van initiatieven zoals het World Social Forum in
Brazilië, begin dit jaar, of mondiale campagnes zoals Jubi-
lee 2000 en Attac. (Zie kader voor de websites.)

5. DE 'MONDIALE PROTESTBEWEGING' OMVAT VEEL MEER GROEPEN EN INITIATIEVEN DAN ALLEEN DE DUIZENDEN DEMONSTRANTEN

TIJDENS TOPONTMOETINGEN Een van de kritische
geluiden in de media na Genua was dat de demonstranten
voornamelijk bestaan uit blanke, relatief rijke middenklas-
sers uit het Noorden. Het klinkt ook door in de kritiek dat de
demonstraties niet in het belang van de armen zijn. Toch is
het verzet tegen ondemocratische (mondiale) besluitvor-
ming veel breder en diverser in armere landen dan menig
krantenlezer in het Noorden zal vermoeden. De protesten
tegen bijvoorbeeld de gevolgen van structurele aanpas-
singsprogramma's, met name door de privatisering van
publieke nutsbedrijven, worden breed gedragen, vooral in
Latijns Amerika. In Argentinië, Bolivia en Ecuador bijvoor-
beeld, zijn vrijwel dagelijks massale demonstraties tegen
de uitwassen van het neoliberale economische beleid, op-
gelegd door IMF en Wereldbank. Een kleine stap in het aan
banden leggen van de ongebreidelde liberalisering in deze
landen zou een flinke stap kunnen zijn op weg naar een in-
damming van het neoliberalisme.

6. HET POTENTIEEL VAN DE 'BEWEGING' LIGT IN DE ENORME DIVERSITEIT VAN DE DEELNEMERS EN HUN ACHTERGRONDEN

Diversi-
teit en pluriformiteit is geen zwakte, zoals vaak wordt be-
weerd, maar is waarschijnlijk één van de krachten van de
'mondiale protestbeweging'. En er is een sterke wil om de-
ze diversiteit te behouden. Dat er een solidaire band is ge-
smeed tussen vele honderdduizenden mensen, zoals
meerdere malen was te zien van Seattle tot Genua, is de
laatste decennia zelden meer vertoond. De diversiteit van
de 'beweging' zit in het samenbinden van verschillende ge-
neraties, het transnationale karakter en de Noord-Zuidge-
richte oriëntatie. Er wordt voortgebouwd op de derdewe-
reldebeweging en de vredesbeweging van de jaren zeventig
en tachtig, maar ook op een breed scala van campagnes
geïnitieerd door de milieubeweging, mensenrechtengroe-
pen en kritische consumenten in de jaren negentig. Deze
veelzijdigheid is mede ontstaan door het anarchistische
gebruik van internet, waardoor (internationale) communi-
catiekanalen opener en spontaner zijn geworden dan ooit
tevorens.

4. DE VOORNAAMSTE ZWAKTE VAN DE 'BEWEGING' IS DE ONMACHT OM WERKBARE ALTERNATIEVEN AAN TE DRAGEN

Het is onmogelijk
(en waarschijnlijk ook niet wenselijk) dat er één coherent
alternatief wordt geboden voor het oplossen van de we-
reldproblemen. Die problemen zijn daarvoor te complex, te
zeer cultureel gebonden, en te divers binnen en tussen al-
lerlei landen. Maar het is onvoldoende om alleen maar op
de problemen te wijzen; het gaat erom dat er een perspec-
tief wordt geboden voor veranderingen en dat oplossingen
worden aangedragen. Dat is niet eenvoudig. De bewuste

7. DE 'BEWEGING' ERKENT GEEN LEIDERS EN MOET WEINIG HEBBEN VAN POLITIEKE PARTIJEN; DIT HEEFT DE VOORWAARDEN GESCHAPEN VOOR HET ONTSTAAN VAN EEN NIEUW SOORT 'WERELDBURGERSCHAP'

De mondiale 'civil society' die we zien ontstaan is een reactie op de ongecontroleerde macht van grote ondernemingen die de belangen en visies van een minderheid vertegenwoordigen. Het is echter ook een antwoord op de onmacht (of de onwil) van de traditionele politiek om de invloed van transnationale ondernemingen te beperken. Het ongenoegen hierover uit zich in een 'wereldburgerschap' zoals zichtbaar op internet maar ook daarbuiten, zoals de Italiaanse 'witte overalls' lieten zien. Zij waren het die begin dit jaar in Mexico met honderden tegelijk een menselijk schild organiseerden voor de vreedzame mars van de Zapatistas naar de hoofdstad. Of de Franse boeren onder leiding van José Bové, die de plaatselijke McDonalds in Milau ontakelden als antwoord op de protectionistische maatregelen van de Verenigde Staten binnen de Wereldhandelsorganisatie. Natuurlijk, dit soort acties wordt al jaren gevoerd, maar niet eerder zijn ze zo expliciet met elkaar in verband gebracht. De uitdaging van de 'beweging' ligt daarom op twee fronten: het versterken van een werkelijk mondiale beweging, door het verbinden van Noord en Zuid, en meer dan nu het geval is ook een lokale beweging te formeren, door het verbinden van lokale initiatieven en campagnes met mondiale protesten.

8. DEMONSTRATIES TIJDENS TOPONT-MOETINGEN ZIJN EEN EFFECTIEF MIDDEL GEBLEKEN, MAAR HET ONTWIKKELEN VAN ANDERE EN CREATIEVERE MANIEREN VAN PROTEST IS HOOGNODIG

Nu de organisatoren van de internationale topontmoetingen de demonstranten een hak proberen te zetten door in moeilijk bereikbare locaties te vergaderen (de WTO vergadering in november is in Katar, terwijl de volgend G8-top hoog in de Canadese bergen wordt belegd), ligt het voor de hand dat de protesten zich meer op het nationale niveau zullen gaan concentreren. De kunst is om deze activiteiten onderling goed op elkaar af te stemmen, zodat de argumenten en de eisen gezamenlijk aan de G8-leiders worden gepresenteerd. Maar dan op hun thuisbasis, waar ze ter verantwoording kunnen worden geroepen. De protesten zijn een belangrijk middel geweest om allerlei groepen met elkaar te verbinden, maar niet iedereen voelt er voor de straat op te gaan. Toch is het cruciaal dat zij die sympathiek staan tegenover de intenties van de mondiale protestbeweging, maar tot nog toe belangstellend toekeken, er actief bij worden betrokken. Hier

Voorbeelden van websites over mondiale protesten en over alternatieven. Op deze sites kun je veel andere links vinden.

www.worldsocialforum.org over het World Social Forum in Brazilië;
www.jubileesouth.net over de campagne voor schuldverlichting Jubilee 2000;
www.attac.org van de mondiale actiegroep Attac;
www.indymedia.org, www.globalizethis.org/s30 met informatie over heden en verleden van 'de mondiale beweging';
www.xminy.org/neolib, www.zmag.org, www.opendemocracy.net voor discussies.

ligt een uitdaging in het gebruik van andere en creatievere manieren om de boodschap op effectieve wijze te verhelderen. De 'vliegende taarten' lieten zien dat het neoliberalisme ook 'gezichten' heeft (Bill Gates, minister Zalm). Het zogenaamde *subvertising* (het subversief bewerken van reclame slogans) ontmaskerde de mooie praatjes van de reclamejongens. In de categorie 'vrolijk en vreedzaam' ligt nog een groot onbenut potentieel.

9. DE 'BEWEGING' ZAL ZELF MOETEN AANTONEN DAT EEN NIEUWE EN MEER PARTICIPATIEVE VORM VAN BESLUITVORMING MOGELIJK IS, ALS ALTERNATIEF VOOR DE HUIDIGE PRAKTIJK VAN 'REPRESENTATIEVE DEMOCRATIE'

Naast het opvoeren van de politieke druk, hebben de mondiale protesten een belangrijke functie vervuld in het samenbrengen van allerlei initiatieven, het uitwisselen van ideeën en ervaringen en het uitproberen van nieuwe organisatievormen. Experimenten met transparante en participatieve besluitvorming – vaak in gespannen situaties – zijn veelbelovend, ofschoon nog lang niet perfect (zie www.globalizethis.org/s30, 'how we work'). Uit de ervaringen met non-hiërarchische en consensusgerichte methodes kunnen lessen worden getrokken die in allerlei situaties (zowel lokaal als mondiaal) verder moeten worden verfijnd. Het gaat uiteindelijk om het ontwikkelen van inspirerende vormen van samenwerking, uitwisseling en participatie 'zonder grenzen', om te laten zien dat het anders kan en dat het ook werkt. Waarschijnlijk ligt in deze nieuwe cultuur van communicatie en interactie het meest duidelijke en constructieve alternatief voor het traditionele politieke bedrijf.

10. VERANDERINGEN ZULLEN UITEINDELIJK OP MILJOENEN PLAATSEN TEGELIJK MOETEN BEGINNEN; DAT KAN DOOR TE HANDELEN ALS EEN WERELDBURGER

Er zijn vele andere manieren om mee te doen aan de mondiale protesten dan alleen maar het 'tophoppen'. Men kan op internet participeren in een scala van debatten en op z'n minst ontdekken hoe dynamisch en open er wordt gediscussieerd (zie bijvoorbeeld www.zmag.org of www.opendemocracy.net). Omdat we allemaal in meer of mindere mate zelf de (negatieve) gevolgen ondervinden van mondialisering kun je ook als actieve wereldburger wel degelijk een concrete rol spelen. Bijvoorbeeld als kritische consument, maar natuurlijk ook door je actieve opstelling als buurtbewoner, werknemer of maatschappelijk vrijwilliger. Essentieel is dat je verbindingen legt met anderen, vooral ook óver de grens. Als het lukt om al die creativiteit en solidariteit te mobiliseren voor het leggen van wereldwijde dwarsverbanden tussen lokale campagnes en activiteiten, dan komt er vanzelf beweging in de mondialisering van onderaf. Dus mondige en mondiale burgers: log in, verzin iets en pak aan!

✘

HOGERE LONEN!

4%
EN SNEL!
ABVAKABO

Wte leven in een ander tijdperk. Nederland is nu een kleine regio in een muntunie.

Tekorten op de arbeidsmarkt kunnen alleen worden opgelost door hogere lonen.

door
Eric Bartelsman

Het ging zo goed met Nederland gedurende de regeerperiode van Paars II: lage werkloosheid, hoge economische groei, en in 2000 een groot overschot op de begroting. Kortom, niet alleen werk, werk, werk, maar ook geld, geld, geld. De oorzaak van dit succes zit, als we het aan de regeringspartijen vragen, in de structurele hervormingen die in de voorafgaande zeven jaren zijn doorgevoerd. Bedoeld worden dan de maatregelen die inactieven moeten prikkelen werk te zoeken, het vergroten van concurrentie en het naar de markt brengen van nutsvoorzieningen en andere overheidstaken.

Helaas is de situatie snel aan het veranderen. Het aantal vacatures neemt niet meer toe en de economische groei wankelt. Het recessiespook waart door de VS en de EU, en dat terwijl de consumentenprijzen zo'n 4,5 procent per jaar aan het stijgen zijn. Dat klinkt als *stagflatie*: de gevreesde malaise uit de tijden van Den Uyl waarbij prijzen en lonen elkaar als in een spiraal omhoogstuwten en tegelijkertijd de werkloosheid oploopt. Als reactie hierop hebben de president van de Nederlandsche Bank Wellink en minister Zalm een oproep gedaan tot loonmatiging. Om het inflatiegevaar te temperen gaat Wellink nog een stap verder en raadt aan de reële overheidsuitgaven te verlagen door overheidsdienaren geen volledige prijscompensatie in hun lonen te gunnen.

Het kabinetsbeleid vertoont een vreemdsoortige incoherentie. Aan de ene kant worden overheidstaken naar de markt overgeheveld en wordt meer en meer vertrouwd op de ordenende werking van vraag en aanbod en de daarbij behorende prijssignalen. Aan de andere kant wil men ingrijpen in de loonvorming zodra werknemers, in de publieke en particuliere sector, reageren op de schaarste op de arbeids-

markt door loonsverhoging te vragen.

Loonmatiging was in de jaren tachtig en negentig het perfecte middel om de enorme werkloosheid van die tijd op te lossen. Werkgevers kregen hierdoor het vertrouwen dat toekomstige winsten niet door werknemers zouden worden geplunderd, waardoor zij fors in werkgelegenheid hebben geïnvesteerd. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk waar opportunistische vakbonden de werkgevers ertoe bewogen om zoveel mogelijk arbeid uit het productieproces te weren via kapitaalintensivering (meer 'machines', minder handen). Per saldo heeft de loonmatiging Nederland geen windeieren gelegd en hebben zowel werkgevers als werknemers geprofiteerd.

We leven echter in een ander tijdperk. Nederland is nu een kleine regio in een muntunie. Voor een loon-prijs spiraal is het nodig dat inflatieverwachtingen mee omhooggaan met de prijzen en lonen. Met de komst van de euro hangen inflatieverwachting af van monetaire toestanden in de gehele muntunie, en niet van de Nederlandse prijsstijgingen die tijdelijk uit de pas lopen. Daarom is de angst voor stagflatie niet aan de orde.

Omdat we geen eigen monetair beleid meer kennen en omdat er weinig flexibiliteit zit in fiscaal- en begrotingsbeleid vanwege de Verdragen van Maastricht en Amsterdam heeft de overheid weinig instrumenten om de te grote vraag naar Nederlandse producten, en dus arbeid, af te remmen. Werkgevers en werknemers zullen zelf moeten reageren. Als er in Nederland schaarste is op de arbeidsmarkt - en werkloze Duitsers en Grieken niet bereid zijn om Europa te doorkruisen op zoek naar werk - moet de aanpassing komen via de prijs van arbeid: hogere lonen, wat op den duur de vraag naar arbeid zal doen dalen.

Evenzo betekent dit dat als de vraag vanuit de EU en de rest van de wereld in elkaar stort en werkloosheid hier oploopt, de reële lonen zich ook snel moeten aanpassen (zie Paul de Beer in Helling 2-2001). Het is dus niet slim om de loonsverhogingen tegen te gaan als ze nodig zijn om de arbeidsmarkt in evenwicht te brengen.

EXTRAATJES De grootste schade van de politiek tot loonmatiging wordt aangericht in de publieke sector. Als werknemers en werkgevers in de private sector ingaan op de loonmatigingsadviezen van Wellink en Zalm, dan zullen bedrijven, onder druk van de schaarste, om het benodigde personeel te kunnen aantrekken gaan betalen via extraatjes. De publieke sector kent die extra's niet en zit in een concurrentienadeel waardoor ze te kampen krijgt met personeelstekorten, zowel kwantitatief als kwalitatief.

Politiek en economisch is het verstandiger om te leren leven met een private sector die werkt zoals economen wensen en met een publieke sector die diensten levert waar de burgers om vragen. De reële uitgaven in de publieke sector moeten weer worden bepaald aan de hand van afwegingen door de politiek. Dat betekent dat die uitgaven worden gemeten in termen van daadwerkelijke dienstverlening: handen aan het bed, leerlingen per klas, blauw op straat.

En wat moeten die handen dan kosten? Hierover hoeft ook niet meer moeilijk te worden gedaan. De lonen van de private sector geven een heldere maatstaf waarmee budgettair kan worden gerekend. Als de gewenste personele bezetting niet wordt gehaald moet de publieke sector aantrekkelijker worden als werkgever: de meest directe weg is door marktconforme lonen te betalen. ✘

Eric Bartelsman is
hoogleraar
economie en
directeur van het
Economisch en
Sociaal Instituut van
de VU.

Een spannend avontuur

Tussen GroenLinks en het CDA bestaan interessante overeenkomsten, beweert GroenLinks-wethouder Roel van Gurp. Dat GroenLinks alleen moet gaan regeren met een progressieve meerderheid, zoals Eerste-Kamerlid Leo Platvoet in de vorige Helling betoogde, is een conservatieve en simplistische opvatting.

door
Roel van Gurp

In het politiek essay *Een nieuwe lente* dat dit voorjaar uitkwam, pleiten wethouders van GroenLinks en het CDA voor een politiek die er op gericht is dat mensen greep houden op hun bestaan, die ze uitnodigt maatschappelijke initiatief te nemen en ze stimuleert tot vormen van 'aansprekend burgerschap'. Die initiatieven moeten uit de sfeer van toevalligheden en incidenten worden gehaald, en geplaatst worden in het hart van het publieke domein. Dit pleidooi is het resultaat van een gezamenlijke zoektocht. Een zoektocht die begonnen is op basis van (h)erkenning van elkaars engagement in de praktijk en op basis van gedeelde onvrede over de economisering van de samenleving. Een zoektocht ook die een perspectief schetst. Een inhoudelijk perspectief, zoals verwoord in het essay. Maar wellicht ook een strategisch perspectief: als dit is wat we allebei ten diepste willen, dan moeten we proberen om hier samen werk van te gaan maken. Dat zal lang niet gemakkelijk zijn. Onze partijen verschillen immers sterk van elkaar, maar er is een inhoudelijk fundament dat het de moeite waard maakt.

Wat heeft GroenLinks nou precies met D66 gemeen?

Dat is de uitdaging die de opstellers van het manifest aan de partijen GroenLinks en CDA voorleggen. Een provocatie: we lokken uit om de geijkte schema's te verlaten en om te bewegen. Alleen beweging kan immers tot verandering leiden. Leo Platvoet, lid van de Eerste Kamer voor GroenLinks, reageerde kritisch in het vorige nummer van *de Helling* (nr.2). Zo merkt hij op, in mijn ogen terecht, dat in het politiek essay de economische verhoudingen onderbelicht blijven. Maar de kern van zijn kritiek richt zich op het perspectief van strategische samenwerking tussen GroenLinks en het CDA. Platvoet vindt dat bij voorbaat een *mission impossible*: bij het CDA denken ze over zowat alles diametraal het tegenovergestelde van GroenLinks, ze deugen niet op het punt van politieke vernieuwing en zijn fundamentalistisch in ethische kwesties. Kortom: het is niks en samen zal het nooit wat worden ook. Laten we toch mikken op een progressieve meerderheid van GroenLinks, PvdA, D66 en de SP, dat is het enige reële perspectief. Ik vind deze manier van kijken aandoenlijk simplistisch, daarmee op

belangrijke punten onjuist en bovenal in de kern conservatief. Ik verklaar me nader.

Simplistisch vind ik het denken in monolithische blokken. Het schema 'wij' (het progressieve blok) tegenover 'zij' (alle anderen) is een vereenvoudiging die geen recht doet aan de werkelijkheid. Overzichtelijk is het wel en het geeft daarmee een prettig gevoel van houvast in tijden waarin toch al zoveel schuift. Maar in het sympathieke van deze eenvoud schuilt nu ook juist het gevaar. Dit klassieke links-rechts schema verhindert een heldere blik op de reële overeenkomsten en verschillen tussen de diverse partijen. Enerzijds leidt dat tot het kritiekloos als bondgenoot benoemen van partijen die dat zeker niet zo maar zijn.

VROUWEN Wat heeft GroenLinks bijvoorbeeld nou precies met D66 gemeen, behalve een vaag gevoel voor bestuurlijke vernieuwing, waar in mijn ogen overigens binnen GroenLinks ook niet echt scherp over wordt nagedacht? Is de SP echt een socialistische of vooral een populistische partij? Zo zijn er veel meer vragen te stellen die de waarde van de verzamelnaam 'de progressieve partijen' ernstig relativeren.

Het is dus nog maar de vraag in hoeverre het 'wij' ook echt 'wij' is. Maar goed, dat is te overleven, verkeerde vrienden zijn niet zo erg zolang je zelf maar sterk in je schoenen staat. Veel ernstiger is het dat het andere kamp ('zij') gedemoniseerd wordt, waardoor een open blik op mogelijke aangrijpingspunten voor samenwerking op voorhand onmogelijk wordt. De wijze waarop Leo Platvoet het CDA portretteert is daar een sprekend voorbeeld van. Bijvoorbeeld inzake milieu wordt het CDA zonder pardon in het kamp van de absolute vijand geplaatst. Natuurlijk zijn daar feiten en argumenten voor aan te dragen. Maar een dergelijke verabsolutering van het kwaad ontnemt het zicht op interne spanningen, tegenstrijdigheden en hoopvolle bewegingen bij de andere partij. Daarmee mis je een belangrijke kans en dat is zonde. Want ik moet zeggen dat ik prominente CDA-ers als Herman Wijffels en Pieter van Geel regelmatig pleidooien heb horen houden waar mijn hart als rechtgeaard GroenLinkser van opengaat. En, om maar aan te geven dat dat niet alleen wat geïsoleerd roependen in de woestijn betreft, ook het vigerende CDA-verkiezingsprogramma is op dit terrein zonder meer interessant. Iets vergelijkbaars valt te zeggen over het vluchtelingenvraagstuk. Daarin neemt de CDA Tweede-Kamerfractie meestal standpunten in die mijlenver van de onze staan. Maar tege-

Roel van Gurp is wethouder voor GroenLinks in Tilburg; hij is een van de auteurs van het manifest 'Een nieuwe Lente', ondertekend door een twaalfstal CDA- en GroenLinks-wethouders

lijkertijd leeft breed in diezelfde partij een overtuiging die *humaniteit boven de macht* van het geld en boven de macht van de staat plaatst. Dat bepaalt ook het praktisch handelen van veel CDA-politici, leden en stemmers. Ook op het punt van de ethische kwesties zijn de tegenstellingen tussen GroenLinks en het CDA minder absoluut dan Leo wil doen geloven. Zeker overwint in het CDA soms nog een in onze ogen conservatieve confessionele of burgerlijke moraal, maar de tijd dat het CDA tegen kinderopvang was om-

Het klassieke links-rechts schema verhindert een heldere blik op de overeenkomsten en verschillen tussen de diverse partijen.

dat vrouwen maar thuis moesten zijn, is toch al lang voorbij. En andersom: ik denk dat heel veel GroenLinkers zich veel beter thuisvoelen bij een integere ethische worsteling in vraagstukken aangaande het manipuleren van leven en dood dan bij een eenzijdige maakbaarheidsideologie die in feite niets anders is dan de slippendrager van de technocratie. Ook hier zou GroenLinks zich, ongeacht de uiteindelijke keuze in de diverse kwesties, wel eens beter thuis kunnen voelen bij het CDA dan bij de beleidsbepalers binnen Paars, bij wie soms zelfs geen ruimte is voor een individueel gewetensbezwaar in deze vragen.

KLEINERE SCHAAL Zo openen zich als je het simplistische 'wij-zij' schema verlaat mogelijkheden en vergezichten die verborgen blijven zolang je de ander demoniseert. Als je de oogkleppen afdoet, zie je meer. Op zijn best begrepen zijn CDA en GroenLinks allebei als postmaterialistische partijen te beschouwen. Naast deze programmatische parallel, valt ook een interessante overeenkomst te zien in de manier waarop het CDA en GroenLinks kijken naar de relatie tussen staat en individu. Binnen Paars wordt de spanning tussen het individu en de staat bijna volledig opgelost door de verabsolutering van het individu. Dat is in de lijn van VVD en D66. Veel PvdA-ers zouden van harte een veel sterkere rol voor de staat zien. Het accent van zowel het CDA als GroenLinks ligt veeleer bij de civiele samenleving en haar organisaties, op de achtergrond gesteund door een richtinggevende overheid. Het maatschappelijk middenveld (CDA) en maatschappelijke bewegingen (GroenLinks) zijn natuurlijk niet zomaar identiek, in een aantal gevallen staan ze zelfs als macht en tegenmacht tegenover elkaar. Maar fundamenteel is het vertrouwen dat CDA en GroenLinks uitspreken in de (collectieve) bewegingen van mensen op kleinere en grotere schaal als startpunt én als kern van maatschappelijke processen. Een 'derde weg' naast liberalisme en etatisme.

Deze benadering van politiek en samenleving kan als

een gemeenschappelijke basis dienen voor een verdere vruchtbare discussie over de talloze verschillen in opvatting die er tussen de partijen zijn. De uitkomst van die discussie staat zeker niet vooraf vast. Het is een spannend avontuur, waarbij we onszelf en elkaar uitdagen te bewegen voorbij de heersende clichés. Een beweging die kan leiden tot bondgenootschap: een gezamenlijk streven met respect voor de verschillen. Inhoudelijk gefundeerde bondgenootschappen zijn nodig om tot inhoudelijk gefundeerde machtsvorming te komen. Een dergelijke beweging wordt in de benadering van Leo Platvoet op voorhand onmogelijk gemaakt. Daarom vind ik zijn verhaal ook zo conservatief: blijf zitten waar je zit en verroer je niet. Stil maar, wacht maar tot 'wij' groot genoeg zijn. Zo verandert er niets. En draag je dus ook niets bij aan maatschappelijke verandering, waar het ons toch allemaal om begonnen is.

✘

illustratie: Geert Dijkers

De Duitse landbouwminister Renate Künast schildert een prachtig groen vergezicht: de landbouw wordt natuurlijk en gezond, en boeren gaan het landschap beheren en energie produceren. Wat houden de plannen precies in en wat kan Nederland er van leren?

Landwirtschaftswunder

door
Gijs Kuneman en
Wouter van der
Weijden

Gijs Kuneman is
beleidsmedewerker
Stichting Natuur en
Milieu
Wouter van der
Weijden is senior
adviseur van het
Centrum voor
Landbouw en Milieu

De *Agrarwende* begon met de worst. Eind 2000 werd ook in Duitsland onverwacht een aantal gevallen van BSE gevonden. Toen het tot de Duitsers doordrong dat zelfs hun geliefde *Wurst* niet meer veilig was, daalde de vraag naar rundvlees in een paar dagen met de helft. Daarmee kelderde ook de prijs van rundvlees en deze sleepte op zijn beurt landbouwminister Karl-Heinz Funke mee in zijn val. Duitsland was rijp voor een agrarische omwenteling. De groene en verfrissende Renate Künast trad aan. En het landbouwministerie werd omgedoopt tot het ministerie van Consumentenzorg, Voedsel en Landbouw.

Künast kwam met de leus 'Klasse statt Masse', ofwel kwaliteit in plaats van bulkproductie. Ze spreekt ook van een *Reinheitsgebot* voor de veehouderij: naar analogie van de oude Duitse regels voor bier, waar alleen water, gerst, hop en gist in verwerkt mocht worden, wil de landbouwminister dat koeien uiteindelijk niets anders voorgeschoteld krijgen dan water, gras en graan. Toch was het niet Künast zelf die als eerste met radicaal nieuwe beleidsideeën voor

de landbouw kwam. Reeds voor haar aantreden circuleerde een discussiestuk van het bureau van de Bondskanselier – een officieel beleidsstuk zonder bijbehorende minister. Hoewel Künast geen aandeel had in de totstandkoming van het stuk, en er daarom ook enige afstand van neemt, volgt zij de hoofdlijnen ervan. Duitsland moet volgens dit discussiestuk inzetten op twee lijnen: het aanbod (*push*) en de vraag (*pull*). Over de vraag is het stuk kort: de consument komt weer centraal te staan. Duitse burgers, maar ook instellingen als ziekenhuizen en overheden moeten meer milieuvriendelijke kwaliteitsproducten kopen, en het liefst biologische. Daartoe stelt de Bondsregering een grootscheeps meerjarig promotieprogramma op, ondersteund door kwaliteitslabels en marketingstructuren.

MAGISCH Heel wat meer pagina's wijdt het stuk aan de aanbodkant. Het onderscheidt drie typen van agrarische productie. Als eerste is er de puur op productie gerichte landbouw. Het tweede segment is de multifunctionele

meer dan 15 procent van de bedrijven zou van dit type moeten zijn; het leeuwendeel van de bedrijven wordt multifunctioneel. Het aandeel biologische productie moet in 2010 zijn gestegen van 2,6 tot 20 procent.

Naast deze voorstellen op het gebied van subsidies stelt het stuk strengere regelgeving voor veevoerders, veevervoer en dierenwelzijn en wil het meer nadruk op kwaliteit en duurzaamheid in de landbouwvoorlichting. Künast wil bovendien investeren in educatie van kinderen op het gebied van voedsel en landbouw.

Hebben de ambitieuze plannen al tot concrete resultaten geleid? Künast heeft enkele voortvarende stappen gezet. Ze heeft opdracht gegeven uit te zoeken hoe ze tot 20 procent biologische landbouw kan komen, en zal binnenkort ook opdracht geven voor de opzet van de promotiecampagne voor bio-landbouw. Ook gaat ze zich sterk maken voor een Europees Actieplan bio-landbouw. Inmiddels

De Duitse minister wil een Reinheitsgebot voor de veehouderij: koeien mogen niets anders voorgeschoteld krijgen dan water, gras en graan.

is de kantine van haar ministerie al overgestapt op biologisch voedsel. Van groot strategisch belang is dat Künast alle partijen aanspreekt op hun verantwoordelijkheid. Ze heeft een "magische zeshoek" geformeerd waarin vertegenwoordigers van boeren, veevoerindustrie, voedselindustrie, supermarkten en maatschappelijke organisaties met elkaar overleggen over een gezamenlijke strategie.

KEURMERK Opvallend was het feit dat Künast in de begrotingsronde voor 2002 en 2003 respectievelijk 150 en 180 miljoen mark extra kreeg, terwijl vrijwel alle andere departementen moesten inleveren. Daarnaast kreeg zij, enigszins tot haar eigen verrassing, in juni ook de Duitse deelstaten achter haar plannen, met name het plan voor meer transparantie in de productieketen. Zij wil de consument meer informatie geven, maar ook meer keuzemogelijkheden. Naast het biologische keurmerk wil zij een keurmerk voor duurzame producten introduceren.

Een strijdpunt tussen de deelstaten en de minister was echter de beoogde overheveling van EU-landbouwsubsidies voor reguliere productie naar biologische landbouw, de zogenaamde modulatie. Onder EU-regels mag een lidstaat tot maximaal 20 procent van de gangbare inkomenssteun afroemen, om dat geld vervolgens te besteden aan duurzame landbouw. Künast was van plan in 2002 drie procent af te romen, het jaar daarop zes en zo door tot twintig procent reductie in 2006. De EU-regels vereisen echter dat de lidstaat het afgeroomde bedrag verdubbelt met eigen geld, alvorens het in te zetten in landbouw-milieu programma's. Künast heeft die co-financiering in 2002 en 2003 beschikbaar dankzij de uitbreiding van haar budget, maar de Länder niet - vandaar de weerstand. Het compromis is nu uitgekomen op 2 procent afroemen in 2003. Wat daarna gebeurt is nog open.

landbouw: boeren produceren meer dan alleen voedsel, voeders en vezels. Ze leveren ook landschap, natuur en recreatiemogelijkheden. De derde groep, tevens onderdeel van het multifunctionele segment, is de biologische productie. In deze indeling zit ook een impliciete hiërarchie: biologisch is qua natuur, milieu en landschap het topsegment.

De kern van het programma is dat multifunctioneel landgebruik, en vooral de biologische landbouw, actief en vooral financieel wordt gestimuleerd. Waar het gros van de Europese landbouwsubsidies nu ten goede komt aan grote, meest intensieve boerenbedrijven en exporteurs, moet in de toekomst al het geld gaan naar multifunctionele bedrijven. Boeren moeten voldoen aan basiscriteria om een basispremie multifunctionaliteit te krijgen. Daar bovenop krijgen boeren extra steun als ze extra natuur of landschap 'leveren'. Ook biologische bedrijven vallen hieronder. Boeren die puur voor de markt produceren hoeven slechts te voldoen aan wettelijke eisen; zij krijgen geen subsidie. Niet

Kroniek van een aangekondigde dood

Even heb ik gehoopt dat Tara Oedayraj Singh Varma gewoon kanker had en daar gewoon aan zou doodgaan. Zo naar was ik van de hijgerigheid waarmee zowat heel Nederland zich op haar stortte, nadat ze door de Tros werd 'ontmaskerd' als een pathologisch leugenaar die uiteindelijk een terminale ziekte voorwendde om onder allerlei financiële perikelen uit te komen. Geen krant, geen weekblad, geen actualiteitenprogramma liet de mogelijkheid onbenut om haar deconfiture vanuit alle mogelijke invalshoeken kracht bij te zetten. Geen columnist die de gelegenheid voorbij liet gaan een duit in het zakje te doen. Op de kroniek van Tara's aangekondigde dood kon menig ei worden gelegd.

Wie toch al niet zo'n hoge pet op heeft van de kwaliteitseisen die politieke partijen hanteren bij de selectie van allochtonen voor het kamerlidmaatschap, kon de *Werdegang* van Tara verheffen tot exemplarisch voorbeeld.

Wie meent dat mensen uit warme landen zich liever in hun lamlendigheid als verongelikt slachtoffer wentelen dan hun handen uit de mouwen te steken om zichzelf een prettig-geïntegreerde positie in de Nederlandse samenleving te verwerven, kon vrijuit spreken.

Wie het een doorn in het oog is dat GroenLinks dreigt uit te groeien tot regeringspartij greep de kans om die partij af te schilderen als een onbetrouwbare en zelfs racistische club die omwille van de kiezersgunst onder Surinamers bereid was geweest een eersteklas oplichter onderdak te bieden.

Deskundigen van diverse pluimage – van bestuurskundigen tot en met sociologen, psychologen en psychiaters – bogen zich massaal over het geval Singh Varma. Zo nu en dan begeleid door wat ketelmuziek van een handjevol Surinamers dat nog altijd in de ban is van Vrouw Tara en ervan overtuigd is dat hun voorvrouw het slachtoffer is geworden van een racistisch complot. En Tara zelf deed er ook alles aan om in de schijnwerpers te blijven door de ene ongeloofwaardige verklaring na de andere de wereld in te zenden. Uiteindelijk kon je niemand meer tegenkomen zonder dat het gesprek uitmondde in uitvoerige analyses van Tara als persoon, de mogelijke schuld van GroenLinks, de impact van haar afgang op de Surinaamse gemeenschap of de omgang met allochtonen in de politiek. Al met al een overweldigende hoeveelheid aandacht voor een nogal mislukt ex-kamerlid dat volgens velen – deskundigen én voormalige intimi – vooral ten onder is gegaan aan haar eigen grootheidswaan.

Wat heeft Tara eigenlijk misdaan? Erg indrukwekkend is het niet wat ze op haar kerfstok heeft. Met haar verzonnen terminale ziekte heeft ze weliswaar veel mensen geschokt, maar behalve zichzelf heeft ze daarmee niemand gedupeerd. Blijven over de verhalen van mensen die zeggen dat ze nog een heleboel geld van haar krijgen. Vooral de Indiase stichting waaraan ze 250.000 dollar schijnt te hebben beloofd, krijgt veel bijval. Maar je kunt je ook afvragen hoe het kan dat je op basis van mondelinge toezeggingen van Tara geld gaat uitgeven zonder dat er iets zwart-op-wit staat en zonder dat er een bedrag naar je rekening is overgemaakt.

Als Tara geen Surinaamse was geweest met een charismatische uitstraling en een achterban die aan haar voeten lag, had ze het waarschijnlijk nooit tot kamerlid geschopt. Zoveel is duidelijk. Ze was vooral een emotionele activiste die voortdurend 'iets wilde doen' en vaak zat op te scheppen over wat ze allemaal voor elkaar zou krijgen. Als Tara geen Surinaamse was zouden we niet getraakteerd zijn op een mediahype van buitenproportionele omvang. Door alle Pavlov-reacties en grote woorden die zijn gebruikt om haar afgang te duiden, is het échte verhaal van een bozig en onbetrouwbaar maar hartelijk Surinaams meisje, dat ten onrechte uitgroeide tot boegbeeld van allochtoon Nederland en dat uiteindelijk verstrikt raakte in haar eigen schijnwereld, volledig uit het zicht verdwenen. Dát verhaal zou ik graag gereconstrueerd zien. Er is er maar één die dat zou kunnen optekenen.

Misschien kan Tara nog ergens een potje versieren voor Gabriel García Márquez.

Marja Vuijsje

Critici wijzen erop dat er nog geen echte structurele verandering is ingezet; er is alleen geld bij gekomen. Anderen vinden deze *low-profile* start juist getuigen van tactisch inzicht. Künast moet echter niet te lang meer wachten met verdere maatregelen. De vraag naar vlees neemt weer toe, en daarmee neemt de malaise in de markt af. Boeren zijn weer wat optimistischer, en zijn daarom geneigd om terug te vallen op *business as usual*. Vooral nog was de conservatieve Duitse boerenbond DVB gematigd positief over de gekozen richting, maar vanuit deze hoek neemt de kritiek toe. Blijft staan dat Duitsland zich in korte tijd heeft ontwikkeld van een remmende tot een drijvende kracht bij de hervorming van het EU-landbouwbeleid.

De Duitse *Agrarwende* is overigens niet geheel nieuw. Ze past namelijk goed in de lijn die al door Brussel is uitgezet met het beleidsplan *Agenda 2000*, dat sinds vorig jaar van kracht is. De kernpunten hiervan luiden: 1) De prijssteun wordt verminderd ten gunste van inkomenssteun, waaraan lidstaten die dat wensen milieuvorwaarden mogen koppelen. 2) Er komt meer geld beschikbaar voor plattelandsbeleid, waaronder subsidies voor biologische landbouw en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Künast geeft aan deze verschuiving een stevige impuls, verlegt het accent naar voedselkwaliteit en consument en spreekt andere spelers aan op hun verantwoordelijkheid.

POLDER Wat betekent dit nu voor Nederland? Om te beginnen krijgt de Nederlandse veehouderij te maken met nieuwe eisen aan haar exportproducten. Nederlandse koeien consumeren bijvoorbeeld niet alleen water, gras en graan, maar ook krachtvoer. Dat kan volstrekt verantwoord zijn, maar het kan straks stuiten op bezwaren bij Duitse afnemers. Aanpassing is dan onvermijdelijk. Ten tweede komt de boer meer in beeld als landschapsbeheerder en als energieproducent. Ook voor Nederland is dat een goede ontwikkeling. Energieteelten zijn in Nederland niet rendabel vanwege de hoge grondprijzen. Wel liggen er kansen voor windenergie en voor energie uit biomassa (agrarisch afval en mest). Ten derde zijn de Duitse plannen een aansporing voor Nederland om ook een begin te maken met overheveling van inkomenssteun naar steun voor plattelandsontwikkeling. Brinkhorst wil graag die kant op, maar LTO-Nederland ligt nog dwars, onder meer omdat het bij de achterban gevoelig ligt dat de ene groep boeren geld moet inleveren ten gunste van een andere. Ten vierde worden de rollen omgekeerd: niet Nederland past het groene poldermodel op de landbouw toe, maar Duitsland. Weliswaar wil ook de Commissie Wijffels die kant op, maar Brinkhorst is geen liefhebber van het poldermodel. Daarmee verspeelt hij een belangrijke troef om de neuzen dezelfde kant uit te krijgen en om ook andere partijen, zoals supermarkten, te laten meebetalen aan een duurzame landbouw. Dat zet de Nederlandse landbouw op achterstand. De volgende minister van Landbouw (of van Voedsel en Groen) zal juist een actieve regisseur van een groen poldermodel in de landbouw moeten zijn.

*

Verstopperij spelen met illegalen

De illegalen in Nederland worden verstoep achter een flinke berg beleid. De steeds scherpere maatregelen werken alleen op de ambtelijke tekentafels.

foto: Bert Verhoeff / HH

In Spanje hebben zich dit jaar in verband met een tijdelijke legaliseringsregeling meer dan 300.000 illegalen gemeld. Dergelijke aantallen worden in Nederland zelfs in de wildste schattingen nooit genoemd, maar het is duidelijk dat ook in de Nederlandse steden tienduizenden illegale migranten verblijven. Volgens een schatting op basis van politiedata waren dat er in 1995 minstens 40 tot 60 duizend. Nederland houdt zich al sinds de jaren zeventig verre van grootschalige regulariseringen, uit angst nieuwe illegalen aan te trekken. Het beleid is gericht op de afscher-

ming van de verzorgingsstaat voor buitenstaanders.

Tien jaar geleden adviseerde de 'Commissie Zeevalking' de regering om serieus werk te maken van het

de samenleving. De 'tussenstatus' van illegale migranten werd echter steeds meer als probleem beschouwd.

Het advies van de 'Commissie Zeevalking' resulteerde in een stroom

door
Joanne van
der Leun

Het strenge landelijke beleid is alleen mogelijk bij de gratie van lokale noodverbanden die uitwassen voorkomen.

ontmoedigen van illegaal verblijf. De praktijk tot dan toe was dat migranten zonder verblijfsvergunning relatief eenvoudig hun weg konden vinden in

van wetten en maatregelen die de ruimte voor illegaal verblijf moesten verkleinen. Om te beginnen werden illegalen uitgesloten van het verkrij-

Een Turkse toerist

Illegalen in Nederland leven in een transnationale ruimte, opgebouwd rond familie en landgenoten, met een eigen woningmarkt en arbeidsmarkt. Het relaas van Şakir, een Turkse 'toerist'.

Ik bel aan bij de woning waar ik jaren geleden voor het eerst met Şakir had afgesproken om zijn werkplek in de kelderbox van zijn oom te bekijken. Dat was in 1993, nu – september 2000 – wil ik weten hoe het met hem gaat. Hij was jong en vrijgezel toen hij in 1991 naar Nederland kwam. Hij had zijn militaire dienstplicht afgerond en was vastbesloten een legaal verblijf in Nederland op te bouwen. Inmiddels moet hij dertig zijn en waarschijnlijk getrouwd. De voordeur springt open en ik loop naar boven waar een wat oudere Turkse vrouw in de deuropening staat. In het Nederlands vertel ik dat ik op zoek ben naar Şakir. Een man verschijnt en neemt het gesprek over. Ik vraag hem of hij weet waar Şakir is. "Ik niet goed Hollands spreken", zegt hij tegen me. In het Turks leg ik uit dat ik jaren geleden met Şakir heb gesproken en vraag hem of hij Şakirs oom is. De vrouw schudt haar hoofd. "Wij kennen geen Şakir". Ik weet dat de twee tegenover me de oom en tante van Şakir moeten zijn. Zij hebben hem op allerlei manieren in zijn komst en verblijf gesteund. Ik houd aan. De man zegt: "Şakir is vertrokken, we hebben geen enkel idee waar hij is. Wat wil je van Şakir?" Ik leg weer uit dat ik hem nog graag eens zou willen spreken om te kijken hoe het nu met hem gaat. "Kun je hem soms aan een verblijfsvergunning helpen?", vraagt de man ineens. Ze overleggen en geven me een telefoonnummer. Het blijkt het nummer van het theehuis te zijn waar Şakir werkt. Hij legt uit waar het theehuis is.

Uit de omzichtigheid waarmee Şakirs oom en tante te werk gaan in combinatie met zijn werkplek, begrijp ik dat Şakir

nog steeds illegaal moet zijn. Hij staat achter de bar. Een achter zijn oor, mager, in zijn hand een theeglas met daar bovenop een kop koffie. "Ze zijn bang voor de politie en dachten waarschijnlijk dat jij van de politie was", zegt Şakir na onze hernieuwde kennismaking.

• • •

Şakir is één van de 52 illegale Turken die ik voor mijn promotieonderzoek vanaf 1994 tot eind 2000 in Rotterdam heb gevolgd. Om te kunnen begrijpen hoe illegale vreemdelingen – door Turken 'toeristen' genoemd – een restrictief toelatingsbeleid kunnen omzeilen, hoe zij in de Nederlandse samenleving incorporeren en hoe zij hun illegale status om weten te zetten in een legale status, is het van groot belang de aandacht te richten op de sociale netwerken waar zij deel vanuit maken. Deze netwerken, waarin legaal verblijvende Turkse migranten en Turken in Turkije participeren, zijn de sleutel tot het begrijpen van dit irreguliere migratieproces.

Naast deze grensoverschrijdende netwerken hebben zich tijdens het nu vier decennia durende Turkse migratieproces naar West-Europa informele 'markten' ontwikkeld op de terreinen van immigratie, arbeid, huisvesting en financiën. In de Nederlandse grote steden treffen Turkse nieuwkomers een ontwikkelde Turkse 'infrastructuur' met een (deels) informele Turkse woningmarkt, een informeel Turks leencircuit waar zij – mits voldoende kredietwaardig bevonden – geld kunnen lenen en een (informe-

gen van een sofi-nummer en derhalve van 'wit' werk. Daarna volgden onder meer de Wet op de Identificatieplicht en de Wet Voorkoming Schijnhuwelijken. Vanaf 1997 werd het 'terugkeerbeleid' geïntensiveerd en in 1998 trad de Koppelingswet in werking, met de bedoeling om de uitsluiting van illegalen van publieke voorzieningen kracht bij te zetten. Tegelijkertijd werden de mogelijkheden tot registratie en coördinatie sterk uitgebreid. Op papier heeft dus een aanzienlijke verscherping van het beleid plaatsgevonden. Wat komt er in de praktijk terecht van dit beleid?

WONING Voor mijn onderzoek heb ik gekeken naar de wisselwerking tussen uitvoering van het beleid en de strategieën van illegalen. Daaruit blijkt dat – na invoering van de Koppelingswet – in de grote steden een weinig transparante mengeling is ontstaan van gedogen en uitsluiten. Allereerst zijn binnen instellingen in de gezondheidszorg, de woningbouw en het onderwijs allerlei regels aangescherpt en de (technische) mogelijkheden om te controleren zijn inderdaad vergroot. Dit maakt het moeilijker voor illegalen om een huis te huren, een talencursus te volgen of hulp te vragen. Zij kunnen zich nauwelijks meer tegen ziektekosten verzekeren en illegale leerlingen zijn op scholen in principe in de registraties herkenbaar. De aanscherpingen leiden tot willekeur in de behandeling van illegalen en een toenemende druk op bepaalde instellingen, vooral op plekken waar veel illegalen aankloppen. Een andere consequentie van het aangescherpte beleid is dat de organisatie van illegale arbeid steeds ondoorzichtiger wordt. Er is een tussenlaag ontstaan van bureautjes en intermediairs die goede zaken doen in het leveren van illegale arbeid op een manier die moeilijk aan te pakken is. Dit druipt rechtstreeks in tegen de doelstellingen van het ontmoedigingsbeleid, dat zich ook zou richten tegen degenen die van illegalen profiteren.

Het is duidelijk dat het ontmoedigingsbeleid reële consequenties heeft voor illegale migranten. Volgens veel uitvoerenden is de angst bij illegalen vergroot, wat er toe leidt dat zij zich meer verborgen houden. Een eerste bevinding van het onderzoek betreft derhalve dat er in de praktijk, zoals

door
Richard
Staring

berbeeld, op bepaalde terreinen sprake is van aanscherping van het ontmoedigingsbeleid.

Tegelijk zien we dat de aanscherping niet tot het uiterste wordt doorgevoerd. Nog altijd is de politie tamelijk terughoudend in het opsporen van illegalen en stuit het aanhouden en uitzetten van illegale migranten vaak op juridische en humanitaire grenzen. Voor hulpverleners geldt nog sterker dat humane overwegingen voorrang krijgen boven het controleren. Een tweede bevinding is dan ook dat 'een oogje dichtdoen' nog steeds voor komt, en dat het op papier zo strikte beleid daar nog steeds de mogelijkheden toe biedt. Wel zijn die mogelijkheden niet overal gelijk. Sectoren met de meeste beleidsvrijheid zijn sectoren, zoals de gezondheidszorg en het primair onderwijs, waarbinnen uitvoerenden zich sterk kunnen maken vanwege hun professionele autonomie. Medewerkers van woningbouwverenigingen en cursusinstellingen kunnen dit in mindere mate, maar ook bij hen bestaan grote bezwaren tegen het actief uitsluiten van illegale migranten. Woningbouwverenigingen bijvoorbeeld, schrijven geen illegalen als woningzoekenden in, maar gaan ook niet controleren wie er in een woning intrekt. De betrokkenen hebben goede redenen om het beleid niet tot het uiterste door te voeren, omdat er zich anders inhumane situaties zouden voordoen. Dit leidt echter wel tot een groeiende kloof tussen de beleidsretoriek en de uitvoering.

KINDEROPPAS Een derde bevinding is dat het strikte beleid op lokaal niveau gepaard gaat met het creëren van oplossingen en bypasses, die tot doel hebben om de meest schrijnende gevolgen van het restrictieve beleid te verzachten of compenseren. In sommige steden zamelen particulieren geld in voor illegale kinderen die hun schoolboeken niet kunnen betalen en bieden kerken en vrijwilligers (vaak tijdelijk) een bed en een bad. De oplossingen zijn niet allemaal informeel. De nationale overheid heeft zelf een Koppelingfonds in het leven geroepen waar hulpverleners die illegalen helpen hun kosten vergoed kunnen krijgen. Gemeenten hebben de vrijheid om hun zorgplicht ook uit te strekken over illegalen die in de moei-

le) Turkse economie (met ondernemers en koppelbazen) waarin zij aan het werk kunnen. Voor hun overkomst kunnen potentiële migranten gebruik maken van de diensten van Turkse mensensmokkelaars of – goedkoper en minder gevaarlijk – van de hulp van over heel West-Europa verspreide familieleden, vrienden en dorpsgenoten. De netwerken en de informele markten vormen de Turkse transnationale ruimte waarbinnen de irreguliere kettigmigratie en het illegale verblijf van Turken zich afspeelt.

• • •
DE OVERKOMST *Şakir had aanvankelijk helemaal geen plannen om hier te komen. "Tot mijn oom zei: 'Ik ga je hier naar toe halen'. Zo was dat. Verder niet. Ik zei, 'dat is goed', en stopte dat in mijn hoofd. 'Ik ga naar Nederland. Naar Nederland', dacht ik. Ik heb het mezelf aangepraat op die manier. Daarom ben ik hierheen gekomen. Hij heeft het in mijn hoofd gestopt. Ik was blij dat ik hierheen kwam. We hebben niet veel in Turkije, geen kapitaal of een winkel. Bovendien heeft mijn oom twee jaar voor ons gezorgd toen mijn vader dood ging. Ik was toen klein. Totdat ik de lagere school af had, heeft mijn oom voor ons gezorgd." Şakir zou al veel eerder komen, als 'zoon' van zijn oom, maar dat ging niet door. "Mijn oom werkte niet, hij had een uitkering, daarom kon hij geen aanvraag meer doen." Uiteindelijk is het Şakir toch gelukt om – zonder de garantieverklaring van zijn oom – in Nederland te komen. Gebruikmakend van de diensten van mensensmokkelaars en met steun van familieleden in Bulgarije, is hij via familie in Oostenrijk in Rotterdam terecht gekomen.*

• • •
Om iemand voor een tijdelijk verblijf in Nederland te kunnen uitnodigen, moet men over een inkomen boven het bestaansminimum beschikken en bovendien voldoen aan bepaalde criteria voor huisvesting. Turkse migranten die niet aan deze criteria kunnen voldoen, vragen hulp van familieleden of naaste vrienden in Nederland of andere Europese landen, om zo de komst van achterblijvers alsnog te realiseren. Kenmerkend voor de overkomst van Turkse toeristen in vergelijking met illegale migranten uit andere herkomstlanden, is het sterk geregisseerde karakter. Deze regie vindt plaats binnen de

transnationale verwantschapsnetwerken, waarbij Turkse migranten de achterblijvers niet alleen stimuleren, maar actief de komst ondersteunen door hen uit te nodigen en een vliegticket op te sturen, of ze na afloop van een vakantie in Turkije illegaal in de auto mee te nemen naar Nederland. Mocht de hulp van familie of vrienden afwezig zijn, dan zijn er altijd nog de vele Turkse mensensmokkelaars die tegen betaling de clandestiene binnenkomst in West-Europa kunnen verzorgen. Van de 52 toeristen uit de onderzoeksgroep beschikten er 35 over een toeristenvisum, waarvan eenderde voor Duitsland was bedoeld. Eén op de zeven toeristen bleek tenminste voor een deel van de reis van mensensmokkelaars gebruik te hebben gemaakt.

• • •
WONEN EN WERKEN *"Als je naar Europa wilt komen, dan moet je op de een of andere manier hier familie hebben bij wie je kunt wonen. In een hotel verblijven kun je je financieel niet veroorloven. Ik ben naar mijn oom en tante gegaan. Na een maand ben ik met het werk begonnen. Dorpsgenoten van ons hadden dat voor mij gevonden." Şakir heeft verschillende banen in uiteenlopende sectoren gehad. Tijdens de eerste vijf jaren van zijn illegale verblijf werkte hij achtereenvolgens als schoonmaker op schepen, in een Turkse bar, op een kippenslachterij, bij de Rotterdamse gemeente als reiniger en als thuiswerker. Sinds 1996 werkt Şakir in een Turks koffiehuis.*

• • •
Eenmaal in Nederland vinden alle toeristen binnen de Turkse gemeenschap huisvesting: bijna de helft woont bij naaste familieleden en een tweede omvangrijke groep huurt een bed of een kamer in woningen van alleenstaande Turkse migranten, of soms een ruimte die men samen met andere toeristen deelt. In het algemeen lijken de Turkse (onder)verhuurders coulant om te springen met betalingsverplichtingen en zetten zij toeristen niet onmiddellijk op straat als ze problemen hebben met het betalen van de huur. De meeste verhuurders zijn op de hoogte van de illegale status van hun huurders en hebben weet van hun instabiele positie op de arbeidsmarkt. Toeristen vertellen dat zij tijdens periodes zonder

Foto: Arnold Karskens / HH

inkomsten hun huurbetaling in de meeste gevallen kunnen opschorten totdat men wel weer over voldoende geld beschikt. Aan deze inschikkelijke houding van de verhuurders ligt niet zozeer mededogen ten grondslag, maar veeleer de zekerheid dat men ondanks de afwezigheid van formele huurcontracten op termijn verzekerd is van zijn huurinkomsten. De band tussen verhuurders en huurders, die vaak persoonlijk is, én de sociale controle binnen de netwerken waar toeristen deel van uitmaken, vormen de informele garantie tot betaling.

De belangrijkste sectoren waar illegale arbeid wordt verricht zijn de tuinbouw, de horeca en de confectie. Ruim de helft van de 52 toeristen uit het onderzoek was hier werkzaam, anderen in slagerijen, bakkerijen, kapsalons of garages. Slechts zeven van hen waren in dienst van een Nederlandse werkgever, de meesten werkten voor een Turkse onderneming. Een toenemend aantal toeristen werkte voor een Turks loonbedrijf of een Turkse koppelbaas. Vijftien toeristen beschikten over een formele, 'witte' baan, de overigen zijn werkzaam in de informele sector. Een onzeker bestaan, zoals één van de toeristen het verwoordt: "Ik kan vandaag werken, maar morgen kan ik misschien geen eten vinden". Ze wisse-

len – al dan niet gedwongen – veelvuldig van arbeidsplek totdat zij over een enigszins stabiele en redelijk betaalde baan beschikken. Ook wijzen toeristen op de immer aanwezige mogelijkheid door landgenoten aangegeven te worden bij hun werkgever of de vreemdelingendienst. Afgunst, persoonlijke conflicten en broodnijd liggen aan dit verraad ten grondslag.

• • •

BLIJVEN *Na een paar jaar illegaal te zijn geweest ziet Şakir zijn toekomst niet meer in Turkije maar in Nederland, als legaal ingezetene wel te verstaan. In 1994 zegt hij: "Mijn doel is als eerste een werkvergunning krijgen. Trouwen met een Turks meisje, daar denk ik aan. Meer niet. Er zijn meisjes genoeg. Het ligt aan jou, je kan naar het meisje toe stappen en haar uitvragen. In Turkije is het anders, daar kan je niet gelijk met een meisje praten. Ze zijn hier modieus. Ik was ouderwets toen ik hier kwam. Maar nu ga ik een meisje ontvoeren deze winter. Er zijn veel toeristen die hier met een Nederlander trouwen alleen om een verblijfsvergunning te krijgen. Ze betalen er voor. Sommigen wonen ook samen. Ik wil dat niet. Als ik trouw dan wil ik het één keer. Anders kost het veel geld. Als ik trouw wil ik het voor altijd."*

Zes jaar later, als ik hem in september 2000 in het theehuis weer spreek, blijkt dat het allemaal niet zo is verlopen als hij

lijkheden zijn geraakt. Via een achterdeurtje subsidieert de landelijke overheid bovendien allerlei instellingen die illegalen ondersteunen, hetgeen aangeeft dat zij het belang er wel van inziet.

Wat zijn nu de consequenties van het bovenstaande? Het opbouwen van een semi-legaal bestaan is voor illegalen in Nederland aanzienlijk moeilijker. Daardoor zijn migranten zonder verblijfsvergunning nog sterker dan voorheen aangewezen op informele circuits. Omdat bij uitvoerenden de indruk bestaat dat illegalen ondanks de slechtere omstandigheden in veel gevallen gewoon in Nederland blijven, en het uitzettingsbeleid op haar grenzen stuit, lijkt het aangescherpte ontmoedigingsbeleid te leiden tot het zoeken naar nieuwe – en meer ondergrondse – bestaansstrategieën. Het is niet ondenkbaar dat dit in de toekomst zal leiden tot een toename van criminele activiteiten van illegalen. Dit zou een verslechtering betekenen, aangezien tot op heden uit politiecijfers blijkt dat slechts een klein deel van de illegalen zich inlaat met criminele activiteiten. Het is echter evengoed denkbaar dat illegalen op een andere manier 'onderduiken', bijvoorbeeld in het grijze circuit van persoonlijke dienstverlening bij particuliere huishoudens (schoonmaak, kinderoppas, klussen in huis, etc.), al dan niet binnen gevestigde migrantengemeenschappen. Dergelijke effecten zijn echter moeilijk aantoonbaar. Nog moeilijker is het om vast te stellen of het beleid ontmoedigend werkt op nieuwe groepen illegalen. Dit laatste is echter geen reële verwachting, aangezien telkens weer blijkt dat illegale migratie zich weinig aantrekt van beleidswijzigingen. De meeste illegalen hebben hier op voorhand weinig weet van.

De lokale uitvoeringspraktijken wijzen er op dat 100 procent uitvoering van illegalenbeleid niet mogelijk is zonder draconische maatregelen. Dit blijkt niet alleen in Nederland, maar in alle omringende landen. Er doen zich in concrete gevallen altijd dilemma's voor die om een uitweg vragen, al was het maar omdat er van terugkeer naar het land van herkomst vaak weinig terecht komt. Hoewel sommige landelijke politici graag suggereren dat bypasses het beleid ondermijnen, is het strenge landelijke be-

leijd alleen mogelijk bij de gratie van lokale noodverbanden die uitwassen voorkomen. Anders zouden we in Nederland bijvoorbeeld een groep kinderen hebben die in het geheel geen onderwijs zouden volgen, en zouden ernstig zieke mensen zonder enige vorm van hulp op straat komen te staan. In verband met verspreiding van ziekten en de aanwezigheid van groepen migranten die niets te verliezen hebben, loopt de samenleving ook als geheel een risico. Uitvoerenden die dicht bij de praktijk staan kunnen dergelijke neveneffecten minder makkelijk terzijde schuiven dan Haagse politici.

Onlangs merkte staatssecretaris Kalsbeek tevreden op dat de Koppelingwet naar wens functioneert. Tot op heden hebben de beleidsevaluaties zich echter vooral gericht op de vraag of ambtenaren – die toch al weinig illegalen zagen – hun selectieprocedures hebben aangepast. Wat er vervolgens in de praktijk gebeurt blijft buiten beeld en het bestaan van bypasses wordt gebagatelliseerd. Er is geen duidelijke afweging gemaakt tussen de kosten van het gevoerde beleid, de opbrengsten en de neveneffecten. De 'witte illegaal' is goeddeels uitgebannen, maar ten koste van wat? Het ontmoedigingsbeleid dreigt een ontkenningbeleid te worden, waarbij de ogen worden gesloten voor maatschappelijke lange termijn effecten, hetgeen ironisch genoeg het omgekeerde is van wat de commissie Zeevalking tien jaar geleden beoogde.

✱

Joanne van der Leun is werkzaam als onderzoeker aan de vakgroep Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam; ze hoopt op 11 oktober te promoveren op haar proefschrift getiteld: *Looking for Loopholes. Processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*

Richard Staring werkt bij het Rotterdams Instituut voor Sociaal-wetenschappelijk Beleids Onderzoek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Nevenstaand artikel is gebaseerd op zijn proefschrift *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Een handelseditie is verschenen bij uitgeverij Het Spinhuis (Amsterdam), ISBN: 90 55589 197 5.

zich had voorgesteld. Een meisje heeft Şakir nooit ontmoet en getrouwd is hij al evenmin. Ook op basis van zijn arbeidsverleden is het hem na negen jaar in de illegaliteit niet gelukt om een verblijfsvergunning te bemachtigen. "Ik ben voor een verblijfsvergunning bij een advocaat geweest. Ik heb vijf jaar formeel gewerkt, maar op het sofi-nummer van iemand anders. Vijf jaar gewerkt en belasting betaald, maar het telt niet. Ik heb me ook niet ingeschreven bij de gemeente toen ik hier kwam. Volgens mijn advocaat had ik dat moeten doen. Het lukt me dus niet om een vergunning te krijgen."

• • •

Veel toeristen krijgen op den duur aspiraties om zich legaal en permanent in Nederland te vestigen. Dit komt vooral door de economische en sociale bindingen die ze onvermijdelijk opbouwen; bindingen die in toenemende mate binnen de Turkse gemeenschap tot stand komen. Het restrictieve beleid ten opzichte van illegale arbeid en illegaal verblijf heeft toeristen langzamerhand uit de formele wereld van reguliere arbeid, sociale voorzieningen en huisvesting verdreven. De koppeling van sofi-nummers aan een verblijfsvergunning (1991), de invoering van de Wet Voorkoming Schijnhuwelijken (1994), de Wet op de Identificatieplicht (1994) en uiteindelijk de Koppelingwet (1998) hebben een belangrijke invloed gehad op de positie van illegale vreemdelingen en hun formele mogelijkheden in Nederland. [Zie ook het bijgaande artikel van Joanne van der Leun]

Behalve uitsluiting van de formele samenleving, zien toeristen zich ook geconfronteerd met vormen van uitsluiting door de Turkse gemeenschap. De marginale positie, die gerelateerd is aan de illegale status van de migranten, komt tot uitdrukking in een ongelijke behandeling op de informele arbeidsmarkt, de huwelijksmarkt en, algemener, in de dagelijkse sociale interactie met legale landgenoten. Toeristen ondervinden de grenzen van de loyaliteit binnen de Turkse gemeenschap onder meer in de denigrerende behandeling door legale landgenoten.

• • •

Toeristen voelen zich tweederangs burgers, of zelfs nog minder, zoals Şakir vertelt: "Het allerslechtste is illegaal zijn, het

allerslechtste... Omdat legale Turken niet met je spreken. Ze behandelen je als een totaal ander persoon. Van mij weet niemand dat ik een toerist ben. Ik heb er niets tegen iemand over gezegd. Een toerist behandelen ze niet met respect. Honden hebben meer waarde dan toeristen."

• • •

Vier op de tien toeristen uit het onderzoek zijn september 2000 weer terug in Turkije, soms op eigen initiatief, soms na (herhaaldelijke) uitzetting. Een vergelijkbaar deel heeft zich van een legale verblijfspositie weten te verzekeren, vrijwel altijd via een huwelijk met een legaal verblijvende Turkse partner in Nederland. Maar ook in Duitsland, Zwitserland en zelfs tot in Australië toe hebben deze toeristen hun Turkse partner gevonden en zich weten te legaliseren. Deze transnationale huwelijken onderstrepen de kracht van de netwerken waar toeristen deel vanuit maken. De resterende toeristen wonen – zoals Şakir – nog illegaal in Nederland en zijn minder fortuinlijk geweest.

• • •

In september 2000 heeft Şakir de hoop laten varen. "Negen jaren zijn gepasseerd. Negen jaar heb ik Turkije en mijn familie niet meer gezien. Ik wil weer terug. Als je het vanuit het perspectief van het geld bekijken is Nederland goed, maar verder.... Ik ga volgend jaar terug, naar mijn broer, zus en mijn moeder. Zij willen niet dat ik terug kom, maar ik ga toch." Şakirs baas wordt ongedurig, klanten beginnen om thee te roepen en ik neem afscheid.

• • •

In de zomer van 2001 werkt Şakir in hetzelfde theehuis en beschikt hij nog steeds niet over de benodigde papieren.

✱

“Een koe is niet puur natuur”

INTERVIEW

Michiel Korthals (links)
en Hub Zwart

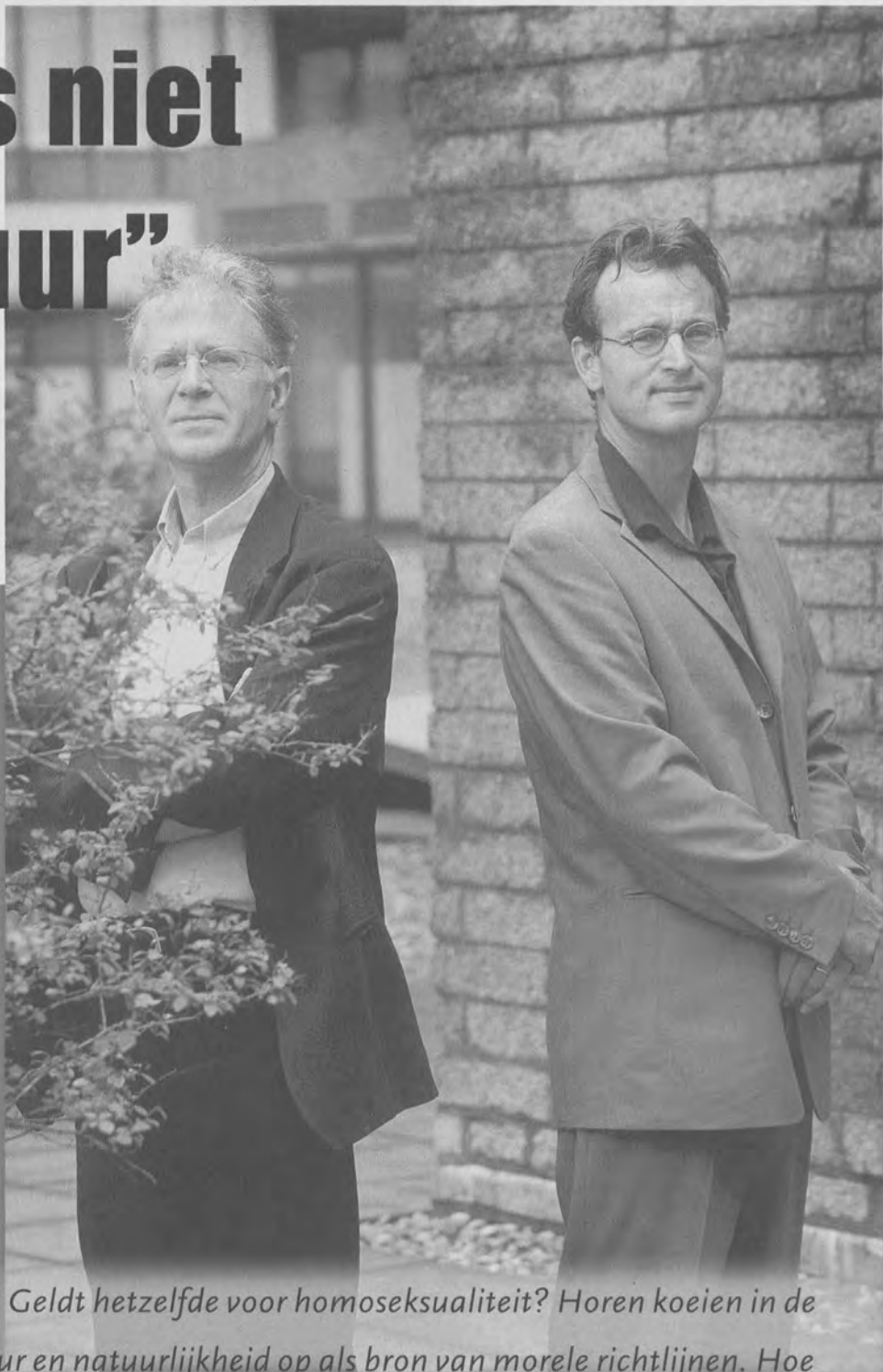

foto: Henk Tukker / fotobureau 't Sticht

Is klonen onnatuurlijk en dus fout? Geldt hetzelfde voor homoseksualiteit? Horen koeien in de wei? In vele discussies duiken natuur en natuurlijkheid op als bron van morele richtlijnen. Hoe problematisch is dat en kunnen we er zonder? Een gesprek met ethici.

Tekst:
Geertje Pouderoijen
Interview:
Tsjalling Swierstra

In discussies over de toelaatbaarheid van klonen en genetische manipulatie, maar ook in discussies over duurzaamheid en biodiversiteit wordt vaak een beroep gedaan op het argument van 'natuurlijkheid'. De natuur wordt gezien als een bron van morele richtlijnen. Maar is dit wel te rechtvaardigen? Kunnen we ons wel beroepen op de natuur wanneer we willen weten of iets wel of niet mag? Kunnen morele richtlijnen wel worden afgeleid uit de natuur? Hierover sprak Tsjalling Swierstra, techniek filosoof aan de universiteit van Twente, met twee wetenschappers die zich beiden al jaren bezig houden met deze vraag. Michiel Korthals is hoogleraar toegepaste filosofie aan de uni-

versiteit van Wageningen, en houdt zich onder andere bezig met biotechnologie, dierenwelzijn en duurzaamheid. Hub Zwart schreef vele artikelen over natuurconcepties in de ethiek en doet onder andere onderzoek naar de morele toelaatbaarheid van dierexperimenten. Momenteel is hij hoogleraar filosofie aan de Faculteit Natuurwetenschappen in Nijmegen.

Swierstra: Om enige orde aan te brengen in de veelheid aan morele vraagstukken waarin de natuur een rol speelt, wil ik 'de natuur' opsplitsen in drie delen: de natuur in onszelf, de ecosystemen en de dieren. In deze volgorde wil ik de vraag behandelen of morele richtlijnen kunnen worden afgeleid uit de natuur. Ik wil be-

ginnen met de natuur in onszelf. Ik leg jullie twee stellingen voor om kort op te reageren. De eerste stelling is: *homoseksualiteit mag niet omdat het onnatuurlijk is.*

Zwart: "Of homoseksualiteit 'natuurlijk' is, hangt af van de betekenis die je aan de term 'natuur' geeft. In de Griekse cultuur, die bij uitstek sprak over natuurlijk en onnatuurlijk, werd het begrip 'natuurlijkheid' sterk geassocieerd met matigheid. Wat betreft alle aspecten van het leven moet het juiste midden gevonden worden tussen een teveel en te weinig. Ook wat betreft de seksualiteit. Volgens de Grieken is het moreel relevante punt dus niet of iemand homo- of heteroseksueel is, maar of iemand in staat is het juiste midden te vinden. Er is dus een natuurlijke vorm van homoseksualiteit mogelijk, maar ook een onnatuurlijke, net zo als er ook een natuurlijke en onnatuurlijke vorm van heteroseksualiteit mogelijk is.

Volgens de christelijke invulling van het begrip 'natuur' is homoseksualiteit wel onnatuurlijk. Het christelijke gebruik van het natuur-begrip is echter problematisch. Hieraan liggen namelijk veel veronderstellingen ten grondslag. De natuur wordt in de christelijke traditie bijvoorbeeld begrepen als een scheppingsorde. Dit is een heel specifieke opvatting van natuur, die niet iedereen accepteert. De christelijke ethiek is dus alleen verplichtend voor mensen die die veronderstellingen accepteren. Ik pleit daarom voor een terugkeer naar het Griekse natuurbegrip."

Korthals: "Mensen die zeggen dat homoseksualiteit niet mag omdat het onnatuurlijk is, maken een categoriefout. Een categoriefout maak je wanneer je een term uit een bepaald gebied, bijvoorbeeld kleuren, toepast op een heel ander gebied, bijvoorbeeld dat van smaken. Zeggen dat homoseksualiteit onnatuurlijk is, is net zo onbegrijpelijk als zeggen dat koffie groen smaakt. De term 'natuurlijk' hoort niet thuis in het gebied van de relaties tussen mensen. De term 'respect' is wel geschikt om te spreken over het gedrag tussen mensen en dus over homoseksualiteit."

WONDER Een andere stelling dan: vrouwen hebben recht op zoveel IVF-behandelingen als zij willen, omdat de kinderwens door en door natuurlijk is.

Korthals: "De term 'natuurlijk' past ook hier niet. Het lijkt mij opnieuw een categoriefout. De kinderwens is een uitermate belangrijke wens die mensen hebben, misschien wel de belangrijkste in het leven. Maar ik denk niet dat het een natuurlijk verlangen is. Als het inderdaad een natuurlijke drang zou zijn die iedereen heeft, dan kan je er niet van afzien. Er zijn echter genoeg mensen die er wel van afzien, om allerlei redenen. Bijvoorbeeld carrière.

Op een andere manier kan de kinderwens wel natuurlijk genoemd worden. Het begrip 'natuurlijkheid' heeft in de huidige moraal een subjectieve betekenis. Het duidt op zoiets als een verlangen naar ongeremdheid en spontaneïteit. En op een verlangen naar iets dat het mens-zijn overschrijft - dat hoeft niet iets religieus te zijn, maar iets dat heel lang duurt. Het zonnestelsel bijvoorbeeld, in vergelijking waarmee wij ons nietig voelen. In de keuzen die mensen maken speelt dit verlangen naar ongeremdheid, spontaneïteit en ook het ontzagwekkende een rol. In die zin kun je de kinderwens natuurlijk noemen. Als een kind geboren wordt zeggen we vaak: 'het is een wonder'. De geboorte van een kind heeft iets te maken met die nietigheid. Het natuurbegrip speelt dus wel een rol in de ethiek, maar een

heel beperkte. Er kunnen geen morele geboden uit worden afgeleid, het maakt alleen begrijpelijk waarom mensen bepaalde keuzen maken."

Zwart: "Deze stelling is een voorbeeld van een geval waar het begrip natuurlijkheid wel degelijk gebruikswaarde heeft. Ik heb het dan niet over de vraag of de kinderwens natuurlijk is of niet, maar over het eerste deel van de stelling; ik spits hem toe: is er een leeftijdsgrens waarboven vrouwen geen gebruik meer mogen maken van IVF? Op de vraag of IVF boven de leeftijd van vijftig jaar nog moet worden ingezet, zullen een aantal mensen 'nee' zeggen. Dat heeft met natuurlijkheid te maken.

Er is iets gek aan de hand. Enerzijds zie je dat er een grote weerstand bestaat om de begrippen natuurlijk en onnatuurlijk te gebruiken. Dat heeft te maken met een geschiedenis van misgebruik van die begrippen, waar we van af willen. In de hedendaagse ethiek mag je daarom alleen maar praten over gezondheidsrisico's en respect voor mensen. Anderzijds zie je dat het begrip 'natuurlijk' impliciet nog steeds een rol speelt. Achter begrippen als intrinsieke waarde, integriteit, duurzaamheid, of andere ethische concepten die op dit moment belangrijk zijn, schuilt een intuïtie die in de traditie vaak met het begrip 'natuurlijkheid' is aangeduid. Als mensen zeggen dat er een grens

Zwart: Natuurlijkheid heeft wél waarde als norm. Als mensen zeggen dat er een grens is aan de leeftijd waarop IVF mag worden toegepast, dan beroepen zij zich op de natuur.

is aan de leeftijd waarop IVF mag worden toegepast, dan beroepen zij zich op de natuur. Zij vinden het niet natuurlijk om op zo'n hoge leeftijd nog kinderen te krijgen."

Korthals: "Wat bedoel je met het woord 'natuurlijk'? Volgens mij kun je dit woord op deze manier niet gebruiken. Er zijn risico's verbonden aan zwangerschap op hoge leeftijd, bijvoorbeeld de vergrote kans een kind te krijgen met het syndroom van Down en de risico's voor het lichaam van de vrouw. Die risico's veranderen echter voortdurend. Twintig jaar geleden was vijfendertig de grens waarop vrouwen maximaal kinderen konden krijgen, tegenwoordig ligt die grens bij veertig jaar. De stand van de wetenschap bepaalt waar de grens ligt. De natuur op zichzelf kan dus nooit grenzen stellen aan ons handelen. Want de natuur is altijd bemiddeld door de wetenschap."

Zwart: "De risico's voor de vrouw en het kind als bezwaar tegen het ongelimiteerde beschikbaar stellen van IVF vind ik discutabele argumenten. Ook een vrouw van twintig loopt veel risico's als zij zwanger wordt. En een moeder van zestig kan een fantastische moeder zijn. Dit zijn schijnargumenten, waaronder een ander argument verborgen zit, namelijk: het is onnatuurlijk. De natuur is blijkbaar een verborgen norm, die ons nu nog steeds motiveert."

CULTUUR Ik wil naar het tweede thema. Moeten wij de natuur buiten ons, zoals ecosystemen en landschappen, respecteren?

Zwart: "Ik denk dat er een intuïtie is die dat bevestigt. Ik

Tsjalling Swierstra is techniek ethicus en verbonden aan de universiteit van Twente. Geertje Pouderoijen is student filosofie.

geef een voorbeeld waaruit blijkt dat die intuïtie nog steeds een rol speelt: de Oosterscheldedam. Door afsluiting van die zeearm zou een zoutwater-ecosysteem veranderen in een zoetwater-ecosysteem, met alle gevolgen van dien. Met een doorlaatbare dam konden we zowel recht doen aan het verlangen van de mens naar veiligheid als aan de eigen dynamiek van het ecosysteem. Wij hebben gekozen voor het laatste.

De intuïtie die aan deze keuze ten grondslag lag, kan verhelderd worden met het natuurbegrip van Aristoteles. Ik vind dat natuurbegrip nog altijd heel plausibel, omdat Aristoteles natuur en techniek niet tegenover elkaar plaats als tegendelen. De wereld waarin wij leven is één grote synthese van natuur en techniek. Cultuur is vormgeving aan natuur. Dus beide elementen, natuur en cultuur, tref je aan in alles wat wij maken en alles wat wij tegenkomen. Elk landschap dat we betreden is het resultaat van een lange reeks menselijke interventies. Wij laten overal onze sporen na. Er is geen ijskap te vinden waar je niet iets van menselijke activiteit kunt aantreffen. Dit geldt ook voor dieren. Een koe is niet puur natuur en ook niet puur een artefact, maar is het resultaat van eeuwenlange cultivering van natuur. Ondanks dat blijft de natuur zich manifesteren als iets dat

Korthals: De natuur stelt geen grenzen, dat doet de wetenschap. Voorheen was de grens voor vrouwen om kinderen te krijgen 35, nu is dat 40.

zich aan ons voordoet, als iets wat er al is. Als wij een landschap betreden dan treffen we iets aan. We willen niet dat dieren puur artefacten worden. Een wereld die puur technologie zou zijn is niet aantrekkelijk. Wij willen dingen blijven ontdekken die we nog niet kennen en dingen blijven tegenkomen die we niet zelf gemaakt hebben. Dat is natuur, het niet-gemaakte, het andere. Datgene wat weerstand biedt aan ons streven naar controle. En dat moeten wij in onze toekomstige vormgeving van het landschap en in onze omgang met dieren zoveel mogelijk respecteren."

Korthals: "Ik ben met je eens dat alles in de natuur door mensenhanden is aangeraakt. Als je deze stelling echter werkelijk serieus neemt, dan moet je tot de conclusie komen dat alles, of dat nu mosselen of zeehonden zijn, producten zijn van mensen. Als wij een landschap betreden dan treffen we dus helemaal geen natuur aan, maar de ingrepen van de mens in de natuur. De natuur stelt dus geen grenzen aan ons handelen. Dat betekent echter niet dat we met ecosystemen kunnen doen en laten wat we willen. We moeten wel respect hebben. Niet voor de eigen dynamiek van de natuur, want daar zitten de menselijke keuzen al in, maar voor de keuzen die mensen vroeger gemaakt hebben om het landschap op een bepaalde manier in te richten."

KOE *Hoe zien jullie het onderscheid tussen mens en dier? Ligt daar een hele scherpe grens of niet?*

Zwart: "Filosofen hebben in de traditie altijd gezegd dat er een scherp onderscheid is tussen mens en dier. Dat lijkt mij heel problematisch geworden. Psychologisch onderzoek laat zien dat het gedrag van mensen ook door heel an-

dere factoren dan redelijkheid gestuurd wordt. En ethologisch onderzoek laat zien dat dieren ook cultuur hebben. Dieren ontwikkelen codes om met elkaar te communiceren. Vogels ontwikkelen dialecten in hun zang. Apen ontwikkelen technieken om aan voedsel te komen. Wij filosofen hebben de continuïteit tussen mens en dier vaak veronachtzaamd, en het is goed om dat te corrigeren. Anderzijds is er ook sprake van discontinuïteit. Dolfijnen zijn intelligent, maar de intelligentie van mensen is werkelijk van een andere orde. Apen ontwikkelen instrumenten, vogels ontwikkelen dialecten, maar dat is iets anders dan de berekeningen die mensen maken, gesprekken die mensen voeren."

Korthals: "Dieren, zeker de zoogdieren, hebben ook cultuur. Die cultuur is noodzakelijk voor ze. Ze zijn veel minder door de genen vastgelegd dan wij dachten. Dieren leren hun prooi te vangen en op te eten. Dieren hebben bovendien veel meer vermogens dan wij hebben. Honden kunnen op een ongelooflijke manier ruiken. Duizend keer beter dan wij."

Kunnen we dieren nog wel gebruiken voor wetenschappelijke experimenten als zij, net als mensen cultuur hebben?

Zwart: "Wat cruciaal is, is dat mensen morele subjecten zijn en dieren niet. Een moreel subject mag je alleen gebruiken als er sprake is van toestemming. En alleen mensen kunnen op een zelfbewuste wijze toestemming geven of onthouden. Pas als wetenschappelijk onderzoek zou aantonen dat een chimpansee wel in staat is om toestemming te geven, vervalt het morele verschil tussen mensen en chimpansees."

Korthals: "Dierenexperimenten kun je rechtvaardigen. Je kunt nagaan of het wel voorzichtig genoeg gebeurt en of ze niet onnodig gedaan worden. Als dierproeven echter noodzakelijk zijn, dan vormt het graduele verschil tussen mens en dier de rechtvaardiging voor de dierproeven."

Het schijnt economisch efficiënter te zijn om koeien binnen te houden. Stel dat dit niet ten koste gaat van het welzijn van de dieren, mogen koeien dan inderdaad het hele jaar door op stal staan of toch niet?

Zwart: "Dit is een heel goed voorbeeld van een geval waar mensen eigenlijk over natuurlijkheid willen spreken. Want ze vinden een koe die niet meer buiten komt onnatuurlijk. Maar dat begrip is zo problematisch geworden dat andere begrippen worden bedacht, zoals intrinsieke waarde en integriteit. Het woord dat we eigenlijk willen gebruiken is 'onnatuurlijk'. Kennelijk speelt dit begrip in de intuïties van mensen nog steeds een rol. Een koe of schaap moet in zijn gedrag, zijn omgeving, in hoe hij er uitziet, een koe of schaap blijven. Dat wil zeggen: de vraag wat we met dieren mogen doen, kunnen we niet reduceren tot kwesties als dierenwelzijn en maatschappelijk belang."

Korthals: "Er zitten wel problematische kanten aan het op stal houden van koeien. Die liggen niet bij zoiets als intrinsieke waarde, maar hebben te maken met risico's. Een muis met een doorzichtige huid is op zich niet problematisch. Problematisch zijn de risico's die er mee verbonden zijn. Het is bijvoorbeeld onduidelijk hoe zo'n beestje met zonlicht omgaat. Als de koeien nooit meer buiten lopen, gaat ons landschap eraan. We beschadigen onze eigen vroegere ingrepen als we dit soort dingen gaan doen."

*

In het overbevolkte Nederland woedt een ongekende strijd om het landschap. Inzet is de vraag: willen we natuur of cultuur? Een blik in de geschiedenis werpt nieuw licht op deze tegenstelling. Hier botsen twee soorten Arcadië.

Ongerept of onderworpen

door
Jozef Keulartz

In Nederland woedt een permanente strijd om de natuur die met grote verbetering wordt uitgevochten. Daarin botsen drie uiteenlopende landschapstypen: het nieuwe natuurlandschap, het oude cultuurlandschap en het moderne stadslandschap.

Het 'nieuwe natuurlandschap' staat centraal in de natuurontwikkelingsvisie. In deze visie gaat het om 'oernatuur' en stelt men zich ten doel natuurlijke processen zoveel mogelijk ongestoord te laten verlopen. Om dat te bereiken moet menselijk ingrijpen tot een minimum beperkt worden: *hands off* luidt het devies. De ecologen zijn verdeeld over de vraag hoe de natuur er in onze contreien oorspronkelijk uitzag. Tot voor kort heerste de opvatting dat ons land volledig bedekt zou zijn geweest met een elzenbroekbos in de lage gedeeltes en een eiken-beukenbos op de heuvelruggen. Die opvatting is de laatste tijd krachtig weersproken door Frans Vera, een van de meest prominente voorvechters van de terugkeer van de 'oernatuur'. Volgens Vera wordt de rol van grote herbivoren, zoals paarden en runderen, onderschat. Deze zorgden door tred en begrazing voor een voortdurende verjonging van bomen en

struiken, waardoor de oorspronkelijke wildernis hier een half-open parklandschap was, zo betoogt Vera in zijn proefschrift *Metaforen voor de wildernis* (1997). Een voorbeeld van nieuw natuurlandschap is de Millingerwaard, gelegen in een bocht van de Waal, bij het dorpje Kekerdom bij Nijmegen.

Het tweede type landschap, het 'oude cultuurlandschap', staat centraal in de klassieke natuurvisie. In deze visie draait het om 'halfnatuur' en is het streven gericht op het handhaven van *patronen* die in de loop van de menselijke bewonings- en ontginningsgeschiedenis zijn ontstaan. De klassieke natuurvisie refereert aan het landschap van rond 1850, toen onze samenleving zich opmaakte voor grootschalige industrialisatie- en urbanisatieprocessen. Dankzij de sterk uiteenlopende maar tamelijk stabiele vormen van grondgebruik bood dit landschap een afwisselende aanblik met een grote verscheidenheid aan planten en vogels. Nog steeds wordt dit landschap door velen ervaren als een geslaagde uiting van de harmonieuze coëxistentie van cultuur en natuur. Het oude cultuurlandschap is bij uitstek een vertrouwd landschap, waaraan mensen gehecht

Jozef Keulartz is als filosoof verbonden aan de Wageningen Universiteit

foto: Thomas Schipper / HH

zijn en waarin zij zich thuis voelen en geborgen weten. Dit landschap dankt zijn aantrekkingskracht aan zijn leesbaarheid. Niet voor niets heeft de schrijver Willem van Toorn zijn boek uit 1997 over het rivierenland de titel *Leesbare landschap* meegegeven. Het oude cultuurlandschap herbergt een schat aan verhalen en men kan eraan aflezen wie we zijn en waar we vandaan komen. De identiteitsvormende betekenis van het oude cultuurlandschap beperkt zich niet tot de individuele biografie maar strekt zich uit tot de collectieve geschiedenis. Een treffende illustratie hiervan vinden we aan het slot van het boek *De graanrepubliek* (1999). Daar beschrijft Frank Westerman hoe hij op een tocht door Oost-Groningen met de voormalige landarbeider Koert Stek met een schok beseft "dat er met het Natuurbeleidsplan een keerpunt was bereikt: vanaf nu werd de geschiedenis van Nederland stukje bij beetje uitgevlakt. Met het ruimen van het bestaande cultuurlandschap gingen namelijk ook de littekens en het leed verloren, de verhalen en de overlevering". Deze passage maakt overigens ook duidelijk dat de verknochtheid aan het oude cultuurlandschap allerm minst uitsluitend op idyllische motieven teruggaat, maar ook in het teken kan staan van de rouw, waarin men het aandenken bewaart aan de aspiraties én de frustraties van vroegere generaties.

OT EN SIEN Tot slot is er het 'moderne stadslandschap' dat centraal staat in de *functionele natuurvisie*. In deze visie gaat het niet om natuurlijke processen of landschappelijke patronen maar draait het vooral om *productie*. De natuur is in deze visie afhankelijk van de mogelijkheden tot 'mee-koppeling' aan andere functies zoals land- en bosbouw,

"Boerennatuur is hetzelfde als de Amazone platgoeien en het resultaat natuur noemen".

visserij, waterwinning en recreatie. Het moderne stadslandschap is dynamisch en wordt gekenmerkt door een flexibel gebruik van grond en ruimte. Natuur- of cultuurhistorische waarden tellen daarbij niet of nauwelijks, tenzij zij in overeenstemming met de functionele eisen van het actuele gebruik gebracht kunnen worden. De attractiviteit van het stadslandschap schuilt overigens minder in zijn fysieke structuur en meer in zijn betekenis als openbare ontmoetingsplaats van uiteenlopende levensbeschouwingen en levensstijlen. Een goed voorbeeld is het Zuid-Hollandse Zoetermeer, dat zichzelf terecht een groene stad noemt; dat groen is niet alleen te bewonderen in parken en plantsoenen maar ook in wegbermen, slootkanten, aan gebouwengevels en op daken van parkeergarages. Op een voormalige stortplaats ontwikkelde zich spontaan een groen heuvellandschap (Buytenpark) met toppen van 20 meter.

Ten aanzien van deze drie landschapsvormen is er sprake van een langlopend en niet zelden hoogoplopend conflict, dat vaak met zwaar retorisch geschut wordt uitgevochten. De natuurontwikkelaars beschouwen de eigen visie doorgaans als de enig legitieme en ze gruwen van het agrarische cultuurlandschap. 'Boerennatuur' is in hun ogen een *oxymoron*, zoiets als een vierkante cirkel, of zoals

Vera het ooit stelde: "Boerennatuur is hetzelfde als de Amazone platgoeien en het resultaat natuur noemen". De arrogante wijze waarop sommige natuurontwikkelaars het alleenrecht voor hun natuurvisie opeisen, heeft tot het nodige verzet geleid, ook onder filosofen. Zo heeft met name Hans Achterhuis zich de laatste jaren opgeworpen als pleitbezorger van het oude, historisch gegroeide cultuurlandschap. De onachtzaamheid waarmee natuurontwikkelaars met dit landschap omgaan wordt door Achterhuis als "culturele barbarij" betiteld. Terwijl Achterhuis de natuurontwikkelingsvisie vanuit de klassieke visie fel kritiseert, gaat zijn Twentse collega Petran Kockelkoren nog een stap verder. Hij kritiseert niet alleen de natuurontwikkelingsvisie maar ook de klassieke visie. De 'halfnatuur', waar het in deze laatste visie om draait, is Ot-en-Sien-natuur: de natuur van schaapherders, mandenvlechters, klompenmakers, "en andere ambachtslieden die tegenwoordig de braderieën bevolken", zo hekelt Kockelkoren het "feodalisme" van de klassieke natuurbescherming. Om te voorkomen dat Nederland in een "Bokrijk op grote schaal" verandert, kunnen we het ideaal van verloren gegane en te herwinnen oernatuur en halfnatuur maar beter opgeven en in plaats daarvan natuurontwikkeling zien "als exponent van het verstedelijkingsproces". Op hun beurt worden Kockelkoren en zijn medestanders afgeschilderd "kille technocraten".

ARCADISCH Er kan weinig twijfel over bestaan: in het huidige debat is wederzijdse verkettering troef. Het wordt tijd dat de discussiërende partijen inzien dat de verschillende landschapstypen en natuurvisies elk een eigen bestaansrecht hebben. Een blik op de geschiedenis kan dit inzicht bevorderen. De strijdige natuurvisies kunnen ieder bogen op een lange traditie waarvan de wortels tot diep in de Griekse oudheid reiken. Wat een historisch blik bovendien onthult is het dynamisch samenspel tussen de verschillende natuurvisies. In het historisch onderzoek naar natuurbeelden komen voortdurend twee tegenstellingen ter sprake: de tegenstelling tussen een imperialistische en een arcadische traditie, en binnen die laatste traditie de tegenstelling tussen een primitieve en een pastorale variant.

In zijn baanbrekende boek *Nature's Economy* (1977) laat Donald Worster zien dat de koers van de ecologie vanaf de Verlichting in hoge mate bepaald wordt door de spanning tussen een meer imperialistische en een meer arcadische traditie. De imperialistische traditie, die Worster ook wel 'anti-arcadisch' noemt, wordt het best gerepresenteerd door de econoom Adam Smith en de botanicus Carl Linnaeus. "Hun ambitie was het om door het gebruik van de rede en door harde arbeid de heerschappij van de mens over de natuur te vestigen". Als vertegenwoordigers van de arcadische traditie, die eerder op heidense dan op christelijke bronnen teruggaat, noemt Worster de Engelse dorpspredikant Gilbert White en de Amerikaanse schrijver Henry David Thoreau. Terwijl White het rustieke en rurale leven verheerlijkte en de vreedzame coëxistentie en wederzijdse tolerantie tussen mens en natuur predikte, stelde Thoreau vooral belang in de laatste resten wildernis en haar oorspronkelijke bewoners, de Indianen. "Het ongerepte woud van Amerika sprak Thoreau meer aan dan het verzorgde tuinlandschap van het Engelse platteland". Hier stuiten we op het gegeven dat er twee varianten van de arcadische

verbeelding onderscheiden kunnen worden. Het is Simon Schama geweest die dit gegeven verder heeft uitgewerkt.

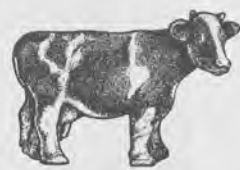
Schama toont in zijn boek *Landscape and Memory* (1995) met veel eruditie aan dat er in onze cultuur van oudsher zowel een primitieve als een pastorale versie van Arcadië bestaat. "Er zijn altijd twee soorten Arcadië geweest: lieflijk en ruig; licht en donker; een plek voor pastoraal geluk en een plek voor primitieve paniek". Terwijl het primitieve Arcadië bewoond wordt door mensen die zich als wildebeesten gedragen, zijn alle gevaarlijke schepselen (zoals de leeuw en de slang) uit het pastorale Arcadië verbannen en gedragen de ideale dieren (zoals de koe en de bij) zich als plichtsgetrouwe en nijvere burgers. Omdat beide verbeeldingen van het ideale landschap elkaars tegenpool vormen, heerst hiertussen permanent een strijd, die zich volgens Schama zelfs voortzet in debatten binnen de natuurbescherming en milieubeweging, "tussen de fellere en blekere tinten groen".

VEILIGHEID De dynamische interactie tussen de verschillende natuurvisies kan op de volgende formule gebracht worden: naarmate de verstedelijking voortschrijdt en de afstand tot de natuur groter wordt, groeit ook de waardering voor het oude platteland en voor de omringende wildernis of, waar die niet meer aanwezig is, voor nieuwe natuur. Al in de Oudheid ontwikkelde het buitenverblijf (de *villa rustica*) zich als tegenhanger van de woning in de stad (de *villa urbana*). Als compensatie voor de hectische bedrijvigheid (*negotium*) in de stad zocht men rust en ontspanning (*otium*) op het platteland, waar men zich evenzeer vrij wist van de ontberingen van het boerenleven als van de bedreigingen van de wilde natuur. Die laatste toevoeging is cruciaal: de esthetische toewending tot de natuur is pas mogelijk wanneer een bepaald niveau van natuurbeheersing bereikt is. Of zoals de Wageningse milieu-socioloog Kris van Koppen het ooit stelde: "Pas als de malariamug bestreden is, waarden we het moeras. En waar de muggen terugkomen, is die waardering weer snel verdwenen". Natuurbeheersing heeft dus zowel een bevrijdend als een vervreemdend effect: zij schept niet alleen de afstand, waardoor het verlangen naar natuur wordt opgeroepen, maar tegelijkertijd ook de veiligheid, waardoor het pas mogelijk wordt een tolerantere houding tegenover wilde planten en dieren aan te nemen, de natuur te respecteren en van haar te genieten.

Deze samenhang komt ook naar voren in *Man and the Natural World* (1983) van Keith Thomas. Dit beroemde boek gaat over de veranderingen die tussen 1500 en 1800 in Engeland zijn opgetreden in de houding ten opzichte van planten en dieren. In het begin van die periode overheerste de overtuiging dat alle levende wezens uitsluitend omwille van de mens geschapen waren. Aan het Oude Testament ontleende men het mandaat ter onderwerping van de natuur, die sinds de zondeval haar paradijselijke karakter had verloren. Als straf voor Adams ongehoorzaamheid jegens God verwilderden de dieren die voorheen tam en mak waren; er verschenen doornen en distels en allerlei ongedierte; de grond werd rotsachtig en schraal, waardoor de bewerking ervan zware arbeid vereiste. Het uitbannen en uitroeien van al het wilde en woeste, schadelijke en hinderlijke werd als een belangrijke beschavingsopdracht gezien.

Maar naarmate de urbanisatie voortschreed en de in-

dustrialisatie haar intrede deed, verloor deze 'despotische' houding haar dominante positie en vond er een gestage rehabilitatie plaats van wilde dieren en planten, van onkruid en ongedierte. Er bloeide onder stedelingen een plattelandscultus op, waarin het pastorale ideaal uit de oudheid voortleefde. Men raakte afkerig van het snoeien en knotten van heesters en bomen, en het volgens strakke en symmetrische patronen in cultuur gebrachte landschap verloor zijn aantrekkingskracht. De voorkeur verschoof van scherpe scheidslijnen naar subtiele overgangen tussen het gecultiveerde en het omringende landschap. Tegen het eind van de achttiende eeuw komt bovendien het wilde en woeste landschap in zwang. De gevoelens van ontzag, van vrees en verrukking, die voorheen alleen God golden, werden nu geleidelijk overgedragen op bergen, oceanen, woestijnen en regenwouden.

"Er zijn altijd twee soorten Arcadië geweest: de één is lieflijk, licht en een plek voor pastoraal geluk, de ander ruig, donker en een plek voor primitieve paniek".

Thomas vat zijn bevindingen aldus samen: "De groei van de steden had tot een nieuw verlangen naar het platteland geleid. Het voortschrijden van de landontginning had een liefde voor onkruid, bergen en woeste natuur aangewakkerd. De nieuwe beveiliging tegen wilde dieren had een toenemende zorg voor het behoud van vogels en wilde beesten in hun natuurlijke omgeving voortgebracht. Doordat men economisch niet meer afhankelijk was van dieren als bron van energie, en stadsbewoners ver afstonden van de veeteelt, was een gevoelsmatige instelling gevoed die moeilijk, zo niet onmogelijk, in overeenstemming was te brengen met de exploitatie van dieren, waarvan de meeste mensen leefden".

Deze blik op de geschiedenis maakt duidelijk dat de verschillende, strijdige natuurvisies een lange traditie kennen en niet los van elkaar beoordeeld kunnen worden maar juist onverbreekbaar met elkaar verbonden zijn. Het is in zekere zin de imperialistische natuurtraditie zelf die telkens weer de arcadische traditie bij wijze van contramal voortbrengt. Bovendien geldt dat hoe functioneler de natuur benaderd en behandeld wordt, hoe meer de arcadische verbeelding van het ideale landschap verschuift van pastoraal naar primitief en van licht- naar donkergroen.

Het dynamisch samenspel en tegenspel van de verschillende natuurvisies wordt begrijpelijk wanneer we aannemen dat ze ieder aan diepverankerde maar ongelijksoortige behoeften beantwoorden: het functionele stadslandschap sluit aan bij onze behoefte aan veiligheid, wat een zekere afstand tot en controle over de natuur inhoudt; het pastorale cultuurlandschap is een landschap met een geheel eigen, herkenbare, streekgebonden identiteit en beantwoordt aan onze behoefte aan vertrouwdheid; en het primitieve natuurlandschap komt tegemoet aan onze behoefte aan het onverwachte en onvoorspelbare, aan toeval, spanning en verrassing, kortom aan vreemdheid.

✱

Waar willen we dood aan gaan?

Is de natuur een object om te bewerken of om te respecteren? In ethische debatten over medische zorg botst het 'kunnen' met het 'mogen'. Maar we zouden het moeten hebben over wat we 'willen', meent Annemarie Mol.

Waar willen we dood aan gaan?

door
Annemarie Mol

De gezondheidszorg wordt in het Nederlandse politieke leven de laatste decennia in de eerste plaats als een economische kwestie gezien. Geneesmiddelen, verpleegkundigen, apparaten, artsen: het kost allemaal handen vol geld. Maar hier en nu wil ik het over iets anders hebben. Niet over ons geld, maar over ons leven. Ook dat staat immers op het spel. Het leven en hoe we daar als samenleving vorm aan geven: dat is een politieke zaak. Het publieke debat hierover kent, om het grof te schematiseren, twee toonzettingen. De ene is liberaal. Daarin ligt de nadruk op het feit dat het *uw* leven is. Een soort bezit waarover u zelf beschikken mag. In deze visie moeten wij als we bij de dokter zijn, kunnen kiezen. De dokter dient de informatie te verschaffen die voor het maken van een keuze nodig is (van dokters eisen we de *feiten*) en wij, de patiënten, voegen daar dan onze hoogstpersoonlijke *waarden* aan toe, waarop onze beslissing volgt. Hierover dadelijk meer. Eerst het andere liedje. Dat is (al dan niet gesecculariseerd) christelijk van aard, en het klinkt zo: 'Wat een onvermogen heerst er in onze tijd om de beperkingen van het leven te aanvaarden. Wat een onvermogen om om te gaan met het onverbreekelijk met onze lichamelijke verbonden tekort. Met lijden. Het is treurig: al dat najagen van perfectie, die alsmaar wijkt! Hou toch op. Oefen u liever in het aanvaarden van beperkingen'.

In de tegenstelling tussen deze twee visies speelt op de achtergrond een verschil in opvatting over techniek. In het liberale vertoog is techniek een middel om een doel te bereiken, een middel om lijden te elimineren of althans te verlichten. Om koorts te verlagen, pijn te verdrijven, afwijkingen van het lichaam zichtbaar te maken, verdere ellende te voorkomen. De fascinatie met de techniek ligt hier in wat ze, ondergeschikt aan het beschikkingsrecht van soevereine individuen, *kan*. De (seculier-)christelijke tegenvraag ten aanzien van technieken is: *Mag* dat allemaal ook zomaar? Mogen we de natuur onze ijzeren wil opleggen – en waar is de grens aan wat toelaatbaar is? Op welk moment overmeestert de techniek die wij dachten de baas te zijn ons, omdat ze ingaat tegen de menselijke waardigheid?

Annemarie Mol is
Socrates hoogleraar
Politieke Filosofie
aan de Universiteit
Twente

foto: Gerard Tl / HH

Over de spanning tussen *kunnen* en *mogen* is veel gezegd en geschreven. Maar waar het veel minder over gaat, is de vraag *wat te willen*. Die vraag zal ik hier niet beantwoorden; mijn ambitie is bescheidener: ik wil er plaats voor maken.

In het liberale genre gaat het niet over 'wat-te-willen'. In de context van de techniekontwikkeling lijkt het immers evident: méér kunnen, dat willen we. En als we diverse dingen kunnen, dan mag u zelf weten welke kant u opgaat, dus daar hoeft het publieke debat niet over te gaan. Die keuze hoort thuis in het privé-domein. Ook het (seculier-)christelijke genre heeft moeite met het 'willen'. Als iets niet *mag*, dan doet het er immers niet toe wat we willen. Of, andere variant, het is bekend wat wij willen, namelijk *te veel*.

De vraag: 'Wat willen wij eigenlijk?', heeft als logisch

antwoord: 'Geluk, nu!'. Om dergelijke rozigheid voor te zijn, is het verstandig om genoeg aardsheid in de discussie in te bouwen. Als ik hier voorstel om *verlangen* publiekelijk te thematiseren, doe ik dat dan ook onder het motto: Waar willen we dood aan gaan? Honger? Ouderdom? Een zelf geslikte pil misschien? Of doorligplekken? Een snel hartinfarct; een langzame kanker; een auto-ongeluk; aids; malaria; tuberculose; ademnood; verdrinking; vergiftiging; iets traags chronisch; iets anders; iets-dat-geen-naam-heeft? Zeg het maar. We organiseren onze dood immers collectief, laten we het er dan ook gezamenlijk over hebben.

BEESTENVERHAAL In het liberale repertoire is de natuur een object om te bewerken. De vraag die aan medische

technieken en ingrepen wordt gesteld is: Werken ze? Zijn ze een adequaat middel voor het gestelde doel (de afwijking afbeelden, de klachten wegnemen, het leven verlengen)? Het doel is open voor deliberatie, voor de middelen moet de wetenschap instaan. De laatste decennia heeft die wetenschap veel aandacht besteed aan evaluaties van de werkzaamheid van medische technieken en ingrepen. Er kleven echter forse problemen aan het vertrouwen op feitelijkheid. Neem als voorbeeld verstopte beenbloedvaten: die kunnen pijn geven bij het lopen en het tekortschieten van de bloedtoevoer kan de genezing van wondjes aan de voeten bemoeilijken. Nu zijn er een aantal behandelingen mogelijk. Neem er twee: dotteren (ballonnetje in het vat inbrengen en opblazen) en loophtherapie (twee keer per dag

een half uur wandelen, minstens zes maanden lang). De meeste wetenschappelijke evaluaties vertellen dat beide ingrepen werkzaam en veilig zijn. Maar wat is werkzaam? Nadere bestudering van de evaluaties leert dat dotteren de bloeddruk in de enkels verbetert, maar geen meetbare positieve gevolgen heeft voor de afstand die na afloop kan worden gelopen zonder pijn te krijgen. En van looptherapie blijkt de enkelbloeddruk niet te stijgen (waardoor de wondgenezing niet verbetert), maar lopen zonder pijn is na een aantal maanden wel weer mogelijk.

In plaats van werkzaam (een feit) of niet werkzaam (een ander feit), hebben we hier dus twee soorten werkzaamheid. In plaats van één natuurtoestand (slechte doorbloeding) hebben we er twee – dichtgeslibde vaten aan de ene, pijnlijke benen aan de andere kant. Ze volgen niet zomaar uit elkaar: het praktiseren van de ene versie van de natuur leidt tot andere gevolgen, en daardoor tot een ander dagelijks leven als het praktiseren van de andere versie van de natuur. Waar *dichtgeslibde vaten* worden geopend treedt snelle bloeddrukverbetering op, dankzij een dotterprocedure, waardoor soms bloedingen in de lies kunnen optreden en enkele keer een forse allergische reactie. Waar *pijnlijke benen* worden getraind zakt gaandeweg de pijn, maar wordt elke dag getekend door twee keer flink wandelen, ook als het regent, maanden lang. De liberalen vergissen

In debatten over kloneren en gesleutel aan genen wordt wel de vraag gesteld: mag dat?, maar onbesproken blijft van wie dat allemaal wel of niet mag.

zich: er is niet één natuur die we als object bewerken, al (be-)werkend kunnen we allerlei natuurversies praktiseren. Die maken deel uit van heel verschillende manieren van leven. 'Hoe te leven?' is dus een vraag naar de doelen die we ons stellen én naar de middelen waar we ons mee willen inlaten – ze zijn niet uit elkaar te halen.

In het christelijke repertoire, en zeker in de seculiere variant ervan (waarin 'God' is geschrapt maar de rest van de levensleer intact is gebleven) figureert 'natuurlijkheid' niet primair als domein van feiten, maar als reservoir van waarden. Waar God leeft, spreekt Hij uit de natuur; waar Hij dood is, heeft de natuur de vacante plaats ingenomen. De natuur lijkt dan ook ijkpunten te bieden voor wat wel mag en wat niet, voor wat gepast is en wat tegen-natuurlijk. In deze context is het prettig voor homo's als er ook apensoorten zijn die gelijkgeslachtelijk met elkaar vrijen – alsof de 'natuurlijkheid' van gedrag onze waardering ervan zou moeten sturen. In deze context ook staan 'biologisch' eten en 'biologisch' genezen voor 'goed', zonder meer. Een vergissing alweer, want als het erop aankomt is 'de natuur' geen eenduidige maatstaf. Bij elke waarde past wel een beestenverhaal. En met vingerhoedskruid kun je moorden plegen. En er zijn allerlei alledaagse zaken die niet in het schema passen. Of paracetamol mag bij hoofdpijn, daar gaat de publieke discussies eigenlijk nooit over. Evenmin als over insuline voor mensen met diabetes – dat mag misschien wel niet, maar gelukkig is er niemand die het waagt

het te bestrijden. Over praktische dilemma's zwijgt 'de natuur': tussen het dotteren van beenbloedvaten en looptherapie valt in termen van 'mogen' geen verschil te maken.

GRETIG Maar in debatten over het kweken van stamcellen, kloneren, abortus, aan genen sleutelen, wordt wel die vraag gesteld: mag dat, of toch maar niet? Wat in die verhitte discussies onbesproken blijft is van wie dat allemaal wel of niet mag. Seculariseren doet er niets aan af: het woord *mogen* veronderstelt een hogere autoriteit. Zonder God of 'natuur' om voor verboden en geboden in te staan, is *mogen* het goede woord niet meer. We hebben andere woorden nodig. Laten we ons liever afvragen *wat te willen*. En als het er in die termen over gaat of paracetamol bij hoofdpijn een goed idee is, dan is het punt niet langer of het mag, maar wat de praktische alternatieven zijn. Met pijn blijven rondlopen, masseren, het probleem dat de hoofdpijn veroorzaakt oplossen? Dergelijke overwegingen horen niet principieel te zijn en ook niet algemeen geldig. Ze zoeken *wat te willen*, in telkens een ander *hier* en een ander *nu*. Er horen ook niet per se wetten bij. Het woord 'mogen' paste niet alleen in de christelijke erfenis, maar ook bij de juridische vormgeving van de samenleving. Wat mag en wat niet mag, lijkt in wetten te kunnen worden vastgelegd. Maar de samenleving krijgt op allerlei manieren vorm, lang niet alleen door middel van wetgeving. Het antwoord op de vraag 'wat willen we?' past een enkele keer in de Staatscourant – maar veel vaker op andere plaatsen. Het kan relevant zijn voor de werkstijl van verzorgenden, verpleegkundigen en artsen; het kan opleidingen informeren; onderzoeksvragen genereren; techniek-ontwikkeling prikkelen; de hulpvraag kleuren waarmee we bij de zorg aankloppen, enzovoorts. 'Wat willen we?': de vraag is collectief, maar daarmee allerminst louter een staatszaak.

In een publiek debat over de ethische aspecten van kloneren, bleef ik eens alsmaar volhouden dat de cruciale vraag aan deze – zoals aan elke – techniek is, wat de potentiële maatschappelijke gevolgen ervan zijn en voor wie. Omwille van de duidelijkheid nam ik het dagelijks leven van boeren in India als voorbeeld: hoe zou dat veranderen als kloneringstechnieken gangbaar worden in de industrie? (Het wordt er volgens mij niet beter op, maar daar gaat het nu niet om.) De discussieleider verweet me dat ik de *eigenlijke* vraag ontweek, namelijk de vraag of kloneren, op zichzelf, nu mag of niet. Maar wat is een techniek 'op zichzelf'? En waarom zouden jij en ik willen beslissen wat er 'mag', dat wil zeggen: voor God willen spelen? Laten we liever denken aan wat we – menselijk, lichamelijk, sterfelijk, gretig, aardig – zouden kunnen willen. Niet het gebod vastleggen, maar ons, elkaars verlangen exploreren.

ANTI-POLITIEK In de liberale visie bestaat er een *splitting* tussen een collectief, technisch bemiddeld 'kunnen' aan de ene kant, en een pluralistisch veld van individuele keuzen aan de andere. In de (seculier-)christelijke stilering van de wereld valt vooral het streven naar consensus op. Dat mensen verschillend over de dingen denken, is daar een treurig gegeven. Na veel verstandig beraad moet overeenstemming te bereiken zijn. Die kan gebaseerd zijn op de rationele overtuigingskracht van goede argumenten, of op ieders bereidheid tot het aangaan van een compromis – als we het maar eens worden. Beide visies zijn anti-politiek.

Het vrijblijvende, geïndividualiseerde pluralisme miskent immers dat wat technieken kunnen, gevolgen heeft voor ieder van ons en dat wat we er individueel mee doen alle anderen raakt. Terwijl het streven naar consensus eigenheden smoort, verschil wegpoetst en potentieel creatieve spanningen verstikt.

Wat willen we? Als ik die vraag hier naar voren schuif, is dat geen voorstel tot het doen van een wetenschappelijk onderzoek dat aan het tellen slaat: zoveel mensen willen dit en zoveel liever dat. Het is al evenmin een oproep tot een ethisch debat waarin stake-holders of woordvoerders of breed maatschappelijk gerekruteerde discussianten bereidwillig naar consensus zoeken. In plaats daarvan is het een oproep om de inhoud van de gezondheidszorg politiek te thematiseren. Dat wil zeggen: de vraag poneert een *we*, een collectief aan mensen die een wereld delen en daarmee onontkoombaar tot elkaar veroordeeld zijn. En tegelijk is het een vraag die niet eenduidig te beantwoorden valt: we willen immers allemaal iets anders, dat weet een kind. Tussen collectief en *clash* heen en weer bewegen: dat is politiek. Hou de spanning erin, maak tegenstellingen open – niet om elkaar de hersens in te slaan, maar om steeds opnieuw helder te maken wat er op het spel staat. Wat er te willen valt.

SEKSE En de natuur? Het punt is dat 'we' daar niet buiten en boven staan, zoals het liberale betoog suggereert als het gaat over het overheersen van 'de natuur'. Maar evenmin hoeven we ons aan 'de natuur' te onderwerpen, als was dat (de laatste incarnatie van) een hogere autoriteit, of de leverancier van een lot dat we maar te dragen hebben. Zoek liever andere metaforen. Niet boven of onder, maar in naturen zijn we. We zijn zelf natuur: in talloze varianten. Botsend en met elkaar verweven. Natuur zouden we dan ook in het meervoud moeten leren zeggen en schrijven. Welke naturen te zijn, te doen, te laten: dat zou dan de vraag kunnen zijn. Daar hoort 'hoe te leven?' bij – maar ook: waar willen we dood aan gaan?

Het is de vraag hoe die vraag te stellen: hoe politiek te bedrijven over leven en dood? De gezondheidszorg is sinds de jaren zestig langs een aantal lijnen gepolitiseerd. Om te beginnen die van de klassentegenstelling, en inderdaad: nog steeds zijn de verschillen in sterfte en ziekten tussen sociale klassen bepaald indrukwekkend, alleen al in Nederland, dat staan wereldwijd. Ook de sekse-tegenstelling is van belang, die komt immers niet alleen van buiten de gezondheidszorg op haar af, maar krijgt er ook vorm door. Medische kennis maar ook medische technieken definiëren en transformeren wat het is om 'man' dan wel 'vrouw' te zijn. En dan is er de tegenstelling deskundige-leek, relevant op allerlei plekken waar de dienst wordt uitgemaakt door mensen die ervoor geleerd hebben, in naam van de wetenschap.

De vraag 'waar willen we dood aan gaan?' valt echter in geen van deze registers goed te stellen. Niet groepen mensen (klassen, seksen of deskundigen en leken) zijn hierbij immers van primair belang, maar soorten levens. Waar het om gaat is: hoe te leven? Hoe om te gaan met de materialiteit van het leven: de dorst, de viezigheid, het genot, de pijn, de hele rataplan. De vraag 'waar willen we dood aan gaan' wijst ieder van ons op de eigen fragiele lichamelijkeheid. Een lichamelijkeheid die niet louter feitelijk is, maar een

project – iets waar iets van te verlangen valt. Hoe willen we lichaam zijn?

ROLSTOEL Dat is niet alleen een vraag aan de politiek maar ook als voorwaarde ervoor. In de traditie van de politieke theorie is dit uitgevlakt: het politieke subject had doelstellingen – geen verlangens. Het moest worden aangesproken op zijn rationaliteit. Daartoe werden allerlei hulpconstructies bedacht, tot en met het verbergen van ieders eigenheid achter 'sluiers van onwetendheid'. Wie mee delibereerde, moest niet mogen weten of hij/zij in het echte leven zwart, wit, groot, klein, gezond of ziek zou zijn. Nu lijkt dit op het eerste gezicht gunstig voor de goede zaak van feminisme, anti-racisme, en patiënten- en gehandicaptenbeweging. Als het lichaam van het 'politieke subject' tussen haakjes wordt geplaatst, kan het immers niet als grond van, of excuus voor uitsluiting of achterstelling figureren. En 'witte (enz.) mannen' worden met die sluier van onwetendheid aangespoord zich al delibererend in de situatie van de ander te verplaatsen. Maar in tweede instantie is het bedrieglijk, dit verbergen van de lichamelijkeheid van beslissers.

Immers: al heeft het 'politieke subject' officieel geen lichaam, tussen de regels door is er wel degelijk een verborgen. Zo gaan politieke subjecten debatten aan. Maar hoe kom je bij De Balie als je rolstoel niet in de bus past? Of als je geen oppas hebt voor de kinderen? Hoe komt je bij een betoging die zich in Genua afspeelt als je vanuit Mali het vliegtuigkaartje niet betalen kunt? En als je elk kwartier een puffje van je inhalator moet nemen en buiten adem raakt als je te veel praat – tja, dan gaat het wel, debatteren, maar makkelijk is anders. Niet alleen de objecten, ook de subjecten van het politieke bedrijf hebben een lichaam. Deliberatie kan niet 'louter rationeel' zijn, het is ook lichamen. Maar daarmee niet 'natuurlijk': het is lichamen-in-een-samenhang. Het is niet het-lichaam-dat-niet-lopen-kan, en evenmin het-lichaam-in-de-rolstoel, dat moeite heeft zich te verplaatsen, maar het-lichaam-in-een-stad-met-bussen-waar-het-niet-in-past. Enzovoorts. Als het vliegtuigkaartje van betogers uit algemene middelen betaald werd, net als dat voor staatslieden, of als de economie van Mali niet werd fijngemalen, was wellicht zelfs Genua bereikbaar voor een Malinese activist (zij het ten koste van veel vuil: nog al zo'n vreselijk thema).

Waarmee we komen waar ik wezen wilde. Welke samenhangen om ons heen te bouwen, hoe kunnen we onze lichamen leven, welke natuur (of liever naturen, in het meervoud) te bedrijven, tegen welke fricties in, met welke winden mee? Wat te willen – wat valt er te willen – en waaraan, als het toch moet, dan maar dood te gaan? Dat is tegelijk een collectieve vraag en een hoogstpersoonlijke. Een zielskwestie en iets lichamelijks. Iets dat in tradities wortelt en uitvinding vereist. En niet het kunnen staat erbij voorop, laat staan het mogen. Bij het ontwerpen van het willen, komt het aan op het verkennen, verwoorden en verzetten van verlangens.

✘

LITERATUUR

Marc Berg en

Annemarie Mol

(redactie): *Ingebouwde normen. Medische technieken doorgelicht*; Utrecht, Van de Wees uitgeverij, 2001

Chantal Mouffe,

'Democracy, power and the political', in: Sheila Benhabib, red.

Democracy and Difference. Contesting the boundaries of the political, Princeton, Princeton University Press, 1996

Tsjalling Swiersta:

Kloneren in de polder. Het maatschappelijk debat over kloneren in Nederland, februari 1997-oktober 1999, Rathenau, 2000.

Waar ligt Europa?

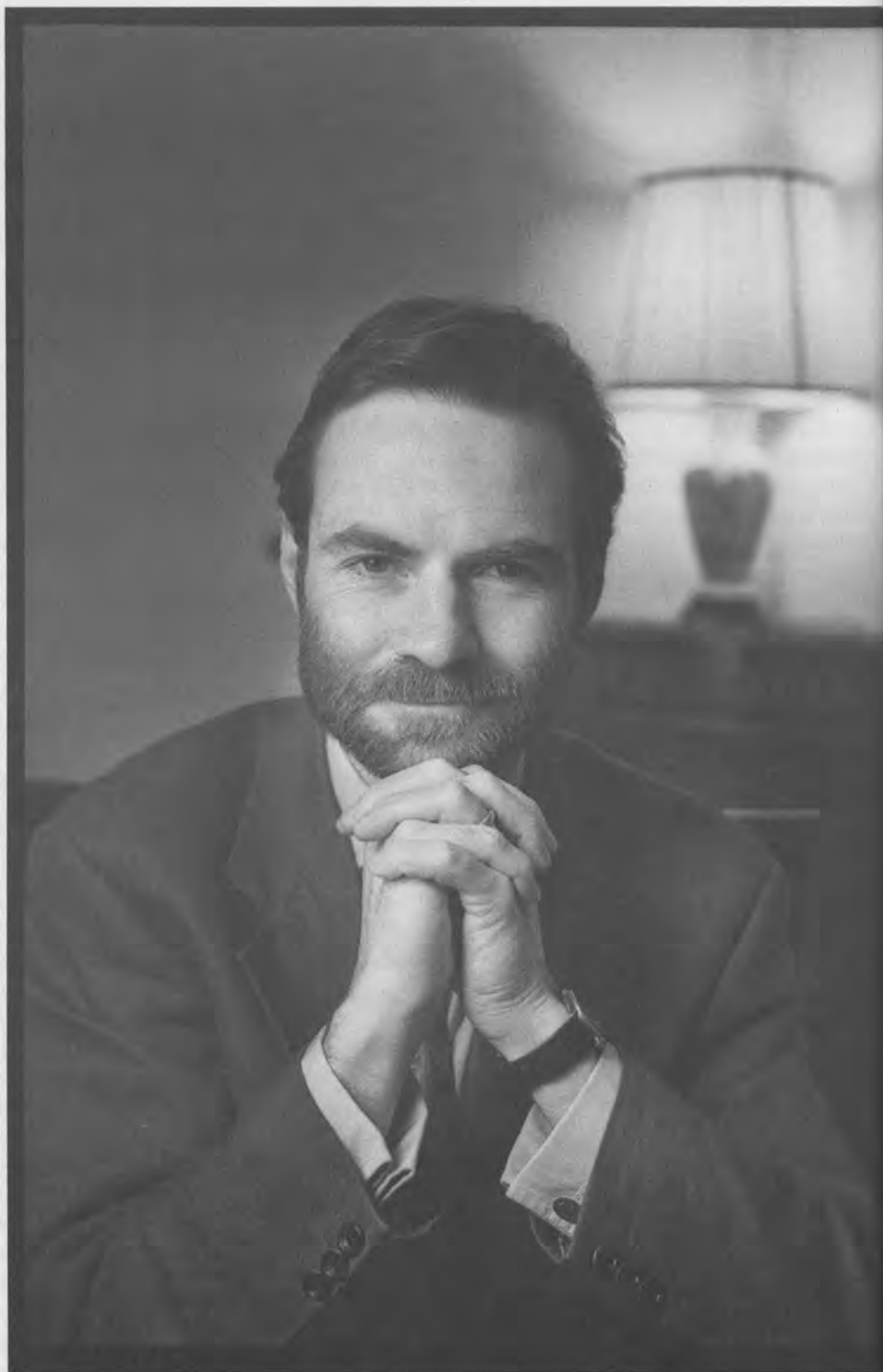
Waar eindigt de uitbreiding van de Europese Unie? Die vraag dringt zich op nu vele landen staan te trappelen mee te doen. De historicus Timothy Garton Ash over het begin en einde van Europa.

door
Joost Lagendijk
en Jan Marinus
Wiersma

Vanaf het begin van de jaren tachtig verslaat de Britse historicus en journalist Timothy Garton Ash (46) de politieke ontwikkelingen in geheel Europa, onder meer voor de *New York Review of Books*. Hij is auteur van verschillende boeken over Polen, Duitsland en Centraal-Europa. Zijn laatste boek is *Geschiedenis van het verleden* uit 1999. Een gesprek in zijn studeerkamer in Oxford met de man die door velen beschouwd wordt als de beste commentator van de ontwikkelingen in Europa aan het eind van de vorige eeuw. Integer en innemend, maar scherp in zijn analyses.

In welke mate bepalen de grenzen van geografisch Europa de uiteindelijke grenzen van politiek Europa, van de Europese Unie?

“Een paar opmerkingen vooraf. Ten eerste: historisch-geografisch kan je niet zeggen dat Europa eindigt: Europa vervaagt. Ze vervaagt in de richting van de grote vlaktes van Rusland en Azië, en die van Turkije. In het noorden is er wel een einde aan Europa, maar je kan twisten over een einde in het zuiden, bij de Middellandse Zee. Twijfelachtig is ook de westkant. Ik denk dat er daar een einde is, maar dan heb je het over de mate waarin Noord-Amerika en Europa tot dezelfde beschaving behoren. Er is géén einde aan de oostkant. Dat is een feit, en

iedereen die dit ontkent, zoals bijvoorbeeld Samuel Huntington [de Amerikaanse historicus die in zijn geruchtmakende boek *The clash of civilizations* (1993) een scherpe grens trekt tussen het Westen en de Russisch-orthodoxe beschaving; red.] heeft zijn geschiedenis niet op orde.

Een tweede punt is dat er waarden

worden gekoppeld aan geografische termen. Denk aan de positieve associatie met ‘Europa’ en aan de negatieve associatie met ‘Azië’. Beschaving versus barbarisme. Of aan ‘Centraal-Europa’ versus ‘de Balkan’, waar Centraal-Europa geassocieerd wordt met democratisch, vrijzinnig, deugdzaam en goed, en de Balkan met bloeddor-

Joost Lagendijk en Jan Marinus Wiersma zijn lid van het Europese Parlement voor respectievelijk GroenLinks en de PvdA; dit najaar verschijnt van hen het boek *Brussel - Warschau - Kiev, op zoek naar de grenzen van de Europese Unie* (uitgeverij Balans)

stijg, onderontwikkeld en nationalistisch. Een dergelijke koppeling is altijd problematisch. Maar het heeft ook een andere kant. Namelijk dat veel mensen, met name in Centraal- en Oost-Europa, in positieve zin in 'Europa' geloven, in Europa als een locus van waarden. Dat geloof is politiek gezien zeer waardevol. De politiek van communistisch en post-communistisch Europa zou een veel slechtere zijn geweest als er niet duizenden, tienduizenden mensen zouden zijn geweest die op deze geïdealiseerde wijze in Europa geloven.

Dan uw vraag. Ik zie geen enkele historische logica volgens welke de Europese Unie, die 'ja' heeft gezegd tegen Turkije, 'nee' kan zeggen tegen de Oekraïne of Wit-Rusland, of zelfs tegen Rusland. Er is een Rubicon overgestoken, een onherroepelijke stap gezet door juist tegen Turkije 'ja' te zeggen. Er is wat mij betreft ook geen twijfel over mogelijk dat Polen tot Europa behoort. De westerse christelijke landen die achter het IJzeren Gordijn vielen, behoren overduidelijk tot Europa. Maar ook de orthodox-christelijke landen, hoewel ze een andere erfenis hebben, behoren tot Europa. Er is geen twijfel over mogelijk dat Bosnië, Servië en Albanië deel uitmaken van Europa."

Exit Huntington?

"Exit Huntington! Ik zie geen enkele historische of politieke reden waarom niet alle Zuid-Oost-Europese landen in een periode van tien, vijftien jaar deel van de EU zouden worden. Rusland ligt politiek gezien een stuk ingewikkelder, vanwege zijn om-

vang en vanwege de soort macht dat het in het verleden is geweest. Maar ik zou graag te maken willen krijgen met de problemen die een aanvraag van een democratisch Rusland met zich meebrengt. Europa moet blijven openstaan voor Rusland."

In uw boek 'Geschiedenis van het verleden' beschrijft u dat u te voet de grens tus-

sen Slowakije en de Oekraïne heeft overgestoken. U zegt, 'dit is een grens', waarmee u vooral het corruptievraagstuk bedoelt.

"En de aard van het regime."

Is dat iets wat kan veranderen?

"Het is geen scheidslijn á la Huntington. De grens die ik overstak was er een tussen twee gebieden die beide voor 1939 onderdeel uitmaakten van Tsjecho-Slowakije. Het punt is echter dat de cruciale determinant niet een culturele of historische is, maar een politieke. En daarom per definitie te veranderen. Het is duidelijk dat het veranderen van die politiek in de Oekraïne nog veel tijd in beslag zal nemen.

Er zijn een heleboel mensen op belangrijke posities in West-Europa die, als je ze midden in de nacht wakker zou maken en zou vragen 'waar is Europa', zouden antwoorden dat Europa ergens in Duitsland ophoudt. Het is denk ik ook waar dat mensen van 25 jaar een iets bredere definitie van Europa hebben geaccepteerd."

GIERIG De Oost-Europese politieke elite heeft het idee van Europa als gemeenschap van waarden geaccepteerd; men wil daar bij horen. Maar kunnen de gewone Polen, Hongaren of Tsjechen, die waarschijnlijk geen vermoeden hebben waar de Europese waarden voor staan dat ook? Kunnen we van hen verwachten dat zij net zo volledig zullen deelnemen als West-Europeanen die al veertig of vijftig jaar aan het idee van een gemeenschap hebben kunnen wennen?

"De Nederlandse staatssecretaris voor Europese Zaken Benschop zei onlangs op een congres: 'Ik ken weinig Nederlandse Europeanen'. Ook in onze landen is er weinig identificatie met Europa. Misschien is er in Polen, Tsjechië, Slowakije wel meer. Europa is hun ideaal. U kent de uitdrukking: omdat ze het vijftig jaar hebben moeten missen, waarderen ze het nu. Ik weet niet of dit de publieke opinie in Tsjechië is. Er zijn op dit moment slechts twee kandidaatlidstaten waar meer dan vijftig procent van de bevolking vóór toetreding is. Dat is zonder twijfel een probleem; een probleem dat we deels zelf hebben veroorzaakt omdat we Europa geïdealiseerd hebben. Als deze landen dan vervolgens worden geconfronteerd met de realiteit van een zeer gierige Europese Unie, haken ze af."

Vijftig jaar communisme heeft in deze

landen niet voor een grote democratische traditie gezorgd. Is er uiteindelijk toch niet nog zo iets als een onzichtbare muur?

"U zegt dat deze landen ondemocratische tradities hebben, maar bedoelt u dan iets anders dan de ondemocratische tradities van Spanje en van het vooroorlogse Italië? In 1935 was Tsjecho-Slowakije een van de meest volwassen democratieën in Europa. Dat kan niet worden gezegd van Duitsland, Italië en Spanje, die nu volwassen democratieën zijn. Het debat wordt gekenmerkt door een tamelijk simplistische geschiedenisopvatting. Dat gezegd hebbende, is het natuurlijk zo dat politieke culturen en politieke tradities ertoe doen. Ik vind het verbazingwekkend hoe snel een land als Polen, en ook Hongarije, zich heeft getransformeerd. Tien jaar geleden had ik niet gedacht dat het zo snel zou gaan."

Zowel in 1990 als in 1999 heeft u de EU verweten dat er te weinig hulp aan de

INTERVIEW

"Er worden waarden gekoppeld aan geografische termen. 'Europa' heeft een positieve associatie, 'Azië' een negatieve: beschaving versus barbarisme."

voormalig Oostbloklanden werd geboden. Maar is het achteraf misschien niet beter dat deze landen op eigen kracht zijn opgeklauterd? Zij zijn nu niet, zoals Oost-Duitsland, opgeslokt door het westen, en hebben niet zoals veel mensen uit voormalig Oost-Duitsland het gevoel dat zij hun ziel hebben verloren.

"We hadden een middenweg moeten kiezen. Ik denk dat we genereuzer hadden kunnen zijn ten opzichte van de Oost-Europeanen en onze markten meer open hadden moeten stellen voor hun arbeid, goederen en ideeën. Een bevriende Poolse diplomaat vertelde me eens over de gesprekken met de NATO, dat ze toen onmiddellijk het gevoel kregen dat men de Polen er graag bij wilde hebben, dat men oprecht meende dat het een goede zaak voor Europa zou zijn. Maar aan tafel bij de EU kreeg men het gevoel met mensen te praten die alleen maar problemen zagen. En die ongeacht het onderwerp naar de deur keken. Ik denk dat de hele benadering in dat opzicht armzalig is geweest. En dat de

Kosovaren en de Bosniërs, meer nog dan de Polen, daar nu de prijs voor betalen."

MISSIONARIS *U zegt dat de toelating van Turkije als aspirant-lidstaat een grote doorbraak was. Zal Turkije daadwerkelijk toetreden? Of zal het land zich richten op Centraal Azië en, als daar vrede is, het Midden-Oosten?*

Turkije toelaten tot de EU is een beslissende stap omdat het een land is met 66 miljoen mensen, voornamelijk islamitisch en woonachtig in Azië. Het is voor sommigen misschien jammer, maar dat is echt een grote stap. We hebben hen ook bijna veertig jaar, vanaf 1964, laten wachten. Ik kan me goed voorstellen dat men nog een paar jaar wacht. De schuld ligt grotendeels aan Turkse kant. Als het land daadwerkelijk lid wil worden dan zal het moeten nadenken over mensenrechten, rechten voor minderheden, enzovoorts.

Mag ik nog een opmerking maken over Turkije? Als we Turkije zouden accepteren dan gaan we over de historische grenzen van Europa heen. Dat is geen probleem als we Europa opvatten zoals ik denk dat we haar moeten opvatten, als één van de bouwstenen van een kleine wereld. Idealiter is het vraagstuk kiezen tussen Europa of Azië - 'ben ik in Europa of in Azië' - irrelevant als ook Azië zijn eigen versie van een liberale orde zou hebben. Als Azië iets dergelijks zou hebben, verschillend maar op fundamentele punten gelijk aan onze orde, dan zou het voor Turkije niet de alles-of-niets beslissing zijn die het nu is."

Hetzelfde geldt voor de Maghreb, voor Noord-Afrika. De Nederlanders, Duitsers, Engelsen focussen op Oost-Europa, maar de Spanjaarden en Italianen hebben sterke banden met de andere kant van de 'Mare Nostrum'.

"We hebben al een klein stukje zee overgestoken toen we Turkije het lidmaatschap aanboden. We zouden een veel groter stuk zee moeten oversteken om het ook aan Noord-Afrika aan te bieden. Er is dan ook geen duidelijke grens meer, geen plaats om te stoppen. Waarom wel Marokko maar niet Egypte? Ik denk niet dat we het moeten doen. Maar als we gaan zeggen dat Marokko geen Europees land is, dan moeten we onze formulering heel voorzichtig kiezen en duidelijk maken dat we daarmee niet bedoelen dat

Marokko een marginaal of onderontwikkeld land is. Ons probleem is dat we aan de ene kant proberen Europa op positieve wijze te identificeren met bepaalde waarden, maar aan de andere kant niet willen zeggen dat een land niet Europees is en daarom niet in staat om diezelfde waarden te realiseren."

U ziet Europa dus als een geografische constructie en niet als een politieke en een culturele?

"Ik denk dat Europa beide is. Het gaat zoals zo vaak om een combinatie van geografie en cultuur. Als je Europa alleen als een politieke constructie zou zien, op het niveau van waarden en politieke systemen, dan zou je Noord-Amerika denk ik ook mee moeten nemen. Je zal dus drie hokjes moeten aankruisen: politiek, cultuur en geografie, eentje volstaat niet. Ik kan me niet voorstellen dat Noord-Amerika ook lid wordt, echt niet. Dat is ook het enige punt dat Huntington goed heeft gezien, dat Europa niet het centrum van de Westerse beschaving is.

Als we ons proberen voor te stellen hoe een bijna perfecte wereld er over dertig jaar uitziet, dan bestaat die uit een Europese Unie, een Amerikaanse Unie, een Afrikaanse Unie en een Unie voor het Midden-Oosten. Omdat Azië zo groot en divers is, denk ik dat daar misschien meer dan één Unie zou zijn. Ik denk dat we in dit opzicht trots op onszelf kunnen zijn. We hebben nu een niet-hegemonistische orde van staten, een model dat weliswaar complex is maar dat niemand anders heeft. Latijns-Amerika en Afrika zijn mijlenver verwijderd van wat wij hebben gedaan. En ik denk dat idealiter Israël onderdeel uitmaakt van de Unie van het Midden-Oosten, dat zou het ideaal zijn. Maar het Midden-Oosten, meer nog dan Afrika, is nog lichtjaren verwijderd van een dergelijke Unie."

U kent ongetwijfeld de term 'Vergangenheitsbewältigung' [verwerking van het verleden; red.]. Deze term wordt in de discussie over de uitbreiding niet vaak gebruikt. Denkt u dat voor het ontwikkelen van een stabiele democratie een zekere 'Vergangenheitsbewältigung' noodzakelijk is?

"Ik heb hier veel over nagedacht en onderzoek naar gedaan; om te beginnen mijn eigen ervaringen met de dossiers van de Stasi. Het is een soort volkswijsheid om te zeggen: 'Diege-

nen die het verleden vergeten, zijn gedoemd haar te herhalen'. Spanje heeft na Franco het verleden op geen enkele wijze onder ogen gezien. Het koos voor amnestie en amnesie, geheugenverlies. Toch is het een tamelijk stabiele democratie. Er bestaat dus geen universele wet die zegt dat je het alleen redt als je het verleden onder ogen ziet. Polen heeft op dit terrein de afgelopen tien jaar ook niet veel gedaan, het begint er nu pas mee. Ik denk wel dat je kan zeggen dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen landen met een stabiele democratie en landen die op de een of andere manier hun verleden onder ogen hebben gezien. Hoe de causaliteit loopt is echter lang niet altijd duidelijk: het kan zijn dat het onder ogen zien van het verleden de democratie helpt verster-

"Ik zie geen enkele historische logica volgens welke de Europese Unie, die 'ja' heeft gezegd tegen Turkije, 'nee' kan zeggen tegen de Oekraïne, Wit-Rusland of zelfs tegen Rusland."

ken; het is ook mogelijk dat een land omdat het een stabiele democratie is, in staat is het verleden onder ogen te zien."

Ziet u de uitbreiding van de Europese Unie als een beschavingsoffensief?

"Ik zou het nooit zo formuleren. Het klinkt nogal neokoloniaal: de witte mannen die de beschaving komen brengen. Het suggereert dat anderen niet beschaafd zijn. Ik zie 'Europa' meer als een liberale en democratische uitnodiging. Zo zou ik het eerder formuleren. Een missionaris gaat naar buiten om te bekeren; een imperialist gaat naar buiten en zegt: 'We nemen jullie over en zullen jullie beschaven'. Wij zijn beter te vergelijken met verkopers die de wereld intrekken en zeggen: 'We hebben dit fantastische product. Het is van jullie als jullie het willen hebben, maar jullie moeten dan wel je gedrag aanpassen'."

✱

Beroemd

A: Een prachtig boek heb ik in de vakantie gelezen, *Life: the movie*. Alles is vermaak geworden, politiek, kranten, strafrecht. En alles is media. Vroeger werd je beroemd omdat je iets presteerde, nu omdat je op tv bent geweest. Dat is het hoogste streven: beroemd worden.

S: Mensen die op tv in een bak met maden gaan zitten, willen die beroemd worden of zijn ze achterlijk?

A: Allebei. Je komt op tv. Je bent iets.

J: Het is het summum van democratie: iedereen kan beroemd worden.

H: Hebben jullie die Vlaamse film gezien: *Iedereen beroemd!* Zo goed is die. Over een vader van een tienerdochter die helemaal niet kan zingen, maar die vader gelooft heilig in haar en onderneemt dan een gijzelingsactie om haar op tv te krijgen en van haar een ster te maken.

J: Die film gaat óók over gewetenloze tv-producenten die gebruik maken van mensen die er alles voor doen om beroemd te worden.

A: Waarom willen mensen beroemd worden?

J: Bas Heijne schreef een tijdje terug: het is niet langer 'ik denk, dus ik besta', maar 'ik word gezien, dus ik besta'.

N: Dat geldt alleen voor mannen, voor vrouwen geldt: 'ik krijg kinderen dus ik besta'.

A: Dat is niet meer zo!

N: Voor *Zomergasten* kunnen ze heel moeizaam vrouwen vinden.

A: Voor programma's als *Big Brother* en *Trouw een miljonair* is genoeg animo. Maar waarom doen mensen dat?

O: Aandacht. Dat is toch niet zo heel raar, heel veel aandacht.

S: Je wordt belachelijk gemaakt.

O: Is het een klasse-probleem? Uitbuiting van groepen die iets niet hebben, maar wel willen hebben.

A: Zo langzamerhand ben je wel een lulle-tje als je nog nooit op tv bent geweest.

J: Wil jij beroemd worden?

O: Ik? Ja, in mijn vak.

H: Dat is iets anders dan die mensen die op tv willen.

A: Het verschil tussen een prestatie en beroemd worden om niks.

J: Maar als je niks kan, behalve je zelf zijn! Als de mensen die wél wat menen te kunnen de eis stellen dat je eerst iets moet presteren, ontnemen ze mensen die niets kunnen de mogelijkheid beroemd te worden.

H: Zo'n Maxima, waarom trouwt zo iemand met Willem Alexander? Dat doe je toch alleen om beroemd te worden.

N: Ze houdt toch van 'm, joh.

A: Het idee van koninklijk worden moet haar hebben aangesproken, absoluut.

J: Of Melkert dan?

H: Bij hem gaat het om macht.

T: Het gaat al die mensen om macht.

H: Niet die mensen in *Big Brother*.

T: Een soort van machtsfantasie is het wel. Je overstijgt je normale manier van leven, je hebt invloed op een bepaalde groep mensen.

J: Dus is er geen enkel verschil tussen Bart en Melkert.

N: Wie is Bart?

H: Ja hallo, dat is de winnaar van *Big Brother*.

A: Die Bart zei in een van die aflevering: 'Ik speel de hele tijd zoveel mogelijk mezelf'. Dat is de kern: hij speelde. Ze willen beroemd worden door zich zelf te spelen.

N: Zou jij in *Zomergasten* willen zitten?

J: Goeie vraag! *Zomergasten* is de *Big Brother* voor de hoogopgeleiden.

O: Ik zou er zo in willen.

J: Waarom?

O: Ijdelheid en het leuk vinden om een

avond te praten met iemand die je niet kent.

J: Jij?

A: Ja.

H: Omdat het je ego streelt?

A: Nee, nou, ook ja. Dat die programmamakers denken dat jouw mening voor een breed publiek interessant is.

O: Net zo interessant als die van Youp van 't Hek!

S: Erkenning dus.

A: Natuurlijk.

T: Degene die je het beste erkenning kan geven, dat ben jezelf...

O: Jij hebt een romantisch idee dat je alleen maar voor je zelf werkt. De dichter die alleen voor zich zelf schrijft...

A: ...en wacht tot die dood is...

H: ...en een briljant schrijver blijkt te zijn.

J: Kinderen hebben al een zucht naar beroemdheid. Wie had dat niet vroeger, dat je op de wc zat te zingen en hoopte dat Vader Abraham langs kwam en je ontdekte.

N: Vader Abraham, van welke generatie ben jij?

J: Of dat je als tienjarige jongen een balletje hoog houdt en droomt dat Johan Crujff langs komt.

H: Klopt, als mijn kinderen twee keer raak slaan, zeggen ze: 'ik wil een beroemd badmintonspeler worden'.

J: Bad-min-ton? Gezonde kinderen voetballen.

F: Er bestaat een ideaalbeeld van beroemd worden: de mens die in eenzaamheid iets prachtigs maakt, en daar vervolgens ongevraagd om geëerd wordt. Dat wordt dan superieur gevonden boven mensen die om andere motieven beroemd willen worden.

T: Het vervelende van dromen en fantasieën is dat als ze uitkomen, ze banaal worden.

J: Bah, wat een nuchterheid.

F: Het is waar. De weg naar beroemdheid is het leukst.

T: Dat geldt voor seksuele fantasieën net zo goed...

F: Daar heb ik nou weer geen verstand van.

T: De spanning zit in de droom, niet in het ondergaan.

J: Dus beroemdheid is volgens jou een verlangen, zoals seks of eten: in je fantasie is het perfect, als je een hap neemt, valt het tegen?

H: Beroemdheid als hedendaagse boulimia.

'Naked we come and naked we go'

De beelden van de Senegalese kunstenaar Ousmane Sow zijn geïnspireerd op de foto's van Leni Riefenstahl. Met één verschil: de uiteenlopende opvatting over schoonheid van het lichaam. Is de notie van 'schoonheid' in de kunst dan toch niet banaal?

door
Geerte Wachter

In een van de laatste scènes van de film *Prêt-à-Porter* van Robert Altman zie je de modellen op de catwalk om de nieuwste collectie te tonen van een modehuis dat zojuist verkocht is aan een Texaanse laarzenboer. Alle modellen, van wie één hoogzwanger, zijn spiernaakt. De zaal reageert uitzinnig van enthousiasme. Natuurlijk was deze show een directe provocatie van de eerdere eigenaresse-ontwerpster aan het adres van de nieuwe eigenaar, die wilde dat de modellen onder haar creaties Texaanse cowboylaarzen aan zouden doen. Maar je kunt deze scène ook opvatten als een statement van Altman over het ultieme begin- en eindpunt van ons leven. In de woorden van de Senegalese beeldend kunstenaar Ousmane Sow: 'Naked we come and naked we go'.

Dit voorjaar reisde ik naar Kaapstad om een seminar bij te wonen over 'African Aesthetics'. De ondertitel van dit seminar was 'Beauty in Context' en de sessies hadden titels als *Sound, Taste, Word, Diaspora* en *Body*. Deelnemers waren academici zoals de filosoof Simon Gikandi, de historicus Achille Mbembe en de literatuurwetenschapster Joycelyn Moody maar ook kunstenaars, de producenten van schoonheid. Bijvoorbeeld de eerder genoemde Ousmane Sow, de Zuid-Afrikaanse musicus Jimmy Dlodlu en de Zaïrese componist en pianist Ray Lema.

Schoonheid is inmiddels allang verbannen uit het westerse debat over (vooral) beeldende kunst. Noties van schoonheid worden alleen nog geassocieerd met de trivialeit die je hoort als je door een museum of een galerie loopt en bezoekers commentaar geven op het werk: dat hun kleine broertje dat ook kan, of dat het mooi is omdat het zo ontroert. In besprekingen in kranten en vaktijdschriften worden woorden als 'mooi' en 'lelijk' gemeden als de pest. En inderdaad: worstelde de 19de eeuwse filosoof Kant niet al met het probleem hoe een smaakoordeel kan worden ingezet als een objectief oordeel? Mooi of lelijk is alleen nog particulier en triviaal.

Maar het werd mij door de verschillende bijdragen op het seminar duidelijk dat noties over schoonheid allesbehalve bijkomstig of banaal zijn. Juist de manier waarop criteria voor schoonheid verschuiven onder invloed van lokale en mondiale contexten, maken ze interessant voor debat. Neem bijvoorbeeld de verschuivingen in het schoonheidsbeeld van de jaarlijkse miss-verkiezingen. Kijk eens

in het fotoboek 'Het Aanzien van...' en je ziet dat in de jaren zestig en zeventig blond de boventoon voert. Maar ondertussen is Miss Holland dit jaar van Marokkaanse afkomst en wordt ook Miss World ieder jaar donkerder van kleur. Deze ontwikkeling kan zeker niet los gezien worden van toenemende migratie en multiculturalisme in Westerse landen. Schoonheid is politiek.

Two Moon, uit de beeldengroep Little Big Horn

IMITATIE Een pregnante illustratie van deze stelling kregen we tijdens het seminar te zien in de sessie getiteld *Body*. Deze sessie toonde video's van het werk van Ousmane Sow. In het Westen werd Sow bekend met de expositie van zijn beeldengroep *Strijd bij Little Big Horn* op de Pont Neuf in Parijs enkele jaren geleden. *Strijd bij Little Big Horn*

Geerte Wachter
is filosoof en
beleidsmedewerker
bij het Prins Claus
Fonds

verbeeldt in een grote groep van meer dan levensgrote paarden en menselijke figuren de strijd van de Indianen met de Amerikaanse soldaten van generaal Custer. De politieke boodschap zit hem niet alleen in het onderwerp, maar meer nog in de manier waarop het lichamen lijden in verstilde beweging wordt uitgedrukt. Dit effect wordt nog versterkt door de videobeelden waarop je Sow aan het werk ziet met de klei en brouwsels waarmee hij de frames van zijn beelden insmeert. Hij kookt zijn papjes en mengt de kleuren en kneedt en vormt ze stevig maar voorzichtig in een lichaam. Zijn manier van werken toont de biografie van een man die achtereenvolgens als kok, verpleger en fysiotherapeut werkte voordat hij beelden ging maken.

In een interview in de fraai vormgegeven publicatie *Ousmane Sow, le soleil en face* vertelt hij vanuit een islamitische achtergrond te werken en zijn beelden op te vatten als een imitatie van God. Imitatie, niet creatie zegt hij nadrukkelijk. Creatie vat hij op als iets doen wat iemand anders niet kan. In imitatie zit veel meer het plezier, 'le divertissement'; alsof je als klein kind de schoenen van je vader aantrekt. De weerstand tegen het afbeelden van het menselijk lichaam is voor Sow dan ook 'een van de grootste onbegrijpelijkheden van de monotheïstische godsdiensten als islam, jodendom en calvinisme'. "Je représente l'homme, c'est tout".

Sow is niet alleen bekend van de beeldengroep van *Little Big Horn*, maar ook van zijn beelden van Masai- en Nuba-vrouwen, kinderen en krijgers. Het was voor mij onverwacht te horen dat hij zich voor deze beelden had laten inspireren door de foto's van Leni Riefenstahl, vooral door haar foto's van de Kau en Nuba-krijgers. Inderdaad zijn Sows beelden van Nuba-krijgers op het eerste gezicht regelrechte imitaties van die foto's. De gezichtsschilderingen en de lichaamshoudingen van deze krijgers herhaalt hij letterlijk. Hij lijkt te maken wat zij hem laat zien: oorlog, geweld. Want het is voor mij moeilijk, zo niet onmogelijk, om Riefenstahls werk los te zien van haar betrokkenheid bij het nazi-regime en de daarbij behorende esthetische opvattingen. In haar werk ligt de nadruk op de perfectie van het menselijk lichaam, de ophemeling van anonieme schoonheid en de verheerlijking van geweld. Zij fotografeert de 'schone wilde', maar plaatst deze binnen de traditie van de statische Griekse klassieke beeldhouwkunst. Toch stakte deze stroom van veelal pejoratieve connotaties bij het kijken naar de strijders van Ousmane Sow. Zijn beelden stralen door het boetseerwerk individualiteit en beweging uit. In Sows werk wordt fysieke kracht als een 'assurance' getoond en niet als agressie. In zijn werk wordt het verschil voelbaar tussen 'pouvoir' en 'puissance', macht en kracht. Hijzelf ziet zijn beelden als 'une puissance calme'. De klassieke Griekse beeldhouwkunst spreekt hem dan ook niet aan; hij beschouwt die stijl als een zoektocht naar absolute schoonheid. Bij hem horen schoonheid en levendigheid bij elkaar; in perfectie zit geen schoonheid.

Als je hun werk naast elkaar ziet, wordt pas echt duidelijk hoezeer de context bepalend is voor de blik van de toeschouwer. Wat natuurlijk opvalt is hun beider fascinatie

voor het menselijk lichaam: voor de kracht, maar ook voor de schoonheid van dat menselijk lichaam. Het element van overdrijving is bij beiden terug te vinden, maar op geheel verschillende wijze. Sow heeft goed gekeken naar Riefenstahl maar heeft daar zijn eigen begrip van schoonheid uit ontwikkeld. Op de foto's van Riefenstahl zijn de mensen mooi in de klassieke zin. De beelden van Sow zijn soms ruw geboetseerd, soms zelfs grof en lelijk. De schoonheid van het menselijk lichaam schuilt bij Sow juist in de breekbaarheid. Juist in deze schoonheid schuilt het kritische en politieke moment van zijn kunst. In plaats van verheerlijking van geweld toont zijn werk ons respect voor de kwetsbaarheid van de mens.

Afbeeldingen afkomstig uit *Ousmane Sow, le soleil en face*. Uitgever: Le P'tit Jardin.

Nuba-krijger

Verander de wereld met een vingertop!

Rages als de step en de skateboard kunnen worden vergeleken met verschijnselen als de plotselinge stijging van criminaliteit of het ineens populair worden van ideeën. De Amerikaan Gladwell laat zijn verbeelding de vrije loop in een boek dat zelf ook een rage werd.

door
Olav Velthuis

Vorig jaar zomer waren ze er opeens: lichtgewicht aluminium stepjes waarop jonge, trendy kosmopolieten zich ogenschijnlijk ongemakkelijk verplaatsten door de straten van Amsterdam en andere grote steden in Europa, de Verenigde Staten en Japan. Waar hadden deze stepjes, ontworpen door de excentrieke Zwitser Wim Ouboter, hun stormachtige succes aan te danken? Omvangrijke reclamecampagnes die gedurende enige tijd het stadsbeeld bepalen, ontbraken in ieder geval. De verklaring dat de stepjes in een latente behoefte voorzagen, snijdt evenmin hout. Hetzelfde geldt voor de BMX crossfietsen begin jaren tachtig, of frisby's, hoolahoops, skippyballen, rubick cubes, skateboards en al die andere gadgets die de afgelopen decennia het leven van de spelende mens gedurende korte tijd opleukten.

Vallen zulke modeverschijnselen nog af te doen als uitwassen van een consumptiemaatschappij, dat kan niet bij vergelijkbaar explosief succes

van ideeën. Tijdens een goede zomer in de jaren zestig bijvoorbeeld, zat tout Paris opeens met Michel Foucault's filosofische werk *Les Mots et les Choses* in zijn handen op het strand van Saint Tropez – de vakantievreugde zal het niet ten goede zijn gekomen. Of neem het huidige succes van *Empire*, het lijvige boekwerk van de tot voor kort onbekende academicus Michael Hardt en zijn coauteur Antonio Negri. In Amerika was er de afgelopen maanden een ware run op het linksige boek, dat door sommigen is betiteld als de ware opvolger van het *Communistisch Manifest*; ook de Nederlandse media beginnen het langzamerhand in de gaten te krijgen. Critici houden vol dat de inhoud slechts gedeeltelijk verantwoordelijk kan zijn voor dat succes.

Om het nog bonter te maken: is het denkbaar dat aan zulke onverwachte successen een zelfde principe ten grondslag ligt als aan de plotselinge opkomst van zinloos geweld eind 1996 bijvoorbeeld, of de geweldpleging door Marokkaanse jongeren, die

enkele maanden geleden opeens uit de klauwen leek te lopen? *Jazeker*, schrijft Malcolm Gladwell in zijn boek *The Tipping Point*. Gladwell is vaste schrijver van het Amerikaanse weekblad *The New Yorker* en geldt in academische kringen als één van de beste amateur-sociologen van het moment. Hij maakte faam met originele, lichtvoetige, maar evengoed doorwrochte artikelen over allerlei vanzelfsprekende verschijnselen, uitvindingen en gedragingen zoals streepjescodes, griepepidemieën, of de inrichting van kantoorpanden. Gladwell is een essayist die, om met C. Wright Mills te spreken, de sociologische verbeelding aan de macht laat. In *The Tipping Point* laat die verbeelding hem een reeks van verschijnselen die ogenschijnlijk weinig met elkaar te maken hebben, aan elkaar breien.

SADISTISCH Gladwell betoogt in *The Tipping Point* dat uiteenlopende zaken als modetrends, het stijgen en dalen van misdaadcijfers, de versprei-

Olav Velthuis is redacteur van de *Helling*

ding van nieuwe ideeën, de transformatie van onbekende boeken in bestsellers, mond-tot-mondreclame of andere onverwachte veranderingen die het dagelijks leven markeren, het beste als een epidemie begrepen kunnen worden. De auteur doet een beroep op de lezer diens lineaire model van de maatschappij tijdelijk op te schorten. Het alternatief is sommige sociale fenomenen te bezien als een besmettelijke ziekte die exponentieel op zich heen grijpt. Ze beginnen klein en opvallend, maar kennen binnen de kortste keren een tipping point, een omslagpunt, waarna de maatschappelijke effecten enorm kunnen zijn.

Het sociale weefsel waarop zulke sociale epidemieën gedijen, bestaat volgens Gladwell uit drie typen personen: verbinders, kenners, en verkopers. Verbinders zijn de personen die niet alleen over een zeer omvangrijk netwerk beschikken, maar zich ook in verschillende maatschappelijke velden tegelijkertijd bewegen. Net als de Frans-Canadese steward Gaetan Dugas, die naar eigen zeggen met 2500 partners het bed deelde en zo verantwoordelijk was voor tenminste veertigrooze aids-gevallen in de Verenigde Staten, zorgen verbinders voor de geografische verspreiding van nieuwe ideeën, producten, trends, of gedragspatronen. Kenners zijn informatieverters die voortdurend van noviteiten op de hoogte zijn, terwijl verkopers over de taal en het charisma beschikken om ze op anderen over te brengen.

Behalve op het sociale weefsel, legt Gladwell de nadruk op de context waarin sociale epidemieën ontstaan. Geaccepteerd is inmiddels de idee dat vandalisme en geweldpleging worden uitgelokt door een verloederde omgeving, met graffiti bekladderde huizen en vuil op straat. In New York leidde het consequent verwijderen en vervangen van gebroken ruiten dan ook tot een opmerkelijke daling in criminaliteit. Een geheel ander voorbeeld van het belang van context: psychologen van de Amerikaanse universiteit van Princeton onderzochten wanneer studenten van het plaatselijke seminarie zich opstelden zoals de barmhartige Samaritaan. Daartoe onderzochten de onderzoekers studenten eerst over hun motivatie om priester

te worden, en stuurden ze vervolgens naar een ander gebouw om een praatje te houden over een soortgelijk onderwerp. De ene helft van de groep kreeg te horen haast te maken omdat er op hem werd gewacht, de andere helft kon het rustig aan doen. Onderweg kwam iedere student een man tegen, undercover lid van het onderzoeksteam, die er bijzonder miserabel aan toe was. Wat bleek? Niet de sociale idealen van de studenten waren bepalend voor de bereidheid de man te helpen, maar de tijdsdruk waaronder de student was gezet. Voor een ander experiment werd in de kelder van de psychologiefaculteit van Stanford een gevangenis nagebouwd en een groep vrijwilligers willekeurig rollen toebedeeld als bewaker of gevangene. Binnen de kortste keren ontpopten de bewakers, waarvan sommigen zichzelf vooraf als pacifist hadden gekarakteriseerd, zich als strenge, disciplinaire ordehandhavers, die er sadistische praktijken op na hielden.

Het klinkt allemaal contra-intuïtief, maar dat is precies het punt dat Gladwell wil maken: het gedrag van mensen valt soms moeilijk te voorspellen op grond van intrinsieke motivaties, sociaal-economische achtergrond, of andere persoonlijke kenmerken, maar heeft meer te maken met contextuele factoren die ogenschijnlijk irrelevant zijn zoals gebroken ruiten, tijdsdruk, of een rol die je wordt toebedeeld.

MOND TOT MOND De vraag is wat deze mix van grootse redeneringen en kleinschalige experimentele bevindingen in *The Tipping Point* uiteindelijk bijdragen aan denken over, vormgeven aan en uitvoeren van beleid. Volledig in de traditie van het *self-help* boekengenre eindigt Gladwell zijn boek als volgt: "Look at the world around you. It may seem like an immovable, implacable place. It is not. With the slightest push – in just the right place – it can be tipped." Amerikaanse kan het niet, zo'n *feel-good* einde. Het bedrijfsleven weet er in ieder geval wel raad mee. Steeds meer bedrijven vertrouwen hun marketing gedeeltelijk toe aan doorgaans jonge mensen die niet aan het bedrijf zijn verbonden maar midden in 'het veld' staan en een sterke neus hebben voor

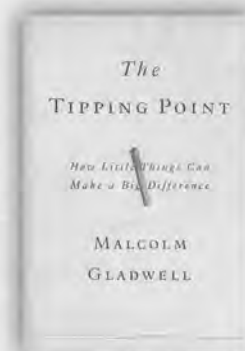
modeverschijnselen. Seth Godin, voormalig 'marketeer' van het Amerikaanse internetbedrijf Yahoo!, liet zich door *The Tipping Point* inspireren en schreef een elektronisch boek *Unleashing the Idea Virus*. De traditionele advertentiecampagne is passé, zo beweert Godin; in plaats daarvan is het rijk aan hen die erin slagen mond-tot-mondreclame te initiëren en formele en informele smaakmakers te overtuigen van de waarde van een nieuw product. Ter illustratie van zijn eigen argument is de on-line verspreiding van het boek in *real time* te volgen op Godins website (www.ideavirus.com).

Voor beleidszaken zoals criminali-

Het succes van sommige sociale fenomenen als de lichtgewicht step kan worden begrepen als een besmettelijke ziekte.

teitsbestrijding belooft Gladwell wat mij betreft echter te veel; voor de sterke daling van criminaliteit in New York van de afgelopen twee decennia, waarnaar Gladwell regelmatig enthousiast verwijst, was bijvoorbeeld heel wat meer nodig dan alleen het verwijderen van graffiti en het schoonhouden van straten.

Niettemin is er veel voor te zeggen om voortaan beter te letten op eventuele 'epidemische' elementen in sociale problematiek. Daarbij zal scherp moeten worden gedefinieerd onder welke omstandigheden omslagpunten zich precies kunnen voordoen. En als verbinders, kenners en verkopers inderdaad zo cruciaal zijn voor de verspreiding van ideeën en gedragspatronen, waarom zou je dan geen energie steken in het identificeren van zulke mensen in afzonderlijke bevolkingsgroepen, en trachten hun medewerking te krijgen? Ook is de gedachte dat niet alleen opvoeding, erfelijkheid en milieu, maar ook concrete en ogenschijnlijk irrelevante contextuele factoren bepalend zijn voor gedrag, op zijn zachtst gezegd verfrissend. Kortom, *The Tipping Point* is een overtuigende uitnodiging om na te denken over nieuwe, creatieve en onorthodoxe vormen van sociaal beleid.

Malcolm Gladwell, *The Tipping Point. How Little Things Can Make a Big Difference*, Boston: Little, Brown (2000). Nederlandse vertaling: Het omslagpunt, Uitgeverij Contact (2001).

foto: Roger Dohmen / HH

De zware last van maatschappelijk ondernemen

Protest tegen IHC-Calland vanwege investeringen in Birma

Alleen winst maken is niet genoeg: actiegroepen en groenfondsen dwingen bedrijven tot maatschappelijk verantwoord ondernemen. Maar in hoeverre kan je maatschappelijkheid privatiseren?

door Frank Jan de Graaf

Vergeleken met twintig jaar geleden heeft de economie flink aan belang gewonnen. Het NOS-Journaal brengt elke dag de slotkoers van de Amerikaanse beurs, Het Financieele Dagblad is de snelst groeiende krant van Nederland, voor werknemers van de spoorwegen, ziekenhuizen en scholen is efficiëntie het sleutelwoord, en de ondernemer is het belangrijkste rolmodel. In deze dynamiek overheerst het beursbelang van de aandeelhouder. In navolging van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk dienen ook in Nederland bedrijven zoveel mogelijk (korte termijn) winst te maken om de stevige koersstijgingen van de afgelopen jaren te rechtvaardigen. De internationale financiële markten verwachten rendement, anders wordt de geldkraan dichtgedraaid, zoals KPN nu tot haar schande ontdekt.

Maar er is tegelijkertijd, wellicht als reactie, een tegenbeweging gaande. Sinds een jaar of tien proberen ethische beleggingsfondsen ondernemingen zover te krijgen niet alleen financiële doelstellingen na te streven. De groei van deze fondsen illustreert het toenemend besef dat het handelen van ondernemingen gevolgen heeft voor milieu en sociale verhoudingen. Onderzoekers schatten dat in de

Verenigde Staten inmiddels bij ongeveer tien procent van de beleggingen ethische criteria meespelen. Niet langer stelt alleen de overheid eisen aan ondernemingen, via die fondsen proberen ook individuele en institutionele beleggers het beleid van ondernemingen te beïnvloeden op andere dan alleen de financiële doelen. Die beïnvloeding door burgers van bedrijven gebeurt niet alleen via aandeelhouderschap. Actiegroepen zijn in toenemende mate bedrijven rechtstreeks op hun gedrag gaan aanspreken en bedrijven tonen zich daar gevoelig voor. De Brent Spar-affaire geldt inmiddels als katalysator in deze ontwikkeling. Een actie van Greenpeace tegen het afzinken van een boorplatform door oliemaatschappij Shell, leidde tot maatschappelijke onrust en een kopersstaking in Duitsland. Uiteindelijk moest de onderneming buigen voor de activisten. Het vervolg is minder bekend. Achteraf bleek het afzinken van het platform de beste oplossing en had Greenpeace ongelijk. Sterker nog, ze had de situatie zwaar overdreven. Toch heeft niet Greenpeace maar Shell haar beleid bijgesteld. De oliemaatschappij brengt tegenwoordig elk jaar een vooruitstrevend duurzaamheidsverslag uit van de eigen activiteiten. De affaire heeft het bedrijfsleven, en zeker de multi-

Frank de Graaf is als onderzoeker verbonden aan de economische faculteit van de Universiteit van Amsterdam en is columnist van de Staatscourant

nationale ondernemingen, duidelijk gemaakt dat burgers die verantwoording opeisen niet genegeerd kunnen worden. Het begrip maatschappelijk (verantwoord) ondernemen is sindsdien op veler lippen.

SMEERGELD Ook op die van politici. Vorig jaar vroeg staatssecretaris van handel Ybema een advies van de SER. Het ging hem met name om de vraag hoe bedrijven meer openheid kunnen geven over de effecten van hun handelen en of er een wettelijke plicht moet komen voor milieu

Actiegroepen zijn in toenemende mate bedrijven rechtstreeks op hun gedrag gaan aanspreken en bedrijven tonen zich daar gevoelig voor.

en sociale jaarverslagen. De winst van waarden heet het adviesrapport van de SER, dat november 2000 uitkwam. De opstellers hebben flink geworsteld met de definitie van maatschappelijk ondernemen. Ze concluderen dat het een containerbegrip is. Het gaat van ondernemingen die (mee) investeren in sanering van achterstandsbuurten (winkelbedrijven, bouwondernemingen), tot het gedrag van multinationals in de derde wereld aangaande smeergeld en arbeidsomstandigheden. De SER stelt uiteindelijk twee elementen centraal. Het gaat om de relatie tussen de onderneming en andere belanghebbenden en de gerichtheid van de onderneming op haar bijdrage aan de maatschappelijke welvaart op lange termijn. Hier introduceert de SER de *triple bottom line* gedachte: de verhouding tussen sociale, milieu en financiële ondernemingsdoelstellingen.

Het SER-advies komt echter niet verder dan een inventarisatie. Ze laat zien waarom zowel ondernemingen als politici het onderwerp serieus moeten nemen. Bij pers en politiek ging de meeste aandacht uit naar de aanbeveling in het rapport om bedrijven niet te verplichten tot een milieu- en sociaal jaarverslag. De SER is wel voorstander van meer openheid, maar vorm en inhoud moet het bedrijfsleven zelf regelen, aldus het advies.

De voorzichtige opstelling is de SER niet helemaal kwalijk te nemen. De achterliggende kwesties zijn namelijk te omvangrijk om in een adviesaanvraag te kunnen worden beantwoord. Het gaat bij maatschappelijk verantwoord ondernemen uiteindelijk over vragen als: wat is het precieze mandaat van de onderneming? Wie is waar verantwoordelijk voor? Bijvoorbeeld: als ondernemingen duurzaamheid moeten nastreven, wie bepaalt dan wat duurzaamheid is? Sommigen zeggen dat de consument bewuster wordt, maar wat moet een onderneming met een consument die zowel lid is van de ANWB als van Greenpeace? Als ondernemingen een grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten nemen, moet duidelijk worden wat de eisen zijn waaraan ondernemingen moeten voldoen en wie die eisen vaststelt, de automobilist of de milieubeschermer. En moeten die eisen dan ooit algemeen geldend worden verklaard door Den Haag, de EU of de Wereld Handels Organisatie (WTO)?

Wat de SER wel kwalijk kan worden genomen is de in-

druk die wordt gewekt dat financiële doelstellingen van ondernemingen altijd te combineren zijn met zorg voor het milieu en sociale vooruitgang. Hiermee wordt het belangrijkste kenmerk van een onderneming weggemoffeld. Het kenmerk van bedrijven is namelijk dat ze winst moeten maken. Hoeveel zal altijd ter discussie staan, maar geld moet er worden verdiend. Wanneer de maatschappij ondernemingen afrekent op het maken van zoveel mogelijk korte termijn winst en op hetzelfde moment allerlei andere eisen aan een onderneming gaat stellen, ontstaat op den duur een onmogelijke positie.

ZEGGENSCHAP Wie bepaalt de 'license to operate' van een onderneming: wie zegt waar een onderneming aan moet voldoen, en vervolgens: door wie en hoe wordt dat gecontroleerd? Dat zijn de kernvragen wanneer over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven wordt gesproken. Het gaat dus over de afweging tussen de financiële doelstelling van het bedrijf en de sociaal-maatschappelijke randvoorwaarden die minstens zo belangrijk zijn, maar niet (alleen) door de onderneming kan worden vastgesteld.

De vaststelling en controle van eisen zijn nog problematischer in het licht van de internationalisering. Wat 'maatschappelijke' eisen zijn, wordt dan nog diffuser. In Frankrijk is het bijvoorbeeld geaccepteerd kernenergie te gebruiken, terwijl deze vorm van energie-opwekking in Nederland niet populair is. Misschien is dit verschil nog op te lossen in EU verband. Maar hoe dienen multinationals zich te gedragen in landen waar kinderarbeid in veel gevallen een kwestie van overleven is?

De SER geeft op deze vragen geen antwoord. Met haar aanbeveling dat ondernemingen meer moeten rapporteren - vrijwillig - doet ze alsof ze daarmee een oplossing geeft. Dit is echter een schijnoplossing zolang in het midden wordt gelaten wat rapporteren is. Omdat staatssecretaris Ybema tevreden was met het vrijblijvende SER-advies, zijn de PvdA en GroenLinks (Koenders en Rabbae) deze zomer met een initiatief-wetsvoorstel gekomen waarbij ondernemingen wel verplicht worden te rapporteren over hun maatschappelijke impact. In hun wetsvoorstel ontbreken echter heldere criteria waaraan de verslagen moeten voldoen. Nietszeggende pr-exercities zullen het resultaat zijn.

De vraag waarover bedrijven moeten rapporteren, en op wat voor een manier, is inderdaad een lastige. Wie de eisen mag stellen, heeft tenslotte de macht, zo zouden de beide

Wie bepaalt de 'license to operate' van een onderneming: wie zegt waar een onderneming aan moet voldoen?

linkse parlementariërs moeten weten. En gaat maatschappelijk ondernemen niet uiteindelijk over zeggenschap, traditioneel een stokpaardje van GroenLinks en de PvdA? Gek genoeg heeft tot nu toe geen enkele politicus of SER-lid de vraag naar verantwoord ondernemen hieraan gekoppeld. Dat had voor de hand gelegen omdat tegelijkertijd er een andere adviesaanvraag bij de SER lag, namelijk die over 'het structuurregime' of *corporate governance*: jargon voor de

vraag naar zeggenschap over de onderneming. Dit SER-advies (*Het functioneren en de toekomst van de structuurregeling*) kwam afgelopen februari uit. Centraal stond de regeling van de zeggenschap van aandeelhouders en de vraag welke plek werknemers in de Raad van Commissarissen mogen innemen. Met andere woorden: wie houdt er toezicht op de onderneming en hoe kunnen deze toezichthouders eventueel door belanghebbenden tot de orde worden geroepen? Het advies en de discussie beperkte zich daarbij tot de structuur. Waar die zeggenschap over zou moeten gaan, kwam maar beperkt aan de orde.

DERDEWERELD-COMMISSARIS De beide SER-adviezen hadden moeten gaan over de inhoud en de vorm van de besluitvorming in ondernemingen. Een werknemerscommissaris is leuk, maar het betreft een deelbelang. Kan er met net zoveel recht niet ook worden gepleit voor een milieucommissaris, een derdewereld-commissaris, een mensenrechten-commissaris, een consumentencommissaris en een commissaris omwonenden? Die eindelijk te breiden reeks van belangen was de reden dat in het oude systeem de commissarissen elkaar kozen (coöptatie), om te voorkomen dat een belangrijk orgaan als de Raad van Commissarissen speelbal werd van (korte termijn) belangen.

Hoe kan een onderneming dan wel de vele belangengroepen met hun eisen tegemoet treden? De politiek zou een raamwerk kunnen schetsen waarin staat bij wat voor beslissingen (vanaf een bepaald bedrag of een bepaalde omvang) welke partijen betrokken moeten worden. Over de mate van deze betrokkenheid en de conclusies die de leiding van een onderneming uit dit overleg trekt, kan worden gerapporteerd. Bedrijven zouden verplicht kunnen worden gesteld hier bepaalde procedures voor te hebben.

Deze inspraak en rapportage is alleen belangrijk bij grote koerswijzingen. De praktijk van de Ondernemingsraad bewijst dat alleen op sommige momenten, bij sommige onderwerpen, inspraak van het personeel is gewenst, en zo hebben ook beleggers alleen bepaalde informatie nodig. Op andere momenten is bemoeienis van de overheid en een toezichthouder als de Nederlandsche Bank weer belangrijker. De complexiteit van de huidige economie maakt het in ieder geval onmogelijk één vorm van beïnvloeding te hebben en één vorm van rapportage die alle aspecten van een onderneming omvat.

Hier stuiten we echter op een belangrijk probleem. Bedrijven die werkelijk proberen verantwoord te ondernemen, komen al snel in botsing met de heersende vrije markt-doctrine, zoals Hans Smits, topman van de Rabobank, onlangs verzuchtte. Wanneer zijn bank bijvoorbeeld milieu-eisen stelt aan investeerders die aankloppen voor een lening, dan moeten de concurrenten mee doen, anders gaat een vervuiler gewoon naar een bank die niet moeilijk doet. Maar als banken onderling afspraken gaan maken, heet dat kartelvorming en dat is verboden.

De afgelopen jaren is de politiek nationaal en internationaal gericht geweest op het vrij maken van de markt: minder regels, meer concurrentie, zowel binnen de EU als onder het regime van de WTO. Feitelijk is in Nederland de inrichting van de markt gedelegeerd aan de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) en de Europese Commissie (Bolkestein). Zowel de SER als de Tweede Kamer leggen zich

daar bij neer en discussiëren alleen nog over details. Het zou van werkelijk belang zijn geweest wanneer de SER in haar twee adviezen een voorstel had gedaan over de vraag wanneer ondernemingen welke partijen bij belangrijke beslissingen moeten betrekken. Zonodig had ze kunnen vaststellen welke problemen dit oplevert met de (Europese) regelgeving.

Nu dreigen zowel de SER als regering en parlement het contact met de maatschappelijke realiteit te verliezen. Dan heb ik het nog niet eens over de demonstranten in Genua, maar over de belangen van ondernemingen. Ook zij hebben belang bij een debat over hun maatschappelijke verantwoordelijkheid, over hun doelen.

TELEFOON De telecomsector biedt momenteel aardige voorbeelden van hoe belangrijk het is dat bij belangrijke beslissingen expliciet wordt gemaakt wat het doel is van een bedrijf. Achteraf kan worden vastgesteld dat KPN al ver voor de extreme koersdalingen een probleem had omdat ze niet wist hoe ze zich moest gedragen op de vrije markt. Het ontbrak het bedrijf aan een duidelijk handelingskader, normen en waarden waarnaar het zich wilde gedragen. Daardoor kon zij haar strategie alleen baseren op de waan van de dag. Deze eenzijdige oriëntatie breekt nu niet alleen de onderneming op, maar ook alle belanghebbenden, bij-

Gaat maatschappelijk ondernemen niet uiteindelijk over zeggenschap?

voorbeeld de overheid, klanten en leveranciers. De tarieven moeten sterk omhoog, technologische innovatie dreigt te stoppen en orders worden uitgesteld.

Wanneer overheid en telecombedrijven van tevoren goed hadden nagedacht over de risico's die kleven aan een investering in UMTS-frequenties, en deze risico's en eventuele opbrengsten gezamenlijk hadden gedeeld met overheden, hadden de ondernemingen een veel gezondere ontwikkeling doorgemaakt. Begin augustus kwam het Amerikaanse tijdschrift *Business Week*, toch niet het meest progressieve blad, tot een soortgelijke conclusie: De deregulering van de telecommarkt is een rampzalig experiment, en om verdere maatschappelijke ontwrichting te voorkomen moet de overheid snel ingrijpen en de markt strak reguleren.

Het voorbeeld laat zien dat een gezonde markteconomie niet alleen eisen stelt aan ondernemingen, maar ook aan overheden. Langs de weg van maatschappelijk verantwoord ondernemen, en het doel van duurzame economische ontwikkeling, vinden we wellicht opnieuw het belang van collectieve afspraken uit. Maatschappelijke verantwoordelijkheid is te belangrijk om alleen op het bordje van ondernemers te leggen.

✱

Gratis tanken

Veerhaven, een mooi stukje Rotterdam. Panden die vooroorlogse glorie ten toon stellen met een elegantie die in deze werkstad niet lijkt te passen. Hier moet ik wezen. In een van deze panden huist een groepje dat zich 'gratis-tankens.nl' noemt. Voor de deur tref ik de vriendin die mij hier naar toe verleidde. Ik had de uitnodiging geaccepteerd, eerst met veel enthousiasme, later met de nodige scepsis. De mannelijke stem aan de telefoon had gezegd dat het een 'open sessie' zou worden. We hadden niet een specifiek onderwerp, als we maar iets konden vertellen over wat ons 'raakte'.

De trap slingerd naar boven en ik kom in een statige zaal. Hier hangt de geur van welvaart en schoonheid van een oude rijkdom; een trage schoonheid. Met goud ingelijste spiegels alom en portretten van wijsogende mannen. Alles is voor elkaar om in een aangename atmosfeer lang en diep van gedachten te wisselen. Er is wijn, er zijn zoete lekkernijen en hartige taartjes.

Mijn denktankmaatjes komen snel achter elkaar binnen, allemaal scherp op tijd. Uiteindelijk zijn we met elf personen, vijf mannen en zes vrouwen. We positioneren ons rondom de tafel en Lucas, onze voorzitter, vuurt het startschot af. Vanaf dat moment is het snel achterwaarts dalen. Het 'stokpaardje' die deze blonde dertiger uit de design wereld doorgeeft, komt via een VPRO- documentaire en een communicatiedeskundige terecht bij een voormalig Vrij Nederland journalist met een veel te snel brilmontuur. Dan ben ik aan de beurt. Lamblig door wat mij vooraf is gegaan. Omsingeld door de eenzaamheid achter deze samenkomst. Ik word duizelig en een gevoel van walging overmeestert mij. Wat ik tot dan toe gehoord heb, is niks meer dan borrelpraat van het allerkilste soort: honger naar persoonlijke erkenning; de ellende van het dagelijkse leven in de agenda passen, of te wel 'time management'; de carrière- keuze; etc. Wat hen raakt, raakt mij voor geen millimeter. Hun zinnen stinken naar egoïsme en hebzucht. De drang tot

'nutsmaximalisatie' zonder enige zelfoverstijgende verlangens. De gedachten van deze tafelgenoten zijn mij natuurlijk niet vreemd. Ik zie mijn eigen kinderlijke hebbigheden terug in de spiegel van hun woorden, maar dan wel duizendmaal uitvergroot en onbeschaamd.

Geen haar op mijn hoofd die er aan denkt zich te conformeren aan dit materialisme. Ik zet mijn laagste stem op, rek mijn woorden tot ze aan het dansen raken en vertel lang en breed het verhaal van de onmogelijke liefde tussen een berggids uit het Indiase Kashmir en een zwemjuf uit Nijmegen. Over een vrouw in de veertig die haar hele bestaan in de waagschaal zet, om hem bij te kunnen staan en een man die

traditie en familie-eer de rug toekeert om bij haar te kunnen zijn.

"Het is een keuze", mompelt de communicatiedeskundige. "Nee, liefde overkomt je, dan valt er niks te kiezen", werp ik tegen. Het mag niet baten. De volgende spreker, een grafisch ontwerpster, gaat op dezelfde toon als de anderen verder: het raakt haar dat ze na tien jaar hard werken nog steeds haar droompand niet kopen kan. En de volgende spreker, een jonge man die de hele tijd met zijn BMW autosleutel zit te spelen, beaamt dit en ...

Wat is er in godsnaam aan de hand met onze wereld? Oké, deze carrièrejagers representeren natuurlijk niet heel Nederland, laat staan de wereld. Maar ze representeren wel een onzichtbare dictatuur. Alle idealen die

verder reiken dan individuele ontplooiing zijn in deze jonge eeuw verdacht geworden. De mens in zijn meest zuivere vorm is zelfzuchtig en heeft daar recht op. Dit is de gedachte die in ons tijdperk in het zadel zit. Binnen deze dictatuur valt geen ander werk te verrichten dan 'presteren', niets anders hebben we elkaar te bieden dan 'producten', en het samenzijn met onze geliefden heet 'quality time'. Een taal om van te kotsen, een mensbeeld van chips en staal.

Ik fiets terug, de straten zijn stil, Rotterdammers liggen graag vroeg te bed. Morgen staat er weer een werkdag voor de deur; dat is de Rotterdamse levensbeschouwing in een notendop. Maar ik geloof ze niet, ook die lui van 'gratis-tankens.nl' niet. Ik geloof niet dat we alleen leven om 'vooruit te komen'. We apen een systeem na dat niets beters te bieden heeft dan 'meer en verder'. Ik geloof dat de mens een teder, kwetsbaar wezen is, dat vooral troost en liefde wil delen. En als de mens weergaloos wrede is, is het uit het gebrek aan liefde en door een gebroken hart. Ik geloof dat we dromen willen, dat poëzie en mystiek, nu uit onze taal en gedachten verbannen door de poenretoriek, eens terug zullen keren.

Want ik geloof dat de mens eerder een dromer is dan een bankier. Ik geloof dat we ooit geluk zullen ontdekken dat geen schaarste kent. Dat we beseffen zullen – en daar hebben de anti-globalisten gelijk in – dat vrede of blijdschap of geluk niet te koop is. Noem mij maar een dromer, een dichter, een fantast, graag zelfs. Ik fiets verder en mijn gedachten vliegen naar dorre landschappen ver van dit onverzadigde oord, waar een Nederlandse vrouw een Indiase man omhelst. Ik stuur een vlinderkusje de lucht in.

Shervin Nekuee

Sombereren over de democratie

De Nederlandse democratie is verrot, met die kwalificatie trok politicoloog Jos de Beus in zijn oratie vlak voor de zomervakantie de aandacht. Volgens Henk van der Kolk stelt De Beus niet de juiste vragen.

door
Henk van der Kolk

Het beeld dat Nederlandse politicologen hebben van de Nederlandse politiek wordt voor een belangrijk deel bepaald door de analyse die Lijphart eind jaren zestig maakte. In zijn beroemde boek *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* vroeg Lijphart zich af hoe een land dat zo verdeeld was in zuilen toch zo stabiel kon zijn. In zijn antwoord op die vraag maakte Lijphart een onderscheid tussen verschillende soorten democratieën. Tot in de jaren zestig leefden we in Nederland volgens hem in een *pacificatiedemocratie*. Deze werd gekenmerkt door volgzaam burgers en partijen die compromissen sloten. In de pacificatiedemocratie was geslotenheid van de politiek een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan van de Nederlandse democratie. Zonder geslotenheid zou die democratie ten onder zijn gegaan aan maatschappelijke tegenstellingen.

In de jaren zestig werden burgers minder volgzaam en tegelijk verdwenen de scherpe kantjes van de oude tegenstellingen. Maar de politiek bleef onveranderlijk gekenmerkt door politici die achter gesloten deuren met elkaar compromissen sloten. Het ondoorzichtige overleg tussen regeringsfracties bleef een belangrijke rol spelen. Kiezers hadden op coalitie- en compromisvorming geen invloed en een duidelijke oppositie ontbrak. Dit type democratie staat in het werk van Lijphart bekend als een *karteldemocratie*. De karteldemocratie werd, in de analyse van Lijphart, bedreigd omdat ze door de minder volgzaam geworden burgers ondemocratisch werd gevonden. Die burgers, die volgens Lijphart gedreven werden door een neo-democratische ideologie, zouden de democratie willen omvormen tot een democratie waarin (nieuwe) tegenstellingen tussen partijen duidelijk zouden worden gemaakt en waarin burgers op basis van die tegenstellingen een keuze zouden maken. Helderheid over verschillen zou de geslotenheid kunnen doorbreken en zo zou een derde type democratie worden ingevoerd: de *centripetale democratie*.

Deze omvorming van een karteldemocratie naar een centripetale democratie zou volgens Lijphart in Nederland niet zomaar tot stand komen. Een van de redenen was dat er in de jaren zeventig zelfs tussen de voorstanders van democratische vernieuwing, zoals de PvdA-er Van Thijn en de D66-voorman Glastra van Loon, geen overeenstemming

bestond over de manier van omvorming. Daarvoor staan namelijk twee wegen open: het Engelse model waarin partijconcurrentie centraal staat, of het Amerikaanse model met haar institutionele machtscheiding tussen president en parlement. Dit gebrek aan overeenstemming zou er toe leiden, zo voorspelde Lijphart, dat de karteldemocratie in stand zou blijven. In de vorming van de Paarse kabinetten kan men een aanwijzing zien dat die karteldemocratie inderdaad nog steeds bestaat. Door de Paarse coalitie is immers een oppositie afwezig. Er zijn wel partijen die niet tot de regering behoren, maar die zijn verdeeld over het hele politieke spectrum en daardoor niet in staat een duidelijk alternatief te bieden voor de regerende coalitie.

EXCESSEN De ideeën van Lijphart vormen de constanten in de theorievorming over de Nederlandse politiek. In dat licht kan ook de in juni uitgesproken oratie van Jos de Beus worden gelezen. De Beus sprak zijn oratie *Een Primaat van Politiek* uit ter gelegenheid van zijn aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. De oratie behandelt de toestand van de Nederlandse politiek en enkele opvattingen over waar het naar toe moet. In zijn betoog toont De Beus zich schatplichtig aan de ideeën van Lijphart.

De Beus introduceert het begrip *toeschouwersdemocratie*, en dat kan worden gezien als een voortzetting van hetgeen Lijphart een karteldemocratie noemde. De Beus beschrijft Nederland als een land waarin burgers hebben aanvaard dat de politiek een gesloten front vormt. Burgers nemen betrekkelijk passief waar wat politici doen, laten zo nu en dan hun stem horen, maar schikken zich verder; weinig loyaal, maar ook weinig opstandig. Burgers zijn redelijk geïnteresseerd, maar nog steeds niet bereid zich met 'lichaam en ziel', aldus De Beus, in te zetten voor politieke zaken. Wel komen meer dan vroeger acties voor naar aanleiding van concrete beleidskwesties, zoals problemen in de buurt of de aantasting van stukken groen. In de analyse van De Beus lijkt het er op dat burgers hun algemene verzet tegen het politieke kartel hebben opgegeven en alleen in actie komen bij excessen en aantasting van het eigen belang.

Volgens de Beus is de politiek minder dan vroeger een gesloten blok ten opzichte van de rest van de maatschap-

Henk van der Kolk is als bestuurskundige verbonden aan de Universiteit Twente; hij is samen met Jacques Thomassen en Kees Aarts redacteur van het boek *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998, kiezers en de smalle marges van de politiek* (SDU, 2000)

pij. Werden vroeger uitsluitend in uitzonderingsgevallen zaken overgelaten aan anderen dan de vertegenwoordigers van politieke partijen, nu is dat schering en inslag. Teveel naar de zin van De Beus. Beslissingen over euthanasie worden aan rechters overgelaten en de arbeidsongeschiktheidsregelingen worden als het ware gedelegeerd aan keuringsartsen. Daarmee parasiteert, volgens De Beus, de politiek op het (verwachte) succes van andere onderdelen van de samenleving. Door deze fragmentatie van de besluitvorming is de politiek onbepaald geworden: alles is politiek, maar tegelijkertijd is niets dat meer. Daardoor heeft Nederland inmiddels het meest procedurele en ingewikkelde bestel ter wereld. In dit stelsel worden nieuwe tegenstellingen in de politiek niet gearticuleerd en spelen ze geen rol in het politieke debat. De Beus noemt hier vooral het debat over de positie van minderheden. Verder leidt de nadruk op consensusbeheer ertoe, dat vooral kleurloze figuren belangrijke ambten bekleden. Dit soort figuren zijn immers bij uitstek in staat niemand tegen zich in het harnas te jagen.

De Beus is niet tevreden over de huidige politiek. Er is

volgens hem iets aan het rotten. De Beus wil dit rottingsproces doorbreken. Daarom komt hij ook met enkele aanbevelingen. Zo pleit hij voor een herschikking van de PvdA, D66, het CDA en de VVD tot minder dan vier politieke partijen, langs nieuwe scheidslijnen – hij noemt: “de meerderheidscultuur versus de etnische minderheidscultuur,

De Beus zegt dat de politiek onbepaald en onzichtbaar is geworden. Dat kan worden gelezen als een ontboezeming dat hij niet weet waar de beslissingen worden genomen.

marktdenken tegenover leefbaarheidsdenken” – waardoor nu niet gearticuleerde belangen alsnog worden gearticuleerd. Verder pleit hij voor een gemengd kiesstelsel waarin politieke partijen minder belangrijk worden en kiezers in regio's belangrijker. Ook wil De Beus op termijn de Eerste Kamer afschaffen, wil hij de grondwet herschrijven met

het oog op het toenemend belang van de Europese Unie, moet de opkomstplicht weer worden ingevoerd en moeten burgemeesters worden gekozen door de bevolking. Een rechtstreeks gekozen premier acht De Beus een stap te ver.

ONTBOEZEMING De opvatting dat het Nederlandse politieke systeem gesloten is, dat er geen duidelijk keuze kan worden gemaakt tussen regering en oppositie en dat de compromisvorming tussen de regeringsfracties niet plaatsvindt in het parlement maar daarbuiten en in het geheim, is niet nieuw. Deze nogal somber getoonzette analyse vormt de kern van de theorie van Lijphart. De Beus voegt daar in navolging van auteurs als de Tilburgse bestuurskundige Paul Frissen aan toe dat het politieke systeem gefragmenteerd, onbepaald en virtueel is geworden. Daardoor is ook nog eens onduidelijk geworden waartegen eventuele neo-democratische ideologen zich zouden moeten verzetten. Al met al presenteert De Beus een doembeeld. Lijphart in de overtreffende trap. Maar vormen zijn argumenten een voldoende reden om het bestel te veranderen? Doorbreekt De Beus met andere woorden de impasse die Lijphart reeds signaleerde?

Ik ben bang van niet. Het betoog van De Beus berust namelijk voor een belangrijk deel op losse voorbeelden en nauwelijks gedefinieerde begrippen die gepresenteerd worden als argumenten. Het is gemakkelijk een systeem 'virtueel', 'gefragmenteerd', 'gesloten' of 'leeg' te verklaren, en het is ook niet moeilijk voorbeelden te vinden om die beweringen te ondersteunen. Maar in weerwil van hetgeen op de achterflap van de rede van De Beus wordt beweerd, tonen dergelijke voorbeelden helemaal niets aan. Het is namelijk ook niet zo moeilijk om precies het omgekeerde te beweren en het politieke systeem 'reëel', 'verknoot', 'open' of 'overladen' te noemen en voorbeelden aan te halen waaruit blijkt deze omschrijving inderdaad de kern raakt van het hedendaagse politieke systeem. Degelijke bijdragen geven wellicht een warm gevoel en zetten soms de toon in het debat, maar geven inzicht in de manier waarop collectieve besluiten tot stand (moeten) komen.

Het is mede daarom niet vreemd dat de aanbevelingen van De Beus uit de lucht komen vallen. Ze volgen althans niet dwingend uit de rest. Zo blijft onduidelijk of het politieke debat bij een herschikking van de vier middenpartijen langdurig zal opleven en of die herschikking de transparantie zal bevorderen. Ook is niet geheel duidelijk waartoe de grondwet moet worden herschreven, anders dan dat er ook rekening met de EU moet worden gehouden. Tenslotte is onduidelijk waarom in het licht van het betoog de opkomstplicht moet worden ingevoerd.

Bij nadere beschouwing lijken veel van de grote woorden dan ook eerder te wijzen op een probleem van de politieke theorie van De Beus dan op een probleem van de politiek. Dat de politiek onbepaald en onzichtbaar is geworden, kan worden gelezen als de ontboezeming dat De Beus niet weet te bepalen waar de beslissingen worden genomen en door welke principes de collectieve besluitvorming worden geleid.

De analyse van De Beus zal volgens mij geen invloedrijke bijdrage zijn aan het debat over de Nederlandse democratie. In de analyse van Lijphart hadden betrekkelijk abstracte begrippen als 'openheid' en 'kartel' nog een specifieke betekenis. Het ging om de manier waarop in de rege-

ring besluiten werden genomen. Deze 'geheimhouding' maakte dat de collectieve besluitvorming werd gedepolitiiseerd omdat anders de stabiliteit van de samenleving in gevaar kwam. In de oratie van De Beus zijn veel begrippen minder helder omschreven.

Maar het belangrijkste onderscheid tussen Lijphart en De Beus zit niet in de abstractie van de gebruikte begrippen. Het zit in de helderheid van de gestelde vragen. Lijphart wilde weten hoe Nederland ondanks de grote maatschappelijke tegenstellingen kon blijven voortbestaan. De theorie van Lijphart over de pacificatiedemocratie vormt een duidelijk antwoord op die vraag. De vragen van De Beus hebben eerder een retorische dan een inhoudelijke functie. Er worden te veel vragen gesteld en veel vragen lijken te gaan over de 'aard en betekenis van het systeem'. Hij stelt de vragen als "Hoe werkt de Nederlandse politiek, zowel concreet als stelselmatig?", en de in zijn ogen simpele vervolgvraag: "Wat nou het primaat van de politiek?". Maar op dit soort vragen valt geen zinnig antwoord te geven. Daarmee veronachtzaamt De Beus volgens mij een van de belangrijkste taken van de politieke theorie, namelijk het stellen van de juiste vragen.

Uiteraard moeten politicologen vragen stellen over de werking van het Nederlandse politieke systeem. De vraag bijvoorbeeld of de belangen of rechten van bepaalde groe-

Waarom voelen veel commentatoren zich al zo lang zo onbehagelijk bij de werking van het politieke systeem in Nederland?

pen bij het nemen van bepaalde besluiten systematisch worden veronachtzaamd en de vervolgvraag hoe dat dan komt. Maar na lezing van het stuk van De Beus kwam bij mij nog een andere vraag op. Namelijk de vraag waarom veel commentatoren zich al zo lang zo onbehagelijk voelen bij de werking van het politieke systeem in Nederland. Twintig jaar geleden heette dat de crisis in de Nederlandse politiek; nu spreekt De Beus over het rottingsproces dat zich wellicht nu nog aan onze ogen onttrekt, maar snel aan de oppervlakte zal komen. Niet ontevredenheid over gemaakte keuzes in de zorg, gemaakte keuzes bij de opvang van vreemdelingen of gemaakte keuzes bij de integratie van minderheden voeren de boventoon, en zelfs niet ontevredenheid over de manier waarop de besluiten in die specifieke gevallen tot stand zijn gekomen, maar een algemeen onbehagen over de manier waarop besluiten tot stand zijn gekomen. Maar is dat onbehagen terecht? In ieder geval wordt ze niet meer door iedereen gedeeld. Zo is bijvoorbeeld Lijphart in de jaren tachtig en negentig na uitgebreid landenvergelijkend onderzoek tot de conclusie gekomen dat de karteldemocratie misschien wel het beste democratische systeem is dat we ons kunnen voorstellen. Systemen die een duidelijke scheiding maken tussen regering en oppositie doen het minder als het gaat om bijvoorbeeld gelijkheid, welvaart en binnenlands geweld. Het onbehagen van Lijphart is dus omgeslagen in tevredenheid. Waarom blijven De Beus en met hem vele anderen dan toch zo ontevreden? *

WB-berichten

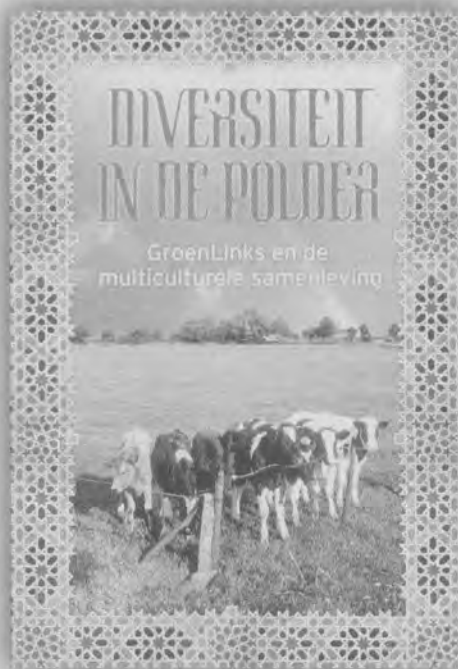

NET VERSCHENEN

Zesde macht

'De staatsgreep van de zesde macht' is een nieuwe publicatie over de macht en invloed van organisatieadviseurs en beleidsonderzoekers, de zogenoemde 'externen', op het handelen van lokale en nationale overheden. Het boek geeft een analyse van de ontwikkelingen op dit terrein en geeft een aanzet tot een gedragscode voor ambtenaren bij het aantrekken van externe bureaus. In de bijlage de ervaringen van GroenLinks in de gemeente Houten met een gemeentebestuur dat zich omringt met adviseurs. Bestellen: 030-2399900

Diversiteit in de polder

De bundel *Diversiteit in de polder* bevat 7 essays over de omgang met culturele verschillen. Het is een verkenning door deskundigen, op zoek naar consequenties voor het beleid. De auteurs zijn Jan Willem Duyvendak, Meindert Fennema, Ruben Gowricharn, Sjaak Koenis, Flip Lindo, Baukje Prins, Jean Tillie en Joke van der Zwaard.

Bestellen: 030-2399900 (f19,50)

DEBATTEN

Verkiezingsprogramma

Het GroenLinks Forum van zaterdag 13 oktober in Utrecht staat in het kader van het concept verkiezingsprogramma 2002. In samenwerking met het Wetenschappelijk Bureau wordt er die dag een aantal debatten georganiseerd over de inhoud van het programma. De thema's zijn gegroepeerd rondom een viertal, zogenoemde pleinen: het Rechtvaardigheidsplein, het Duurzaamheidsplein, het Plein der Openheid en het Plein van de Solidariteit. Ter zake kundige sprekers van binnen en buiten GroenLinks zullen hun licht laten schijnen over de gepresenteerde voorstellen. Op de agenda staan verder rondetafeldiscussies met de programmaschrijvers, landelijke en lokale politici van GroenLinks en uiteraard leden.

Datum: 13 oktober

Plaats: De Bruijne Lyceum, Koningsbergerstraat 2, Utrecht

Verkiezingsprogramma is vanaf 6 oktober verkrijgbaar op het landelijk bureau

Informatie: 030-2399900

Democratie

Een kwestie van democratie, dat is de titel van het na jaarscongres op 9 november, georganiseerd door de Eerste Kamerfractie van GroenLinks i.s.m. het Wetenschappelijk Bureau. De centrale vragen zijn: hoe geven we inhoud aan democratie in een samenleving waar mensen zich lijken af te wenden van parlementaire politiek? Zijn er andere vormen te bedenken dan de bekende vormen van representatieve democratie?

De voorzet komt van Jan Willem Duyvendak, hoogleaar samenlevingsopbouw en voorzitter van de GroenLinks-programcommissie. Overige deelnemers zijn onder andere Annemieke Roobeek, Martine Glaser, Rik Grashof, Hans Adriaansens, Ruud Koole en Femke Halsema.

Datum: vrijdagmiddag 9 november, 13.30-17.00 uur

Plaats: Eerste Kamer, Den Haag

Opgeven: 030-2399900.

KERNGEGEVENS

Medewerkers:

Caroline van Dullemen (hoofd), Gerrit Pas, Gerda van Roozendaal, Willem Verhaak (verkiezingsprogramma), Jelle van der Meer (hoofdredactie 'de Helling')

Bestuur:

Jeroen Saris (voorzitter), Pascale Georgopoulou, Willibrord de Graaf, Jos van der Lans, Tineke van der Schoor, Hans Schraven, Kees Vendrik, Marinus Verhagen.

WETENSCHAPPELIJK BUREAU GROENLINKS
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-2399900

Licht, lucht en spoor

De twee stenen staan er verlaten bij in een perkje vol brandnetels, in een oud wijkje langs het spoor aan de rand van Utrecht. Op de rechtersteen staat een vage afbeelding van een locomotief. De inscriptie verhaalt over de oprichting van woningbouwvereniging Elinkwijk in 1914 door de directie van Werkspoor. De linkersteen komt van de bewoners van de nieuwe wijk en is geplaatst bij de oplevering van de laatste huizen in 1927. In dertien jaar tijd werd door woningbouwvereniging Elinkwijk een zogenaamde tuinwijk gebouwd voor het personeel van Werkspoor, de grote Nederlandse fabriek van trein- en tramtoestellen. In Elinkwijk woonden de geschoolde metaalarbeiders; voor de lager geschoolde werknemers werd een aparte woningbouwvereniging opgericht die tijdens de Eerste Wereldoorlog een (nog) kleiner wijkje oprichtte. Elinkwijk is een van de tientallen tuinwijken die na de Woningwet van 1901 gebouwd zijn. Deze Woningwet – belangrijk voor de sociale woningbouw in Nederland – was een reactie op de erbarmelijke woonomstandigheden van de arbeidende bevolking. Door deze wet konden gemeenten die een zorgvuldig om-

schreven plan indienden, aanspraak maken op rijkssubsidie voor grote nieuwbouwprojecten. De uitvoering werd overgelaten aan woningbouwverenigingen, die na de woningwet in grote getale werden opgericht. Specifiek aan de tuinwijken was het idee van *gezond wonen*. De huizen waren relatief groot, dat wil zeggen: een grote tuin, en waren er brede straten; het credo was licht en lucht voor de arbeider. Deze vernieuwende woningbouw was een internationale beweging – in Groot-Brittannië waren sommige tuinwijken zelfvoorzienende en zelfbestuurde eenheden. In Nederland bleef het sociale beperkt tot het ontwerp van de wijk. De meeste tuinwijken werden gebouwd aan de rand van de stad, bij grote industrie. Dat maakt dat het karakter en de geschiedenis van iedere tuinwijk nauw verbonden is met de geschiedenis van de werkgever. Het wel en wee van Elinkwijk was afhankelijk van Werkspoor, en daarmee indirect van de belangrijkste opdrachtgever van Werkspoor, de Nederlandse Spoorwegen. Toen de NS in 1969 uit kostenoverwegingen grote orders bij buitenlandse fabrikanten plaatste, kwam Werkspoor in de problemen. Pogingen het bedrijf te redden mislukten. De regering wei-

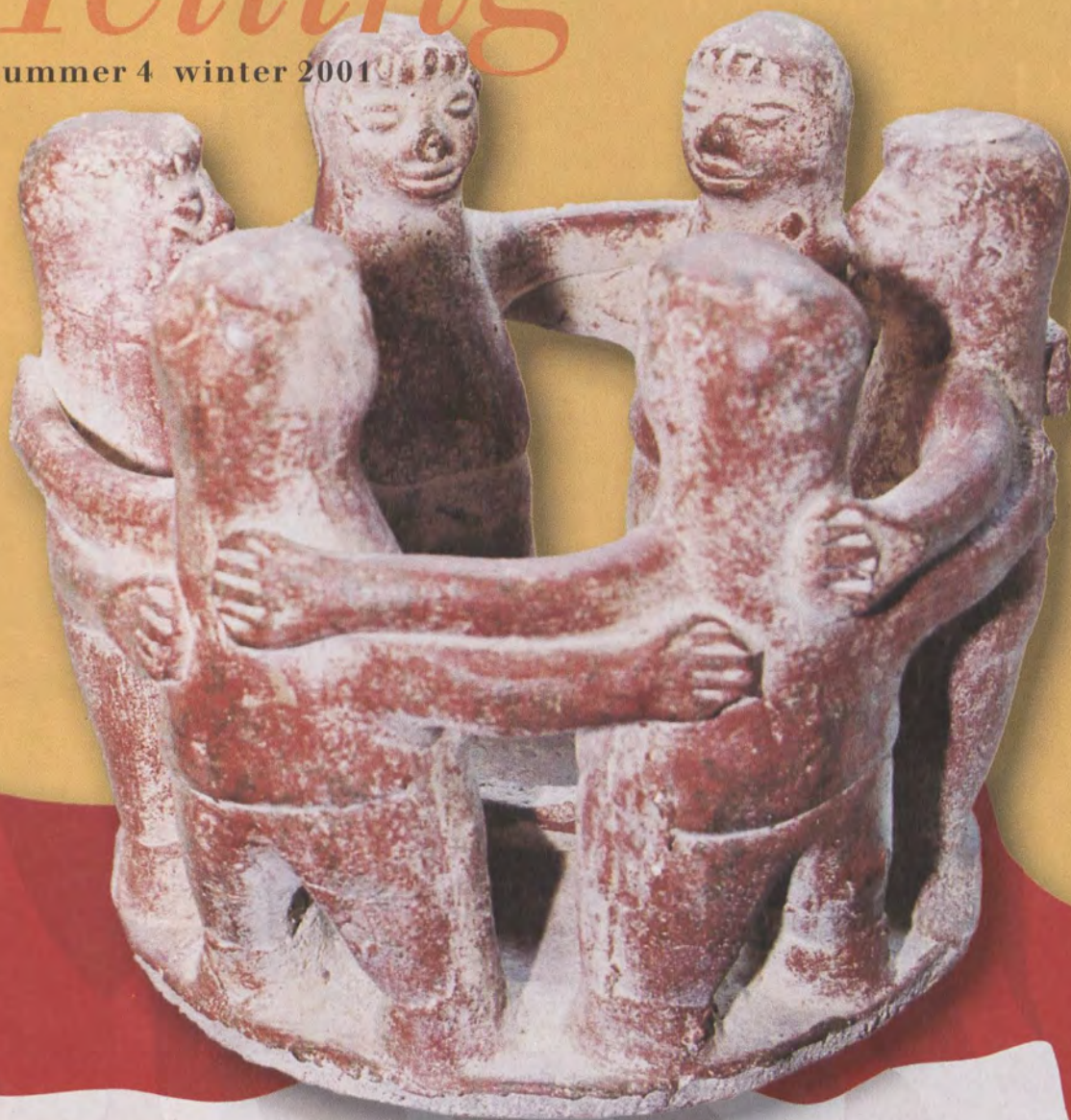
gerde een ordergarantie te geven met het tamelijk bizarre argument dat de sluiting van Werkspoor wat ruimte zou bieden op de op dat moment krappe arbeidsmarkt. Wagonbouw was geen kroonjuweel in de Nederlandse metaalindustrie. Onder de werknemers ging het gerucht dat Werkspoor slachtoffer was van een afspraak van de Nederlandse regering met Duitsland en Engeland over het Ultra-Centrifuge project. Om de UCN-fabriek in Nederland te krijgen zou de Duitse industrie gecompenseerd moeten worden, onder meer door aankoop van Duitse wagons. 'Oude' technologie werd geslactofferd voor de komst van 'nieuwe' technologie – achteraf geen gelukkige keus: de oude technologie bleek meer toekomst te hebben dan de nieuwe. Hoe het ook zij: in 1971 valt definitief het doek voor Werkspoor. De fabriek wordt gesloten en gedeeltelijk gesloopt. Daardoor raakt ook Elinkwijk in verval. 100 jaar na de Woningwet is er echter weer oog voor het bijzondere karakter van de tuinwijken. Monumentenzorg heeft zich onlangs over Elinkwijk ontfermd.

Ivo Kuypers, foto: Jan Lankveld

Verschijnt 4 x per jaar - Losse nummers € 13,-

de Helling

Jaargang 14 nummer 4 winter 2001

ZOEKEN NAAR GEMEENSCHAP

Recessie: economen in debat over oorzaken en gevolgen

Gemeenteraad: GroenLinks op zoek naar kandidaten

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Samenleven met verschillen

“In de klas kon je een speld horen vallen toen ik mijn mening over de aanslagen gaf. Ik kende mijn klas best goed. Maar de situatie, de sfeer, was veranderd. Het leek of ik in een nieuwe klas terecht was gekomen. Een klas waar je nog moet kijken hoe ze op je reageren.” Aan het woord is Latifa Hafidi, 18 jaar en leerling van het ROC in Amsterdam. Het Parool berichtte begin december hoe de stemming op die school is veranderd sinds 11 september. Irene Adrichem (19) vertelt dat ze anders naar moslims is gaan kijken, en zich ergert met ramadan: “Loop niet zo te provoceren, denk ik dan. We zien wel dat jullie moslim zijn.” En woordvoerder van het ROC Ad van Veen: “We hadden de indruk dat iedereen in vrede naast elkaar leefde. Kennelijk hebben we dat overschat.”

Het lijkt of Nederland op 11-9 is wakker geschud. Toen bleek dat niet iedereen op dezelfde manier reageerde op de aanslagen realiseerden we ons opeens dat we een samenleving zijn van mensen met uiteenlopende loyaliteiten en betrokkenheden. Tot voor kort ging de vaderlandse discussie over de vraag of je voor of tegen de multiculturele samenleving was, en daarin zat een bepaalde vrijblijvendheid: alsof er een keuze is. Nu wordt er met schrik gereageerd op enquêtes waaruit blijkt dat tweede en derde generaties Turken en Marokkanen nog steeds geloven. Waren we er net aan gewend dat er mensen zijn die er openlijk voor uit komen dat ze homoseksueel zijn, nu blijken er ook mensen te zijn die er openlijk voor uitkomen dat ze islamiet zijn.

Door migratie, communicatie en mobiliteit is het aantal culturen dat naast elkaar leeft in Nederland, maar ook overal elders op de wereld, enorm toegenomen. Nederlanders leven samen met andere Nederlanders waar ze soms weinig gemeenschappelijks mee hebben. Kan dat? Want wij delen wel het portiek, de openbare ruimte en de politieke rechtstaat met al haar sociaal-economische arrangementen. Hoeveel moeten we samen hebben om een gemeenschap te kunnen zijn? Is die gemeenschappelijkheid af te dwingen? Is er een minimum aan (culturele) eenheid nodig om Nederland als politieke en sociale eenheid te laten functioneren? Dit nummer is voor een flink deel gewijd aan die zoektocht naar gemeenschap. Wat betekent het samenleven met verschillen?

Verder in dit nummer een beschouwing over de vraag hoe te reageren op terrorisme. De auteur, Pieter Pekelharing, haalt daarin Thomas Hobbes aan die eind 16e eeuw al vaststelde dat bedreigender dan geweld, de angst voor geweld is. Volgens de filosofe Judith Shklar kent het liberalisme eigenlijk maar één vijand, en dat is de angst. Tegelijk is het liberalisme ook de enige bescherming tegen angst. Regeringen die liberale verdraagzaamheid prediken en fundamentele rechten beschermen, kunnen volgens Shklar bijdragen aan het ontstaan van een klimaat waarin er minder kans op terreur is. Maar hoe te reageren op extremistisch geweld dat uit wrok en haat het gemunt heeft op dat liberale systeem?

✱ Jelle van der Meer

20-39 GEMEENSCHAP

Hoeveel verschillen kan een samenleving aanpakken? Een zoektocht naar identiteit en gemeenschap.

10 GEWELD EN ANGST

Het moslim-extremisme is net als het nazisme een aanval op het politiek liberalisme. En net als toen rijst de vraag hoe hier op te reageren. Een beschouwing.

44 NIEUWE RAADSLEDEN

De kandidatenlijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen zijn opgesteld. Een rondgang langs enkele GroenLinks-afdelingen. Wordt diversiteit een luxe?

Colofon

De Helling, tijdschrift voor linkse politiek, is een onafhankelijk politiek magazine met belangstelling voor ontwikkelingen op het sociale en culturele vlak. De Helling verschijnt viermaal per jaar. Losse nummers: f13,-, jaarabonnement: f49,-.

Girionummer: 6990899, t.n.v. Tijdschrift de Helling. Uitgever: Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. **Hoofdredacteur:** Jelle van der Meer. **Redactie:** Klazien Brummel, Ivo Hartman, Menno Hurenkamp, Monique Kremer, Tom van der Lee, Anneli Lekkerkerker, Harro Maas, Fransien van der Putt, Olav Velthuis, Susan van Velzen, Nanko van der Wijngaart. **Correctie:** Tim Manders. **Vormgeving & zetwerk:** Slothouwer Producties Amsterdam. **Druk:** Drukkerij Raddraaier. **Papier:** 100% gerecycled.

Abonnement: Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd. **Redactiesecretariaat, administratie:** DE HELLING, Postbus 8000, 3503 RA Utrecht 030 239 99 00, partijbureau@groenlinks.nl, **correspondentie:** jvdmeer@groenlinks.nl

Omslagfoto: Hilco Koke
ISSN 0922-0119

Inhoud

- 4** IDEOLOGISCHE VERSCHILLEN *De verkiezingsprogramma's*
Jelle van der Meer
- 6** DOMINO *Economen over crisis*
Luc Soete en Arjen van Witteloostuijn
- 10** GEWELD, ANGST EN HOOP *De wereld na 11-9*
Pieter Pekelharing
- 16** DE ONGRIJPBAARHEID VAN IRONIE *Over de taal van politici*
Machiel Keestra
- 21** GEDWONGEN GEMEENSCHAP *Waar horen wij bij?*
Annemarie Mol
- 23** HET GROEIEN NAAR GEMEENSCHAP *Hoe ontstaat een natie?*
Thijl Sunier
- 25** GEMEENSCHAP DER GELOVIGEN *Het moslim wij-gevoel*
Arend Jan Termeulen
- 27** VERBONDENHEID OP AFSTAND *Portret van Arjun Appadurai*
Gijsbert Oonk
- 29** DE NOODZAAK VAN GEMEENSCHAP *Interview met Amitai Etzioni*
Menno Hurenkamp en Monique Kremer
- 32** GEEN VERNEDERING *Introductie: Avishai Margalit*
René Gabriëls
- 34** DE FATSOENLIJKE SAMENLEVING *Over gelijkheid en vrijheid*
Avishai Margalit
- 40** EUTHANASIE: HET DUITSE TABOE *Interview met Kathalijne Buitenweg en Heide Rühle*
Noëlle Beerepoot en Carla Aarsen
- 44** ZOEKTOCHT NAAR NIEUWE RAADSLEDEN *Diversiteit wordt luxe*
Ivo Hartman
- 48** UIT DE UITKERING *Moeten de Melkertbanen worden afgeschaft?*
Piet van Diepen

Rubrieken

- 19 Shervin Nekuee
42 Marja Vuijsje
43 Wetenschappelijk Bureau
51 De nazit
52 Sporen: 1872, 'In één jubel vereenigd'

Aanbieding

Als u abonnee wordt van **de Helling** betaalt u het eerste jaar slechts **15 gulden** (normaal 49 gulden).

Ja, ik neem **de Helling**. Ik betaal met de acceptgiro die mij wordt toegestuurd.

Naam

Adres

Postcode

Woonplaats

Sturen naar: de Helling, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Zoek de verschillen

Is politiek één pot nat? Wie de verkiezingsprogramma's van de vier grootste partijen leest, ziet wel degelijk relevante ideologische verschillen.

door Jelle van der Meer

Alle partijen lijken op elkaar: allemaal grijs pragmatisme. Er valt niets meer te kiezen. Die kritiek hoor je niet alleen aan de borreltafel, maar ook in meer studieuze kringen van politicologen en bestuurskundigen en niet in de laatste plaats onder journalisten. Maar is het waar? Nu alle politieke partijen hun verkiezingsprogramma hebben gepresenteerd is het een uitgelezen moment om dit te testen. Wij hebben de programma's doorgelezen van de vier partijen die begin november de grootste waren in de enquêtes: VVD, PvdA, CDA en GroenLinks. Als toetsteen hebben we de oude revolutionaire leuze afgestoft waarmee de democratie ooit is begonnen: 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'. *Vrijheid* betreft de vrijheid voor het individu. Het streven naar *gelijkheid* betreft de door de overheid georganiseerde solidariteit. *Broederschap* interpreteren we als gemeenschapszin, de solidariteit van maatschappelijke verbanden: van gezin en kerk tot actieclub en internetnieuwsgroep. Hoe verhouden de partijen zich tot deze drie fundamentele waarden? Wat blijkt (zie kaders): de vier grootste politieke partijen onderscheiden zich wel degelijk en dat doen ze langs oude vertrouwde ideologische lijnen. De VVD kiest in de eerste plaats voor vrijheid, PvdA voor gelijkheid, het CDA voor gemeenschapszin en GroenLinks voegt duurzaamheid als vierde waarde toe en neigt naar gemeenschapszin. Partijen kiezen helder positie in het nog steeds relevante maatschappelijke conflict: hoe organiseer je solidariteit en hoe waardeer je solidariteit ten opzicht van individuele vrijheid. Er valt dus wel degelijk wat te kiezen. Vanwaar dan de klacht over grijsheid? Drie verklaringen. In de eerste plaats is geen enkele partij dogmatisch. De partijen geven er in hun programma blijk van – het minst de VVD en het meest GroenLinks – dat er spanningen zitten tussen de verschillende waarden. Dat lijkt me winst, maar het heeft wel tot gevolg

dat bij de concrete uitwerkingen in beleidsvoorstellen de ideeën naar elkaar toe gaan kruipen. De partij die prioriteit legt bij overheidssolidariteit maar tegelijk vaststelt dat er minder behoefte is aan paternalisme, komt in de buurt van de partij die vrijheid voorop zet maar erkent dat solidariteit van belang is. Het meest zichtbaar wordt dit in de voorstellen over onderwijs en zorg. Alle partijen willen meer vrijheid voor de instellingen, meer keuzevrijheid voor de burger/gebruiker en een overheid die toeziet op kwaliteit en toegankelijkheid. De precieze invulling hangt af van de ideologische voorkeur, welke in een politieke strijd, die onvermijdelijk in laatste instantie altijd over details gaat, niet altijd meer zichtbaar is. Dat is de tweede verklaring. Politiek gaat uiteindelijk over het haalbare. Het derde punt is van meer culturele aard. De politiek wordt overvraagd. Borreltafels en media willen amusement, een spektakel van botsende meningen, en tegelijk beoordelen ze politiek in toenemende mate op efficiëntie. Niet de inzet telt, maar de (financiële) prestaties. Geen enkele partij, zelfs de SP niet, durft het aan haar program niet te laten doorrekenen door het Centraal Planbureau. Zolang journalisten die berekening beter lezen dan de programma's zelf krijgen ze het pragmatisme waarom ze vragen. Wie er oog voor heeft, leest in de programma's naast ideologische twijfel wel degelijk ook ideologische verschillen (of alle relevante tegenstellingen aan de orde worden gesteld, is overigens een tweede). Die verschillen zijn voor een keuzebepaling uiteindelijk meer van belang dan de concrete programapunten. Immers, in de mallemlen van coalitiebesprekingen, regeerakkoorden, machtsverhoudingen en onvoorziene gebeurtenissen, blijft daar weinig van over. De praktische betekenis van programma's moet worden gerelativeerd, de ideologische betekenis verdient een herwaardering.

VVD: Ruimte, respect en vooruitgang

De VVD toont zich in haar programma van de vier partijen zondermeer de meest ideologische. Het aantal keren dat het woord 'vrijheid' wordt gebruikt is niet te turven. De keuze voor vrijheid wordt gemotiveerd met het argument dat individuele vrijheid dwingt tot nemen van eigen verantwoordelijkheid. *Zelf*-sturende en *zelf*-verantwoordelijke burgers, dat is het ideaalbeeld voor de VVD.

De partij bewijst in haar program slechts lippendienst aan gemeenschap (szin). Iets meer zegt de VVD over gelijkheid. Beter dan "steun geven aan zwakken" door de overheid, is het die 'zwakken' zelf verantwoordelijk te maken. De VVD, zo zegt het programma, heeft een optimistisch mensbeeld. Hier staat tegenover een pessimistisch overheidsbeeld. De overheid is "per definitie bureaucratisch, centralistisch en inefficiënt". Dus pleit het programma voor een zo klein mogelijke overheid. Er zijn een paar "echte publieke taken" die niet uit handen gegeven moeten worden zoals defensie, rechtshandhaving, waterstaat en "bescherming van kwetsbare groepen". In het onderwijs en de zorg moeten verzelfstandiging en marktwerking de kwaliteit en keuzevrijheid (vouchers en rugzakjes) opkrikken. De overheid waakt over kwaliteit. Een kleine overheid betekent een vangnet-overheid: alleen voor hen die echt niet voor zichzelf kunnen zorgen.

CDA: Betrokken samenleving, betrouwbare overheid

Het CDA komt niet met een echte onderbouwing van haar program. Toch is er wel een lijn in te ontdekken. De titel en het voorwoord leggen de nadruk op "een samenleving, waarin mensen zelf of in hun verbanden en organisaties, hun verantwoordelijkheid kunnen nemen. Het is niet overwegend de staat of de markt die de dienst uitmaakt." Zoals we van het CDA mogen verwachten legt zij de nadruk op de gemeenschapszin, niet alleen van het gezin maar van alle soorten maatschappelijke verbanden. De solidariteit daarvan is te prefereren boven die door de overheid georganiseerde solidariteit. De overheid moet zich beperken tot kerntaken. Het programma hecht zeer aan vrijheid van scholen en instellingen – het CDA gaat vrij ver in haar concrete voorstellen hoe onderwijs en zorg te verzelfstandigen – maar ook van keuzevrijheid "voor de mensen zelf". Uit het programma blijkt een negatieve houding ten opzichte van de overheid en een optimistische over de burger.

PvdA: Samen voor de toekomst

De verkiezingen gaan, aldus het PvdA-programma, over de vraag: "Blijven we het samen doen of wordt het ieder voor zich". De PvdA kiest voor het eerste en dat 'samen' slaat op de overheid en 'sterke publieke voorzieningen voor iedereen'. De partij kiest daarmee voor gelijkheid boven individuele vrijheid. Vrijheid wordt maar één keer genoemd en dan in negatieve zin: teveel vrijheid heeft geleid tot slordigheid (gedogen) en hufterigheid (geweld op straat). Het beeld dat de PvdA schetst van de mogelijkheden van de overheid is uitgesproken positief, het beeld van de burger blijft schimmig, maar tussen de regels door is een pessimisme te lezen dat zonder de overheid de burger niet geneigd is tot al te veel solidariteit. Gemeenschapszin, de zelfgekozen solidariteit, komt niet of nauwelijks aan bod.

Uiteindelijk toont de PvdA toch twijfel. Wat blijkt namelijk: "Burgers willen aangesproken worden op hun mogelijkheden". De overheid moet daarom "moderniseren" en dat houdt in meer keuzevrijheid voor burgers. Hoewel keer op keer benadrukt wordt dat de overheid "niet moet terugtreden maar moet optreden", wil het programma dat de overheid in sectoren als onderwijs en zorg ruimte maakt voor keuzevrijheid voor gebruikers (via vouchers en rugzakjes) en meer zelfstandigheid voor de instellingen. Overheid moet de kwaliteit bewaken. En die formulering is terug te vinden bij de andere drie partijen.

GroenLinks: Overvloed en onbehagen

GroenLinks voegt aan het rijtje 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' een vierde

waarde toe, die van duurzaamheid. Ook de andere partijen besteden daar aandacht aan maar niet zo uitgesproken als GroenLinks. Het programma getuigt van enig cultuurpessimisme als ze spreekt over verlies aan binding, angst op straat en gebrek aan fatsoen. "De toegenomen individuele vrijheid heeft niet altijd bijgedragen aan collectief welzijn". Er is teveel vrijheid en te weinig solidariteit, zowel die tussen burgers maar ook die van de overheid.

GroenLinks worstelt in haar programma met de rol van de overheid. Ze verzet zich tegen de neo-liberale agenda van een terugtrekkende overheid ten behoeve van meer marktwerking, maar omarmt aan de andere kant de ruimte voor burgers voor meer keuzevrijheid. Eigenlijk waar ook PvdA mee worstelt, en in mindere mate ook CDA. GroenLinks wil burgers meer ruimte geven, maar niet als individu maar middels het maatschappelijk middenveld, door betrokkenheid te stimuleren bij instituties als school, vereniging, buurt, werk, etc. Maar waar het CDA het idee van soevereiniteit in eigen kring koestert – geen bemoeienis van de overheid – vindt GroenLinks dat de overheid het laatste woord heeft. Dat is geen overheid met maakbaarheidspretenties, maar een *primus inter pares*. Een overheid die faciliteert, die het mogelijk maakt dat de maatschappij meer ruimte krijgt, zonder dat iemand daarbij uit de boot valt. Net als bij de PvdA klinkt hier de angst door dat (keuze)vrijheid vooral goed is voor de sterken en dat het leidt tot uitsluiting. Als mensen alleen opkomen voor hun eigen belang, blijft het algemeen belang verweesd achter. GroenLinks is gemengd pessimistisch over de burger en gemengd positief over de overheid en zweeft zo tussen paternalisme en zelfbeschikking.

Jelle van der Meer is redacteur van *de Helling*

DOMINO

De wereld glijdt af in een economische crisis. Bedrijven tuimelen om en massa-ontslagen zijn het gevolg. Wat is er over van de nieuwe economie? Wat zijn de oorzaken van de crisis? De economen Luc Soete (Maastricht) en de Arjen van Witteloostuijn (Groningen) gingen per e-mail in debat. Over domino, het gelijk van de anti-globalisten en de noodzaak van herintredende overheden.

Arjen van Witteloostuijn is hoogleraar internationale economie en het internationale bedrijfsleven, aan de Economische Faculteit van Groningen; Van Witteloostuijn is sceptisch inzake de 'nieuwe economie'

**5 november;
Bericht uit het
Oude Noorden**

Beste Luc,

Na 11 september ziet de wereld er heel anders uit – politiek, maar ook economisch. De ene jobstijding volgt op de andere: massa-ontslagen zijn aan de orde van de dag, winstwaarschuwingen vliegen de beursliefhebber om de oren, de groeivoorspellingen moeten keer op keer neerwaarts worden bijgesteld, met enige vertraging begint de werkloosheid op te lopen, enzovoort. Het is echter een misverstand om de huidige economische malaise volledig toe te schrijven aan de menselijke bominslagen van twee maanden geleden. In de maanden daarvoor was immers de terugval met volle kracht ingezet. De tijden zijn snel veranderd. Nog maar een jaar geleden

was het manisch optimisme dat de toon zette. Het beursgoud lag op elke virtuele straathoek te schitteren. Schaarste was verbannen naar het verstofte archief van het oud-economische verleden. Dat ongebreidelde optimisme was onterecht. Inmiddels is het depressief pessimisme dat de klok slaat. Alle Westerse economieën glijden synchroon in een recessie: de Amerikaanse, Duitse en Japanse economieën krimpen.

De *nieuwe economie* is door velen failliet verklaard, terwijl zij nooit in die extreme vorm heeft bestaan. Het mondiale beleid van liberalisering, zeker na de val van de Berlijnse muur, bracht oud-economische wetmatigheden van ver voor de Tweede Wereldoorlog weer tot leven. Daarnaast is met de opmars van het internet een virtuele economie ontstaan waarvan

niemand de opmerkelijke nieuwheid kan ontkennen. Er zijn allerlei nieuwe economische activiteiten tot bloei gekomen, vooral in de sfeer van informatieproducten. Daarom is het beter om te spreken van de *informatie-economie*, en niet van het verwarrende 'de nieuwe economie'. Deze wonderlijke mengeling van het stokoude en het spiksplinternieuwe – dat is wat het huidige tijdsgewricht bijzonder maakt. De vraag is wat dat betekent voor het economische leven van de komende jaren. Laten we daarover eens van gedachten wisselen. Misschien kunnen we een tussenbalans op maken. Laat ik beginnen met het pomen van een startstelling: met de komst van de informatie-economie is de mondiale kwetsbaarheid vergroot. Ik ben benieuwd naar jouw mening.

Arjen

**12 november;
Het hart van de
nieuwe economie**

Beste Arjen,
Voordat ik op je stelling inga, wil ik eerst even mijn ei kwijt. De aanslagen van 11 september lijken het hart van de nieuwe economie geraakt te hebben. Kern van de nieuwe economie is immers afgenomen kosten van de onderlinge handel tussen bedrijven

eens hét keerpunt kunnen vormen in de ontwikkeling van elektronische handel en digitale communicatie. In de weken na de aanslagen verschoven heel wat grote Amerikaanse bedrijven hun reiskostenpost richting telecom, internet en andere videoconferenties. Dat zie je trouwens al verwerkt in de beurskoersen van heel wat telefondonsen die het sinds 11 september aanzienlijk beter doen dan andere bedrijven op de beurs. Kortom, we zouden juist nu de doorstart van de nieuwe economie wel eens kunnen meemaken.

tweede stelling: er is sprake van te weinig marktwerking én van te weinig regulering.

Arjen

**16 november;
Bericht uit het rijke
Nederlandse zuiden**

Beste Arjen,
Grappig dat je het hebt over het domino-effect in de economie. De werkgelegenheid van studenten hier in Maastricht is de afgelopen weken in niet geringe mate bepaald door het leggen van dominosteentjes die vanavond, *Domino Day 2001*, in een grote televisieshow met een duwtje hoopelijk allemaal omver geworpen worden om het wereldrecord omgevallen dominosteentjes te breken. Je hebt gelijk, de digitale technologie lijkt wel heel sterk op de domino-'aorta' die ervoor zorgt dat als niet alle dominosteentjes in een project, zeg maar sector, omvallen er toch een levensader is die ervoor zorgt dat het volgende project, de volgende sector, geïnfecteerd raakt.

Luc Soete is hoogleraar en directeur van Merit, economisch onderzoeksinstituut op het gebied van informatietechnologie, verbonden aan de Universiteit van Maastricht; Soete is vertolker van het fenomeen 'nieuwe economie'

Luc

**15 november 2001;
Bericht uit de periferie van de nieuwe economie**

Beste Luc,
Terecht verwijs je naar een aantal essentiële kenmerken van de nieuwe economie - *whatever that may be*. Een paar daarvan wil ik eruit lichten omdat deze mooi aansluiten bij mijn startstelling over de kwetsbaarheid van de ouderwets nieuwe economie. Vanwege de grote verwevenheid van bedrijven in de huidige netwerkeconomie wordt de neergang onmiddellijk doorgegeven. Dit domino-effect zorgt ervoor dat een crisis zich razendsnel verspreidt.

Foto: Peter Boer / HH

Deze dominowerking wordt versterkt door het verdwijnen, zoals jij al schreef, van de ouderwetse voorraden die daardoor hun traditionele rol van schokbreker niet kunnen vervullen. De vergrote kwetsbaarheid van het bedrijfsleven sluit naadloos aan bij een aantal andere ontwikkelingen. Dankzij de liberalisering van mondiale markten, de opkomst van de aandeelhoudermanie en de grootschalige deregulering van het financiële stelsel is de kwetsbaarheid van de mondiale economie 'gekwadrateerd'. Geen wonder dat de ene crisis op de andere volgt, vooral in ver weg gelegen landen. De Azië-crisis is nog altijd niet verwerkt, terwijl inmiddels Latijns-Amerikaanse landen zich langs de rand van de afgrond bewegen. En Afrika lijkt te zijn opgegeven omdat het in een permanente staat van ontreding verkeert.

Daarbij komt dat de internationale handelsliberalisatie, de harmonisatie van macro-economisch beleid, de dwang om zich te ordenen naar internationale WTO regels, de internationale eigendomsregels op kennis, octrooiën, copyrights en auteursrechten allemaal ertoe leiden dat het internationale speelveld gelijk getrokken wordt en dat de wereldeconomie veel gevoeliger is geworden voor economische schokken zoals die van 11 september.

De anti-globaliseringsbeweging scoort dan ook een punt. Er zijn geen wereldinstuties die tegengas kunnen geven, er zijn straks geen 'bufferlanden' meer, zeker nu ook China is toetreden tot de WTO, die de wereldeconomie tegendraads zuurstof kunnen inblazen. Intussen stijgt de frustratie van werknemers en consumenten in Noord en Zuid, Oost en West omdat de wereld onderworpen lijkt aan een 'markt', waarvan afgezien van de baas van de Amerikaanse centrale bank Greenspan niemand de middelen heeft om die tot leven te wekken.

Luc

dankzij de toepassing van de informatietechnologie. Denk aan just in time leveranties, waardoor voorraden niet nodig zijn, en het anoniem (elektronisch) 'uit veilen' van toeleveranciers. Voorwaarden daarvoor zijn transparantie, wereldwijde toegang en bovenal vertrouwen. Juist de aanslagen van 11 september en de daaropvolgende miltvuur-psychose hebben dat vertrouwen geknakt. Onbekende toeleveranciers houden plots een risico in. De wereld is onzeker geworden en het vertrouwde gezicht van de lokale toeleverancier is nu wél zijn hogere prijs waard. Daar gaat de bijkomende nieuwe productiviteitsgroei...

Maar, beste Arjen, "always look at the bright side of life", ook als je econoom bent. Je kunt immers ook een totaal andere stelling verdedigen. De aanslagen van 11 september zouden wel

De vraag is wat hieraan moet worden gedaan. Hoe moet de kwetsbaarheid van de wereldeconomie worden gereduceerd? Dat brengt mij op een

**19 november 2001;
Een bericht uit het
Noordelijke Paradijs**

Beste Luc,

Dat van die Maastrichtse dominorecordpoging is mij volledig ontgaan. Ik lees de verkeerde kranten en kijk naar de verkeerde televisieprogramma's, dat moet ik helaas toegeven. Hoe is het afgelopen?

Onder de huidige omstandigheden is loonmatiging geen werkzaam medicijn. Sterker nog: daarmee wordt het paard achter de wagen gespannen in een mondiale *race to the bottom*. Met deze bodemwedstrijd zijn we beland bij een ander argument van de 'antiglobalisten': de rol van het mondiale grootbedrijf is fnuikend. Deze moderne ondernemingen kunnen door digitalisering en liberalisering – de wereld als dorp – hun onthechte (footloose) gang gaan. Activiteiten worden over de wereld verplaatst naar locaties waar tegen de laagste kosten en met de minste belemmeringen de hoogste aandeelhouderwaarde kan worden geschapen. Omdat alle landen in de wereld, arm en rijk, graag de werkgelegenheid van het mondiale grootbedrijf in huis halen en houden, is een neerwaartse beleidsspiraal het gevolg: belastingen worden verlaagd, milieurestricties worden versoepeld, lonen worden gematigd, ontslagregelingen worden ontmanteld, et cetera. Weer een domino-effect, maar deze keer van nationaal beleid. Volgens de antiglobalisten zijn toenemende armoede en dito milieuverwoesting het resultaat. Geen wonder dat vijftig grootbedrijven behoren tot de grootste 'economieën' van deze aardbol. Karl Marx' theorieën van de uitbuiting van arbeid en de accumulatie van kapitaal, aangevuld met een modern milieusausje, beleven een indrukwekkende revival – wie had gedacht, na de val van de Berlijnse Muur? Hoewel de communistische oplossing nog maar door een kleine minderheid wordt gepromoveerd, is de roep om een herintredende overheid – nationaal en internationaal – steeds luider aan het worden.

Deze *race to the bottom* illustreert trouwens mijn stelling dat sprake is van te weinig marktwerking en te weinig regulering. Wat marktwerking betreft, frustreren te machtige marktpartijen – met name het Westerse

grootbedrijf – het concurrentieproces door overheidsinterventies te 'stimuleren' die in hun voordeel werken. Een voorbeeld daarvan sluit aan bij de boodschap van de anti-globalisten: de asymmetrische vrijhandel. Veel Westerse markten zijn gesloten voor producten uit Derde-Wereldlanden. Ook hier is sprake van te weinig marktwerking, en ook hier is overheidsingrijpen noodzakelijk – in dit geval door Westerse markten (zoals die in de landbouw en textiel) voor producten uit lage-lonenlanden te openen. Maar de eerste bedrijfstak die moet worden aangepakt is, wat mij betreft, is de financiële wereld. Daarom is mijn derde stelling: door digitale technologieën en verregerende liberalisering van financiële markten heeft het mondiale financiële stelsel een te grote destabiliserende werking gekregen, zodat regulering geboden is.

Arjen

**21 november;
Van het balkon
van Europa**

Beste Arjen,

Ja, het is gelukt, Maastricht heeft Pe-

king het record van omvergevallen dominosteentjes ontnomen: het stond op 3.407.535 en staat nu op 3.540.562, maar – dit is een schoolvoorbeeld van een arbeidsintensieve activiteit – ik vrees dat Maastricht het mogelijk niet zal kunnen vasthouden tot de nieuwe uitgave van het Guinness Book of Records verschijnt. Ik schat dat de prijs per gelegd dominosteentje in China zo'n honderdste is van die in Nederland. Maar terug naar ons debat.

Het wordt nogal ouderwets met Marx, de overplaatsing van economische activiteiten van multinationale ondernemingen naar lage loonlanden en de uitbuiting van die landen door het groot kapitaal. Ik heb gestudeerd in de jaren zestig – ja, ik ben ouder maar zeker niet wijzer – en al je argumenten hebben een hoog '68' gehalte. De digitalisering en liberalisering van handel hebben die argumenten op een aantal punten ongetwijfeld opnieuw relevant gemaakt, maar op een totaal andere manier dan in de jaren zestig.

In de traditionele economie van productie en consumptie van materiële goederen leidt internationale

handel – mits rijke landen geen handelsbelemmeringen opwerpen voor arme landen – tot welvaartsverhoging voor iedereen. Hoe anders is het voor de immateriële producten van de nieuwe economie: kennis of informatie. Wanneer daarvoor geld gevraagd wordt – en dat kan dankzij de digitalisering voor heel veel immateriële goederen en diensten, bijvoorbeeld in de vorm beeldrechten of eigendomsrechten toegekend aan de auteur, de uitvinder of het bedrijf –, leidt internationale handel niet tot deze algemene welvaartsverhoging. Het bedrijf en land dat kennis uitvoert, ontvangt een vergoeding daarvoor, waarbij geldt dat niemand in het land van invoer deze kennis mag gebruiken om eenzelfde product te produceren. Zo dragen nu ook de armste Afrikaanse landen bij aan de financiering van onderzoek in de rijke landen voor Aids-remmers, of voor de ontwikkeling van nieuwe software van Microsoft. En zo kan het voorkomen dat een Amerikaans bedrijf onlangs een patent kreeg voor een genetische diagnose-test voor kankeropsporing, waardoor alle diagnosetesten die al geruime tijd in heel wat academische ziekenhuizen in Europa werden uitgevoerd nu opgestuurd moeten worden naar het Amerikaanse testcentrum van dit bedrijf voor het zachte prijsje van drieduizend dollar per test. Dit kan omdat binnen de WTO een akkoord bestaat over het intellectuele eigendom (TRIPS) dat landen ertoe verplicht zich te onderwerpen aan internationale regels rond het naleven van patentwetgeving. De privatisering van kennis en informatie leidt tot ongelijke handel en tot monopolie-inkomsten. Het leidt ook tot een vertraging in de internationale spreiding van kennis en informatie, noodzakelijk als die is voor de ontwikkeling van achtergebleven landen.

Ik ben het dan ook geheel oneens met je tweede stelling, dat er sprake is van te weinig marktwerking en te weinig regulering. Voor mij is er zeker geen sprake van te weinig marktwerking. Wordt het niet tijd voor een 'vrije kennis'-beweging die het publieke, open karakter van informatie weer hoog in het vaandel van het beleid brengt? Vrije kennis is essentieel, essentieel mijn inziens dat de regulering van financieel kapitaal.

Luc

**De privatisering
van kennis en
informatie leidt
tot ongelijke
handel en tot
monopolie-
inkomsten. Het
wordt tijd voor
een 'vrije
kennis'-
beweging**

**24 november 2001;
Een bericht uit de
kelder van de
Maas-Rijndelta**

Beste Luc,
Gefeliciteerd! Het

doet me altijd deugd wanneer Maas-
tricht positief in het nieuws komt. Ho-
pelijk hebben de Chinezen het voorlo-
pig te druk met de voorbereiding van
de volgende Olympische Spelen om
zich te bekommeren om de herove-
ring van het dominorecord.

Voor zelfkennis is het nooit te laat.
Een paar brieven geleden is duidelijk
geworden dat ik een pessimist ben. In
jouw laatste brief maak je zonneklaar
dat hieraan een tweede typering kan
worden toegevoegd: ouderwets, pre-
ciezer: een jaren-zestigrelukwie, en
dat voor iemand die in 1960 is gebo-
ren. Wat deze heldere typeringen ech-
ter hopeloos compliceert, is dat de
precieze datering van ideeën en ont-
wikkelingen geen sinecure is. In zekere
zin stamt het gedachtengoed van
de anti-globalisten van ver voor de ja-
ren zestig van de vorige eeuw, terwijl
jouw terechte pleidooi voor een vrij
verkeer van kennis mij sterk doet
denken aan het stokoude debat over
de rol van het mededingingsbeleid
van bijna honderd jaar geleden. Deze
inzichten zijn in de kenniseconomie
weer buitengewoon actueel.

Ook de discussie over de financiële
markten is een oud debat in een spik-
splinternieuw jasje. Ten gevolge van
aldie fraaie ICT is het flitskarakter van
kapitaal tot volle wasdom gekomen in
een wereld waarin de afgelopen de-
cennia op grote schaal is gederegu-
leerd. Alles en iedereen in de financiële
wereld kan permanent het internet
aftappen, zodat lokale informatie vrij-
wel per direct mondiaal beschikbaar
is. Omdat met een druk op de knop ka-
pitaal razendsnel van de ene naar de
andere kant van de gedereguleerde
aardbol kan worden verplaatst, is de
'productie' van financiële crises veel
eenvoudiger geworden. Stopmecha-
nismen zijn bijna allemaal uit het
mondiale financiële stelsel gesloopt.
Hier bovenop komt het effect van de
directe beschikbaarheid van onge-
looflijke hoeveelheden e-informatie:
in dergelijke omstandigheden erva-
ren handelaren een schijnzekerheid
die leidt tot een sterke toeneming van
het speculatieve gedrag. Geen wonder
dat het volume en de beweeglijkheid

van de wereldbeurshandel tot onge-
kende hoogten zijn gestegen.

Als je alle stukjes van de puzzel
combineert – een vergrote macro-eco-
nomische kwetsbaarheid, te weinig
symmetrische vrijhandel, een ver-
diepte (ook digitale) armoedekloof,
een belemmerd verkeer van kennis,
een destabiliserend financieel stelsel,
et cetera –, dan dringt mijn slotstelling
zich op: het primaat van het gedere-
guleerde bedrijfsleven moet worden
vervangen door dat van een herintre-
dende overheid. Het is veel te makke-
lijk om vanuit het comfortabele Wes-
ten de boodschap te verkondigen dat
het nieuw-economische paradijs –
misschien met wat vertraging – op
heel de aarde zal arriveren. Daarvoor
zijn de omstandigheden waaronder
het leven van de grote meerderheid
van de wereldbevolking zich noodge-
dwongen afspeelt, te ouderwets
slecht. En daarvoor is het contrast met
de alsmaar rijker wordende boven-
laag te groot. Mij dunkt dat daarom
nationale en supranationale overhe-
den het heft in handen moeten ne-
men. Zonder uitpuddend te (kunnen)
zijn, moet daarbij werk worden ge-
maakt van het belasten van beurs-
handel, het stimuleren van symme-
trische vrijhandel, het verscherpen
van milieumaatregelen, het bevorderen
van het vrije kennisverkeer en het
reguleren van het mondiale grootbe-
drijf. Luc: aan jou het laatste woord.

Met vriendelijke groet,
Arjen

**26 november 2001;
Het laatste woord**

Beste Arjen,
Dit is nu typisch iets
wat niet kan met e-
mailen: het laatste
woord hebben. Het is mijn inziens een
van de oorzaken van de overvloed van
e-mails: er is geen stoppen aan. Altijd
weer die behoefte om toch nog even te
reageren op de vorige mail.

Ik ga niet verder in op ons verschil
van mening over wat nieuw of oud is.
Misschien dat ik, als kalende en verg-
rijzende econoom met nieuwe econo-
mie-ideeën wanhopig jong probeer te
blijven. Twee jaar geleden verdedigde
ik in Davos bij het World Economic Fo-
rum het nieuwe idee van de bit-belas-
ting. Het was mijn kortstondige mo-
ment van politieke roem; zelfs Clin-
ton weerlegde mijn voorstel voor deze

nieuwe internationale elektronische
belasting. Nochtans is een belasting
op de nieuwe internationale mobili-
teit, zoals op elektronisch verkeer, in-
clusief financiële transacties, een
voorbeeld van hoe een internationale
herverdelingsbeleid concreet vorm
zou kunnen krijgen.

Het is op het internationale niveau
dat het ontbreken van overheidsbe-
leid het meest schrijnend is. Het enige
gebied waar wel wereldbeleid is, is im-
mers vrijhandel. Daarom ben ik het
met je eens: juist de nieuwe economie
vergt een sterke overheid. Geen over-
heidsbeleid dat zich beperkt tot natio-
nale landsgrenzen of economische en
monetaire unies, maar een globaal
overheidsbeleid dat ook herverdeling
voorstaat.

Onze huidige wereldorde is niet
democratisch. Burgers in rijke landen
profiteren niet alleen op een veel di-
rectere manier van vrijhandel, inter-
nationaal kapitaalmobiliteit en de in-
ternationale spreiding van kennis en
informatie, ze hebben ook nog eens
een veel grotere stem in internationa-
le instellingen en het internationale
beleid dan burgers in arme landen.
Uiteindelijk rest burgers in arme lan-
den slechts een mogelijkheid om ooit
onze levensstandaard, zoals ze die el-
ke dag weer zien op hun televisies, te
bereiken: migreren naar het rijke
noorden. Er is dan ook niets onnatuur-
lijk, onethisch of oneconomisch aan
de poging van welke derde wereldbur-
ger dan ook bij ons zijn of haar geluk te
willen beproeven. Als ik mezelf in die
positie zou bevinden, zou ik het wel-
licht voor mezelf of voor de toekomst
van mijn (klein-)kinderen ook probe-
ren. Het doet mij herinneren aan het
liedje van Maxime Le Forestier dat
Pim Fortuyn wat meer zou moeten
zingen: "On ne choisit pas ses parents, sa
famille, on ne choisit pas non plus les trot-
toirs de Manille, de Paris ou d' Algiers pour
apprendre a marcher..." (Men kan zijn
ouders en zijn familie niet uitzoeken,
en evenmin de stoepen van Manilla,
Maastricht of Algiers om er te leren lo-
pen...)

Het ga je goed.
Luc

✱

**Er is niets
oneconomisch
aan de poging
van derde
wereldburgers
om hun geluk
bij ons te
beproeven. Ik
zou hetzelfde
doen.**

Net als aan de vooravond van WO II wordt het politieke liberalisme aangevallen. En net als toen rijst de vraag hoe te reageren, aldus Pieter Pekelharing in onderstaande beschouwing. "Zeker, de alliantie moet inzoomen op terroristen en hun netwerken ontmantelen. Maar ze zal ook de taal van de vernederden moeten leren spreken."

Geweld,
angst
en hoop

Herdenking bij de Amerikaanse ambassade in Berlijn naar aanleiding van de aanslagen op 11 september.

In New York zijn op 11 september meer mensen omgekomen dan in Pearl Harbour en het waren allemaal burgers, uit 63 verschillende landen. De aanval op Pearl Harbour geschiedde in Hawaï, aan de rand van de Amerikaanse samenleving. De aanslag op de Twin Towers voltrok zich in het hart van de VS, het centrum van de financiële en volgens sommigen de beschaafde wereld. Voor het eerst overkwam bewoners van New York wat burgers in steden als Kabul, Belfast, San Sebastian, Bogota, Tel Aviv of Bethlehem al jaren regelmatig meemaken. Het Amerikaanse buitenlandse beleid is altijd gebaseerd geweest op de premisse dat het Amerikaanse grondgebied een veilig toevluchtsoord bood. De gewone gang van zaken was dat de VS de woors en tegens van interventie in andere landen afwogen, maar nooit te maken kregen met interventie van andere landen in de VS. Dat is nu veranderd. De Amerikanen zullen er voortaan rekening mee moeten houden dat hun optreden onmiddellijk een prijs kan hebben. Sinds 11 september zijn de VS, in de woorden van Francis Fukuyama, een gewoon land geworden, "een land met concrete belangen en heuse zwakke plekken, in plaats van een land dat denkt in zijn eentje te kunnen uitmaken in wat voor wereld het leeft."

ALLEN AMERIKAAN In de eerste dagen na de terreurdaad werden drie soorten scheidslijnen getrokken: tussen 'het Westen' en 'de Islam', tussen de 'vrije wereld' en 'het terrorisme', en tussen het rijke Noorden en het arme Zuiden. Alledrie de onderscheidingen werden spoedig daarna bekritiseerd door de Amerikaanse schrijfster Susan Sontag en de journalist William Pfaff. Volgens Sontag was de aanval "geen aanval op de 'beschaving', de 'vrijheid', de 'menschheid' of de 'vrije wereld', maar een aanval op het land dat zich heeft uitgeroepen tot supermogendheid, een aanval die werd uitgevoerd als gevolg van bepaalde Amerikaanse belangen en daden." Ook William Pfaff meende dat de daden een vergelding waren "voor speciale dingen die door de VS zijn gedaan, en voor speciale onderdelen van het beleid dat de VS de afgelopen jaren heeft gevoerd". De aanslagen waren volgens beide dus gericht op de suprematie van Amerika, niet op universele waarden. De leider van de Taliban, Mullah Mohammed Omar, en de hoofdverdachte van de aanslag, Osama Bin Laden, zijn het geheel met deze lezing eens. In een boodschap aan het Amerikaanse volk stelde Omar, dat "u er van doordrongen dient te zijn dat de incidenten en pijn die u hebben getroffen het resultaat zijn van het verkeerde beleid van uw regering". En in een interview stelde Bin Laden vast, dat "de huidige VS een dubbele moraal hebben. Ieder die zich tegen hun onrechtvaardigheden verzet wordt een terrorist genoemd. De VS willen onze landen bezetten, onze grondstoffen plunderen, agenten van hen aanstellen, die over ons moeten regeren [...] en ze willen dat we daarmee instemmen." Kortom, de aanslag was een vergelding voor arrogante Amerikaanse machts-politiek. Eigen schuld dikke bult.

Zoals Elsbeth Etty in haar kolom in NRC Handelsblad schreef, gaan degenen die dit standpunt huldigen veel te makkelijk voorbij aan het feit dat het om een afschuwelijke terreurdaad ging, een massamoord die als massamoord ieder beschaafd land treft. Er zijn in Amerika duizenden mensen gedood, die niets vermoedend op het vliegtuig stapten of naar hun werk gingen. Zelfs al zou het zo zijn,

dat Amerika nu de rekening betaalt voor een arrogante politiek, dan nog is de leus dat wij sinds de aanslag 'allemaal Amerikanen' zijn volkomen terecht. De terreurdaad tast niet alleen Amerikaanse belangen aan, maar het wezen van ieder zich beschaafd noemend land. De reden daarvoor is door niemand beter onder woorden gebracht dan door Thomas Hobbes aan het einde van de zestiende eeuw. Beschavingen, zegt Hobbes, zijn verenigbaar met oorlogen, maar niet met een toestand waarin mensen dag in dag uit met oorlog worden bedreigd. Een klimaat waarin mensen constant op hun hoede moeten zijn voor geweld schept angst. Angst ondermijnt het vertrouwen. De economische gevolgen van de aanslag laten wat dat betreft aan duidelijkheid niets te wensen over. Het zijn niet oorlogen, het is de oorlogstoestand die de armen in het Zuiden arm houdt en het leven van de rijken in het Noorden misschien niet short, maar wel nasty en brutish maakt. In dat opzicht vormt het terrorisme van vandaag een bedreiging voor iedere samenleving en ieder volk.

NAZISME De onlangs overleden filosoof Judith Shklar heeft het liberalisme ooit verdedigd als een politiek regime dat één hoofdvijand kent: de angst. Ook al acht men de liberale levensbeschouwing nog zo verwerpelijk en decadent, dat hoeft geen beletsel te vormen de politieke beginselen van het liberalisme met hand en tand te verdedigen. Het enige dat men daartoe nodig heeft, is besef van wat het is om onder een regime van angst te leven. Het politieke liberalisme, zegt Shklar, is uit de "angst voor angst" geboren. In een maatschappij van bange mensen kunnen ondeugden als wreedheid, verraad, wantrouwen, lafheid en krui-

***We zijn terug aan de vooravond van WO II:
bij Männerphantasien en de wrok jegens in spijkerbroek
over straat lopende vrouwen, terug bij de oude grieven
jegens de markt en het parlementarisme.***

perigheid welig tieren. Regeringen die liberale verdraagzaamheid prediken en fundamentele rechten beschermen, kunnen volgens Shklar bijdragen aan het ontstaan van een klimaat waarin er minder kans op terreur is. En inderdaad, naar het zich laat aanzien komen van de landen in het Midden-Oosten minder terroristen uit Jordanië dan uit Afghanistan, Algerije of Saoedi-Arabië.

Dat laat echter onverlet dat veel van de terreurdaden die op het ogenblik door extremisten worden gepleegd uit haat tegen precies dat liberalisme of breder: uit de moderniteit zijn voortgekomen. Zo wees Ian Buruma onlangs in *The Guardian* op de parallellen tussen het moslimextremisme en het nazisme. De nazi's hekelden Amerika als een zielloze materialistische cultuur, waarin alles om geld draait. Extremistische moslims denken daar net zo over. De gierige jood in de nazi-propaganda verschilt volgens Buruma niet zoveel van de jood in de antisemitische retoriek van sommige radicale moslims. We zijn om zo te zeggen weer terug in Duitsland aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog: terug bij Männerphantasien en de wrok jegens geëmancipeerde, in spijkerbroek over straat lopende vrouwen, te-

door Pieter
Pekelharing

Pieter Pekelharing
is filosoof en
verbonden aan de
afdeling
Wijsbegeerte van de
Universiteit van
Amsterdam

rug bij de oude grieven jegens het parlementarisme, terug bij de haat tegen burgerlijk geneuzel, het ongeduld over liberale vrijblijvendheid en de woede over de vernederingen, aangedaan door 'Westerse mogendheden'. En we zijn weer terug, tenslotte, bij de bitterheid over het stomme geweld van de markt, die veel mensen in diepe ellende stort.

Opnieuw rijst daarmee de vraag of en hoe voorstanders van liberale op verdraagzaamheid en pluralisme gerichte marktsamenlevingen op deze aantijgingen moeten reageren. Economische analyses die de armoede als belangrijkste oorzaak van het terrorisme beschouwen, schieten in dat opzicht tekort. Ten eerste komen de gevoelens van bitterheid en wrok, net zoals destijds in Duitsland, vooral bij hoger opgeleiden voor. Ten tweede bezit het geweld zijn eigen aantrekkingskracht. Geweld heeft niet alleen met armoede en haat te maken. Het is verbonden met een ideaal van gemeenschap, met specifieke opvattingen over de dood en onsterfelijkheid, met ideeën over mannelijkheid en het belang van het offer, en met noties van wat een goed leven is. Voor de haters van Westerse hypocrisie, bijvoorbeeld, is geweld eerder vergeeflijk dan voor degenen die wreedheid, in wat voor vorm dan ook de ergste ondeugd vinden. Geweld herleidt de levens die we leiden tot een

Geweld herleidt de levens die we leiden tot een paar grootse, sublieme momenten en beschouwt de rest als onbelangrijk.

paar grootse, sublieme momenten en beschouwt de rest als onbelangrijk. Wie het geweld wil bestrijden, moet dan ook meer dan de bestaande armoede en ongelijkheid bestrijden. Men zal ook de levenswijzen moeten bekritisieren waarin geweld verheerlijkt of al snel vergeven wordt. De fascinatie voor geweld doet zich in het Westen of Noorden niet minder frequent voor dan in het Oosten of Zuiden. Ze duikt zowel in religieuze als in seculiere contexten op. En het zijn vaak niet militairen, maar burgers die er warm voor lopen: "In the twentieth century", aldus Tony Judt, "war was made on civilians. In the twenty-first century, war will be made by civilians." Er is bijna geen Hollywoodfilm over geweld waarin de burger geen eenzame krijger wordt, die het recht in eigen hand neemt en nog gelijk krijgt ook. Zoals Thomas Mann en onlangs weer Hans Magnus Enzensberger opmerkten, vormen cultuur of beschaving niet alleen een buffer tegen het geweld, maar bevatten ze er ook aansporingen toe. In het Duitsland van voor de Tweede Wereldoorlog waren het vooral de kinderen van de bourgeoisie die nog het meest van haat voor de bourgeoisie vervuld waren. Naar het zich laat aanzien geldt dat nu ook voor degenen die de aanslag in New York gepleegd en gesteund hebben.

DE NIEUWE OORLOG In de aangekondigde 'nieuwe oorlog tegen het wereldwijde terrorisme' worden onze opvattingen over de rechtmatigheid van geweld danig op de proef gesteld. In de eerste dagen na de aanval zei Bush dat de Amerikanen in staat van oorlog waren en beloofde hij, dat Amerikaanse troepen de "barbaarse mensen" die achter de aanslagen zitten zullen "opsporen, opjagen en uitroeken". Maar was de aanslag op Amerika wel een oorlogs-

daad? Volgens de klassieke definitie is oorlog de strijd tussen twee of meer volkeren, staten of vorsten. Aan die definitie voldoet de 'nieuwe oorlog' niet. Volgens de beginselen van het huidige internationale recht kunnen alleen staten met staande legers oorlog voeren. Als dat zo is, dan is niet alleen deze 'nieuwe oorlog', maar zijn de meeste gewapende conflicten tegenwoordig geen 'oorlogen' meer. Legers vechten 'asymmetrische oorlogen' tegen bendes, waarvan de leden door sommigen 'terroristen' en anderen 'vrijheidsstrijders' worden genoemd.

Er doet zich in dat opzicht een vreemde ontwikkeling voor. Terwijl officiële oorlogen tussen staten steeds meer hightech worden en elke *bodybag* er een teveel is, gaan 'terroristen' steeds onverschilliger om met hun eigen leven en dat van anderen. In de jaren zeventig en tachtig had het terrorisme nog een gezicht. Gijzelingen hadden meestal een duidelijk doel, zoals de vrijlating van gevangenen en/of losgeld voor de eigen organisatie. Aanslagen hadden een afzender die zich bekend wilde maken. In de jaren negentig is dat veranderd. Er wordt geen onderscheid meer gemaakt tussen zogeheten 'schuldige' en 'onschuldige' slachtoffer, de doelen zijn onduidelijker en de verantwoordelijkheid voor acties wordt minder vaak opgeëist. Het aantal zelfmoordacties neemt toe. In NRC *Handelsblad* van 13 september gaf Ramadan Shalah, de secretaris van de Palestijnse islamitische *Jihad*, daar de volgende verklaring voor: "Onze vijand bezit de meest geavanceerde wapens in de wereld en zijn leger is zeer goed getraind. Wij bezitten niets waarmee we hem kunnen aanvallen, behalve het wapen van het martelaarschap. Het is gemakkelijk en het kost ons alleen maar ons leven. Menselijke bommen kunnen niet worden verslagen, zelfs niet door kernbommen." Hoe vreemd het ook klinkt, de massale vernietigingskracht van moderne wapens is ingebed in een ethiek waarin de waarde van het menselijk leven zeer hoog staat aangeschreven. Terwijl de waarde van een mensenleven volgens de logica van de terreur vrijwel nihil is. Daar komt bij dat oorlogsgeweld – en dat geldt ook voor de 'nieuwe oorlog tegen het wereldwijde terrorisme' – zich in het openbaar hoort te voltrekken. Hoe meer een oorlog zich aan het oog van de publieke opinie onttrekt, hoe dichter ze het karakter van de terreur benadert die ze juist bestrijden wil. Zoals Martin Bell, oud BBC-verslaggever en onafhankelijk lid van het Britse Lagerhuis naar aanleiding van de aangekondigde oorlog tegen het terrorisme opmerkte: "Onze regering moet beseffen dat ze geen propaganda-oorlog voert, maar onze waarden verdedigt. Daarbij hoort een vrije pers." De politicoloog David Held zei het in de eerste dagen na de aanslag als volgt: "Any defensible, justifiable and sustainable response to the 11th September must be consistent with our founding principles and the aspirations of international society for security, law, and the impartial administration of justice – aspirations painfully articulated after the Holocaust and the Second World War. If the means deployed to fight terrorism contradict these principles, then the emotion of the moment might be satisfied, but our mutual vulnerability will be deepened."

Het wezen van terroristisch geweld is dat het zich aan de openbaarheid onttrekt, het wezen van oorlogsgeweld is dat ze openlijk geschiedt. Er is, kortom, geweld dat in de openbaarheid moet plaatsvinden om zijn angstwekkende werk te doen, en er is geweld dat vooral angstwekkend wordt omdat het de openbaarheid mijdt.

Foto: Marleen Daniels / HH

Het probleem is nu dat moderne staten onder druk staan hun oorlogen zoveel mogelijk aan het oog van de openbaarheid te onttrekken. De militaire historicus Martin Crefeld was een van de eersten die er op wees, dat oorlogen tussen staten sinds de Tweede Wereldoorlog nauwelijks meer zijn voorgekomen. Hij deed dat in zijn in 1991 verschenen boek, *The Transformation of War*. Zijn verklaring hiervoor is eenvoudig. Doordat steeds meer landen na de Tweede Wereldoorlog kernwapens hebben ontwikkeld, is oorlogvoeren steeds gevaarlijker geworden. Het risico dat iemand een kernbom gooit is te groot. Omdat traditionele oorlogen op totale destructie kunnen uitlopen, zijn de legers steeds meer ingericht op oorlog vermijden in plaats van oorlog voeren. Legers hebben de oorlog in een schemerzome geduwd, zegt Van Crefeld. In die zone opereren organisaties die er heel andere strategieën op na houden: kidnaps, zelfmoordaanslagen, hit and run operaties. Die groepen hebben geen territorium, schuilen overal en nergens ter wereld en zijn daardoor moeilijk te bestrijden. Moderne 'oorlogen' zijn kleinschaliger, onzichtbaarder en vuiler geworden. Oorlogen doen zich tegenwoordig niet tussen, maar binnen staten voor. Dit beeld werd door Michael Ignatieff in zijn in 1999 verschenen *The Warrior's Honor* bevestigd. Tegenwoordig worden de meeste gewelddadige conflicten in de wereld binnen staten uitgevochten door milities en paramilitaire organisaties: een zootje ongeregeld dat de militaire beroepscode van conventionele legers al lang aan zijn laars heeft gelapt. Zowel Crefeld als Ignatieff wijzen er op dat dergelijke conflicten maar zeer

ten dele verklaard kunnen worden volgens de logica van de staatsraison. Staten denken in termen van belangen, terroristen voeren oorlog uit hartstocht. Een symbool, een gebouw, een bibliotheek, een kerk, alles kan plots inzet van gewapende strijd worden. Men vecht met andere wapens en andere doelen, volgens andere regels. Zowel Crefeld als Ignatieff zijn van mening dat tal van staten in de wereld inmiddels hun geweldsmonopolie zijn kwijtgeraakt aan ben-

Afghaans vluchtelingenkamp in Peshawar, Pakistan.

Het Westen heeft de armoede en ellende elders niet veroorzaakt. Maar het is wel een machtige speler in het wereldgebeuren en het kan die macht ten kwade of ten goede aanwenden.

des, maffia's, etnische groeperingen of religieuze organisaties. Of deze groepen nu voor een rechtvaardige zaak strijden of niet, legaal gezien is het geweld dat ze hanteren 'crimineel'. Vandaar dat de 'nieuwe oorlog' tegen het terrorisme eerder een zaak lijkt van misdaadbestrijding dan oorlogvoering.

Het probleem is alleen dat tal van staten die zich bij de wereldwijde alliantie hebben aangesloten steeds meer op de groepen zijn gaan lijken, die ze bestrijden. Onder dat soort omstandigheden dreigt het onderscheid tussen openbaarheid zoekend en openbaarheid mijndend geweld

te vervallen. Zwakke staten kunnen zich er niet aan houden en sterke staten hoeven zich er niet aan te houden. Zo meende Robert Kaplan onlangs dat Amerika in "dit nieuwe oorlogstijdperk" gerechtigd is "steeds vaker hybridische regimes en verlichte dictaturen [te] tolereren als ze [de VS] bijstaan in [hun] nieuwe strijd. Dat is niet immoreel of cynisch, want op den duur is de wereld beter af als het Amerikaanse volk zich veilig voelt." Amerika is kortom ter wille van haar veiligheid gerechtigd de schurkenstreken van schurkenstaten over te nemen. Zoals Henk Hofland heeft betoogd is het uitgangspunt van Kaplan "in werkelijkheid de kern van een arrogant isolationisme" – precies hetgeen

plan en de zijnen zijn trots op hun 'realisme'. Ze zijn blij dat het tijdperk van de "kosmopolitische intellectuelen van de media en de universiteiten" (Kaplan) nu eindelijk voorbij is.

Kenmerkend voor hun houding is dat ze steevast over belangen in plaats van waarden spreken. Het is echter de vraag of dit realisme werkelijk realistisch is. Steeds vaker komen staten met hun belangenpolitiek tegenover groeperingen te staan, waarvan de leden zonder meer bereid zijn hun leven te offeren en nauwelijks in belangen of kostenbaten analyses geïnteresseerd lijken te zijn. Ze vechten om hun geloof of om gerechtigheid. Ze beschouwen hun vijand als de duivel. Volgens hun perceptie staan ze met de rug te-

Controle van leger en marechausse bij de Botlektunnel na een melding dat vier tunnels in Nedeland doelwit zouden worden van terroristische aanslagen.

waarvoor Amerika volgens sommigen nu juist op brute wijze is afgestraft.

Niet alleen dreigt door deze benadering het onderscheid tussen openbaarheid zoekend en openbaarheid mijndend geweld te vervallen, maar ook het aantal 'terroristen' wordt er enorm door uitgebreid. Hoe meer verdachte regimes zich bij de VS aansluiten, hoe langer de lijst van 'terroristen'. Zo beschreef Sharon Yasser Arafat als een tweede Osama Bin Laden, waartegen Amerika en Israël samen ten strijde moesten trekken. China verklaarde dat zijn roerige minderheden en dissidente provincies bestaan uit 'terroristen en separatisten' die Amerika in ruil voor Chinese steun moet helpen bestrijden. India zegt dat de separatisten in Kashmir terroristen zijn. Sri Lanka zegt hetzelfde over de opstand van de Tamils. Turkije beschouwt het nationalisme van de Koerden als terrorisme. Enzovoort. Ka-

gen de muur. Ze koesteren hun vijandbeeld zowel als hun slachtofferschap. De oorlog die ze voeren is geen 'voorzetting van de politiek met andere middelen'. In hun perceptie overstijgt de oorlog juist de grenzen van het politieke. Hoe 'crimineel' het geweld van de terroristen ook mag zijn, ze handelen en denken anders dan rationeel hun kansen inschattende misdadigers. Hun oorlog verschilt hemelsbreed van die van de alliantie. Crefeld geeft in zijn boek een tragisch voorbeeld tot wat voor misverstanden dit kan leiden. Tijdens de Algerijnse vrijheidsoorlog beschouwden de Fransen elke Algerijn als een terrorist. Ze vochten ook als terroristen. Precies daardoor kan volgens Crefeld geen leger tegen hen op: "Fighting as they did for national existence, the amount of punishment that the Algerian could take was almost unlimited – y the time the conflict ended they had suffered anything between 300.000 and 1 million dead in a population on-

by a third as large as that of France (...) The greater the suffering and the destruction, the less the Algerians had to lose. Held captive by conventional strategic thought, the French like other 'rational' nations before and after them took a long time to comprehend these facts. When they finally realized what was going on - when it dawned upon them that, on the Algerian side, every additional man or woman killed was turned into another reason to continue the fight - they gave up."

De spiraal van het terrorisme wordt gevoed door het aantal doden onder zijn slachtoffers. Tot nu toe heeft geen leger het ooit van terroristen gewonnen. Het valt niet te voorzien dat de alliantie zal slagen waar anderen gefaald hebben. Zeker, de alliantie kan in de 'nieuwe oorlog' haar gewapende macht tonen en doet dat met de modernste middelen. Ze kan de terroristen en degenen die hen steunen de gevolgen van hun daden met kracht onder de neus wrijven. Machiavelli zei het al tegen de vorst: "ze mogen je haten, als ze je maar vrezen". Maar met het soort militaire acties die in Afghanistan plaats vinden is de vrede nog niet gewonnen. De alliantie heeft om die reden aangekondigd dat het een langdurige strijd op tal van andere fronten verwacht: politiek, diplomatiek, financieel en economisch. Welke contouren die strijd moet aannemen en hoe men haar denkt te winnen is voorlopig onduidelijk. Voor het winnen van de vrede zal het Westen niet alleen zijn mentale hardheid, maar ook een nieuw soort verantwoordelijkheid moeten tonen. Natuurlijk is het Westen, alle samenweringstheorieën ten spijt, niet 'schuldig' aan wat elders gebeurt. Het heeft de armoede en ellende elders niet veroorzaakt. Maar het is wel een machtige speler in het wereldgebeuren en het kan die macht ten kwade of ten goede aanwenden. Noblesse oblige heette dat vroeger, 'welvaart verplicht' heet dat tegenwoordig.

DE FATSOENLIJKE SAMENLEVING Het belangrijkste kenmerk van terroristen en hun sympathisanten is dat ze hun geloof in de politiek hebben verloren. Ze geloven niet langer in de macht van het woord. Hun voornaamste macht komt uit de loop van een geweer. Wie over geweldsmiddelen beschikt, beschikt echter nog niet over de middelen en het vermogen politiek te handelen. Zoals Annelies Moors in de *Volkscrant* opmerkte, wordt de politieke invloed van het fundamentalisme zwaar overschat. Er is zeker politieke steun onder de bevolking voor fundamentalistische bewegingen, maar dat deze bij vrije verkiezingen in elk Arabisch land zouden kunnen winnen, rust volgens Moors op pure speculatie. Als democratische waarden niet onvereenigbaar zijn met die van Japan, Thailand of India, waarom zouden ze dan onverenigbaar zijn met die van de Islamitische landen? Tot nu toe hebben de leiders van staten in naam van de nieuwe oorlog tegen het terrorisme vooral voor uitbreiding van de politie, van veiligheidsdiensten en voor een verhoging van de defensie-uitgaven gepleit. Wat dat betreft houdt de retoriek van de oorlog hen volledig in de greep. In de strijd tegen het terrorisme gaat het echter om meer dan veiligheid en defensie. Het gaat wel degelijk ook om de verspreiding van centrale waarden: de waarde van de rechtsstaat, van mensenrechten en democratie. En het gaat vooral om de manier waarop men die verbreidt. Te vaak heeft men anderen het gevoel gegeven dat ze er voor sapek en bonen bij zitten. Het conflict tussen Israël en de Palestijnen biedt een tragisch voorbeeld voor hoe het niet

moet. Niemand in Israël of Palestina lijkt nog te geloven in de mogelijkheid van een politieke oplossing van het conflict. Niemand blikt vooruit. Men kijkt slechts naar wat de ene partij de andere de dag daarvoor heeft aangedaan en vergeldt dat. Men vecht er geen politieke strijd uit, maar een middeleeuwse vete. Vetes leiden tot fatalisme en fatalisme leidt tot bijna religieuze steun aan degenen die louter aan vergelding denken. In tijden van oorlog kijken mensen om: 'Wie ben ik?', 'Waar hoor ik bij?', 'Wat is ons aangedaan?'. In tijden van vrede kijk je vooruit: 'Wie wil ik zijn?', 'Waar gaan we heen?'. 'Identiteitspolitiek' is niet de bron van conflicten, het is helaas maar al te vaak het resultaat van conflicten en vormt wat dat betreft een goed graadmeet voor het vertrouwen dat mensen stellen in de politiek.

Wat we nodig hebben is hoop, hoop op de mogelijkheid van een politieke oplossing van het conflict. Politiek houdt op als mensen, uit gevoelens van haat, gekwetste eer, bitterheid of machteloosheid, niet langer in de zin van onderhandelingen geloven. Politiek houdt ook op als de machtigen zo machtig zijn, dat ze het zich kunnen permitteren de stemmen van de machtelozen te negeren. Hoe groter de machtsverschillen binnen en tussen landen, hoe groter de

De kansen op vrede nemen toe naarmate de alliantie er in slaagt terroristen de politieke arena in te drijven.

kans dat iemand de noodzaak tot politieke overeenstemming te komen aan zijn laars lapt. Wie niet langer in politieke onderhandelingen gelooft, heeft zijn vertrouwen in het woord en daarmee de gemeenschap van mensen verloren. Op dat moment dreigt men z'n toevlucht te nemen tot barbaarse middelen. Zeker, de alliantie moet inzoomen op terroristen en hun netwerken ontmantelen. Maar ze zal ook de taal van de vernederden moeten leren spreken. De logica van de staatsraison is een mooi gezelschapsspel voor analisten en regeringsleiders die calculerend in termen van belangen en de juiste verdeling van goederen en diensten denken, maar het is een logica die volkomen voorbijgaat aan de emoties van haat, bitterheid en vernedering, die onder het gemarginaliseerde deel van de wereldbevolking leven. Zolang de alliantie niet in staat is dergelijke emoties te begrijpen en er adequaat op weet te reageren, dreigt zelfs het streven naar een rechtvaardiger verdeling van goederen en diensten in de wereld averechts te werken. Waar het om gaat, is dat een rechtvaardiger verdeling wordt bereikt onder omstandigheden die niet vernederend zijn. Zoals Avishai Margalit in zijn boek *The Decent Society* heeft opgemerkt, schiet zelfs de taal van de rechtvaardigheid tekort als het om de herkenning, het begrijpen en de articulatie van die omstandigheden gaat [zie p. 30-37 in deze *Helling*; red.]. De kansen op vrede nemen toe naarmate de alliantie er in slaagt terroristen de politieke arena in te drijven: enerzijds door hen met geweld daartoe te dwingen, anderzijds door zichzelf en anderen te verplichten tot een politiek die niet alleen van rechtvaardigheid, maar ook van fatsoen getuigt. Daarvoor is niet alleen dreiging met geweld, maar ook eindeloos veel geduld en overtuiging nodig.

✱

De ongrijpbaarheid van ironie

Als taal en handelingen van politici niet samenvallen, neemt het publiek de politiek niet meer serieus. Over de funeste gevolgen van ironie.

door Machiel Keestra

"Make no mistake!" – deze stoplap hebben we sinds dinsdag 11 september veelvuldig uit de mond van president Bush horen komen. De woorden waren gericht aan heel verschillende oren: aan het Amerikaanse publiek dat moest worden gerustgesteld en ervan verzekerd dat adequaat gereageerd zou worden op de terreuraanslagen; aan de terroristen die geen twijfel mochten koesteren over het feit dat er wraak zou volgen; aan de rest van de wereld die geconfronteerd werd met de bedenkelijke formule dat wie niet vóór de Amerikanen en hun wraak zou zijn, geacht werd tegen Amerika te zijn.

Waarom moesten we gewaarschuwd worden om geen vergissing te maken en hem niet verkeerd te begrijpen?

"Het overheersende karakter van veel politieke uitspraken is hun gebrek aan realiteitszin."

Waar zou de angst vandaan komen om niet gelooft te worden, om niet serieus genomen te worden? Je zou toch verwachten dat de president van zo'n grootmacht niet anders gewend is dan dat de hele wereld hem bij zijn woord neemt? Maar blijkbaar is Bush daar niet gerust op en leeft hij in de veronderstelling dat er een wijdverbreide neiging is om woorden niet zo ernstig te nemen.

Dat is niet zo gek. Niet alleen politici maar iedereen kent de behoefte om onzekerheid te camoufleren en zo te formuleren dat men niet kan worden vastgepind op oordelen of toezeggingen. Een middel dat daartoe veel gebruikt wordt is de ironie. Ironie is in de loop van de geschiedenis nogal van gedaante veranderd en ik zal hieronder laten zien wat daar de gevolgen van zijn.

Degene die misschien wel het eerste aan deze onzekerheid gestalte gegeven heeft is Sokrates, welbekend om zijn zogenaamde 'sokratische ironie'. "Make no mistake!" zou niet van zijn lippen gerold zijn, integendeel. Sokrates stelt vragen om achter de waarheid te komen, een waarheid die hij al kent, namelijk dat zekere kennis vrijwel onbereikbaar is. Daarmee wekt hij soms grote irritatie op bij zijn gesprekspartners, zoals Plato optekent uit de mond van Thrasymachos: "Bij Herakles, daar is die bekende ironie van Sokrates. Maar ik wist wel dat je niet zou willen antwoorden maar zou 'ironiseren', je van de domme zou houden." De

valse bescheidenheid die achter de ironie schuil kan gaan, heeft vaak iets neerbuigends en wekt daardoor kwaadheid op.

ONWETEND Terwijl het zo onschuldig begonnen is bij de oorsprong van het woord ironie. Het werkwoord 'e(i)romai' betekende immers: vragen of informeren. Daarbij werd oorspronkelijk niet naar de onbeantwoordbare of reeds bekende weg gevraagd, maar gewoon naar de onbekende weg. De vraagsteller zoekt informatie en hoopt dat de ander die informatie heeft en aan hem wil geven. Weten en niet-weten zijn hier duidelijk verdeeld over de twee partijen. Dat is echter niet altijd zo. Het voorbeeld van Sokrates maakte dat al duidelijk: Sokrates is niet onwetend en zijn vragen zijn dan ook niet helemaal oprecht.

Die kwestie van de oprechtheid heeft later het woord ironie sterk in beslag genomen. Omdat men zich steeds meer bewust werd van het feit, dat woorden niet zomaar een directe toegang tot kennis vormen, werd men ook steeds meer doordrongen van het feit dat zelfs bij een gewoon vraag-en-antwoord spel opvattingen en bedoelingen verhuuld konden worden. Het woord ironie ging dan ook steeds meer op dit verhullen en onthullen slaan.

Belangrijk daarbij is om te beseffen dat de ironie thuis hoort in het domein waar verhulling en onthulling bij uitstek spelen: de taal – het denken, het spreken en schrijven. Alleen in dat domein is het mogelijk om x en niet-x met elkaar te combineren, zodanig dat een ander kan beseffen dat uiting en bedoeling niet met elkaar samenvallen. Op een stormachtige dag wordt de zin: "Wat een fraai weertje vandaag!" zelfs door kleuters als ironisch herkend. Hoezeer de herkenning afhangt van de hele situatie, en van de kennis die de spreker en luisteraar hebben van de context en van elkaar, blijkt wel uit de beroemde ironische zin: "Brutus is an honourable man" uit Shakespeare's *Julius Caesar*.

MISLEIDING Visies, opvattingen, inzichten, meningen – daartussen is een speelruimte te vinden die het spel van de ironie toelaat. Die speelruimte is heden ten dage veel zichtbaarder geworden dan vroeger het geval was. Sokrates' kritische houding ten opzichte van de kennis en begrippen en opvattingen van zijn tijd was toen redelijk uitzonderlijk. Er zijn verschillende oorzaken aan te geven die het spel zo veel gewoner hebben gemaakt. Zoals bekend is sinds de romantiek zelfkritiek een belangrijk ingrediënt

Machiel Keestra is filosoof en stafmedewerker van het Studium Generale van de Universiteit van Amsterdam; m.keestra@crea.uva.nl

van de rede geworden. Kwam zo'n anderhalve eeuw daarvoor Descartes (1596-1650) met al zijn twijfel en scepsis uiteindelijk nog terecht bij een onwankelbaar fundament van kennis, later zou ook dat op zijn grondvesten schudden. Het fundament dat Descartes gevonden had bij het 'ego cogito' – het denkende subject – bleek niet in staat om open te staan voor de werkelijkheid buiten zichzelf. Vandaar dat de romantici er op uit waren om die ontvankelijkheid van het subject (bijvoorbeeld voor de schoonheid van de natuur of voor de liefde) weer een plaats te geven. Toch moest dit subject niet zijn vrijheid verliezen en gewoon ten prooi vallen aan de indrukken van die buitenwereld. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de interesse voor de ironie waar men niet meer zo bang voor is als vroeger, toen ironie echt als misleiding gezien werd. Nee, in de romantiek kon de ironie als geweld en beheerste misleiding juist een teken zijn van de gewonnen soevereiniteit en vrijheid van het subject. Zo kunnen we ook de bijval van de romantische auteur Friedrich Schlegel voor de Sokratische ironie verstaan: "Van alle vrijheden biedt zij [de sokratische ironie] de meeste vrijheid, want middels haar kan men zelfs zichzelf overstijgen; toch is ze ook haast wetmatig, omdat ze echt noodzakelijk is." (Lyceumsfragment 108) Enerzijds houdt het subject middels ironie altijd afstand van zijn eigen standpunt, valt er niet mee samen, terwijl anderzijds het subject wel gedwongen is om positie te kiezen. Het gaat hier dus niet om een vrijheid van iemand die zichzelf lekker vrij houdt door eenvoudigweg nooit stelling te nemen of zich te engageren.

BETEKENINGSLOOS Bij deze zelfkritiek heeft zich zo'n honderd jaar geleden ook nog eens de principiële taalkritiek gevoegd. Nu blonk Sokrates ook al uit als kritisch taalgebruiker, maar er is de vorige eeuw wat anders bij gekomen. Het vertrouwen of de wens dat woorden, begrippen en zinnen eigenlijk op een bepaalde manier met de wereld samenhangen, is in veel opzichten verdampt. Het informeren, het vragen, dat aan de oorsprong van de ironie ligt, kan daarmee geen eenvoudig antwoord meer krijgen. Daarmee is het gevaar groot dat de ernst van de ironie die Schlegel nog bepleit helemaal verdwijnt, en dat deze verdwijning eenvoudigweg als een vergroting van de vrijheid wordt gewierd. Al vóór deze zogenaamde 'linguistic turn' in de filosofie, wijst Kierkegaard (1813-1855) op dit gevaar: "In de ironie wil het subject zich steeds losmaken van de zaak, en dit bereikt de mens doordat hij zich op elk ogenblik ervan bewust is dat de zaak geen realiteit bezit. (...) Voor de ironie wordt alles een niets." (XIII, 332)

In Kierkegaards analyse is er tenminste nog een zaak waaraan iemand zich probeert te onttrekken. Echter, wanneer er geen zaak 'buiten de tekst' meer is (zoals Jacques Derrida opmerkt) en alles min of meer een kwestie van woordenwisselingen is geworden, dan lijken bewegingen als 'onttrekking' of 'toenadering' betekenisloos geworden omdat die een doel of waarde buiten de tekst suggereren. Terwijl het al ingewikkeld genoeg is zonder een stabiele en aanwezige betekenis van de woorden waarbij er steeds geïnterpreteerd moet worden en we steeds moeten

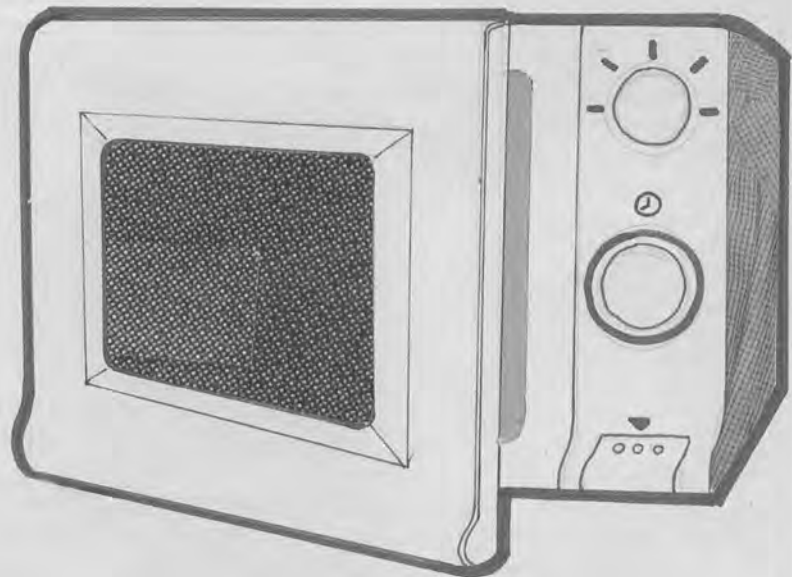
proberen achter de bedoelingen van sprekers en auteurs te komen.

Ongeveer tegelijk met deze principiële twijfel aan de aard van betekenis van taal is ook de opvatting ontstaan, dat taaluitingen ook een soort handelingen zijn. Taal verwijst niet alleen naar iets buiten de taal, maar dóet daar ook wat mee. Daarbij gaat het niet alleen om herkenbare taal-

IRONIE®

TRY THIS AT HOME

**4:30
800 W**

Illustratie: Geert Dijkers

handelingen als bevelen of verzoeken – uitingen die bedoeld zijn om luisteraars in beweging te brengen. Maar ook een simpele beschrijving kan iets teweeg brengen. Zo merkt de – zichzelf 'liberaal ironicus' noemende – hedendaagse filosoof Richard Rorty op dat de meeste mensen er niet van houden om 'her-beschreven' te worden, om door

anderen bepaalde etiketten opgeplakt te krijgen. Vaak ervaren zij dat zelfs als kwetsend. Sterker nog: mensen willen begrepen worden zoals ze zichzelf begrijpen, in hun eigen termen. Daarmee is een vrije of afstandelijke omgang meestal niet gepast – zeker niet door anderen. De ironie, die het ene zegt maar het andere bedoelt, moet zich volgens Rorty dan ook in de privé-sfeer ophouden.

SCHELDEN Hiermee raken we aan een teer punt: naar gelang de taal meer en meer een centrale plaats heeft gekregen in onze cultuur, heeft ook de ironie meer speelruimte gekregen. De vraag is echter of dat ook wenselijk is, of er niet toch bepaalde grenzen aan het gebruik van de ironie gesteld moeten worden. Immers, als een taaluiting ook als een handeling wordt gezien, dan heeft dat ook zijn weerslag op het gebruik van ironie. "Schelden, schelden doet geen zeer; sla je mij, dan sla ik weer!" Alle kinderen leren dit rijmpje op het schoolplein, maar leren natuurlijk ook dat het niet klopt. Immers, schelden kan wel degelijk zeer doen (daarin heeft Rorty gelijk) en niet elke klap vraagt om een klap terug: de klap kan vriendschappelijk zijn, kan afkomstig zijn van een brutale kleuter of kan per ongeluk raak zijn. Toch wijst het rijmpje op een belangrijk verschil tussen woorden en handelingen. Aristoteles (de kritische leerling van Plato) laat dit zien wanneer hij betoogt dat iemand niet kan volhouden dat een ding tegelijkertijd x en niet-x is (de wet van de non-contradictie) door hem voor een ravijn te zetten en hem te vragen om een stap te nemen. Aangezien hij niet tegelijk kan vallen en niet-vallen zal hij dus moeten besluiten of er een ravijn is, ja of nee. Dood en leven laten zich – behalve in de literatuur en de religie – moeilijk combineren.

Zo laat ook een toegebrachte blauwe plek zich niet zo goed 'opheffen', tenietdoen als een scheldpartij. Iets zeggen en iets anders bedoelen is mogelijk bij gratie van het feit dat elke taalhandeling geïnterpreteerd moet worden. Daarom kan de goede bedoeling (alsnog) bij de goede verstaander arriveren. Aan de andere kant is het natuurlijk ook zo dat wanneer taalhandelingen niet duidelijk samenhangen met praktische handelingen, men toch weer opnieuw kan gaan twijfelen aan de achterliggende bedoeling.

Iets dergelijks lijken vele staatslieden zich momenteel ook te realiseren: wanneer zij serieus genomen willen worden dan moeten ze ook hun woorden kracht bij durven zetten. Anders zullen ze toch bij vriend en vijand de verachting vinden voor de onoprechtheid van politici.

BINDING De VVD-er Arno Visser betoogde in *NRC Handelsblad* (2-6-2001) dat de politiek moet leren van kunst en literatuur en ook ironisch moet zijn en elke stellingname moet relativeren. Visser is van mening dat de politiek "draait om communicatie tussen vertegenwoordiger en vertegenwoordigde". Als dat waar zou zijn, dan zou ironie misschien inderdaad een goed wapen zijn, maar politiek gaat uiteindelijk juist over handelen. Dat politici niettemin al te vaak menen dat politiek alleen maar over woorden gaat, is de kritische inzet van de post-ironisch auteur Jedediah Purdy, die met zijn boek *For Common Things. Irony, Trust and Commitment in America Today* veel discussie losmaakte.

Purdy citeert minister Babbitt, die in 1996 over een door opervlakte-mijnbouw onttakeld landschap de loftrumpet steekt omdat het landschap hierdoor 'beter en diverser' geworden was. "Het overheersende karakter van veel politieke uitspraken is hun gebrek aan realiteitszin", merkt Purdy hierover op. Volgens hem is het aan een gebrek aan aandacht voor de kleine en lokale gevolgen te wijten, dat het geloof in de politiek bij ons allemaal verdwenen is. Ironie speelt daarbij een funeste rol, omdat men daarmee niets en niemand serieus lijkt te nemen en dus ook die kleine en lokale zaken niet, of de gevolgen van het eigen handelen. Enige vorm van 'commitment', toewijding of binding, wordt zo ontweken.

Daarmee wil ik niet ontkennen dat de binding aan keuzes, het leren leven met de beperkingen die het gevolg van keuzes zijn, een lastige zaak is. Wanneer neo-conservatieven menen dat de problemen die mensen hebben met binding veroorzaakt worden door illusies over vrijheid en individualiteit, dan onderschatten zij de aard van deze "trage-

Naar gelang de taal meer en meer een centrale plaats heeft gekregen in onze cultuur, heeft ook de ironie meer speelruimte gekregen. De vraag is of dat ook wenselijk is.

die in het maatschappelijke leven" (*Tragödie im Sittlichen*), zoals Hegel het noemt wanneer een individu zich in een samenleving begeeft ondanks de pijnlijke beperkingen die dat oplevert.

Dezelfde Hegel heeft er op gewezen dat juist in momenten van nood bepaalde waarden weer goed zichtbaar worden en men ze weer ernstig gaat nemen. Wat dat betreft is het niet toevallig dat op het moment dat Bush zijn oorlogsetoriek ernstig wil laten nemen, tegelijkertijd de media ons deelgenoot maakt van hartverscheurende liefdesbekenntnissen van slachtoffers van de aanslagen en de hele wereld laat deelnemen aan gezamenlijke gebedsdiensten. Ironie is op dit moment ongepast – dat dat heel iets anders is dan kritiek, zal elke weldenkende toeschouwer zich realiseren. Juist nu moeten de woorden serieus genomen worden en kritisch worden beantwoord, omdat de woorden de voorbodes kunnen zijn van ernstige daden.

Als kritische toeschouwers kunnen we nu proberen te beoordelen of enerzijds de handelingen beantwoorden aan de normen die eerder uitgesproken werden, anderzijds of de gemaakte beloftes en onderstreepte waarden ook tot uiting komen in de gekozen acties. In dat licht bezien is het onverstandig (geweest) van politici om al te weidse en grootse waarden en oordelen uit te spreken, omdat die zich moeilijk laten realiseren en herkennen in de weerbarstige wereld van het concrete handelen. Toch is dat te prefereren boven de ongrijpbaarheid van ironie.

✘

Vader

Op een dag word je vader. Het komt niet geleidelijk aan, ook al zou je dat wel willen.

Plotsklaps stort een wezentje, uit de buik van je geliefde, jouw wereld in. Verkocht ben je, liefde op het eerste gezicht. De baby is mooi, lief, intelligent, in één woord wonderbaarlijk. De baby is de schoonheid van het hele zonnestelsel. Je kritische vermogen ebt weg, de intellectuele twijfelaar maakt plaats voor een oertrotse vader.

De vader verafgoedt zijn baby, zo is de wet der natuur. De vader komt in een liefdesspel terecht dat zijn weerga niet kent. In het persoonlijke scheppingsverhaal van elke baby onderschikt de vader zich als een pion die enkel over de ontwikkeling van het kind wil waken.

Als de baby huilt trekt de baarmoeder van de moeder samen. Als de baby smakt vloeit melk uit haar tepels. Zelfs een foto van de baby schijnt voldoende zijn om melkproductie bij de moeder op gang te brengen, dat is niet gek na negen maanden intieme verbondenschap. Maar hoe zit het met vaders? Waar komt die intense vereenzelviging met de baby vandaan? Bekend is dat baby's de eerste dagen veel meer op hun genetische vader lijken dan op hun moeder. Zo lukt het de baby om de empathie van de vader te winnen en hem binnen handbereik te houden. Later trekt die uiterlijke overeenkomst met de vader geleidelijk weg; de manipulatie der natuur heeft zijn werk al gedaan. De grote pupillen van de baby zijn het andere wapen dat in de strijd wordt gegoooid. Ze werken hypnotiserend op de arme sloeber van een vader; hij kan zijn blik niet van de baby afwenden.

...

Op een dag is zij, je geliefde, niet in de eerste plaats meer een minnares. Zij is nu de moeder; de heldin die de grote aanslag op haar lijf, de geboorte, heeft doorstaan; je eigen heilige Maria; zij is de schepper zelf; de oerkracht; de

verpersoonlijking van het mysterie des levens. Zij heeft haar unieke naam verruild voor een unieke gedaante, zij is mama. De vertedering in jouw blik maakt ruimte voor verwondering. Hoeveel kracht, hoeveel geheimen, hoeveel wijsheden zijn geborgen in haar – op het oog – breekbare lichaam? Als er een menselijk lichaam is die het verdient om Gods tempel te zijn dan is het de moeder van je kind.

De moeder is de privé melkfabriek van de baby. Het liefst wil de vader, althans wie op zijn minst een beetje vader pretendeert te zijn, haar omwikkelen met zachte zijde, zodat haar huid en hart met veel tederheid de baby omhelzen kunnen. Een beetje

vader neemt zich voor om alle verwachtingen op het gebied van culinaire prestaties te overstijgen in de hoop dat de baby de lekkerste moedermelk uit de hele wereld te drinken krijgt. Een beetje vader neemt zich voor dat zij geen enkele zorgen zal kennen, zodat haar melk, vrij van stress, vloeien kan. Een beetje vader heeft altijd hogere verwachtingen van zichzelf dan hij ooit waar zou kunnen maken. Hoogmoed is prille vaders niet vreemd.

...

Op een dag word je vader en opeens word je omringd door een stoet van

fietsvrouwen. De oma, de kraamzorg, de verloskundige, de verpleegkundige van het consultatiebureau, de moeders onder de vriendinnen, de ervaringsdeskundigen, de ene is de deur nog niet uit of de andere sjeest er fietsend langs. Zij geven de vader een stoomcursus in zorg. Zo krijgt de abstracte en esthetische toestand van vaderschap handen en voeten, poëzie wordt proza, in chaos tekent zich structuur. Je leert te baden, luiers te verschonen, gegil dat op krampjes kan duiden van hongerkreten te onderscheiden, temperaturen en een heel databestand aan eet-, slaap- en poepgedrag van de baby bij te houden. Je leert pragmatisch met de huil van je baby om te gaan, je leert praktisch het vaderschap te overleven. Gelukkig vergeet je binnen *no time* weer een hele boel van deze praktische tips – gelukkig voor jezelf, de moeder, de baby en ook voor de spontaniteit des leven.

...

Vaderschap is een identiteit, zonder dat het ooit routine kan worden, want de baby is altijd weer onvoorspelbaar. De vader van vandaag is niet beter of slechter dan de man die hij gister was, maar wel meer verbonden met het leven. Hij loopt nu met een kwetsbare geliefde in zijn armen. Hij kan zich niet voorstellen dat er een leven bestaan heeft zonder dit vaderschap.

...

Op een dag word je 'vader van', of zoals Arabieren het zeggen: 'Aboe'. Ik stel me graag met mijn nieuwe naam voor: "Aboe Sheyda, aangenaam".

Shervin Nekuee

ZOEKEN NAAR

“H eus, zonder gemeenschapsgevoel kun je geen oorlog winnen en geen verzorgingsstaat opzetten”, zei de filosoof Jos de Beus in een interview in de vorige *Helling*. In datzelfde artikel verwijt hij Lolle Nauta dat deze zich meer verbonden voelt met een liberale Iraakees dan met zijn streng christelijke buurman. Dan kun je net zo goed Nederland opheffen, aldus De Beus.

Waar horen wij bij, en wie horen bij ons? Dat lijken de grote vragen van deze tijd. Multiculturalisten menen dat samenleven kan met grote verschillen, de integratie-denkers menen dat samenleven alleen kan als we op elkaar lijken. De aanslagen van 11-9 hebben het debat flink op doen laaien. Dat is niet vreemd. In tijden van oorlog moet je partij kiezen en weten waar de ander staat – de opmerking van De Beus, gemaakt vóór 11-9, kreeg opeens actualiteit. Bovendien was er sprake van een aanvallende partij die zelf grenzen trok: tussen de moslims en de ongelovigen. Het is daarom begrijpelijk dat niet-moslim-Nederlanders de moslim-Nederlanders gaan bevragen. Maar het is niet vanzelfsprekend. In Duitsland, maar ook in Amerika, zo stelde *NRC Handelsblad*-columnist Sjoerd de Jong vast, wordt een dergelijk debat tussen moslim- en niet-moslim-Amerikanen over aanpassen en partij kiezen nauwelijks gevoerd. Daarmee is het Nederlandse debat niet gediskwalificeerd, maar wel gerelativeerd. Kunnen (autochtone) Nederlanders misschien niet zo goed leven met verschillen? Dat wil zeggen: niet zo goed als de Amerikanen. En komt dat misschien omdat Nederlanders hogere eisen stellen aan het *samen*-leven dan de Amerikanen? Geven ‘wij’ meer inhoud aan gemeenschap? Maar wat is dat dan: gemeenschap? En moeten wij elkaar dwingen tot gemeenschap, op straffe van ondergang van de samenleving?

Die laatste vraag stelt *Annemarie Mol* hier aan de orde. Zij maakt zich boos over het moralisme van De Beus, die Nederlanders er toe maant zich tot elkaar betrokken te voelen. Mol stelt vast dat ‘horen bij’ al lang niet meer samenvalt met landsgrenzen, maar dat dat geen enkele reden is om Nederland af te schaffen.

Thijl Sunier reageert op De Beus én Mol. De Beus heeft gelijk, aldus Sunier, dat in een samenleving iets als een gemeenschapsgevoel bestaat, een nationale identiteit; dat is echter geen voorwaarde, het is iets dat groeit: in de staat ontstaat de natie. Maar gebeurt dat ook als er sprake is van

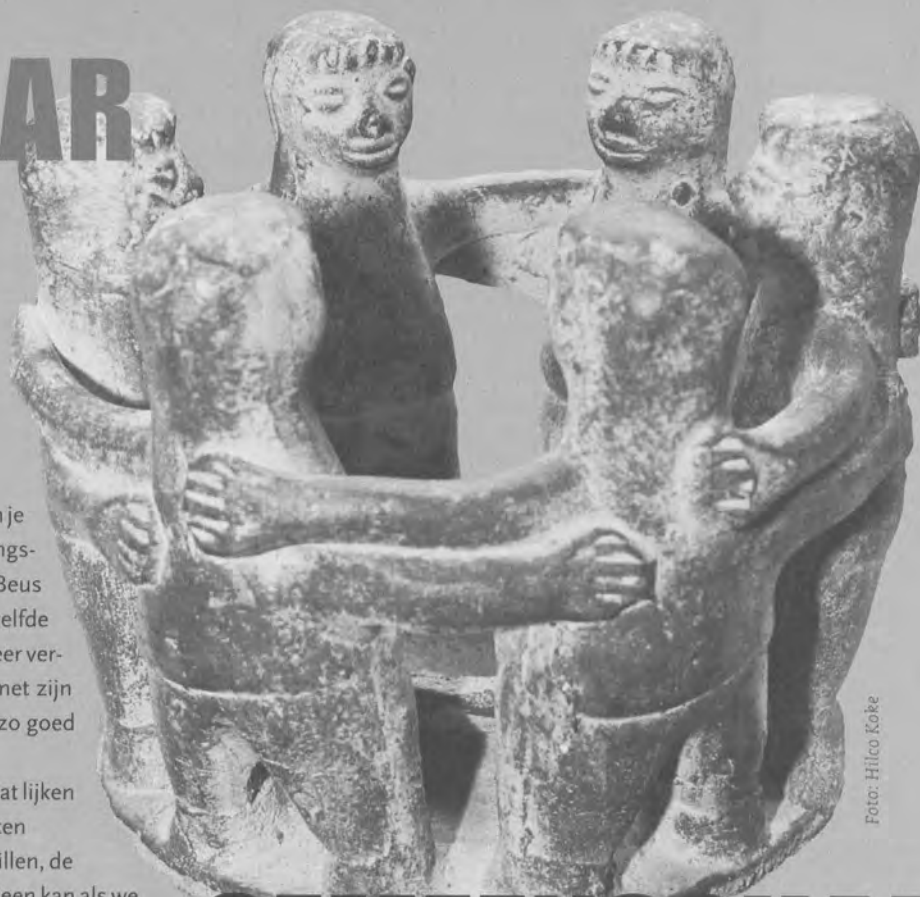

Foto: Hilco Koke

GEMEENSCHAP

botsende loyaliteiten? *Arend Jan Termeulen* beschouwt het gemeenschapsgevoel van moslims, de *umma*, en gaat in op de vraag of deze religieuze loyaliteit een politieke loyaliteit met de Nederlandse gemeenschap in de weg staat. De Indiase antropoloog *Arjun Appadurai*, weleens de goeroe van het globaliseringsdebat genoemd, stelt vast dat migranten door hun contacten met familie in het buitenland een andere opvatting hebben over verbondenheid met de buurt en natiestaat. Soms leidt dat tot ‘nationalisme’ op afstand, maar dat heeft een sterkere lokale dan internationale betekenis. Het gaat hier om erkenning van identiteit.

Identiteit staat centraal in het werk van de Israëliische filosoof *Avishai Margalit*. Een fatsoenlijke samenleving, zo schrijft hij in zijn gelijknamige boek, is een samenleving waarvan de instituties de burgers niet vernederen. Van vernedering is sprake als mensen omdat ze tot een groep behoren, buitengesloten worden. In deze *Helling* drukken wij een vertaald artikel van Margalit af, voorafgegaan door een introductie op zijn werk en persoon.

Tot slot hamert de Amerikaanse socioloog *Amitai Etzioni* in een interview op het belang van gemeenschap, of eigenlijk van gemeenschappen. Samenleven kan niet op commando van een overheid die van bovenaf regels oplegt. Rechten en plichten, normen en waarden, bestaan in sociale groepen. “Integreren werkt alleen als je migranten eerst als een groep behandelt. We moeten streven naar een samenleving die eruit ziet als een mozaïek.”

Gedwongen Nederlanderschap

In de vorige Helling zegt Jos de Beus dat Nederlanders zich sterker verbonden moeten voelen met elkaar dan met niet-Nederlanders. Annemarie Mol vindt dat wreselijk moralistisch. 'Horen bij' is geen ideaal maar een ervaringsfeit.

'Luisteren naar' is een mooi ideaal. Naar anderen luisteren als ze iets zeggen dat ze belangrijk vinden, dat kun je goed noemen en nastreven. Maar 'horen bij' is van een andere orde, dat valt niet op eenzelfde manier tot ideaal te verheffen. Soms hoort iemand in een situatie bij een ander – en soms niet. Dat is een intrigerende verschijnsel, dat we bij onszelf en bij elkaar op kunnen merken en proberen te begrijpen. Maar hoe kan Jos de Beus het in vredesnaam verkeerd noemen als Lolle Nauta opmerkt dat hij meer hoort bij menig liberale Irakese vluchteling dan bij zijn streng-christelijke Nederlandse buurman? (*de Helling*, herfst 2001, p. 7) Ah, dit wreselijk moralisme. Om dat niet te zien als een veranderde geografie van het horen-bij, maar het verkeerd te noemen.

Bekentenis. Ik ben wel eens met Jos de Beus gaan eten. Dat was na een bijeenkomst waar verder allemaal ethici waren. Daar, in die context, konden hij en ik het idee krijgen dat wij, beide politiek filosoof, meer bij elkaar hoorden dan bij de meeste andere aanwezigen (bij wie we overigens graag hoorden als het aankwam op de verdeling van onderzoeksgeld). Maar nu maant De Beus Nauta om bij zijn buurman te horen. En hij maakt het nog bonter. Ik citeer De Beus uit hetzelfde gesprek in *de Helling* (dat hij onder voorzitterschap van Antoine Verbij met Sjaak Koenis en René Boomkens voerde): "Ik ben ervoor dat politici zeggen wat dat is: een goede Europeaan." Daar wil ik niet bijhoren, bij iemand die zulke dingen zegt. Maar hoe valt 'horen bij' te beëindigen. Kan ik uittreden, moet ik breken? Let wel, het gaat me natuurlijk niet om de meneer, om de persoon De Beus. Wat belangrijker is, hoe te ontkomen aan het *Nederlanderschap* en de *Europeesheid* die De Beus (samen met zijn vrienden van het nationalistisch-reveil) als een klamme deken over ons probeert heen te gooien?

Ons daar zit de crux. Wie zijn dat precies, wie horen daar bij? Op een venijnige manier lijkt het antwoord tussen de regels door vanzelf te spreken. Irakese vluchtelingen blijkbaar niet. En in Nederland geboren Marokkanen blijven ook alsmaar mensen tot wie 'wij' 'ons' moeten zien te verhouden. Ik ben in de jaren zestig opgegroeid in Limburg. Dat had in die tijd een bijzondere verhouding tot Nederland: het was er wel onderdeel van, maar het hoorde er niet bij. Nooit kwam er iemand met een Limburgs accent op de televisie. Op plaatjes van het Nederlands landschap stonden polders

en bruggen, geen heuvels of schoorstenen van kolenmijnen. De provincie was een kolonie want aan het hoofd ervan stond een gouverneur. Maar ik ben bang dat inmiddels iets mij dreigt te kwalificeren om bij De Beus zijn 'ons' te horen. Maar wat precies? Het gebruik van de Nederlandse taal alleen kan het niet wezen. Die blauwe ogen dan toch?

WIEG Volgens De Beus is het "medemenselijk" en "solidair" van Nauta om meer te 'horen bij' menig Irakese vluchteling dan bij zijn streng christelijke buurman. Maar met Nauta's nobele inborst heeft dat helemaal niks van doen. Het is een ervaringsfeit: dat je iemand tegenkomt, en dat er dan van alles resoneert. Je blijkt voorliefdes te delen of vragen, ervaringen, allergieën, dromen. Je vertelt elkaar vreemde verhalen en die raken onverwachte snaren. Hoe ver jouw wieg en die van de ander ook van elkaar vandaan stonden, er blijken grillige verbindingslijnen. Mis je die ervaring, Jos? Wat akelig voor je.

De fantasie dat er een 'nationale cultuur' te onderscheiden valt, grijpt terug op een regionale geografie. Alsof de wereld uit aan elkaar grenzende streken bestaat, die liefst samenvallen met natie-staten, maar soms net niet, en de relevante verschillen treden op langs de grenzen. Dat er een 'Europese cultuur' is, of gemaakt moet worden, is de vergrotende trap van dezelfde voorstelling. En het idee dat er zoiets als 'het Westen' bestaat, maakt een wat weidse grensafbakening, maar blijft in dezelfde geografisch-regionale fantasie gevangen. Zij die niet onmiddellijk enthousiast zijn over het project 'nationale/Europese/westerse cultuur' krijgen dan al vlug voor de voeten geworpen dat er nu eenmaal grenzen zijn, dat ze/we niet moeten doen of de hele wereld één enkele monocultuur is. In dat verwijt echter zit hetzelfde regionale beeld vevat, dat, hoe benauwend, nu heel de aarde omspant.

In de geografie bestaan echter ook meer complexe, interessantere voorstellingen van de ruimte. Het netwerk bijvoorbeeld. Het is dankzij techniek-netwerken en media-netwerken dat mijn Mexicaanse vriendin en ik elkaar als leeftijdgenoten herkennen omdat we op dezelfde dag de beelden van de moord op Kennedy op (wellicht zelfs hetzelfde merk) televisie zagen en ons dezelfde soort reacties van onze ouders herinneren. Zij die jonger zijn dan wij, hebben die herinnering niet. Of, ander voorbeeld: het is

door
Annemarie Mol

Annemarie Mol is
Socrates hoogleraar
Politieke Filosofie,
Universiteit Twente

dank zij de Engelse taal en de distributienetwerken van Engelstalige uitgeverijen dat je met iemand uit elk land van de wereld waar Engels verspreid is, gesprekken kunt voeren over boeken die je allebei gelezen hebt. Ja, natuurlijk alleen met iemand die verder geleerd heeft. Dat deel je dan ook met elkaar – en vaak niet met je al dan niet streng-christelijke buurman. Anderen delen weer iets anders. De netwerken van een vrachtwagenchauffeur heten autowegen. En menig verslaafde zal de huidige onrust in de wereld merken aan verstoringen in de heroïne-aanvoerlijnen.

PLOOIROKKEN Op de lagere school van mijn Mexicaanse vriendin waren rode pepers met chocola de meest geliefde lekkernij. Op de mijne wist niemand wat rode pepers waren – behalve misschien twee of drie meisjes uit gezinnen waar ze weleens Indonesisch aten. Intussen was mijn lagere school even katholiek als die van mijn vriendin in Mexico, compleet met beelden van lichtblauw geklede Maria's. Net als in haar klas stonden in de mijne rechte

Je blijkt voorliefdes te delen en ervaringen, allergieën, dromen. Hoe ver jouw wieg en die van de ander ook van elkaar vandaan stonden, er blijken grillige verbindinglijnen.

schoolbanken in brave rijen: de negentiende eeuwse techniek van het klassikaal onderwijzen was wijd verspreid. Maar waar zij haar middenklasse-welvaart elke dag met eigen ogen zag contrasteren met de armoede van kinderen die niet naar school gingen (ze hoefde maar uit het raampje van de auto te kijken), deed bij ons de Katholieke Illustratie dienst als venster op de wereld.

Zulke dingen. De dingen die ons bij elkaar doen horen en van elkaar vandaan duwen. Televisies, schoolbanken, plooirokken. Muziek en de radio's die haar verspreiden. Behalve een hardnekkige regionale geografie, die de realiteit van netwerken miskent, is er in discussies waarin woorden als 'nationaal' en 'cultuur' vallen, een raar gebrek aan aandacht voor dingen. Voor de materialiteit van het bestaan. Er-bij-horen is, als heel het leven, altijd ook materieel. Wat zullen we zeggen: is het een totale miskenning van dat feit als de Amerikanen in Afghanistan *pindakaas* naar beneden strooien? Of is dat juist een (weliswaar eenzijdige, maar wel gehaaide) poging tot het materieel leggen van verbindinglijnen?

Het moralisme waarmee De Beus Nauta tot Nederlandschap wil manen, is totaal misplaatst. (Of moet ik zeggen: het is zo karikaturaal *Nederlands* dat het op zichzelf een goede reden is om cultureel gesproken uit te willen treden?) Ervaringsfeiten zijn echter geen natuur-gegevenheden. Hoe treurigmakend De Beus' moralisering van 'horen-bij' ook is, we hebben hier evenmin met iets onomstotelijks en objectiefs van doen. Horen-bij is niet met de plaats van de wieg gegeven, maar evenmin met geboortedatum, sociale klasse, sekse, onderwijstraject, geloof, of muzikale smaak. Horen-bij valt – soms, deels – te zoeken, te maken, aan te bieden, te verlangen.

Neem *Le Point Sud* in Bamako. Dat is een onderzoekscen-trum dat draait om het onderzoeken en versterken van lokale tradities in Mali om die meer taaheid te verlenen ten opzichte van wat er van elders dat land binnen rolt. Het centrum definieert zijn eigen plaats als gelegen in het Zuiden – een plaats die staat tegenover het (overweldigende, overwoekerende) Noorden. Maar deze politisering van de term 'Zuiden' is niet moralistisch, niet verwijtend. Bij het Zuiden van *Le Point Sud* hoort iedereen die een bijdrage levert. Je bent welkom als je er graag bij wilt horen – en daar dan iets voor wilt doen. Iets praktisch, tastbaars, dienstbaars.

BELASTING BETALEN De Beus noemt 'belasting betalen' als voorbeeld van iets dat hij samen met anderen in Nederland wil doen, ook als hij het politiek met ze *oneens* is. Goed. Prima. Doen we. In dat opzicht, als mede-belastingbetaler, wil ik met alle plezier in Nederland en zelfs bij De Beus horen. Met die belasting valt immers niet-corrupte politie te financieren, en scholen bovendien, en daar ben ik ook erg voor. Daarom ook hoeven we Nederland niet 'af te schaffen' (iets dat volgens De Beus de uiterste consequentie zou zijn van Nauta's openlijk beleden grensoverschrijdende vriendschappen). Het werkelijk pijnlijke probleem is een heel ander. Waarom zou deze belasting eigenlijk wel gebruikt worden voor de universiteit hier om de hoek maar niet voor *Le Point Sud* in Mali, dat ook hard geld nodig heeft? En waarom zouden De Beus en ik wel het recht hebben om die belasting te betalen en iemand willekeurig van elders, die zich vrijwillig aanmeldt met de mededeling dat zij erbij wil horen, niet? Ethici (en politiek filosofen!) verzinnen daar allerlei prachtige rechtvaardigingen voor, maar die deugen niet. Ze versieren machtsverschil en de drang tot zelfbehoud met de glans van morele goedkeuring.

Het werkelijke pijnlijke probleem is dat we op aarde in economisch, cultureel en materieel opzicht in wijd vertakte, elkaar kriskras kruisende, netwerken leven, maar intussen goeddeels regionaal belasting betalen, politie-agenten aansturen en naar school gaan. Dat probleem los je niet op door met het beleid ten aanzien van politie, scholen en nog zo het een en ander (de zogenaamde politiek) ook de 'cultuur' te regionaliseren. Je lost het niet op door over Nederlandsheid te fantaseren of te proberen Europeesheid bij elkaar te flansen. En zelfs het Westen valt niet te begrenzen. Te laat – een stuk of wat eeuwen van internationale handel (in kruiden, stoffen en slaven) te laat. Wij (mijn Mexicaanse vriendin; de mensen van *Le Point Sud* die om geld verlegen zitten; Nauta; zijn niet-buurman de vluchteling uit Irak; ik; en Jos de Beus bovendien) kunnen dit probleem maar beter recht in de ogen zien. Niet omdat het heus wel valt 'op te lossen'. Dat is nu juist wat het probleem zo pijnlijk maakt. Maar dat is geen goede reden om veiligheid binnen grenzen te zoeken en zelfverzekerd in moralisme weg te schuilen.

✱

Vlaggen voor de natie

Hoe word je een samenleving? Tegenover het multiculturalisme staat het integratie-denken, maar beide dragen het gevaar in zich van uitsluiting door de nadruk op cultuur. Het gevoel een gemeenschap te zijn, ontstaat na groepsvorming en niet er voor. Een reactie op Annemarie Mol en Jos de Beus.

Foto: Maarten Hartman / HH

De standpunten van De Beus, Koenis en Boomkens in de vorige *Helling* en van Annemarie Mol hiervoor beslaan in grote lijnen de breedte waarbinnen de (serieuze) discussie in Nederland over integratie en de multiculturele samenleving wordt gevoerd. Een aantal zaken zijn daarbij onvoldoende uit de verf gekomen. Allereerst de precisie in de gehanteerde terminologie. Het lijkt alsof er in Nederland overeenstemming bestaat over definities. Dat is natuurlijk niet zo. Laat ik dat illustreren aan de hand van de begrippen *multiculturalisme* en *integratie*.

Tot ruwweg eind jaren zeventig was cultuur geen issue, als het om migranten ging. In linkse kringen werd de verwijzing naar culturele verschillen zelfs gezien als een middel om de arbeidersklasse intern te verdelen. Sinds het begin van de jaren tachtig wordt de term 'integratie' in Nederland gebruikt. Het verwees naar het in de *Minderhedennota* van 1983 geformuleerde achterstandsbeleid. Integratie betekende met zoveel woorden: het bereiken van een gelijkwaardige uitgangspositie, met name in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, ten opzichte van de overige bewoners van Nederland. 'Behoud van cultuur' zoals dat zo mooi werd genoemd, werd gezien als middel om die integratie soepel te laten verlopen. Gaandeweg echter kreeg dit begrip steeds

meer culturele connotaties. De integratie zou nu juist worden bemoeilijkt door culturele verschillen. In de volksmond werd integratie helemaal losgekoppeld van die participatie en werd feitelijk aanpassing (aan de dominante cultuur) bedoeld. In de jaren negentig werd het begrip 'multiculturalisme' in het debat geïntroduceerd, zonder dat dit in zijn consequenties voor Nederland is doorgedacht. Zo las ik ergens dat 'integratie van migranten noodzakelijk is voor de opbouw van de multiculturele samenleving' en elders las ik dat 'multiculturalisme de integratie van migranten in de weg staat'. Wat hier nu bedoeld wordt is volstrekt onduidelijk. In elk geval gaat het om verschillende definities van integratie.

Met multiculturalisme wordt in de meeste gevallen bedoeld: de aanwezigheid van groepen mensen met verschillende culturele achtergronden. In andere gevallen verwijst het begrip naar een bepaalde politiek-institutionele ordening. Zo zou de verzuiling in Nederland een vorm van multiculturalisme genoemd kunnen worden. Vooral in wat progressievere kringen heeft het begrip de betekenis van verdraagzaamheid, gelijkwaardigheid en tolerantie gekregen. Wat voor definitie je er ook aan geeft, multiculturalisme impliceert bijna per definitie dat culturen 'benoem-

door
Thijl Sunier

Thijl Sunier is antropoloog, als onderzoeker verbonden aan de Erasmus Universiteit en als universitair docent aan de Universiteit van Amsterdam

baar' zijn en van elkaar te onderscheiden. Multiculturalisme is niet zomaar een vrijblijvende culturele lappendeken, maar in het beleid een verdelingsmechanisme voor maatschappelijke hulpbronnen. Daartoe moeten de culturele delen dus gedefinieerd worden. Maar institutionalisering van culturele verschillen leidt makkelijk tot bevestiging van een (hiërarchische) ordening van culturen en daarmee van ongelijkheid. Bovendien zijn er altijd weer culturele nieuwkomers die hun plaats moeten 'bevechten' in het systeem. Kortom een multicultureel systeem kent zo zijn eigen uitsluitingsmechanismen.

BLAUWDruk Aan de andere kant begeven ook 'liberaal nationalist' als De Beus en Paul Scheffer zich op glad ijs. Zij willen diep ingrijpen in de persoonlijke levenssfeer door een soort nationale meetlat te leggen langs de culturele diversiteit die de samenleving kenmerkt. Ook zij komen dan tot criteria op grond waarvan je bepaalde groepen uitsluit. Die criteria verwijzen naar universeel geachte 'waarden' als gelijkheid, vrijheid, democratie, individualisme, non-discriminatie etcetera. Bepaalde culturen zouden deze waarden niet kennen, zo is de veronderstelling. Een overigens uiterst aanvechtbare stelling, maar daar gaat het hier niet om.

Zowel multiculturalisten als liberaal-nationalisten gaan feitelijk uit van een substantiële definitie van cultuur. Cultuur moet benoemd en gekwalificeerd worden en dat kan in beide gevallen leiden tot uitsluiting. Daarmee kom

Gemeenschapsgevoel is volstrekt geen vanzelfsprekend en natuurlijk gegeven, maar iets dat voortdurend opnieuw moet worden bevestigd.

ik bij de volgende katekening en die betreft cultuur en (nationale) identiteit zelf. In haar reactie op het gesprek tussen De Beus, Koenis en Boomkens wijst Annemarie Mol met zoveel woorden op twee heel wezenlijke aspecten van cultuur: de inherente veranderlijkheid en het feit dat cultuur zich niet slechts op één niveau afspeelt. Cultuur is niet alleen nationale cultuur. De internationale gemeenschappelijke cultuur van academici bestaat naast nationale politieke cultuur, of regionale cultuur, of cultuur van een selecte groep mensen. Individuen kunnen zich met meerdere 'culturen' identificeren, afhankelijk van omstandigheden.

Ik ben van mening dat alle drie de heren een nogal statisch en a-historisch cultuur- en identiteitsbegrip hantieren. Cultuur is geen blauwdruk, maar een proces. Cultuur wordt voortdurend gereproduceerd door handelende mensen. Een belangrijke motor achter dat proces is de voortdurende onderhandeling over inhoud en grenzen van cultuur. Cultuur is niet simpelweg een kwestie van gedeelde waarden en normen. Uit mijn jarenlange contact met moslims heb ik in elk geval geleerd dat niet alleen verschillende opvattingen bestaan over wat een moslim is, maar dat het begrip moslim voortdurend 'gemodelleerd' en 'bijgesteld' wordt. Een moslim die op grond van wat voor ervaring ook het gevoel heeft niet geaccepteerd te worden door

de samenleving, geeft een andere betekenis aan de islam dan een moslim die zich hier thuis voelt. Te stellen dat 'overtuigde' moslims niet in een niet-islamitische omgeving kunnen leven is baarljke nonsens, iets wat de laatste weken herhaaldelijk is beweerd door 'deskundigen'.

VERBEEDE GEMEENSCHAP Om die reden ben ik van mening dat De Beus een denkfout maakt. Hij stelt dat een samenleving bijeen wordt gehouden door een gemeenschapsgevoel en dat gemeenschapsgevoel is gebaseerd op gedeelde culturele waarden. Dat is het cement van de samenleving. Dat is volgens De Beus zwak ontwikkeld in Nederland, dus loop je het gevaar dat bij gebrek aan culturele eenheid de samenleving uit elkaar valt. Om dat te voorkomen moeten nieuwkomers zo snel mogelijk die nationale identiteit onderschrijven. Door nationale identiteit echter een culturele connotatie te geven, dwing je nieuwkomers feitelijk die waarden te onderschrijven, terwijl ze maatschappelijk nog maar net deel van die samenleving uitmaken. Op dit punt is het nuttig de beroemde stelling van de antropoloog Fredrik Barth in herinnering te roepen. Hij stelde dat sociale groepen primair gedefinieerd worden door (etnische, religieuze) grenzen ten opzichte van anderen. Niet de culturele inhoud is van belang maar het bewustzijn tot een bepaalde groep te behoren. Gemeenschappelijke cultuur komt analytische gezien na groepsvorming en niet ervoor. Laat de Beus mij die natiestaat noemen waar de natie aan de staat vooraf ging. In Europa is daar geen sprake van. Bij alle Europese landen was er sprake van een staatstructuur lang voordat zo iets tot ontwikkeling kwam als een 'verbeelde gemeenschap' zoals de politoloog Benedict Anderson het omschrijft. Bovendien is dat gemeenschapsgevoel volstrekt geen vanzelfsprekend en natuurlijk gegeven, maar iets dat voortdurend opnieuw moet worden bevestigd. De Britse socioloog Michael Billig noemt dat in zijn zeer lezenswaardige boek *Banal Nationalism* 'flagging the nation': staten moeten actief werken aan die eenheid en naties zijn historische veranderbare categorieën.

Resumerend ben ik van mening dat de discussie op dit moment veel te veel op cultuur is gefocust. Wat dat betreft ben ik het eens met Boomkens en Koenis dat de aandacht vooral gericht moet zijn op de economische en politieke dimensies. Anderzijds onderschrijf ik De Beus' stelling ten dele dat de aandacht op z'n minst gericht moet zijn op het ontwikkelen van een soort gemeenschappelijk perspectief. Ik geloof echter niet dat dat door nadruk op waardeconsensus kan worden afgedwongen. Ik pleit voor een absolute 'minimum opstelling' als het gaat om het benoemen van cultuur en culturele verschillen. Geen eindeloze bespiegelingen over wat 'wij' wel hebben en 'zij' niet. Dat draagt allerminst bij tot een gemeenschapsgevoel. Met uiteraard de grondwet als een absolute waarborg ben ik van mening dat discussies als die over 'islam en homoseksualiteit' alleen maar gunstig zijn en het gemeenschapsgevoel op de lange termijn ook bij moslims versterken. Dat zij daarnaast ook andere loyaliteiten hebben als moslims met geloofsgenoten elders, of als academici met academici elders, doet daar niets aan af. Vooropgesteld dat moslims deelnemen aan die discussie. Daarmee produceert Nederland als het ware zijn eigen islam.

✘

Met de umma, de gemeenschap der gelovigen, heeft de islam een sterke collectieve component die veel westerse intellectuelen en burgers wantrouwig maakt. Maar het is niet waar dat religieuze opvattingen automatisch leiden tot specifieke politieke loyaliteiten.

Foto: Peter Hiltz / HH

Het moslim wij-gevoel

door
Arend Jan
Termeulen

“Brits multiculturalisme werkt niet meer”, onder die alarmerende kop publiceerde NRC-Handelsblad op 5 november een opiniestuk van de Sunday Times-columniste Melanie Phillips. Het stuk was een ongenueerde aanval op Britse moslims die als vijfde colonne werden gepresenteerd vanwege hun vermeende steun aan de terrorist Bin Laden. Phillips verwoordde haar wantrouwen door te eisen dat Britse moslims hun Engels burgerschap moeten verdienen door te verklaren dat hun “loyaliteit bij Engeland en niet bij de islamitische wereldstaat ligt.” Dit laatste is interessant omdat er door de auteur klakkeloos van wordt uitgegaan dat er zoiets als een islamitische wereldstaat bestaat, terwijl in de historische moslimse realiteit de laatste overkoepelende (transnationale) politiek-religieuze institutie, het Ottomaanse kalifaat, in 1924 werd afgeschaft. En dat kalifaat representeerde in de praktijk de moslimse eenheid slechts op een symbolisch religieus niveau. Politieke eenheid was ook voor 1924 ver te zoeken, terwijl hierna de moslimse wereld te maken kreeg met de complexe processen van dekolonisatie en natiestaatvor-

ming. Het feit dat aan het romantische panislamitische ideaal van een islamitische wereldstaat zo gemakkelijk zo’n praktische relevantie wordt toegekend, heeft deels te maken met het moslimfundamentalistische vertoog dat in veel moslimse landen momenteel dominant is en dat in simplistische termen schreeuwt om politieke macht voor de islam. Het is dit agressieve vertoog dat vaak is terug te vinden in de westerse media wanneer aandacht wordt geschonken aan de strijd in Atjeh of Tsjetjenië. Maar er is meer aan de hand.

In de islam is de collectieve dimensie van groot belang. In tegenstelling tot het christendom, dat zich door secularisatieprocessen meer terugtrok tot de persoonlijke sfeer, hoewel dat voor West-Europa meer geldt dan voor de Verenigde Staten en ook in West-Europa grote verschillen bestaan (denk aan Noord-Ierland). In de islam is de reikwijdte van deze individualisering van de religie veel minder groot. De individuele band tussen de gelovige en God vormt ook in de islam de basis van het geloof, maar religieuze activiteiten worden samen gedaan en de religieuze symbolen wor-

Arend Jan Termeulen
is politicoloog en
publicist

den gemeenschappelijk beleefd. De vastenmaand ramadan, de pelgrimage naar Mekka en het gemeenschappelijk vrijdaggebed in de moskee zijn belangrijke symbolen van deze gemeenschappelijk beleden religieuze praktijken en ervaringen. Het zijn deze symbolen die een gevoel van onderlinge moslimse solidariteit concreet gestalte geven.

UITVERKOREN De collectieve dimensie van de islam weerspiegelt zich vooral in het begrip *umma*. Het begrip *umma* betekent de gemeenschap van (islamitische) gelovigen. Dit idealistische concept is de theologische bouwsteen van de islam en overstijgt in principe de sociale en culturele grenzen tussen moslims. Het verbindt alle moslims met elkaar ongeacht sekse, klasse of etniciteit. Het is deze grote rol van het collectieve bewustzijn en actie van de moslimse religie waar veel westerse intellectuelen moeite mee hebben, gezien de dominantie van het seculiere vertoog dat religie wil beperken tot de persoonlijke levenssfeer. Daar komt nog bij dat de islam evenals veel andere heilsleren uitgaat van het idee van uitverkorenheid. Eén van de verzen uit de koran luidt: "Jullie zijn de beste gemeenschap (*umma*) die er voor de mensen is voortgebracht" (soera 3: 110). In deze tekst trekt de *umma* een grens tussen moslims en niet-moslims. Dit lijkt dus de vrees te bevestigen dat het islamitische gemeenschapsgevoel anderen uitsluit en dat een islamitische identiteit vanwege de collectieve dimensie zo overheersend is dat andere identiteiten worden uitgesloten en loyaliteit tot bijvoorbeeld de Britse natiestaat voor moslims in principe onmogelijk is. De denkfout die in zo'n redenering wordt gemaakt, is dat abstracte theologische noties direct vertaald

Het begrip *umma* betekent de gemeenschap van gelovigen en het verbindt alle moslims met elkaar ongeacht sekse, klasse of etniciteit.

worden in concrete politieke loyaliteiten. Of met andere woorden: dat idealistische noties verward worden met de politieke praktijk. Een nuancering is dus op zijn plaats. Moslimse migranten organiseren zich bijvoorbeeld vaak via landen van herkomst; etnische en familieverbanden zijn in de praktijk van alledag heel belangrijk. En toch voelen veel van deze mensen zich overtuigd moslim. Net zoals het gegeven van de notie *umma* de ontwikkeling van zelfstandige moslimse natiestaten niet in de weg stond, zo kan een moslimse identiteit samengaan met een loyaal Nederlands of Brits staatsburgerschap. Wantrouwen ten aanzien van de collectieve dimensie van religieuze uitingen en acties kan gerechtvaardigd zijn maar is niet a priori terecht. Het dragen van een hoofddoek door een moslimmeisje kan uiting zijn van een patriarchaal onderdrukkend vertoog, maar kan ook emancipatorische kracht hebben als daardoor de publieke ruimte om te werken en naar school te gaan bereikbaar wordt. Islamitische scholen kunnen de sociale emancipatie van moslims bevorderen, maar kunnen ook tendensen tot segregatie bevorderen. De vraag is dus hoe religieuze collectieve dimensies politiek vertaald worden. Hoe flexibele identiteiten gestalte krijgen in de politie-

ke arena. Soms wordt de notie *umma* vertaald in een gevoel van collectieve trots en politieke solidariteit. Dit komt naar voren in processen van sociale en politieke emancipatie; moslimse authenticiteit kan dan worden opgevat als een variant van de strijdkreet van de zwarte emancipatiebeweging in de Verenigde Staten: "Black is Beautiful." Welke politieke richting (integratie versus verzet) deze emancipatiebewegingen inslaan is in de Europese context vooral afhankelijk van "het vermogen van de Europese nationale identiteit om zich verder te ontwikkelen en te verbreden," zoals Jørgen Nielsen opmerkt in de bundel essays *Naar een Europese islam?* (Amsterdam, 2001).

JIHAD Eén van de duidelijkste voorbeelden waarin de *umma* politiek vertaald wordt in uitsluiting, is het vertoog van het moslimfundamentalisme: zij, de ongelovigen, de kruisvaarders bedreigen de moslimse eenheid, de moslimse wereldstaat, waardoor wij, de moslims, en ons geloof, de islam, bedreigd worden. Hier wordt in extremis een theologische begrip tot een ideologisch instrument in een politieke strijd omgebouwd. Dit is wat Bin Laden, en zijn fundamentalistische voorlopers, met zijn oproep tot *jihad* probeerden te doen. Op zich is het begrip *jihad* een ruim begrip dat beter met geloofsijver vertaald zou kunnen worden, of, in individuele context, het individuele streven om dichter bij God te komen. Maar *jihad* heeft ook een beperktere militaire betekenis als verdediging van de moslimse gemeenschap van gelovigen, de *umma*, tegen aanvallen van niet-moslims. Het is deze beperkte opvatting van *jihad* en *umma* als militaire strijd en bedreigde geloofsgemeenschap die Bin Laden in speeches voor het tv-station *al-Jazeera* voor ogen heeft. Het is natuurlijk niet zo dat Bin Ladens gebruik van de concepten *jihad* en *umma* automatische steun van moslims oproepen, maar in een politieke omgeving van gevoeld onrecht kunnen dergelijke oproepen appelleren aan bestaande gevoelens van onrechtvaardigheid. Sociaal-economische deprivatie en politieke onderdrukking leidt dus niet rechtstreeks tot steun voor terroristische acties, maar de Bin Ladens refereren aan wat de islamdeskundige Tariq Modood benoemt als het gevoel van slachtofferschap van de islamitische gemeenschap.

De islam heeft dus een sterke collectieve component die veel westerse intellectuelen en burgers wantrouwig maakt. Het is echter noodzakelijk om te bekijken hoe de religieuze identiteiten politiek vertaald worden. In het fundamentalistische vertoog worden religieuze grenzen verengd tot sociale en politieke uitsluitingsmechanismen. Bij andere vormen van politieke strijd en sociale emancipatie is dat veel minder eenduidig. De islamitische 'schoolstrijd' kan analoog aan het historische katholieke voorbeeld in verzuild Nederland, de emancipatie van het moslimse volksdeel bevorderen, maar in een negatief scenario tendensen tot segregatie bevorderen. Veel zal afhangen van de bereidheid van de samenleving om politiek flexibele identiteiten te laten samengaan met een verbreed nationaal bewustzijn die de sociale emancipatie van Nederlandse moslims kan absorberen. Wordt aan die voorwaarden voldaan dan kunnen moslimse noties zoals de *umma* probleemloos samengaan met een loyaliteit aan het Nederlandse staatsburgerschap en worden in ieder geval de politieke redenen voor onderling wantrouwen ongegrond.

✱

Globalisering zorgt niet alleen voor Amerikanisering. Overal zijn China Towns en in alle Europese steden zie je Turkse cultuur. Volgens Arjun Appadurai is er sprake van 'ontregionalisering' van cultuur. Een portret van de goeroe van het globaliseringsdebat.

Verbondenheid op afstand

China Town in New York

Globalisering is het toverwoord in het debat over internationale vraagstukken. Het wordt ingezet als verklaring voor economische groei en cultureel verval. Globalisering wordt gebruikt als synoniem voor westerlijking, Amerikanisering en de McDonaldisering van de samenleving. Soms wordt het gezien als de oorzaak voor de toenemende aandacht voor etnische identiteit, andere keren is die zelfde aandacht – bijvoorbeeld in het geval van fundamentalistische groepen – juist een gevolg van globalisering. Kortom, het begrip 'globalisering' verklaart alles en daarmee niets. Het wordt te pas en vooral te onpas gebruikt door journalisten, politici en wetenschappers.

De Indiase antropoloog Arjun Appadurai heeft vanaf het begin van de jaren negentig gepoogd inhoud te geven aan het begrip globalisering. Appadurai weet als geen ander waar hij het over heeft. Zijn roots liggen in Bombay, waar hij studeerde. Hij promoveerde aan de Universiteit van Chicago aan welke universiteit hij nu hoogleraar is en leider van een onderzoeksproject over globalisering. Bovendien is hij gasthoogleraar op universiteiten verspreid over de hele wereld. Appadurai is een geziene gast en spreker; in 2000 was hij in Nederland om de prestigieuze Wertheim lezing te geven (*Globalization and Area Studies: The Future of a False Opposition*, Amsterdam 2000). Zijn bekendste werk is wellicht *Modernity at Large* (1996), waarin hij enkele van zijn

meest spraakmakende artikelen heeft gebundeld. Verder is hij uitgever en mede-oprichter van het wetenschappelijke tijdschrift *Public Culture*, dat sinds 1988 stevig aan de wegtimmerd. Dit najaar verscheen een themanummer van het tijdschrift over globalisering.

Het belang van Appadurai's werk is dat hij de 'culturele factor' op de kaart van het globaliseringsdebat heeft gezet. Als gevolg van globalisering kan cultuur volgens Appadurai niet meer gezien worden binnen een vaste geografische eenheid, zoals een staat. In plaats daarvan bestaan verschillende culturen nu naast elkaar, zoals een moskee naast een christelijke kerk, en mengen met elkaar. Salsa muziek is bijvoorbeeld ontstaan uit Afrikaanse, Caribische en Amerikaanse muziek. Tegelijkertijd kan dezelfde cultuuruiting verschillende betekenissen genereren. Staat cricket voor Indiërs bijvoorbeeld voor koloniaal verzet, voor Britten draait de sport om lichaamsoefening en beschaving.

In Appadurai's visie is globalisering het 'kleiner' worden van de wereld als gevolg van technische ontwikkelingen in de communicatie- en transportsector. Dit betekent een toenemende interactie van vier grote 'stromen' in de wereld: geld, goederen, mensen en ideeën. Mensen uit verschillende 'werelden' komen in toenemende mate met elkaar in contact, direct of indirect via beelden in reisversla-

door Gijsbert Oonk

Gijsbert Oonk is universitair docent niet-westerse geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, met als specialisatie de consequenties van globalisering voor het Zuiden

gen, de massamedia en internet. Het kleiner worden van de wereld heeft geleid tot een groter bewustzijn dat gebeurtenissen aan de ene kant van de wereld gevolgen kunnen hebben voor de andere kant van de wereld, zoals bijvoorbeeld blijkt bij milieurampen en grote koersschommelingen op Wallstreet.

NATIONALISME Globalisering is op zichzelf niets nieuws. Interactie tussen verschillende werelddelen is van alle tijden, en economieën zijn in ieder geval sinds de ontdekking van Amerika in meer of mindere mate met elkaar verbonden. Omvangrijke migratie en daarmee intercultureel contact is ook niets nieuws en wellicht zo oud als de eerste volksverhuizingen. Denk ook aan de omvangrijk migratie van Afrikanen naar de Amerika's tijdens de slavernij. De vraag is dus wat er nieuw is aan globalisering?

Voor Appadurai heeft de opkomst van massamedia en nieuwe communicatie-middelen geleid tot nieuwe manieren voor migranten om contact te onderhouden met hun moederland en andere gelijkgestemde migranten in de rest van de wereld. Turken in Duitsland en Koreanen in de Verenigde Staten blijven bijvoorbeeld via satelliet-televisie het nationale nieuws volgen; en via telefoon, fax en e-mail kunnen zij contact met elkaar onderhouden en hun moedertaal blijven spreken. Dit heeft geleid tot wat Appadurai 'ontregionalisering van cultuur' noemt. Dat betekent dat bijvoorbeeld de Turkse cultuur niet alleen in Turkije is te vinden, maar ook in Europese steden.

De 'nieuwe' relatie tussen migranten, de communicatie-middelen en het moederland zorgt ervoor dat migranten een andere perceptie hebben van hun omgeving. Ze onderhouden veelal meer contact met familie in het buitenland dan met hun burens en dat betekent dat opvattingen over verbondenheid met de buurt en natiestaat veranderen. In sommige gevallen heeft dat geleid tot 'nationalisme' op afstand, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het groeiende Sikh Nationalisme in Amerika en Engeland (en ironisch genoeg veel minder in India zelf). In het geval van de Sikhs heeft dit nationalisme ook een sterkere lokale dan internationale betekenis. Het etnische bewustzijn voor Sikhs in Amerika en Engeland staat immers voorop, niet een onafhankelijk Khalistan in India.

Dat de wereld niet meer ingedeeld kan worden in geografisch bepaalde culturele eenheden, verwoordt Appadurai met het achtervoegsel 'scape' oftewel ruimte/landschap. Hij spreekt bijvoorbeeld van technoscapes, etnoscapen, mediascapes, finanscapes of ideoscapes. De gedachte daarachter is dat we de wereld moeten zien in verschillende 'ruimten' of landschappen, bijvoorbeeld het landschap van de Chinese cultuur wereldwijd of het landschap van het Moslimfundamentalisme wereldwijd of het landschap van de financiële 'wereld'.

CHINA TOWN Ieder landschap heeft zijn eigen centrum en periferie. Het centrum van de Chinese cultuur ligt in China. Het is daarmee het belangrijkste culturele referentiekader voor Chinezen overzee. Daar liggen de roots van de Chinese cultuur. Tegelijk verandert de Chinese cultuur onder invloed van globalisering (bijvoorbeeld de acceptatie van *fast food*) voortdurend. Dit betekent dat ook het centrum van de Chinese cultuur langzaam erodeert en daarmee ook minder 'centrum' wordt. Bovendien zijn voor

de New Yorkse Chinese cultuur de culturele leiders van *China Town* het centrum en daarna pas die in China. Dit betekent dat de wisselwerking tussen centrum en periferie langzaam maar zeker veranderd: in feite wordt het steeds moeilijker om nog van centrum en periferie te spreken. Volgens Appadurai bestaat er zelfs geen enkel financieel, politiek en cultureel centrum meer in de wereld, maar is er een voortdurende interactie tussen 'werelden'.

Met het achtervoegsel 'scape' presenteert Appadurai een radicaal nieuw referentiekader om de geglobaliseerde wereld te begrijpen. Wat interessant is aan deze 'scapes' is dat de motor van globalisering (technologie) weliswaar 'westers' is te noemen, maar dat de gevolgen en de richting van het globaliseringproces volgens hem zeker niet noodzakelijk 'verwesterlijking' inhoudt. Volgens Appadurai is het centrale thema van globalisering dan ook het spanningsveld tussen 'culturele homogenisering' en 'culturele heterogenisering'.

In principe is het globaliseringsproces volgens Appadurai neutraal; je kunt er niet voor of tegen kunt zijn. De anti-globaliseringsdemonstranten die van zich lieten horen in Seattle en Genua maken zelf gebruik van mobieltjes, internet en transnationale netwerken om hun vijanden (multinationals, de Wereldbank) te bestrijden. Het zijn juist die transnationale netwerken en hun relatie met identiteitsvorming die volgens Appadurai onderzocht dienen te worden.

ONGELIJKHEID Dat wil niet zeggen dat er geen ongelijkheid is in het globaliseringsproces. Die is er wel. Zo worden westerse (Amerikaanse) soaps overal ter wereld goed bekeken en verkocht, terwijl Indiase films en Braziliaanse soaps het alleen op de eigen markt en die van de Indiase en Braziliaanse migranten elders in de wereld goed doen. Ook hebben inwoners van West-Europa de mogelijkheid om ieder jaar als toerist naar Verwegistan te gaan, terwijl omgekeerd de mensen in Verwegistan nauwelijks in staat zijn om hier als toerist te komen. Verder worden wij overspoeld met nieuws over ecologische, humane en economische rampen in de Derde Wereld, terwijl zij met name de westerse succesverhalen zien via soaps, multinationals en vijf sterren toeristen. Desalniettemin is het volgens Appadurai te simpel om te zeggen dat de Amerikaanse waarden en normen worden overgenomen door de rest van de wereld. Appadurai benadrukt de regionalisering en lokale ongelijkheid van globalisering. Zo heeft Korea meer te maken met Japanisering dan met Amerikanisering, terwijl Sri-Lanka juist beducht is voor de Indianisering.

Belangwekkend is tenslotte dat Appadurai globalisering vanuit het perspectief van het dagelijkse leven van 'gewone' mensen beschouwt. Hiermee zet hij zich af tegen de literatuur die zich vooral beperkt tot grote lijnen, politieke gebeurtenissen (de val van de Muur, de Golfoorlog) of economische aspecten (liberalisering van markten, toenemende macht van multinationals en supranationale organisaties als de VN en de Wereldbank). Gewone mensen staan in zijn visie centraal. 'Wiens globalisering, waar en wanneer', dat vraagt hij zich af, in plaats van 'wat is globalisering'? Globalisering als het 'kleiner worden van de wereld' is niets nieuws, maar de ervaring ervan is intenser dan ooit.

Arjun Appadurai:
*Modernity at Large:
Cultural Dimensions of
Modernity*, London
and Minneapolis,
University of
Minnesota Press 1996

De noodzaak van gemeenschap

Gemeenschappen zijn nodig voor
een dialoog over moraal, over wat goed is

en wat kwaad. De Amerikaanse socioloog en anti-individualist Amitai Etzioni predikt de derde weg tussen overheid en markt, en zijn denken verenigt CDA en GroenLinks. "Alleen als mensen zelf de regels maken en die niet van bovenaf opgelegd krijgen, zal een samenleving goed kunnen functioneren."

Wie voorspellingen tegenkomt over een alternatief voor Paars hoort veelvuldig het woord 'gemeenschap'. De nadruk die het sociaaldemocratisch-liberale kabinet de afgelopen jaren gelegd heeft op de keuze tussen markt of staat, heeft volgens critici geleid tot een verwaarlozing van de derde pijler van de maatschappij: de gemeenschap. Gemeenschappen zoals de buurt, het wijkcomité, de sportclub of het gezin moeten het bindende element vormen voor een sociaal opererende politiek. Mensen zijn verantwoordelijk voor elkaar; het is een burgerplicht om betrokken te zijn. Van oudsher is dat een stelling die bij het CDA te horen valt, maar tegenwoordig ook bij progressieven in de PvdA en GroenLinks. GroenLinks-ideologen als Duyvendak en Van der Lans spreken over het belang van buurten en betrokkenheid bij de gemeenschap en over zorgzaamheid en solidariteit. Dit gemeenschapsdenken zou volgens sommigen de basis kunnen zijn voor een samenwerking tussen GroenLinks en CDA.

Veel van deze politieke retoriek is impliciet of expliciet gebaseerd op een stroming die zich laat omschrijven als het *communautarisme*. Het is met name de Amerikaanse socioloog Amitai Etzioni die de grondslagen voor dit denken leverde. Etzioni was al een vermaard wetenschapper toen eind jaren tachtig zijn politieke pleidooi voor opwaardering van de gemeenschap insloeg als een bom, met name in de Anglo-Saksische wereld. Zijn boek *The spirit of the community, ondertitel Rights, responsibilities and the Communitarian Agenda*, werd de bijbel van de communautaristen, omarmd door midden-rechtse én midden-linkse politici, en gehiekkeld door sociaal-democraten en feministen.

Deze zomer maakte Etzioni zijn opwachting in Amsterdam om zijn *Communitarian Network* te onderhouden. Een wijdvertakte politieke organisatie, te vinden via www.gwu/~ccps/etzioni. Hij spreekt – met een zwaar Israëliësch-Duits accent – meestal in de wij-vorm; schijnbaar refereert hij liever aan de beweging dan aan zijn eigen werk. Een anti-individualist pur sang.

In Etzioni's boeken en pamfletten wordt veelvuldig opgeroepen tot een betere balans tussen rechten en plichten en eerherstel van normen en waarden. Dat doet hij aan de

hand van thema's als criminaliteit en het gezin. In Nederland wordt dat al snel geassocieerd met rechtse, christelijke politiek, maar Etzioni zelf ziet zich helemaal niet als de morele waakhond van het rechterkamp. Integendeel: "Wij hebben het links-rechts debat achter ons gelaten en een contra-rechtse beweging opgericht." Hij verklaart het ontstaan van de beweging. "Morele thema's werden in de jaren tachtig in Amerika steeds belangrijker en gemonopoliseerd door christelijk-rechts, die in de VS heel sterk is. Zij voelt bijzonder goed aan dat je van brood alleen niet kunt leven. Haar agenda kende geen economische argumentatie, maar ging over ethiek. De antwoorden op morele vragen zocht zij in een terugkeer naar de traditionele familie. Ik maakte me grote zorgen, omdat ze controle over vijftien staten had en duizenden kandidaten voor allerlei schoolbesturen door het hele land. De invloed van christen-fundamentalisten was op dat moment wereldwijd groeiende en ondertussen wilden de modernisten niet praten over de betekenis van het leven. Het politieke debat ging over werkgelegenheid, over discriminatie, over feminisme – oude liberale en linkse thema's – en niet over normen en waarden. Terwijl veel mensen wilden discussiëren over moraal. Ons succes was dat we een forum boden om te spreken over goed en kwaad, maar zonder de bijbel in de hand."

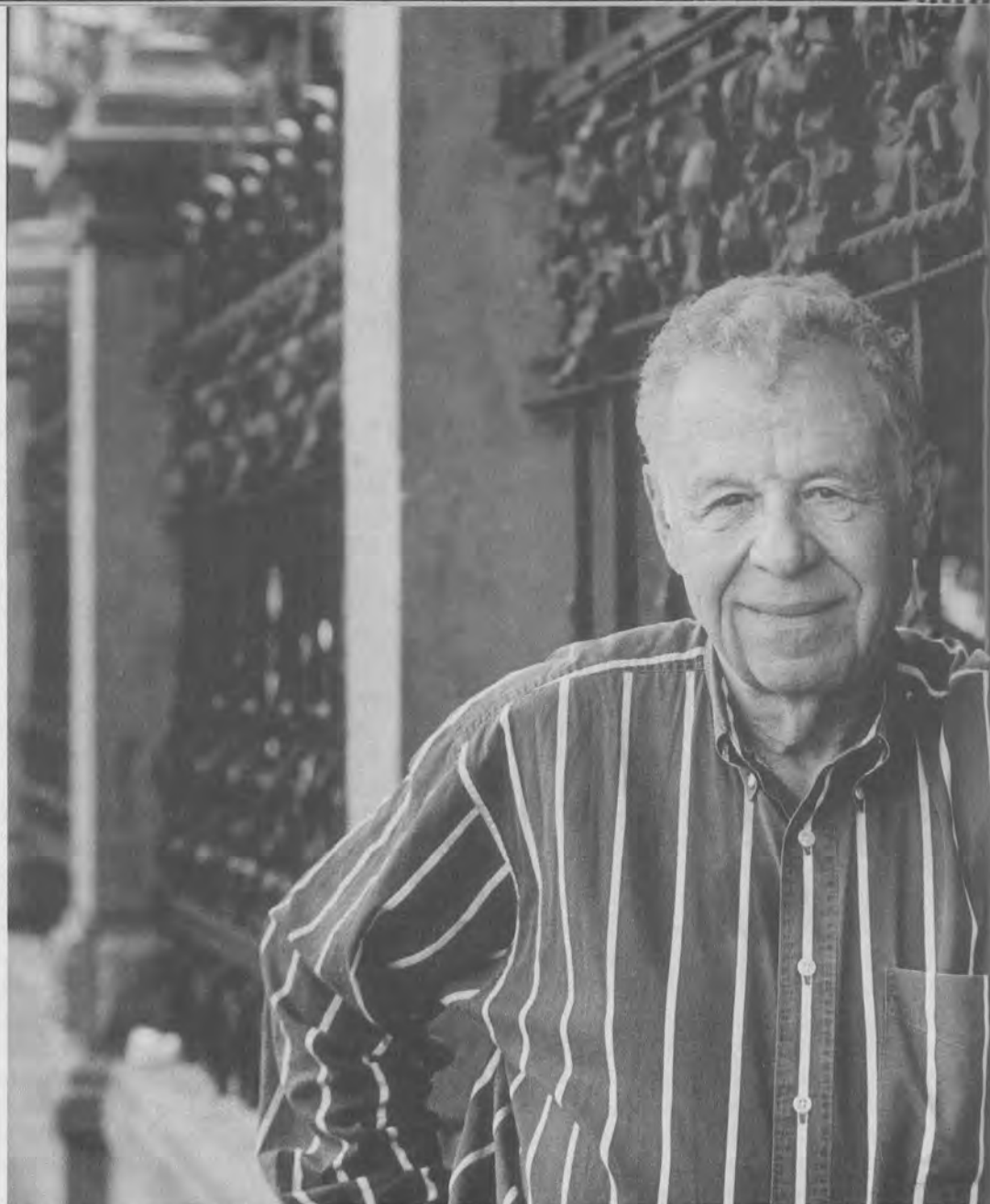
RELATIES Het laat hem koud dat hij vaak als conservatief wordt betiteld. "We worden niet alleen bekritiseerd door links, maar ook door rechts. Dat betekent dat we goed zitten, want ik wil graag in het midden zijn." Etzioni is een van de inspiratiebronnen van wat inmiddels bekend staat als de derde weg. "Ik wilde een beweging inzetten gestoeld op discussies rond normen en waarden die in het midden kon opereren. Mijn argument was dat we de gemeenschappen moeten herbouwen, als een plaats waar mensen samenkomen om te beslissen wat goed en fout is. Mensen worden teveel gezien als individuen. Maar mensen zijn niet gelukkig zonder relaties. Het *Communitarian Network* houdt zich bezig met morele en sociale vragen, en cruciale thema's zijn daarin onder andere vrijwilligerswerk, vrouwen, milieu."

Inmiddels wordt Etzioni niet meer zozeer bekritiseerd

door
Menno
Hurenkamp en
Monique Kremer

Menno Hurenkamp
en Monique Kremer
zijn redacteur van
de Helling

We moeten naar een tegencultuur: meer tijd samen doorbrengen, zonsondergangen zien, meer sex hebben – dat maakt gelukkiger dan meer geld.

omdat hij 'verkeerde' thema's aankaart – die zijn grotendeels overgenomen door alle politieke partijen – maar omdat hij voor het antwoord op alle vragen naar 'de gemeenschap' verwijst. Hij is politiek gewiekst in het vermijden van conservatieve standpunten. Een voorbeeld. Veelvuldig spreekt hij over de erosie van de familie. Kinderen die opgroeien in eenoudergezinnen komen volgens hem vreselijk veel tekort en kinderopvang vergelijkt hij met hondenkennels. Maar hij zal nooit een pleidooi houden voor de terugkeer naar het traditionele gezin. "Opvoeden", zo schrijft hij, "is vreselijk moeilijk. Daarom zouden kinderen eigenlijk drie ouders moeten hebben." Ook inzake criminaliteit, één van Etzioni's favoriete thema's, komt hij niet de standaard conservatieve oplossingen. Hij wijst er op dat straffen nodig is, maar vindt tegelijkertijd dat de effectiviteit niet moet worden overdreven: "een gevangenis is bij uitstek de plek waar je crimineel wordt. Het is belangrijk om positieve opdrachten te geven. Sporten gaat niet samen met stelen." Het is de gemeenschap die het beste kan straffen en heropvoeden. *Shaming*, inmiddels standaard Brits beleid, is een van zijn paradepaardjes: criminelen moeten zich in het openbaar schamen voor wat zij gedaan hebben. "Alleen als criminelen zich generen ten opzichte van de gemeenschap zal hun moraal stijgen."

Etzioni erkent dat 'gemeenschap' een vage term is. Volgens hem zijn gemeenschappen sociale webben van mensen die elkaar persoonlijk kennen en die een morele stem hebben. De leden van een gemeenschap stimuleren elkaar om zich te houden aan sociale normen, zoals "gooi geen vuil uit je autoraam". Hoewel gemeenschappen veeleisend kunnen zijn – soms zelfs onderdrukkend – kun je volgens Etzioni geen beleid voeren zonder daar gemeenschappen bij te betrekken: "Dat is standaard sociologie. Het is nu eenmaal beter om minder sociale regelgeving te hebben en meer morele dialogen binnen de gemeenschap. Dáár moeten de regels gemaakt worden. Alleen als mensen zelf de regels maken en die niet van bovenaf opgelegd krijgen, zal een samenleving goed kunnen functioneren."

STADSETIQUETTE Een dergelijke morele dialoog zien we terug bij het Groenlinkse idee van de stadsetiquette, ontwikkeld door de Rotterdamse wethouder Herman Meijer en omhelsd door Groenlinkers als Jos van der Lans. De stadsetiquette houdt in dat op wijkniveau bewoners zelf moeten overleggen en afspreken hoe men met elkaar om wenst te gaan. Ook in de multiculturele samenleving worden we voortdurend geacht met elkaar in dialoog te gaan. Maar als we de dialoog over laten aan gemeenschappen is

de kans groot dat de leiders de dialoog zullen bepalen. Dat zal de status quo, inclusief de machtstructuren, alleen maar bevestigen. Etzioni: "Het kan niet op een andere manier. Dat is de grootste fout geweest van de Amerikanen links. Zij wilden de bestaande verhoudingen omverwerpen maar deden niets anders dan het opleggen van nieuwe. In plaats van het stellen van vragen kwamen zij met hun hele agenda: milieu, iedereen moet van elkaar houden, er mogen geen machtsverschillen zijn. Dat soort dogma's. De arme zwarten moesten alles van Marx slikken: 'geef hen brood, dan komt alles goed'. Het opleggen van sociale wetten is niet goed. Je moet beginnen bij de bestaande structuren en dan naar een opening zoeken. Als je bijvoorbeeld de macho-cultuur van de hispanic wilt helpen emanciperen, en je begint met het afbreken van hun machtsstructuur ben je nog verder van huis. Hoe meer je de leden van een gemeenschap betreft hoe meer je hun oude hiërarchie kunt afbreken. Democratisering kan alleen plaatsvinden via het betrekken van alle leden van een gemeenschap."

Maar moet alles worden overgelaten aan de dialoog, hebben communitaristen geen vaststaande morele overtuigingen? En zijn die overtuigingen niet per definitie conservatief? Neem de soft drugs en euthanasie, moeten daar geen wetten voor gelden? En als dergelijke kwesties worden overgelaten aan 'de gemeenschap' loop je dan niet het gevaar dat niet de meerderheid maar een machtige minderheid bepalen wat de regel is? Etzioni benadrukt keer op keer dat sociale normen moeten ontstaan in de gemeenschap. 'De gemeenschap is als een spier die je steeds maar moet gebruiken'. Of Etzioni werkelijk geen standpunt heeft en alles wil overlaten aan dialoog is echter de vraag. Hij laat zich uiteindelijk toch verleiden tot het innemen van een positie en zegt: 'Een communitaire standpunt is dat men niet in een samenleving zou moeten willen leven waar soft drugs en euthanasie legaal zijn.'

SOBERHEID Etzioni noemt de derde weg een grote en geslaagde onderneming en is lovend over Blair. Maar in de derde weg is 'werk' het centrale begrip, arbeidsparticipatie gaat voor alles. Botst dat niet met het communitaristische uitgangspunt van nadruk op gemeenschapsacties? Etzioni antwoordt met een omweg. "De issues die door de *primo's* werden gelanceerd, zijn het onderwerp van de toekomst. Het streven lijkt nu dat de hele wereld er uit gaat zien als een Amerikaanse forensenwijk. De vraag is of de aarde dat verdraagt, dat straks ook in China iedereen een auto heeft. De vrije markt lijkt te hebben gewonnen. Maar er komt een beweging opgang die pleit voor *voluntary simplicity*. Mensen hebben inmiddels wat ze nodig hebben; extra inkomen voegt niets meer toe aan hun welbevinden. We moeten naar een tegencultuur: meer tijd samen doorbrengen, *zonsondergangen* zien, meer sex hebben - dat maakt gelukkiger dan meer geld. Het goede leven is juist niet werk-intensief en ook niet consumptie-intensief. Bovendien is minder werk-intensief gedrag ook goed voor het milieu en reduceert het ongelijkheid." Etzioni realiseert zich dat hij hier de middenklasse toespreekt. "Ik heb het nadrukkelijk over de *upper class*. Mensen die teveel werken en te weinig vrije tijd hebben, moeten arbeid en inkomen delen."

Etzioni vraagt veel aandacht voor vrijwilligerswerk. "De kosten van de verzorgingsstaat worden te hoog, en de eni-

ge oplossing is vrijwilligers in schakelen." Etzioni wordt nu praktisch: "Historisch is vrijwilligerswerk iets van vrouwen omdat ze niet aan het arbeidsproces deelnamen. Toen vrouwen hun intrede deden op de arbeidsmarkt kregen ze dubbele taken: het werk en het huishouden. Die kun je dus niet nog meer vragen." De enige die dat vrijwilligerswerk kunnen doen, zijn volgens Etzioni de ouderen, want zij zijn de enige met tijd. "Ouderen leven steeds langer en ze zouden er psychologisch baat bij hebben om meer te doen dan nog twintig jaar golf te spelen."

MOZAÏEK Het zal geen verbazing wekken dat 'verantwoordelijkheid' een belangrijke plaats inneemt in Etzioni's werk. Meer recentelijk brengt hij ook het belang van rechten naar voren. Komt hij terug op zijn eerdere pleidooi voor het belang van plichten, een pleidooi dat zoveel navolging heeft gehad? "In de Verenigde Staten kreeg een groot warenhuis een proces aan de broek van iemand die zijn recht eiste om de kerstman te mogen spelen. Creditcardmaatschappijen adverteren met het recht op een creditcard. Dat wekt irritatie op. Natuurlijk zijn rechten belangrijk, zij komen eerst. Maar de autonomie van het individu moet in balans zijn met de sociale orde. Als de individuele autonomie wordt uitgebreid, dus meer rechten krijgt, dan zitten daar ook meer verantwoordelijkheden aan vast. Communitaristen zoals Michael Walzer zeggen dat de gemeenschap de ultieme arbiter is over wat goed en slecht is. Dat gaat mij veel te ver. Er moeten grondrechten bestaan voor ieder individu. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is daar belangrijk bij. Er bestaan rechten waar geen discussie over mogelijk is. Dat betekent wel dat je extra verantwoordelijkheid hebt als lid van de gemeenschap. Rechten gaan samen met verantwoordelijkheden."

Amitai Etzioni is voortdurend op tournee. Zowel in Amerika als Europa brengt hij mensen samen om te debatteren over de belangrijkste thema's van deze tijd. Op dit moment is zijn persoonlijke project het multiculturalisme. Hij maakt zich zorgen over extreem-rechts, over racisme. "Hoe om te gaan met immigranten is de cruciale vraag van deze tijd. Daar kan je twee antwoorden op geven. Het ene is dat migranten minder zijn en nooit zulke goede Nederlanders, Duitsers of Fransen kunnen zijn. Het andere is: alle mensen zijn hetzelfde, er zijn geen verschillen tussen mensen. Dat laatste werkt niet, de meeste mensen voelen zich bedreigd door vreemdelingen. Het vinden van een formule om diversiteit in eenheid te vinden is de opdracht. In Israël bijvoorbeeld gooiden ze in 1948 alle nieuwe inwoners bij elkaar. Dat is een volkomen mislukking geworden. Eerst moesten de Duitse joden, de Amerikaanse, Jemenitische weer hun eigen gemeenschap opbouwen, en toen konden ze met elkaar praten. Eén gemeenschap is misschien het uiteindelijke idee, maar je moet altijd beginnen met een gemeenschap van gemeenschappen. Elke nieuwe groep heeft een gemeenschap, direct mengen is onmogelijk. Integreer werkt alleen als je migranten eerst als een groep behandelt, op voorwaarde dat een deel opgaat in de gemeenschappelijke cultuur. We moeten streven naar een samenleving die eruit ziet als een mozaïek. Er zijn verschillende kleuren en patronen, die samen een mooi geheel vormen." De sociaal-hervormer Etzioni heeft weer een nieuwe missie.

✱

Rechtvaardigheid en fatsoen

In een fatsoenlijke samenleving worden mensen niet door instituties vernederd. Toetssteen daarvoor is erkenning van ieders identiteit. De Israëliische filosoof Avishai Margalit schreef het baanbrekende boek *De fatsoenlijke samenleving* en werd in december in Nederland geëerd met de Spinozalens. Hieronder een introductie op zijn werk. Op de volgende pagina's een vertaling van een artikel.

Avishai Margalit

door René Gabriëls

René Gabriëls is als universitair docent verbonden aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht

De laatste vijftien jaar heeft zich in de politieke filosofie een interessante verschuiving voorgedaan. Voorheen lag het accent op het opheffen van onrechtvaardige vormen van sociale ongelijkheid. Sinds de tweede helft van de jaren tachtig is het accent steeds meer komen te liggen op de erkenning van identiteit. In Nederland streden eerst vooral minderheden zoals allochtonen of homoseksuelen voor de erkenning van hun identiteit, en sinds het midden van de jaren negentig vinden de aanhangers van het 'verlicht nationalisme', zoals Jos de Beus, C.S. Couwenberg en Paul Scheffer, dat ook de meerderheid zich moet bekommeren om haar identiteit, want anders dreigt datgene wat Nederlanders bindt verloren te gaan. Het gevolg is dat de identiteitspolitiek de verdelingspolitiek heeft verdrongen. De Amerikaanse feministe Nancy Fraser was een van de eerste die vraagtekens plaatste bij deze verschuiving van *redistribution* naar *recognition*. Betekent die in politiek opzicht winst of verlies?

De Israëliische filosoof Avishai Margalit markeert met zijn boek *The Decent Society* (1996; nu uit in Nederlandse vertaling) de accentverschuiving. In dit boek beargumenteert hij waarom de rechtvaardige samenleving niet meer de belangrijkste leidraad voor een kritische visie op de maatschappij kan zijn. Zijn belangrijkste argument is dat er enkele brandende kwesties zijn die niet adequaat in termen van verdelende rechtvaardigheid beschreven kunnen worden, met name de uitsluiting van een *identificatiegroep*, of de uitsluiting van een individu dat tot die groep wil behoren. Onder een identificatiegroep verstaat Margalit een groep mensen met een cultuur die bepalend is voor de levensstijl en handelingen van haar leden. De meeste mensen behoren tot meer dan één identificatiegroep: iemand kan de Nederlandse nationaliteit hebben, fan zijn van de popgroep Skik en tot de katholieke kerk behoren. De uitsluiting van groepen, bijvoorbeeld homoseksuelen, gaat niet om verdeling maar om burgerschap.

Het originele van Margalit is dat hij zich niet zozeer richt op de erkenning, maar op de miskenning van de identiteit van een identificatiegroep. De ideale samenleving die hem voor ogen staat – de *fatsoenlijke samenleving* – dient men niet te schetsen door het opsommen van positieve elementen, maar *ex negativo* te karakteriseren. De fatsoenlijke samenleving is een samenleving waarvan de instituties mensen niet vernederen. Voor mensen is het vernederend wanneer de identificatiegroep waartoe zij behoren het object is van discriminatie, haat, onderdrukking en spot. Na 11 september is dit in Nederland het lot van moslims. De vernederende behandeling van moslims nam zelfs zo schrikbarend toe dat de *Süddeutsche Zeitung* Nederland zelfs karakteriseerde als het meest onfatsoenlijke land van Europa.

Margalit onderscheidt de fatsoenlijke samenleving van zowel de beschaafde als de rechtvaardige samenleving. "In een beschaafde samenleving vernederen de burgers elkaar niet, terwijl in een fatsoenlijke samenleving de instituties de burgers niet vernederen". De reden om een rechtvaardige samenleving van een fatsoenlijke samenleving te onderscheiden, is dat een samenleving die gebaseerd is op rechtvaardigheid toch vernederende instituties kan hebben. Het steisel van sociale zekerheid kan bijvoorbeeld rechtvaardig zijn, terwijl de paternalistische wijze waarop uitkeringsinstanties hun cliënten bejegenen vernederend is.

Politieke filosofen die zich bekommeren om een rechtvaardige samenleving besteden niet of nauwelijks aandacht aan institutionele vernedering. Het is de verdienste van Margalit daar juist de vinger op te leggen. Zijn gevoeligheid voor allerlei vormen van vernedering kan niet los worden gezien van de holocaust en de politieke situatie in Israël. Margalit voerde veel gesprekken met Palestijnen en joodse immigranten uit de voormalige communistische landen. Beide groepen worden in Israël op institutioneel vlak voortdurend vernederd, omdat allerlei instanties hen behandelen als tweederangs burgers. Dit maakt van Israël een onfatsoenlijke samenleving, maar nog geen onbeschaafde samenleving. Een groot deel van de Israëli's keert zich immers tegen de officiële politiek en verzet zich tegen de slechte behandeling van immigranten en Palestijnen. Dit geldt met name voor de aanhangers van de *Peace No*-beweging waarvan Margalit een van de oprichters is. Hij volgt de Israëlische politiek kritisch op de voet. Hiervan getuigt diens prachtige boek *Views and Reviews. Politics and Culture in the State of the Jews* (1998), met essays over de cultuur en politiek van Israël.

GLOBALISERING Margalit wordt op twee punten wel bekritiseerd. Het eerste betreft zijn ambivalentie ten aanzien van de rechtvaardige samenleving. Hij schrijft: "De idealen van de fatsoenlijke en de rechtvaardige samenleving getuigen beide van optimisme, omdat ze een situatie beschrijven die beter is dan de bestaande. (...) Ik ben echter optimistischer over de kans een fatsoenlijke samenleving te verwekelijken dan over de kans een rechtvaardige sa-

menleving te realiseren". Het leidt er toe dat hij veel meer nadruk legt op identiteitspolitiek dan op verdelingspolitiek. Terwijl die twee meestal verbonden zijn. De vernedering van Israëlische Arabieren krijgt voor een flink deel vorm door sociaal-economische achterstelling. In Nederland geldt dat voor allochtonen, wier uitsluiting vooral ook sociaal-economisch is. Aandacht voor identiteit mag aandacht voor verdeling niet verdringen, want dat zou – zie de twijfel van Nancy Fraser – politiek verlies zijn.

Het tweede punt van kritiek is Margalits fixatie op de nationale staat. De uitsluiting speelt zich af op het niveau van de samenleving, de vernedering heeft betrekking op "mensen die geen lid zijn van de samenleving waarin ze zich bevinden, dus om mensen die er niet bij horen". Maar in het tijdperk van globalisering ontstaan problemen op interna-

Margalit: "Ik ben optimistischer over de kans een fatsoenlijke samenleving te realiseren dan een rechtvaardige samenleving."

tionaal niveau. Vernedering en onrechtvaardige behandeling vinden plaats doordat mensen en landen nauwelijks invloed kunnen uitoefenen op besluiten die door rijke landen, het IMF, de Wereldbank en de WTO genomen worden, terwijl die vergaande gevolgen hebben voor de kwaliteit van hun leven.

Het hierna afgedrukte artikel van Margalit is te lezen als een antwoord op deze kritiek. Met zijn bespreking van fatsoenlijke vrijheid en gelijkheid probeert hij een brug te slaan tussen identiteitspolitiek en verdelingspolitiek. En zijn opmerking over vernedering door relatieve armoede is met enige goede wil op mondiaal niveau te interpreteren. De armoede onder nomaden in de Spaanse Sahara, zo schrijft Margalit, is hard maar niet vernederend omdat iedereen gelijk is. "Armoede in een egalitaire samenleving is niet zo'n groot kwaad als armoede in een niet-egalitaire samenleving." Margalit spreekt er niet over, maar door globalisering ontstaat een nieuw perspectief: de 'samenleving' wordt groter, de armoede in de Sahara wordt hierdoor relatief en dus ongelijk en daardoor vernederend.

Margalit wordt terecht geëerd met de Spinoza-lens. Zowel in *The Decent Society* als in *Views and Reviews* beschrijft en analyseert hij kwesties die zelden onder de aandacht zijn gebracht, met name in theorieën over de rechtvaardige samenleving. Margalit onthult institutionele vernederingen die in theorieën over de rechtvaardige samenleving over het hoofd worden gezien, laat staan in de rapporten van de overheid. Hiermee draagt hij een belangrijke steen bij aan het tot stand komen van een fatsoenlijke en rechtvaardige wereld.

LITERATUUR

- Avishai Margalit:
The Decent Society,
 Cambridge, 1996;
 Nederlandse vertaling:
De fatsoenlijke samenleving,
 Van Gennep,
 december 2001
 Avishai Margalit:
Views and Reviews,
Politics and Culture in the State of the Jews,
 Cambridge, 1998

Gelijkheid en vrijheid in de fatsoenlijke samenleving

“Vernedering wil zeggen: mensen behandelen als niet-mensen”. De Israëliische schrijver en denker Avishai Margalit onderzoekt in welke mate een fatsoenlijke samenleving gelijk en vrij moet zijn.

door Avishai
Margalit

Een fatsoenlijke samenleving is een samenleving die mensen niet vernedert. Nauwkeuriger gezegd, een samenleving waarin mensen niet vernederd worden door de instituties waar zij op aangewezen zijn. Dit is in ieder geval de stelling van mijn boek *The Decent Society* (1996). In het hierna volgende onderzoek ik de relatie tussen een niet-vernederende samenleving en de waarden van gelijkheid en vrijheid. Dit onderzoek heeft een tweeledig doel. Het eerste doel is te ontdekken in welke mate de fatsoenlijke samenleving egalitair moet zijn en in welke mate ze vrij moet zijn. Het tweede doel, dat slechts zijdelings ter sprake komt, is de relatie te benadrukken tussen de fatsoenlijke en de rechtvaardige samenleving.

Er zijn twee fundamentele vragen over gelijkheid: waarom gelijkheid, en: gelijkheid waarin? (zie Sen). De overeenkomstige vragen over vrijheid zijn: waarom vrijheid, en: vrijheid waarvan of waarvoor? De waarom-vragen zijn in beide gevallen vragen over de rechtvaardiging van de centrale positie van deze waarden in ons leven.

De vraag ‘waarom gelijkheid?’ is equivalent aan ‘wat is er goed aan gelijkheid?’, en evenzo voor vrijheid. Sommige mensen ontkennen wellicht de noodzaak om gelijkheid of vrijheid te rechtvaardigen. Zij vinden dat de vraag wat er goed is aan gelijkheid of vrijheid neerkomt op de vraag wat er goed is aan het goede. De vraag wat er goed is aan gelijkheid of zelfs wat er goed is aan vrijheid, is echter helemaal niet zo onbelangrijk of vanzelfsprekend. Zo meende Kant dat veel kwaad dat ons treft, voortkomt uit ongelijkheid, maar hij was ook van mening dat al het goede in ons leven voortkomt uit ongelijkheid. In feite zijn deze vragen zo moeilijk dat we ons beter kunnen richten op de complementaire vragen wat er slecht is aan ongelijkheid of aan beperkingen van de vrijheid, aangezien deze vragen duidelijker zijn.

Er is veel slecht aan allerlei aspecten van ongelijkheid, zoals er ook veel slecht is aan allerlei aspecten van vrijheidsbeperkingen, met name dwang en manipulatie. Een

van deze slechte kanten – misschien wel de ergste – is dat uitingen van ongelijkheid, en ook van dwang of manipulatie, schoolvoorbeelden zijn van vernedering, hoewel niet alle gevallen van ongelijkheid of zelfs van dwang vernederend zijn.

Daden en gebaren van ongelijkheid of dwang zijn deels ook communicatieve handelingen die uitdrukking geven aan een bepaalde houding jegens hen die niet gelijk of vrij zijn. Deze symbolische handelingen drukken een houding uit die de ander als niet-menselijk ziet – en dat kan haast niet anders dan vernederend zijn.

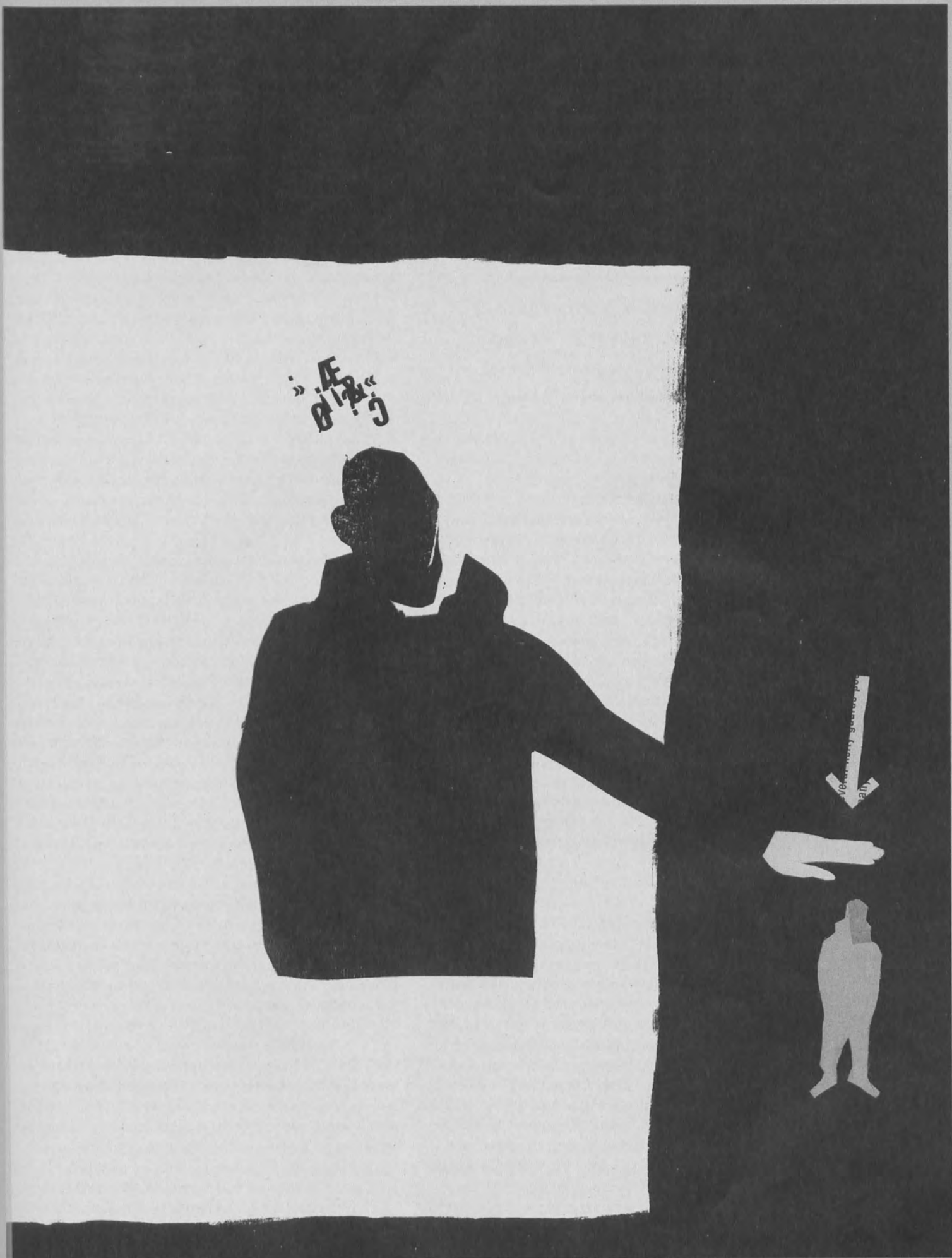
Over het algemeen is ongelijkheid de symbolische uitdrukking voor het toekennen van een lagere rang – de opvatting dat de ander lager staat in de sociale hiërarchie. Als de sociale eer van mensen wordt gekwetst, betekent dat niet noodzakelijk dat hun alle menselijkheid ontnomen is. Er zijn echter ernstige uitingen van ongelijkheid die een kleinering van de lagergeplaatste ander inhouden – dat wil zeggen die zijn menselijke waardigheid kwetsen. De vernedering die de ongelijkheid met zich meebrengt, is niet noodzakelijk een functie van de mate van ongelijkheid, maar hangt af van wat die ongelijkheid betekent. Net als ongelijkheid is ook dwang een communicatieve handeling, die eveneens haast niet anders dan vernederend kan zijn.

Een fatsoenlijke samenleving is dus een samenleving waarin geen vernederende institutionele ongelijkheden of vernederende vrijheidsbeperkingen bestaan. Een fatsoenlijke samenleving kan echter ongelijkheid en gebrek aan vrijheid wel toelaten zolang die niet vernederend zijn, ook al zijn ze onrechtvaardig en dus ontoelaatbaar voor een rechtvaardige samenleving.

De stelling dat een fatsoenlijke samenleving geen vernederende ongelijkheid of vrijheidsbeperkingen kan toelaten, is niet bijzonder informatief. Ze verschaft ons geen universeel recept voor het onderkennen van dit kwaad.

Avishai Margalit is
politiek-filosoof

Bovenstaande artikel
is, met een kleine
inkorting,
overgenomen uit
Social Research,
Volume 64 No. 1;
vertaling: Frans van
Zetten

Illustratie: Geert Dijkers

Waar het om gaat is dat vernederende ongelijkheid en dwang symbolische handelingen zijn, en de betekenis van zulke handelingen is afhankelijk van cultuur en interpretatie. Het ontbreken van een universeel criterium voor het onderkennen van het vernederende in ongelijkheid en dwang impliceert niet dat er niets te zeggen valt over de omstandigheden waarin ongelijkheid of dwang gepaard gaan met vernedering.

In een belangrijk hoofdstuk over ongelijkheid schrijft Joseph Raz: "Armoede is misschien niet erger in een samenleving waarin slechts enkelen erdoor getroffen worden dan in een samenleving waarin allen arm zijn. In beide gevallen is de ar-

Onder gelijke omstandigheden is armoede in een egalitaire samenleving niet zo'n groot kwaad als armoede in een niet-egalitaire samenleving.

moede even kwalijk of betreurenswaardig, en om dezelfde redenen. [...] Het kwaad is de armoede, met het leed en de onwaardigheid die daaruit voortvloeien, niet de ongelijkheid."

Ik ben zo vrij daar anders over te denken. Onder gelijke omstandigheden is armoede in een egalitaire samenleving niet zo'n groot kwaad als armoede in een niet-egalitaire samenleving. Naar we aannemen is het materiële leed in beide samenlevingen gelijk, maar hoeveel vernedering daarin gelegen is, hangt af van de ongelijkheid in de niet-egalitaire samenleving. Bijvoorbeeld: nomadische stammen in de Spaanse Sahara leven in uiterste armoede in een voortdurende strijd om voldoende drinkwater te vinden. De ontberingen die zij moeten doorstaan zijn oneindig veel groter dan die van mensen in arme binnenstadswijken in de Verenigde Staten. Maar aangezien in sommige van deze nomadische stammen alle leden even arm zijn en hun armoede gezien wordt als het gevolg van moeilijke natuurlijke omstandigheden, voelen zij zich niet vernederd. De natuur kan ontberingen veroorzaken maar kan niet vernederend zijn. Daarentegen kan de armoede van een kleine groep in een welvarend land haast niet anders dan vernederend zijn.

Het kastensysteem in India is uitzonderlijk ingewikkeld. Schematisch kan men een indeling maken in vier kasten boven de 'rode lijn' – de lijn die hen scheidt van de 'kastenlozen'. Deze kasten kunnen weer worden onderverdeeld in honderden of misschien wel duizenden onderkasten. De houding van de samenleving jegens de kastenlozen, goed samengevat in de kwalificatie 'onaanraakbaren', maakt op de waarnemer van buitenaf de indruk van een voortdurende vernedering. Tussen de verschillende kasten boven de rode lijn bestaan radicale ongelijkheden in status en prestige, zij het niet altijd in rijkdom of inkomen. De houding van de *brahmanen* tegenover handarbeiders uit de *sjoedra*-kaste drukt wel superioriteit uit maar is niet noodzakelijk vernederend. De houding tegenover de onaanraakbaren is er daarentegen een van totale vernedering. Hun bestaan wordt alleen in instrumentele zin erkend, als 'afvalopruimers' – van verwijderaars van oor-

smeer tot schoonmakers van toiletten (zie Dumont en Gupta).

De kritiek op de onaanraakbaarheid, die al in de dertiende eeuw begon, benadrukte de radicale vernedering die met de status van kastenloze gegeven is, en niet slechts hun verschrikkelijke lijden. Gandhi's strijd ten behoeve van de onaanraakbaren was een poging een herwaardering van hun status te bewerkstelligen, van *paria's* tot *Harijanen* (kinderen van God). Ongetwijfeld slaagde Gandhi erin de vernederende, geïnstitutionaliseerde discriminatie tegen de onaanraakbaren te ondermijnen, waarmee hij – om in mijn termen te spreken – een belangrijke bijdrage leverde aan het veranderen van de Indiase samenleving in een meer fatsoenlijke samenleving. In 1949 werd de onaanraakbaarheid als sociale praktijk door de Indiase grondwet uitdrukkelijk verboden. Niet minder belangrijk waren Gandhi's symbolische handelingen: hij at samen met de onaanraakbaren en nam hen als metgezellen mee, zelfs bij zijn bezoeken aan tempels en aan huizen van brahmanen. De rituele en symbolische aspecten van de vernedering van de onaanraakbaren zijn van essentiële betekenis, maar al droeg Gandhi er onmiskenbaar toe bij de Indiase samenleving fatsoenlijker te maken, de vraag blijft of hij er ook een *beschaafder* samenleving van wist te maken – dat wil zeggen een samenleving waarvan de leden, en niet slechts de instituties, elkaar niet vernederen.

Het kastensysteem en de onaanraakbaarheid als sociale praktijk zijn al heel oud. Eeuwenlang hebben Indiërs het aanvaard als onderdeel van de permanente wereldorde. Maar ook al is de betekenis van de onaanraakbaarheid vernederend, de praktijk riep niet altijd gevoelens van vernedering op. Het rituele, institutionele karakter van de praktijk maakte deze vervreemd en vervreemdend, zodat er een situatie ontstond waarin iedereen zijn plaats kende. Door het bouwwerk van de institutionele onaanraakbaarheid aan diggelen te slaan, dwong Gandhi veel Indiërs persoonlijk stelling te nemen, en velen voelden zich genoodzaakt de oude hiërarchische structuur te bewaren door een gedrag dat bij de onaanraakbaren diepe gevoelens van vernedering teweegbracht. Op korte termijn althans werd de Indiase samenleving wel fatsoenlijker maar niet noodzakelijk beschaafder.

Ik heb de kasten en de kastenlozen hier aangevoerd als opzienbarend voorbeeld van vernederende ongelijkheid. Met dit voorbeeld wil ik aantonen hoe een hiërarchische 'metafysica', gecombineerd met een verstarde, louter op geboorte gebaseerde en met symboliek overladen standindeling, de mensen aan de voet van de sociale ladder als 'niet-menselijk' kenschetst.

Vernedering wil zeggen: mensen behandelen als niet-menselijk. Deze houding kan vele vormen aannemen: mensen zien als dingen, als dieren, als getallen, als kinderen die nooit groot zullen worden, als minder dan menselijk. Zoals we zagen is er nog een andere manier om uitdrukking te geven aan deze houding: mensen behandelen alsof zij in een voortdurende toestand van onaanraakbaarheid, bezoedeling, onzuiverheid of onreinheid verkeren – om maar enkele van de uiteenlopende aanduidingen te noemen – zodat het om religieuze of morele redenen

noodzakelijk is uit hun buurt te blijven. Een onaanraakbaar of bezoedeld wezen is niet menselijk. Iemand kan tijdelijk onrein zijn en toch menselijk. Voorbeelden van tijdelijk onreine mensen zijn brahmanen die gegeten hebben in aanwezigheid van onaanraakbaren, menstruerende vrouwen volgens de joodse ritus, of, ook weer volgens de joodse wet, iedereen die op bepaalde manieren in contact is geweest met een dood lichaam. (Dode mensen, de niet-menselijke wezens bij uitstek, gelden in de joodse wet als het standaardvoorbeeld van rituele onreinheid.)

Reinheid en onreinheid zijn in de eerste plaats religieuze categorieën die te maken hebben met 'heiligheidsbeheer' of, om een toepasselijker beeldspraak te gebruiken, met 'heilige hygiëne'. Heilige hygiëne is niet hetzelfde als medische hygiëne. Toen de Indiase overheid bijvoorbeeld het (fysiek) vervuilde water van de Ganges probeerde te zuiveren, stuitte zij op bittere tegenstand van de Ganges-vererders, die vonden dat de reinheid van de rivier hún zaak was en dat zij deze reinheid garandeerden door de vereiste rituelen.

Tijdelijk onreinheid is niet vernederend tenzij de tijdelijke toestand onbeperkt voortduurt. Volgens de joodse wet verkeert de melaatse in een toestand van tijdelijke onreinheid – totdat de melaatsheid genezen is – maar niemand weet hoe lang dit zal duren. Onaanraakbare hindoes verkeren niet in een toestand van tijdelijke onreinheid, althans niet in hun huidige incarnatie. Hun onaanraakbaarheid is een permanente toestand, en permanente onreinheid betekent permanente vernedering. Dat is althans de indruk die ontstaat bij een oppervlakkige waarnemer uit den vreemde, zoals ik. Het lijkt echter geen twijfel dat dit soort waarnemingen zal voorbijgaan aan een deel van de betekenis die het verschijnsel heeft voor wie zich bezighoudt met het beheer van rituele reinheid en onreinheid.

Reinheid en onreinheid lijken misschien exotische begrippen, ontleend aan vreemde werelden. Maar ik geloof dat deze categorieën ook zijn doorgedrongen in seculiere samenlevingen die zich niet druk maken om 'heiligheidsbeheer'. Er zijn goede redenen om zindelijk te zijn en vervuiling te vermijden, maar in samenlevingen die zich al te druk maken om zindelijkheid, worden mensen die werkzaam zijn in 'vuile' beroepen zoals de afvalverwerking – doorgaans leden van de lagere klasse – vaak behandeld alsof zij kastenloos zijn.

Niet alle ongelijkheid is vernederend. Het is van belang de culturele, religieuze en symbolische associaties van de ongelijkheid te onderzoeken om te zien of hier sprake is van een seculier equivalent van onaanraakbaarheid. Sociale ongelijkheid die geen opwaartse mobiliteit toestaat, en die bovendien nog verbonden is met ideeën van onzindelijkheid, kan leiden tot een status van 'verworpene' die eerder permanent dan tijdelijk is. Als rokers niet worden toegelaten tot gebouwen op Amerikaanse campussen, staat er vaak meer op het spel dan het praktisch vermijden van vervuilende sigarettenrook. Desondanks hebben de rokers hooguit een zeer tijdelijke status van quasi-onaanraakbaarheid, die beperkt blijft tot de periode dat zij echt roken. Het verschijnsel waar ik over spreek, betekent daarentegen dat bepaalde sociale groepen permanent worden geassocieerd met het idee van vervuiling. Het is deze asso-

ciatie die het gevaar van vernedering met zich meebrengt.

De natuur kan ons niet vernederen; alleen menselijke handelingen kunnen dat. In religieuze opvattingen wordt echter het wezen van het lichamelijke aspect van het menselijk bestaan als vernederend beschouwd. De materie is vergankelijk, terwijl de geest onvergankelijk is. In deze visie is de bezoedeling al gegeven met het wezen van het lichaam. Het doel van de mensheid is dus om naar de 'geest' te leven en niet naar het 'vlees'. Een vrij mens onderkent volgens dit ideaal de beperkingen van het vlees en tracht een spiritueel leven te leiden. In aristotelische termen betekent dit een leven van denken en contemplatie. Mensen die aan het lichaam onderworpen zijn, leiden daarentegen een bezoedeld leven.

Maimonides tekent dit contrast in schrille kleuren: "Dit lijkt op het geval van een man op wie de heerser kwaad geworden was; om hem te vernederen gaf deze hem de opdracht mest van de ene plaats naar de andere te brengen. Zo iemand zal uit alle macht proberen verborgen te blijven op het moment dat hij op deze wijze vernederd wordt. Misschien zal hij een kleine hoeveelheid naar een nabijgelegen plaats brengen, zodat zijn handen of zijn kleren niet vuil worden en niemand anders hem ziet. Een vrij mens zou op deze wijze handelen. Een slaaf echter zou zich over zo iets vrolijk maken en niet menen dat hem een zware beproeving was opgedragen. Hij zou zich met zijn hele lijf in deze mest en viezigheid werpen, zijn gezicht en handen bevuilen en de mest in het openbaar vervoeren, vrolijk lachend en in zijn handen klappend."

In deze parabel zijn veel van onze thema's terug te vinden. De bezoedelde slaaf is totaal niet in staat zich vernederd te voelen, ook al heeft hij goede redenen voor zo'n gevoel. De vrije mens overwint de materie door die te verbergen of te negeren, om zo ruimte te maken voor het intellectuele leven en "zich een ware mening te verwerven om-

Vrijheid van onderwerping aan de wil van anderen heeft prioriteit boven vrijheid van frustratie doordat wij niet in staat zijn zo te leven als wij wensen.

trent alle dingen" (Maimonides). Ons materiële bestaan als zodanig is vernederend, maar de vrije mens kan dit be-treurenswaardige feit te boven komen en werk dat hem bezoedelt vermijden. De slaaf daarentegen – dat wil zeggen degene die het leven van de materie leidt – ontkent de roeping van de mens als rationeel dier en leidt het leven van een beest.

Dit complex van ideeën die materie in verband brengen met onreinheid en vernedering, weerspiegelt zich in de houding van mensen tegenover handarbeid – en vooral arbeid waar de arbeider vuil van wordt – in samenlevingen waarin aan het spirituele en intellectuele leven de hoogste waarde wordt toegekend. Het kan haast niet anders of ongelijkheid in spirituele status is vernederender dan materiële ongelijkheid in economische status.

Wat rechtvaardigt een houding van respect voor alle mensen áls mensen? Deze vraag is cruciaal voor mijn uitleg van het begrip fatsoenlijke samenleving. Eén rechtvaardiging die ik in mijn boek genoemd heb (de 'positieve'

rechtvaardiging) is dat het in beginsel voor alle mensen, zelfs de allerslechtsten, mogelijk is berouw te tonen en hun leven radicaal te veranderen. Om deze reden is het verkeerd om wie dan ook te vernederen, dat wil zeggen in

In samenlevingen die zich al te druk maken om zindelijkheid worden mensen die werkzaam zijn in 'vuile' beroepen zoals de afvalverwerking, vaak behandeld alsof zij kastenloos zijn.

zijn waardigheid te krenken – zelfs bij wijze van straf.

Tot dusver heb ik het gehad over het verband tussen ongelijkheid en vernedering. Nu wil ik het verband bespreken tussen vrijheidsbeperkingen en vernedering. Er

sultaten te bereiken als met dwang: onderwerping van de wil zonder uitdrukkelijk dreigement.

Bij dwang is de communicatieve handeling duidelijk, maar niet noodzakelijk expliciet. Een bankrover die zijn pistool trekt en zegt: "Dit is een roofoverval", voert een expliciete handeling uit. Een rover met een kous over zijn hoofd en een pistool in zijn hand en zijn mond stijf dicht, voert onmiskenbaar een roofoverval uit, maar zonder dit expliciet te zeggen.

Vanwege het openlijke karakter ervan leidt dwang tot gevoelens van vernedering. Manipulatie daarentegen leidt niet tot zulke gevoelens wanneer ze goed wordt gemaskeerd. Als ik de fatsoenlijke samenleving kenschets als niet-vernederend, heb ik het niet over gevoelens van vernedering maar over redenen om je vernederd te voelen. Aangezien zowel dwang als manipulatie redenen kunnen geven om je vernederd te voelen, zijn ze in deze zin allebei onfatsoenlijk. Het geval van dwang is echter duidelijker, en om die reden concentreer ik mij daarop. Het school-

zijn twee typen vrijheidsbeperking die vrijwel altijd vernederend zijn: dwang en manipulatie. Ik zal meer spreken over dwang dan over manipulatie. De reden is dat dwang een duidelijke communicatieve handeling inhoudt, het opdringen van de wil van de dader aan zijn slachtoffer, terwijl het er bij manipulatie juist helemaal om te doen is de communicatieve handeling te verbergen. Niettemin zijn pogingen tot manipulatie erop gericht soortgelijke re-

voorbeeld van dwang waar ik mijn aandacht op zal richten is dwangarbeid.

Kant was geïnteresseerd in de kwestie van respect; ik ben geïnteresseerd in de kwestie van vernedering. Het is evenwel niet zo moeilijk om te zeggen wat vernedering in Kants visie zou inhouden: mensen behandelen als louter middel. Maar er is een soort vernedering die nog erger is. Een terugkerend thema bij de vernedering van de joden

door de nazi's was dat zij aan het werk werden gezet om dingen te doen die geen middel waren voor welk doel dan ook (tenzij om hen te vernederen). Hier is het getuigenis van een 'arbeider' in het werkkamp Majdanek: "Toen gingen we aan het 'werk'. Op onze klompen werden we met stokslagen naar een hoek van het veld gejaagd, waar we soms onze petten, andere keren onze jassen moesten vullen met stenen, nat zand of modder. Met onze handen vol moesten we dan onder een regen van slagen naar de tegenovergestelde hoek van het veld rennen, de zaak leeggooien, weer vullen en terugbrengen naar de tegenovergestelde hoek, en zo maar door." (Goldhagen)

Wat is er zo vernederend aan dit werk, waardoor het erger is dan de vernedering van de dwangarbeiders die louter als werktuig voor de oorlogsindustrie van de nazi's werden gebruikt? De vernedering ligt in de totale onderwerping aan de zinloze grillen van de wil van een onderdrukker. Een instrument dient tenminste nog een doel, en kan zelfs waardering krijgen voor zover het nuttig is. Het vernederende in zinloos Sisyfus-'werk' is dat het zelfs niet de waardering verdient die wordt toegekend aan werk dat bijdraagt tot het bereiken van een doel. Het werk in Majdanek was zuivere dwangarbeid – het opleggen van de wil van de onderdrukker, zonder de objectieve beperking dat het werk moest dienen tot het bereiken van een doel.

De kwestie van de dwangarbeid brengt ons bij de kwestie van onderwerping in het algemeen. Het cruciale element in onderwerping, datgene wat deze zo vernederend maakt, is de onderwerping van de wil van het slachtoffer aan die van zijn onderdrukker. Absolute onderwerping van de wil van het slachtoffer aan de kwade wil van zijn onderdrukker: dat is vernedering. De beperking tot gevallen van kwade wil is bedoeld om problematische voorbeelden uit te sluiten, zoals de ontvoering van Thomas van Aquino door zijn liefhebbende familie, die ertegen gekant was dat hun edele zoon lid werd van de Orde der Dominicanen en als rondtrekkende monnik onder de armen verkeerde. Thomas werd in het familiekastraal gevangengezet door zijn verwanten, die ook van verleiding gebruikmaakten bij hun streven hem hun wil op te dringen – zij stuurden een deerne naar zijn cel om zijn kuisheid aan te tasten en hem ongeschikt te maken voor een leven van onthouding (zie Kenny). Dit was duidelijk een poging Thomas naar hun hand te zetten door middel van geweld en het manipuleren met verleidingen, maar de houding van zijn familieleden tegenover Thomas was er ongetwijfeld een van goede wil; zij hielden onmiskenbaar van hem, ook al toonden zij geen respect voor zijn autonome wil. Respect tonen voor iemands autonome wil betekent beseffen dat zijn wil ook verkeerde levenskeuzen kan inhouden. Paternalistische bemoeizucht is in veel opzichten problematisch, en als een volwassene behandeld wordt op een manier die meer zou passen bij een kind, kan dit vernederend zijn, maar de vernedering is niet zo flagrant, aangezien ze wordt gecompenseerd door liefde en goede bedoelingen.

De onderwerping van de wil van het slachtoffer aan die van zijn onderdrukker kan heel vernederend zijn, ook al heeft deze geen betrekking op zaken die voor het slachtoffer belangrijk zijn. Er zijn onbeduidende gebaren zoals gangsterfilms die graag laten zien, waarbij de dwingeland een voorwerp op de vloer gooit en eist dat het slachtoffer

dit opdraapt als teken van onderwerping. Ook hier maakt juist het niet-instrumentele karakter van het gebaar de handeling extra vernederend – het voorwerp is immers voor de dwingeland van geen enkel nut. Deze situatie is vernederender dan een dreigement als 'je geld of je leven' met een pistool tegen je hoofd, alhoewel het nut van het oprapen van het voorwerp zowel voor het slachtoffer als voor de dwingeland nihil is.

Aan het begin van deze discussie over vernedering vroeg ik: 'waarom vrijheid?' Er zijn twee antwoorden op

Paternalistische bemoeizucht is in veel opzichten problematisch, en als een volwassene behandeld wordt op een manier die meer zou passen bij een kind, kan dit vernederend zijn.

deze vraag. Het eerste is dat vrijheid een onmisbaar bestanddeel van het goede leven is en een noodzakelijke voorwaarde voor het bereiken daarvan. Als onmisbaar bestanddeel van het goede leven is vrijheid een zaak die op zichzelf goed is. Wie door dwang en manipulatie onze vrijheid beperkt, dwarsboomt onze wens om goed te leven. Het tweede antwoord op de vraag is dit: het verkeerde aan dwang is dat de dader zijn wil aan ons opdringt, en de onderwerping van de rechtmatige wil is vernederend.

Terecht kent Isaiah Berlin politieke prioriteit toe aan vrijheid van inmenging boven vrijheid om het goede leven te bereiken. Vrij zijn van inmenging betekent dat wij onze wil niet hoeven te voegen naar de onrechtmatige wil van iemand anders, en dus ook vrij zijn van vernedering. Vrij zijn van vernedering heeft prioriteit boven vrij zijn van frustratie. Met andere woorden, vrijheid van onderwerping aan de wil van anderen heeft prioriteit boven vrijheid van frustratie doordat wij niet in staat zijn zo te leven als wij wensen. 'Vrijheid van' heeft dus prioriteit boven 'vrijheid tot', en het is voornamelijk 'vrijheid van' die vereist is voor een fatsoenlijke samenleving.

Samenvattend. Een fatsoenlijke samenleving vereist de uitbanning van het soort ongelijkheid dat leidt tot vernedering, alsmede van vernederende dwang. Mijn stelling is dat de vernedering die met ongelijkheid en dwang gepaard gaat, deels afhangt van het communicatieve en symbolische karakter van de handelingen die ongelijkheid of dwang tot stand brengen. Een bepaalde component van zulke handelingen heb ik benadrukt, namelijk het aspect van onaanraakbaarheid of onreinheid dat met ongelijkheid verbonden is.

✱

LITERATUUR:

Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty*, New York 1969

Louis Dumont, *Homo Hierarchicus*, Eng. vert. Mark Sainsbury, Louis Dumont en Basia Gu-dati, Chicago 1970

Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, New York 1992

Pranay Gupta, *India: The Challenge of Change*, Londen 1989

Immanuel Kant, *Populäre Schriften*, red. P. Menzer, 1911

Anthony Kenny, *Aquinas*, New York 1980

Moses Maimonides, *Guide to the Perplexed*, Eng. vert. Shlomo Pines, Chicago 1963

Avishai Margalit, *The Decent Society*, Cambridge Mass., 1996; Ned. vert. *De fatsoenlijke samenleving*, Amsterdam 2001

Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, New York 1986

Amartya Sen, *Inequality Reexamined*, Cambridge Mass., 1992

De Nederlandse euthanasiewet veroorzaakte begin dit jaar in het Europees Parlement een stormachtig debat met een kakofonie aan steunbetuigingen en verwijten. Zelfs sommigen van de anders zo progressieve Duitse Grünen sprongen op de rem. Nu de wind is gaan liggen, een interview met een Duitse en een Nederlandse groene Europarlementariër.

Euthanasie: het Duitse taboe

door Noëlle Beerepoot en Carla Aarsen

Afgelopen voorjaar werd de euthanasiewetgeving goedgekeurd door de Eerste Kamer en was de Nederlandse wet een feit. Nederland is daarmee een pionier. De Belgische Senaat heeft op 26 oktober 2001 ingestemd met een voorstel voor een euthanasiewet die min of meer vergelijkbaar is met de Nederlandse. Het Belgische Parlement moet nog over dit voorstel stemmen. Geen van de andere lidstaten van de EU, noch enig ander land ter wereld heeft wettelijke richtlijnen voor actieve euthanasie. Wel komt in diverse landen een debat over dit heikele onderwerp op gang.

Gehaast, eenzijdig, en onverantwoord was de discussie over euthanasie in het Europees Parlement, volgens GroenLinks Europarlementariër Kathalijne Buitenweg. Het irriteerde haar dat het debat, dat overigens geen officiële status had maar wel veel commotie teweegbracht, met weinig respect voor elkaars standpunten gevoerd werd. De argumentatie was vaak irrationeel en geruchten werden als feiten gebracht. Zo kreeg de pers van een Duitse Groene Europarlementariër het verhaal te horen, dat een Nederlandse verpleeghuisarts een bewoonster tot euthanasie had gedwongen, zodat haar bed vrijkwam voor een andere patiënt.

Ondanks dat het nationale wetgeving betreft, vindt Buitenweg een debat over bijvoorbeeld euthanasie in

het Europees Parlement een goede zaak. "De Europese Unie is inmiddels ook een waardengemeenschap. Het is goed dat het Europees Parlement als platform voor discussie dient. Ontwikkelingen in andere lidstaten wil ik ook graag in het Europees Parlement aan de kaak kunnen stellen."

Heide Rühle, in het Europees Parlement de delegatieleider van de Duitse Grünen, sluit zich bij Buitenweg aan. Ook zij vindt dat het Europees Parlement in principe over alles kan spreken, maar dan weloverwogen, zeker bij een heikel onderwerp als euthanasie. Daarvan was nu geen sprake. In plaats van een debat te voeren, werd er geschokt en met geruchten gestrooid over verkeerde euthanasiepraktijken in Nederland. De Duitse Christen-democraten speelden hierbij de hoofdrol, maar zoals gezegd deed ook een enkele Duitse Groene daaraan mee. Op dat moment waren er verkiezingen in een aantal Duitse deelstaten. Rühle: "Ik had de grote angst dat het onderwerp misbruikt zou worden voor electorale doeleinden."

DUIJS VERLEDEN In Duitsland rust een enorm taboe op euthanasie, ook politici spreken niet over het onderwerp. In het Europees Parlement wordt wel eens gezegd, dat als iets plotseling gevoelig blijkt te liggen bij Duitse parlementariërs, het wel 'iets met de oorlog' te maken zal hebben.

Bij euthanasie is dat zeker het geval. In de Tweede Wereldoorlog zijn bij 'de zuivering' door de nazi's onder andere geestelijk gehandicapten middels een injectie door artsen vermoord. Het beëindigen van *unwertes Leben* gebeurde onder de noemer *Euthanasie*. Vandaar dat dat woord in Duitsland heel gevoelig ligt. Sensatiekranten als *Bild* en *Morgenpost* spelen middels geruchten in op deze angst en vergelijken voorstanders van euthanasie met moordenaars.

Een rationeel debat over euthanasie is daarom voorlopig onmogelijk in Duitsland. Volgens Rühle is bij de Duitse politieke partijen alleen binnen de Grünen discussie geweest over het onderwerp. Het ging daarbij voornamelijk over het onder ogen zien van de Duitse geschiedenis. Conclusie was dat er waarborgen moeten komen, om herhaling te voorkomen. Heel belangrijk, maar aan een actueel euthanasiedebat is Duitsland nog niet toe gekomen.

Zodra Rühle het Duitse verleden

Noëlle Beerepoot en Carla Aarsen zijn werkzaam bij de GroenLinks-fractie in het Europees Parlement

bejnt te ontvouwen, blijkt dat er veel meer aan vast zit dan een buitenstaander in eerste instantie zou denken. Het gaat niet alleen om de kale gebeurtenissen van toen, maar ook om de verantwoordelijken, de omstandigheden waarin het heeft kunnen gebeuren en de argwaan ten aanzien van deze structuren.

De Duitse kerk speelt een dubbele rol bij het euthanasievraagstuk. Veel van de verzorgingshuizen voor geestelijk gehandicapten stonden in de nazi-tijd onder toezicht van de kerk of werden gerund door geestelijken. Rühle: "Daardoor raakte de kerk direct betrokken bij het Hitler-fascisme en het vernietigen van deze kwetsbare groepen." Anderzijds heeft de kerk grote ethische bezwaren tegen euthanasie en stelt zij zich op het standpunt dat alleen God beschikt over het leven. Een Duits euthanasiedebat kan niet plaatsvinden zonder de ingewikkelde dubbelrol van de kerk bespreekbaar te maken.

ARTSEN Ook de positie van de Duitse artsen moet bediscussieerd worden. Rühle: "Doktoren hebben vrijwillig aan de euthanasie-praktijken van de nazi's meegedaan. Artsen waren sterk bij het Hitler-fascisme betrokken. Na de Tweede Wereldoorlog zijn zij niet uit hun functie ontheven, maar bleven op hun posten zitten." Dat heeft geleid tot een algemeen gevoel van argwaan tegen de medische wereld in Duitsland. Rühle: "Er bestaat nog steeds een wantrouwen tegen artsen. Dat wantrouwen

pleit is vóór euthanasiewetgeving. Wetgeving biedt artsen houvast bij het bepalen of ze wel of niet op een euthanasieverzoek mogen ingaan. Zoals iedere wet schept ook de Nederlandse

euthanasiewet natuurlijk geen honderd procent duidelijkheid, soms laten de criteria in de wet ruimte voor interpretatie. Bijvoorbeeld in gevallen waar het uitzichtloos en ondraaglijk lijden van een patiënt met name psychisch van aard is, waarover nu in Nederland de discussie gaat. Momenteel is het aan de toetsingscommissie om deze gevallen door te verwijzen naar het Openbaar Ministerie om te kijken of aan de criteria is voldaan.

Wetgeving zou artsen inderdaad kunnen helpen, zo meent Rühle, maar zij dringen daar zelf tot dusver niet sterk op aan. "Artsen staan in Duitsland hoog op de maatschappelijke ladder. Door het ontbreken van wetgeving kunnen artsen hun eigen rol definiëren. Daardoor hebben ze meer mogelijkheden, ofwel meer macht," aldus Rühle. Ze prefereert wetgeving boven de huidige situatie, "want dit is een hulp voor de patiënt en de dokter". Maar, zo haast ze zich te zeggen: "Je moet je ervan bewust zijn dat dit taboe heel diep zit in Duitsland. Het zal niet makkelijk zijn om een rationeel debat over dit onderwerp in Duitsland te voeren."

ZORG Hebben, naast het zelfbeschikkingsrecht en juridisch houvast voor artsen, de vergrijzing en de stijgende kosten van de gezondheidszorg een rol gespeeld bij de totstandkoming van de Nederlandse euthanasiewetgeving? Een pijnlijke, maar wel de belangrijkste vraag die in veel landen wordt gesteld bij het Nederlandse euthanasiebeleid. Ook Rühle worstelt met deze vraag. De verdachtmaking dat euthanasie een verkapte bezuiniging op de gezondheidszorg is, moet ten alle tijde vermeden worden. Daarom moet euthanasiewetgeving, vindt

Rühle, hand in hand gaan met een jaarlijks rapport over de status van de gezondheidszorg, waaronder die in verpleeghuizen. Rühle: "Uit onderzoek bleek dat gemiddeld genomen een arts in Duitsland, ik geloof, elf minuten per consult met zijn patiënt praat. Dat is te weinig, dat versterkt het gevoel van wantrouwen. Een dergelijk zorgsysteem mag je dan ook niet nog meer verantwoordelijkheid geven. Daarom moet een eventuele euthanasiewetgeving gekoppeld zijn aan een toetsingssysteem van de zorg." Zolang de zorg niet grondig onder de loep is genomen, vindt Rühle het te vroeg voor euthanasiewetgeving.

Ook Buitenweg vindt dat voorkomen moet worden dat de zorg verslechtert en het euthanasiebeleid afglijdt. Ze is bereid kanttekeningen bij de gezondheidszorg te zetten, maar ziet op dit moment geen reden een relatie te leggen tussen de kwaliteit van de Nederlandse zorg en de euthanasiepraktijk. "Als je kijkt naar de huidige praktijk, dan denk ik écht dat daar

Links Kathalijne Buitenweg, rechts Heide Rühle

sprake is van verzoeken tot euthanasie die terecht worden ingewilligd. Dat gaat niet om mensen die vereenzaamd achter de geraniums zitten, maar om mensen die écht ziek zijn. Als je daaraan twijfelt, doe je geen recht aan de artsen die daar heel zorgvuldig mee omgaan."

De Nederlandse wet zegt dat twee artsen moeten toetsen of een euthanasieverzoek aan de criteria voldoet. Zij moeten onder andere nagaan of het een vrijwillig verzoek betreft en of de patiënt ondraaglijk en uitzichtloos lijdt. Inmiddels bestaat er een training die artsen leert 'nee' te zeggen tegen de patiënt of familieleden, als niet aan de voorwaarden is voldaan. Volgens Buitenweg is dat een bewijs dat er in Nederland heel serieus met het onderwerp wordt omgesprongen. "De politiek heeft regels gesteld waar artsen zich aan moeten houden. Het is

zie je ook bij het debat over orgaantransplantatie. Er gaan altijd geruchten dat artsen financiële belangen zouden hebben en dat zij misbruik maken van de situatie. Een belangrijke vraag is, hoe voorkom je dat artsen teveel macht hebben."

Buitenweg springt hierop in door te zeggen dat in Nederland juist om die reden onder andere door artsen ge-

Angstaanjagend textiel

Het meisje van de apotheek draagt lange rokken, wijde bloezen en een grote hoofddoek. Als ik haar zie rondscharrelen bij de ladekasten waarin de poeders en de pillen worden bewaard herinnert ze mij altijd aan de nonnen die bij ons in de straat een meisjesschool bestierden. Als ze zich achter de toonbank posteert om de klanten te woord te staan, blijkt ze vriendelijk te kunnen lachen. En dat is maar goed ook. Had ze een wat minder geruststellende gelaatsuitdrukking dan zou menig niet-moslim haar ervaren als een griezelige representant van het fundamentalisme.

Staat hier nou een meisje dat door een nare vader gedwongen wordt zichzelf van top tot teen te bedekken? Ik denk het niet. Daarvoor loopt ze er te monter bij. Dost ze zich dan zo uit om uiting te geven aan een authentiek religieus gevoel? Of omhangt ze zichzelf elke ochtend weer met lange lappen uit verzet tegen al die Nederlanders die het liefst zouden zien dat alle moslimmeisjes vandaag nog hun hoofddoek inruilen voor een coup soleil?

Ik weet het niet. Eigenlijk kan het me ook niet zoveel schelen. Dat is nu juist het probleem. Het wil mij maar niet lukken in de hoofddoekjes-discussie een principieel standpunt in te nemen. En dat wordt mij sinds 11 september nog meer kwalijk genomen als daarvoor. Wanneer een moslim-vriend zegt dat hoofddoekjes - net zoals navelpiercings, punkkapsels en tatoeages - moeten kunnen, komt mijn anti-religieuze inborst in opstand. Wanneer een agnostische vriendin beweert dat zo'n hoofddoekje staat voor de meest verregaande vormen van vrouwenonderdrukking, vind ik dat ze overdrijft. Ik kom genoeg behooftdoekte dames tegen die weten wat ze willen met hun leven en daar ook naar handelen. Als ik dat tegen uitgesproken hoofddoek-haters zeg, wordt ik meewarig aangekeken. Dan leggen ze mij uit dat de opmars van het islamitisch fundamentalisme begint met het toestaan van hoofddoekjes. Als we nu geen dam opwerpen tegen het bedekken van vrouwenhoofden, worden we straks allemaal gedwongen in burqa over straat te gaan. Een angstig visioen dat mij nog het meeste doet denken aan de *stepping-stone* theorie over softdrugs die in de jaren zestig opgang deed. Wie aan een jointje begon, moest wel eindigen als dealende heroïnejunk. Inmiddels weten we gelukkig beter. Maar de angst voor islamitisch fundamentalisme laat niet met zich spotten. Wie ervan overtuigd is dat 'wij' omringd worden door moslims die onze geëmancipeerde samenleving willen ontwrichten, ziet in elk hoofddoekje een voorbode van de toekomstige invoering van de *sharia* in Nederland.

Zelfs het PvdA-gemeenteraadslid Fatima Elatik – een van de meest sexy vrouwen van Amsterdam – krijgt met haar kokette zwarte bandeautje heel wat angstige autochtonen op de kast. Zij kan wel beweren dat het haar individuele keuze is zich aan bepaalde moslim-regels te houden, maar achter haar mooie hoofdje ziet men de ayatollahs al opdoemen.

Om die angst te begrijpen, bestudeer ik sinds kort alle hoofddoekjes die ik tegenkom. Ik zie somber ogende vrouwen die gehuld in overdadig katoen over straat snellen, maar ook vrolijke meisjes met roodgeverfde lippen en sjaaltjes à la Elatik. En alles wat daar tussenin zit. Ik sta niet te applaudiseren bij het zien van die hoofddoeken. Daarvoor is mijn afkeer van opzichtige afhankelijkheidsbetuigingen aan een of andere geloof te groot. Toch blijft het een fenomeen waarover ik me niet kan opwinden. Het wil er bij mij niet in dat achter al die moslimvrouwen een divisie stiekeme fundamentalisten zit die onze democratische rechtsstaat willen vervuilen voor een Taliban-bewind. Als vrouwen hun hoofddoek dragen omdat een man, vader of moeder ze daartoe dwingt, wens ik ze de moed toe om dat ding af te werpen. Als ze het doen om te laten zien dat zij zich hun religieuze identiteit niet laten afnemen, wens ik ze de moed toe die hoofddoek te blijven omknopen. Maar een ding voel ik aan mijn water: hoe meer koude drukte er over die hoofddoekjes wordt gemaakt, hoe kleiner de kans dat ze uit ons straatbeeld verdwijnen.

Marja Vuijsje

belangrijk dat artsen weten wat wel en niet geoorloofd is en de vaardigheden krijgen daarmee om te gaan."

Buitenweg is ervan overtuigd dat er altijd terechte verzoeken tot euthanasie zullen zijn. "Dat staat los van de kwaliteit van de zorg. Ook al is die perfect, dan geloof ik niet dat het aantal verzoeken tot nul zal dalen." Monica Knoche, die voor de Grünen zitting heeft in de Bondsdag, het Duitse parlement, is ervan overtuigd dat als de zorg en met name de terminale zorg goed is, én er is een wettelijke grondslag voor passieve euthanasie, dat actieve euthanasie overbodig is. Rühle: "Daar geloof ik niet in. Ik ben het volkomen eens met Kathalijne dat er altijd terechte verzoeken zullen blijven, los van de palliatieve zorg."

ZELFMOORD Rühle vertelt het schrijnende verhaal van haar vader, die na een herseninfarct zelfmoord heeft gepleegd. Aanleiding was de dood van zijn zus die na diverse herseninfarcten lichamelijk steeds meer verlamd raakte en uiteindelijk op een manier overleed die voor hem onmenselijk was. Gezien de erfelijkheid van de aandoening

Rühle (Grünen): "Een eventuele euthanasiewetgeving moet gekoppeld zijn aan toetsing van de kwaliteit van de zorg."

was de grootste angst van Rühle's vader dat hem hetzelfde boven het hoofd hing. Toen hij na zijn eerste herseninfarct weer op de been was, pleegde hij zelfmoord. Rühle: "Ik denk dat veel meer mensen in deze situatie zijn of kunnen komen. Zij zouden ergens om hulp willen vragen, maar er is geen plek waar ze dat kunnen doen." Aangezien er in Duitsland geen legale weg is om een euthanasieverzoek te doen, leidt dat soms tot het in eigen handen nemen van het lot in een vroeg stadium.

Buitenweg wijst op de verschillen binnen Europa. Alle landen hebben hun eigen specifieke inrichting van de gezondheidszorg. In Frankrijk bijvoorbeeld zijn minder huisartsen en meer specialisten. Daar zal dus niet zo snel als in Nederland sprake zijn van een vertrouwensband tussen arts en patiënt, wat een belangrijk uitgangspunt is van de Nederlandse euthanasiewet. Het is dus niet mogelijk het Nederlandse euthanasiebeleid zomaar te kopiëren. Een uitgebreid nationaal debat met inachtneming van de eigen omstandigheden is noodzakelijk om draagvlak voor een eigen euthanasiebeleid te kunnen ontwikkelen. Rühle: "Als ervaring in Nederland is opgedaan met het euthanasiebeleid, zou er een debat in het Europees Parlement moeten komen. Zo is het ook met abortus gegaan." Rühle hoopt dat een euthanasiedebat op Europees niveau zal doordruppelen naar een debat op nationaal niveau. Wellicht verloopt de discussie dan rationeler en lossener van het Duitse verleden dan tot nu toe het geval is. Wanneer Duitsland daarvoor klaar zal zijn, durft Rühle niet zeggen. "Duitsland heeft nog heel, heel veel tijd nodig."

✘

NET VERSCHENEN

De staatsgreep van de zesde macht

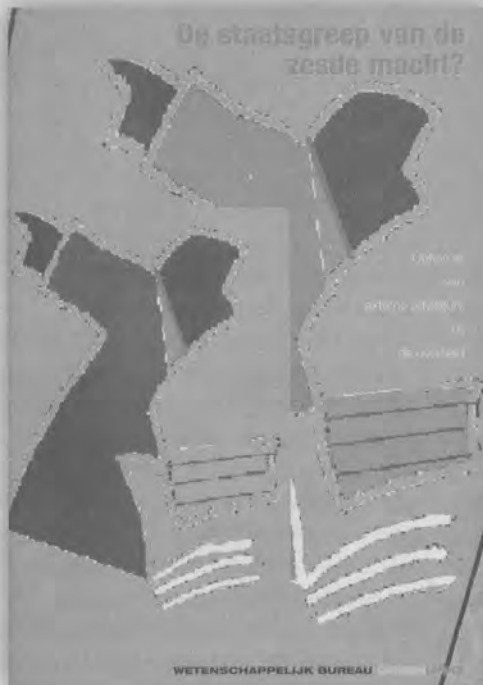
Privatisering en verzelfstandiging hebben bij de overheid tot een ware intocht van consultants, externe adviseurs en interim-managers geleid. De afhankelijkheid van deze 'externen' maakt de overheid niet alleen financieel kwetsbaar, maar ook steeds moeilijker controleerbaar. Het Wetenschappelijk Bureau deed onderzoek en zette feiten en problemen op een rij in het rapport *De staatsgreep van de zesde macht?* Het rapport pleit voor meer transparantie en komt met een modelgedragscode.

Doel van het rapport is de discussie over omgang met 'externe adviseurs' door overheden een nieuwe stimulans te geven. In 1999 hebben de minister van Binnenlandse Zaken en de voorzitter van de VNG gepleit voor een dergelijke discussie. Die oproep heeft nog weinig gevolgen gekregen. Daarom zal het Wetenschappelijk Bureau dit rapport aan alle gemeenteraden toezenden.

De staatsgreep van de zesde macht? De opkomst van externe adviseurs bij de overheid

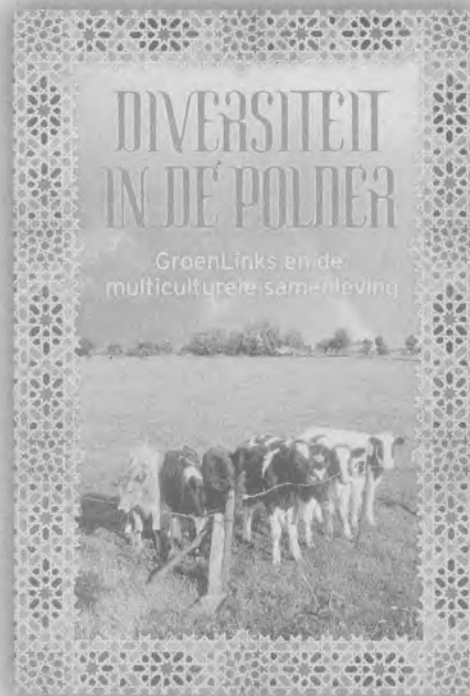
Omvang: 32 pag; prijs: f10,- (inclusief porto)

Bestellen: 030-2399900

PUBLICATIES

Diversiteit in de polder

GroenLinks is optimistisch over de multiculturalisering van Nederland. Op de sociaal-economische dimensie van het vraagstuk is veel gestudeerd, iets minder op de omgang met culturele verschillen. Hoe moet culturele diversiteit beoordeeld worden? Zijn 'eigen' organisaties van allochtonen een wenselijke vorm van maatschappelijke participatie of een sta-in-de-weg voor integratie? Gaat het om erkennen van culturele identiteiten of om het organiseren van het verschil? En wat is de verhouding tussen deze maatschappelijke pluriformiteit en de sociale cohesie?

De publicatie *Diversiteit in de polder* tracht antwoord te geven op deze en andere vragen. Het is een verkenning door deskundigen, die op zoek gaan naar consequenties van verschillen voor overheidsbeleid. De zeven essays zijn geschreven door: Jan Willem Duyvendak, Meindert Fennema, Ruben Gowricharn, Sjaak Koenis, Flip Lindo, Baukje Prins, Jean Tillie en Joke van der Zwaard.

Gerrit Pas (red.), *Diversiteit in de polder. GroenLinks en de multiculturele samenleving*, Utrecht 2001

Omvang: 72 pag; Prijs fl. 19,50

Bestellen: 030-2399900

E-mail: info@groenlinks.nl

KERNGEGEVENS

Medewerkers:

Caroline van Dullemen (hoofd), Gerrit Pas, Gerda van Roozendaal, Willem Verhaak (verkiezingsprogramma), Jelle van der Meer (hoofredactie 'de Helling')

Bestuur:

Jeroen Saris (voorzitter), Pascale Georgopoulou, Willibrord de Graaf, Jos van der Lans, Tineke van der Schoor, Hans Schraven, Kees Vendrik, Marinus Verhagen.

WETENSCHAPPELIJK BUREAU GROENLINKS

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-2399900

GEMEENTERAAD: diversiteit

Nooit is politiek zo persoonlijk als op het moment dat de kandidatenlijst moet worden gemaakt. De Helling deed een klein onderzoek onder GroenLinks-afdelingen over hoe het hun verging. Wat komt er terecht van verkleuring en vervrouwing? "Uiteindelijk hebben we veel te weinig kandidaten voor een goede fractie."

door
Ivo Hartman

Zelden is politiek zo onverbloemd persoonlijk als in de periode voorafgaand aan verkiezingen waarin partijen zich met kandidaatstelling bezig houden. Dan ontvouwt zich in elke partij en in elke partijafdeling een naakte strijd om individuele posities, en de onverbiddelijke en openbare nummering van de lijst laat geen ruimte voor politieke rookgordijnen. Wie wint en wie verliest, dat is voor iedereen zichtbaar. Afhankelijk van ieders rol in die strijd en iemands karakter – al dan niet vilein toeschouwer, al dan niet actief partijlid – leidt dat tot spectaculaire, tragikomische of tenenkrommende tafereel zoals die in het CDA in oktober, of tot traumatische dan wel (bij winst) euforische ervaringen.

Om dat regelmatig terugkerend gevecht zoveel mogelijk in redelijke banen te leiden, hebben alle partijen uitgebreide procedure-regels ontwikkeld. Die regels zijn op hun beurt weer onderwerp van strijd al noemt men dat, zeker

“Misschien is het on-GroenLinks om te zeggen, maar we zijn hartstikke blij dat we genoeg blanken mannen hebben.”

op lokaal niveau, graag 'experiment'. Wie wil weten hoe partijen op landelijk niveau die strijd hebben gereguleerd en langs welke conflictlijnen het trek-en-duwwerk onder partijgenoten plaatsvond in verschillende perioden, kan bijvoorbeeld terecht bij het standaardwerk over politieke partijen in Nederland van Ruud Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*.

Hier geven wij een indruk van een paar kanten van kandidaatstellingsprocessen op lokaal niveau en dan toegepast op de situatie in GroenLinks. Als u dit leest zijn de lijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen vastgesteld. Begin november hebben we aan vijf afdelingen van GroenLinks gevraagd ons te informeren over het verloop van de werving en selectie van kandidaten voor de gemeenteraad. In grote lijnen verloopt de kandidaatstelling voor alle partijen op vergelijkbare wijze. Dat weten we uit het onderzoek van Astrid van der Kooij uit 1998.

Diversiteit was een hot issue bij de verkiezingen van 1998, mede door kabinetsbeleid dat gericht was op een beter afspiegeling in gemeenteraden van vrouwen en mi-

granten. Het percentage vrouwelijke raadsleden groeit al jaren weinig, het ligt tussen de 25 en 30 procent; dat van migranten stijgt wel maar blijft achter bij hun aandeel in de bevolking. Als het alleen om afspiegeling ging zou overigens ook actie geboden zijn om het aandeel economisch zelfstandigen en werknemers uit het bedrijfsleven in gemeenteraden te verhogen. Maar zelfs het VNO/NCW vindt dat geen campagne waard.

Voor de hardnekkigheid van dit verschijnsel – achterblijvend aandeel vrouwen en migranten – zijn 'cultureel' de bekende individuele factoren aan te geven: bij vrouwen de zorg voor kinderen (vaak gecombineerd met werk buitenshuis), de politieke manencultuur met het voor- en nabespreken in het café, de voor vrouwen ontoegankelijke old boys-netwerken en bij migranten de cultuurverschillen, de taalachterstand en meer algemeen de gemiddeld lagere opleiding.

Maar er zijn ook institutionele factoren, mechanismen in het politieke stelsel zelf, die barrières opwerpen. Zo blijkt bijvoorbeeld dat lokale partijen, die vooral boven de grote rivieren fors wonnen in 1998, weinig vrouwen op hun lijsten hebben. Ook gemeentelijke herindelingen, die niet alleen schaalvergroting van bestuur maar ook van partijorganisaties met zich meebrengen, zijn ongunstig voor het aandeel vrouwen en migranten. Dan is er nog de fragmentatie: steeds meer partijen doen aan lokale verkiezingen mee en steeds meer partijen maken deel uit van colleges van B en W. Dat is ongunstig voor vrouwen en migranten, omdat veel fracties maar twee of drie leden tellen en nieuwkomers gewoonlijk lager op de lijst staan.

OUDE ROTTEN Van der Kooij observeerde een vierde mechanisme dat vooral speelde in de laatste fase van de kandidaatstelling: op de bijzondere afdelingsvergaderingen als de definitieve volgorde van de lijsten wordt vastgesteld. Bij alle partijen zet het afdelingsbestuur graag nieuwe gezichten, vaak van vrouwen, migranten en jongeren, relatief hoog op de voordrachtlijst, terwijl de ledenvergadering steevast een aantal oude rotten omhoog stemt en dus nieuwelingen lager op de lijst terecht komen. Jos de Beus, voorzitter van een kandidaatstellingscommissie voor de Amsterdamse PvdA, stuitte afgelopen najaar op dit fenomeen toen hij de euvele moed had twee wethouders en de afdelingsvoorzitter niet hoog genoeg op de voordrachtlijst te zetten.

In enkele gevallen konden migranten die hun eigen cla-

Ivo Hartman is
redacteur van
de Helling

Foto: Luuk vander Lee / HH

que meenamen, van al dan niet voor de gelegenheid lid geworden aanhangers, dat patroon doorbreken, zoals bij GroenLinks in Den Haag of recent bij de PvdA-afdeling Amsterdam Zuid-Oost.

Ondanks de ambitieuze diversiteitsvoornemens van de meeste partijen steeg het aandeel vrouwen in 1998 nauwelijks: van 27 naar 29 procent. Maar het aantal gekozen raadsleden uit een etnische minderheid verdubbelde: van 74 naar 150. Dat is zo'n anderhalf procent van alle raadsleden, terwijl het aandeel niet-westerse allochtonen in de Nederlandse bevolking in 1998 ongeveer acht procent bedroeg.

Hoe gaat dat bij deze verkiezingen? Het kandidaatstellersproces kent drie fasen: de werving, de selectie en de vaststelling van de lijstvolgorde. Over de eerste twee fasen kregen we informatie uit de vijf GroenLinks-afdelingen.

Dat geeft natuurlijk geen representatief beeld, maar gezien de geografische spreiding en de verdeling naar grotere en kleine gemeenten geven de ervaringen uit deze afdelingen toch een indicatie van een paar trends. De afdelingen worstelen met de afweging tussen 'bekend/ervaren' en 'nieuw', tussen 'kwaliteit' en 'diversiteit', en zelfs met een simpel gebrek aan voldoende, kwalitatief aanvaardbare kandidaten. De respons op ons verzoek om informatie was openhartig en daarom hebben we de afdelingen geanonimiseerd.

De gretigheid om vrouwen en migranten hoog op de lijsten te krijgen om tegemoet te komen aan de eisen van diversiteit bij de vorige verkiezingen, heeft in vier van de vijf afdelingen tot problemen geleid en men is voorzichtiger geworden. Uit middelgrote gemeente X in Brabant:

"Het belangrijkste criterium dat we hebben neergelegd is of

Criteria voor selectie van kandidaten

Selectiecriteria voor raadsleden gebruikt door een GroenLinks-afdeling in een grote stad

- voelt zich thuis binnen het gedachtegoed van GroenLinks en is in staat dit uit te dragen
- goede mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid
- is in staat hoofdzaken van bijzaken te onderscheiden
- is communicatief
- kan goed samenwerken
- heeft netwerk van contacten in (deel)gemeente
- kan luisteren naar burgers en wat leeft politiek vertalen
- spreekt begrijpelijke taal en goed Nederlands
- is deskundig op tenminste één terrein en wil nieuwe kennis vergaren
- in staat om tegenslagen te incasseren
- is bereid om cursussen te volgen in kader van raadswerk
- heeft voldoende tijd en energie
- weet waar en hoe ondersteuning te halen

Eisen aan de fractie

- diversiteit
- vernieuwing
- functioneert als een team
- evalueert eigen functioneren
- onderhoudt contacten met afdelingsbestuur, achterban, maatschappelijke groepen
- communiceert naar buiten (media e.d.)

we iemand geschikt achten. Verjonging, vervrouwning, verkleuring en dat soort zaken zou mooi meegenomen zijn, maar waren voor ons geen uitgangspunt. Daar is vorige keer wel rekening mee gehouden, maar dat is ten koste gegaan van kwaliteit. Het heeft bovendien tot conflicten geleid.”

Afdelingsbesturen zetten graag nieuwe gezichten – vrouwen, migranten en jongeren – hoog op de lijst, terwijl de ledenvergadering stevast dwars zit door een aantal oude rotten omhoog te stemmen.

De afdeling in de middelgrote stad Y in Limburg meldt:

“We hebben na problemen in de vorige periode er heel nadrukkelijk niet voor gekozen om mensen die niet bekend en actief zijn op een hoge plaats te zetten. Dat heeft ons een raadszetel gekost omdat de vrouw op de tweede plaats uit GroenLinks stapte, maar haar raadszetel bleef bezetten. Voor ons is het daarom belangrijk dat we mensen op een hoge plaats goed kennen.”

En de afdeling in deelgemeente Z in een van de grote steden, laat zien dat het zoeken van stemmenwinst door middel van kandidaatstelling tot problemen kan leiden.

“Op de vorige kandidatenlijst waren bewust leden van migrantengroeperingen (een Turkse en een Marokkaanse

kandidaat) toegevoegd om stemmen te trekken van hun achterban. De extra stemmen werden inderdaad getrokken, maar als voorkeurstem, waarbij de betreffende kandidaten ook werkelijk hun raadszetel innamen. Voor de gepasseerde kandidaten een teleurstellende ervaring en reden om zich helemaal terug te trekken. In de loop van de raadsperiode bleek dat de zo gevormde fractie niet functioneerde, de culturele verschillen waren te groot. Een migrantenlid verliet de fractie maar bleef zelfstandig in de raad. Het andere migrantenlid vertrok uit de raad. Helaas waren er geen opvolgingskandidaten meer, zodat er een zetel open is blijven staan.”

Uit de grote stad Q in het westen des lands, meldt de afdeling:

“De commissie is op pad gestuurd met de opdracht kwalitatief goede mensen te selecteren die bereid zijn voldoende tijd vrij te maken voor het raadswerk. Aan migranten is in het algemeen geen gebrek, wel aan vrouwen. Dat lossen we niet op. Misschien is het on-GroenLinks om te zeggen, maar we zijn hartstikke blij dat we genoeg blanken mannen hebben. (...) We selecteren kandidaten dus eerst op kwaliteit en beschikbaarheid. Dan bepalen we, met het vermoede aantal zetels in het achterhoofd, de volgorde op de lijst. Daarna gaan dingen als sexe en etniciteit pas een rol spelen. Blijken er dan helemaal geen vrouwen of migranten beschikbaar te zijn dan kijken we nog eens goed de aanmeldingen langs.”

Deze commissie heeft ook haar lesje op punt van stemmenrondselaars geleerd:

“Een belangrijk punt is dat van voorkeurstemmen: als we iemand beslist niet in de fractie willen hebben en denken dat hij dat met voorkeurstemmen kan halen, dan komt hij niet op de lijst, ook als dat verlies van stemmen betekent.”

Het lijkt erop dat GroenLinks-afdelingen wat voorzichtiger zijn geworden met 'diversiteit' en dat 'kwaliteit' en 'bekendheid' centraler zijn komen te staan. Maar is er wel voldoende kwaliteit en hoe meet je die? De afdeling in de Friese gemeente R heeft wervingsproblemen: “Het probleem in R (en daarin zal R niet uniek zijn) is dat er sowieso weinig kandidaten te vinden zijn. Kennelijk is het geen aantrekkelijke functie voor leden. Criteria als vernieuwing, verjonging, verkleuring of vervrouwning waren dus overbodige luxe.”

Ook in X is het niet simpel om aan voldoende goede kandidaten te komen:

“Uiteindelijk hebben we veel te weinig kandidaten voor een goede fractie. Slechts vier zijn bereid voor een verkiesbare plaats te staan, cq. als duo-burgerlid beschikbaar te zijn. (...) Het is moeilijk om mensen te vinden die actief willen zijn, niet alleen omdat ze druk bezet zijn, maar ook omdat er actieve mensen binnen GroenLinks zijn die erg solistisch opereren, weinig tegenspraak dulden en soms alleen erg star en rechtlijnig kunnen denken.”

De afdeling uit het Limburgse Y meldt:

“Er waren niet genoeg kandidaten om de eerste tien plaatsen op te vullen volgens de procedure zoals we die ons hadden voorgesteld. We hadden wel voldoende geschikte kandidaten voor de eerste zes plaatsen. In principe is dat voldoende voor het aantal raadszetels dat we denken te halen (vier).”

Hoe test je kandidaten op hun kwaliteit? De afdeling in X: “Iemands kwaliteiten test je voornamelijk door te proberen het debat aan te gaan, uit te dagen tot uitspraken, tot maken

van keuzes. Je confronteert de kandidaat met hetgeen je van hem of haar weet of gehoord hebt, maar ook wat je ziet.' De deelraad Z: "... de kandidatencommissie heeft zich allereerst gericht op de kwaliteit van de kandidaten. Naast het aanmeldingsformulier werden de gegevens hiervoor verkregen uit een persoonlijk gesprek met kandidaten. Twee kandidaten zijn te licht bevonden, ze konden niet worden betrupt op eigen ideeën, kennis van de ideeën van GroenLinks, laat staan op het samenvallen van die twee. Daarmee werd wel een probleem geïntroduceerd want het ging om de enige Marokkaanse en Turkse kandidaat die zich hadden aangemeld. Mede daarom is ook nog bij derden informatie ingewonnen over deze kandidaten."

MONKEYS Dat relatief weinig GroenLinks-leden staan te trappelen om in de raad te mogen, wekt weinig verbazing gezien de zware procedure en de noodzaak om onbeschamd je eigen kwaliteiten in de etalage te zetten: "Die gesprekken van de kandidaten met de commissie zijn een combinatie van een sollicitatiegesprek met een verhoor". Je moet er tegen kunnen dat de commissie een open brief naar bestuur en leden van de afdeling stuurt waarin je als volgt wordt getypeerd:

"Wat de kandidatencommissie niet goed kan inschatten is of P in staat is om heldere politieke standpunten te formuleren. Tijdens de gesprekken gaf hij vooral aan hoe het pertinent niet moest met de GroenLinkse politiek, maar duidelijke alternatieven hebben wij niet van hem vernomen, ook niet op concrete vragen. Zijn positie binnen de huidige fractie kwam bij ons niet sterk over."

De hoeveelheid tijd die kandidaten worden geacht in het ambt te steken loopt in kleinere en deelgemeenten altijd tussen de 15 en de 20 uur minimaal per week, in de grote gemeenten eerder tussen de 30 en de 40 uur. Daartegenover staat een vergoeding die in de kleine gemeenten rond de 600 à 700 gulden bruto per maand ligt en in de grootste gemeenten rond de 4500 gulden bruto. Voor de hoeveelheid werk, de verantwoordelijkheid en de sores die je met een raadslidmaatschap op de hals haalt is dat weinig. Ten opzichte van al die uitstekende raadsleden is het onheus om te zeggen: 'If you pay peanuts, you get monkeys', maar een ruimere vergoeding en een fatsoenlijke terugkeerregeling zou het voor meer mensen mogelijk maken om zich kandidaat te stellen.

De dualisering van het lokaal bestuur zal de problemen om voldoende geschikte kandidaten te vinden groter maken. Overal waar GroenLinks potentieel een of meer wethouders levert, moet rekening worden gehouden met evenzoveel meer verkiesbare plaatsten. Alle partijen samen moeten zo rond de 1500 raadsleden meer leveren dan bij de vorige raadsverkiezingen. Daar komt bij dat, mede dankzij de GroenLinksfractie in de Tweede Kamer, wethouders verplicht worden om binnen een jaar in de gemeente te wonen waar ze wethouder zijn. Dus zal een voortreffelijk GroenLinks-bestuurder die toevallig in een aanpalende gemeente woont, waarschijnlijk niet meer beschikbaar zijn. Waarom zou iemand een paar kilometer gaan verhuizen om een wethouderspositie in te nemen met het meer dan levensgrote risico dat hij of zij binnen twee jaar wordt gewipt? De afdeling in R geeft aan GroenLinks de suggestie mee om landelijk een databank met potentiële wethouders aan te maken. Daar is natuurlijk niks op tegen, maar

het is wel de vraag in hoeverre het van praktisch nut zal zijn.

De verdedigers van de dualisering van lokaal bestuur houden vol dat het raadswerk aanmerkelijk leuker zal worden. Raadsleden hoeven zich niet meer met bestuurlijke details bezig te houden, maar alleen nog met de grote lijnen: "kaderstellend, controlerend en volksvertegenwoordigend". Die grotere aantrekkelijkheid van het ambt is, afgaande op de problemen om aan goede kandidaten te komen, nog niet overal doorgedrongen. Het is ook de vraag of dat ooit gebeurt. In het wetsontwerp *Dualisering Gemeentebestuur* krijgt de raad wettelijk allerlei rechten van het type dat de Tweede Kamer ook heeft: budgetrecht, vragenrecht, recht van interpellatie en zelfs een zwaar opgetuigd enquête-recht. Tegelijk krijgt de raad recht op ambtelijke ondersteuning, de plicht om een raadsgriffier aan te stellen, de plicht om op een of andere manier een 'Rekenkamer' in te richten (een soort commissie die regelmatig nagaat of collegebeleid wel 'doelmatig en doeltreffend' is geweest) en recht om zelf een budget voor externe expertise vast te stellen. Maar gemeenten krijgen voor al die nieuwe raads-ondersteuning voorlopig geen cent extra. Vooral kleine en middelgrote gemeenten zitten met de handen in het haar hoe ze dat met hun nu al onderbemand ambtelijke apparaat moeten klaren. Hoe moet dat leuk worden? Alleen al hierom had de GroenLinks fractie in de Tweede Kamer zich

"Verjonging, vervrouwning en verkleuring zou mooi meegenomen zijn, maar voor ons geen uitgangspunt. Dat is de vorige keer ten koste gegaan van kwaliteit."

tegen aanvaarding van dit wetsontwerp moeten keren. In ieder geval tot de financiering van die nieuwe bestuurlijke plichten voor gemeenten was opgelost. Juist hier had een kritischer opstelling van GroenLinks echt een verschil kunnen maken.

Terug naar de kandidaten. Dat de retoriek over vernieuwing en diversiteit wat verstomd lijkt en dat afdelingen kritischer zijn geworden en niet meer a priori juichend een net aankomend vrouwelijk of allochtoon lid hoog op de lijst zetten, is geen groot verlies. Maar het gevaar is wel dat 'kwaliteit' makkelijk gelijk gesteld wordt met 'vertrouwd', 'bekend' en 'stevig in de pas met de partijlijn'. Waar dat gebeurt zijn we terug zijn bij de ons-kent-ons cultuur. Zover is het blijkens onze sondering nog niet. Deze vijf afdelingen worstelen oprecht met het afwegen van ervaring en vernieuwing. Kwaliteiten als: communicatieve en sociale vaardigheden, het beschikken over netwerken en kennis van beleidsterreinen, blijven terecht de belangrijkste criteria. Het grote gevaar in veel afdelingen is eerder dat er zó weinig aanbod van kandidaten is dat zelfs die kwaliteitscriteria "overbodige luxe" worden.

LITERATUUR

Astrid van der Kooij: *Vertrouwen in Vernieuwing. Een onderzoek naar vernieuwing en diversiteit in de werving en selectie van kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen 1998*, Instituut voor Publiek en Politiek, 1998

Monique Leijenaar, Kees Niemöller, Astrid van der Kooij: *Kandidaten gezocht. Politieke partijen en het streven naar grotere diversiteit onder gemeenteraadsleden*, Instituut voor Publiek en Politiek, 1999

Uit de uitkering

Moeten de gesubsidieerde banen worden afgeschaft? Een ambtelijke werkgroep kwam onlangs met een kritisch rapport. De kosten rijzen de pan uit, terwijl de vraag naar arbeid groot is. Maar de praktijk is weerbarstig. De grote groep 'niet-kunners' onder de werklozen vereist de inzet van veel middelen.

door Piet van Diepen

Afgelopen zomer deed het toen nog niet gepubliceerde rapport *Aan de Slag* van de ambtelijke werkgroep van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in de pers veel stof opwaaien. De strekking van de berichten was: gesubsidieerde arbeid kost een hoop geld en de bijdrage aan vermindering van de werkloosheid is beperkt. Vooral de zogenaamde *I/D-banen* (voorheen Melkertbanen) werden als illustratie opgevoerd. De reactie van de PvdA, met Melkert als min of meer geestelijk vader van de gesubsidieerde arbeid, luidde direct: blijf af! Te verwachten is dat gesubsidieerde arbeid rond de verkiezingen een thema zal worden, al was het maar vanwege de hoge kosten die er aan verbonden zijn. CDA en VVD zien hier mogelijkheden voor bezuiniging

Wat staat er nu eigenlijk in *Aan de Slag*? De grote vraag naar arbeid maakt de kansen voor uitkeringsgerechtigden om in reguliere banen aan de slag te komen groter dan ooit. Gezien de vergrijzing zal die spanning continueren. Niettemin stijgen de uitgaven in het kader van het arbeidsmarktbeleid nog steeds (zie het kader op pagina 50). Tegelijkertijd, zo stelt het rapport, is in de huidige situatie maar liefst tweederde van de personen in de bijstand ontheven van de sollicitatieplicht. De ambtenaren oordelen dat de subsidie-regelingen in het arbeidsmarktbeleid te veel doel op zichzelf zijn geworden en de controle- en sanctiepraktijk in de bijstand te soepel is. Te veel werklozen die wel degelijk mogelijkheden hebben om in reguliere banen te komen, worden te snel met rust gelaten. Als zij al aan de slag komen is dat te vaak in gesubsidieerde arbeid, die bij wijze van spreke tot aan het pensioen voortduurt. Er zijn bovendien voor de werkloze of gesubsidieerde werknemer te weinig prikkels om regulier werk te aanvaarden. Meestal is dit laagbetaalde arbeid en door verlies van aanspraak op regelingen als bijzondere bijstand en huursubsidies, gaan betrokkenen door gewoon werk te aanvaarden er qua inkomen zelfs op achteruit.

Het rapport heeft bijzondere aandacht voor de *I/D-banen*, de enigszins gewijzigde voortzetting van de Melkertbanen voor de non-profitsector. Deze banen hebben een dubbele doelstelling: de dienstverlening aan de burger moet er mee worden verhoogd en langdurig werklozen moeten er mee aan het werk. De werkgever krijgt alle loonkosten en (een deel van) zijn overheadkosten vergoed (ruim veertigduizend gulden per arbeidsplaats op jaarbasis). De ambtelijke werkgroep stelt voor om daar waar het om on-

Piet van Diepen is zelfstandig onderzoeker/adviseur stedelijke vraagstukken

Foto: Felix Kalkman / HH

misbare banen gaat, waarin hoge eisen worden gesteld aan de werknemers – bijvoorbeeld conducteur op de tram – de banen te 'witten'. Dat betekent dat ze uit de sfeer van gesubsidieerde arbeid moeten worden gehaald.

Samengevat stelt het rapport de volgende aanpak voor: uitkeringsgerechtigden moeten beter worden gecontroleerd en zo nodig moeten sancties worden opgelegd. Actieve bemiddeling naar reguliere arbeid (zoveel mogelijk in plaats van trajecten of gesubsidieerde arbeid) staat voorop. Laagbetaalde arbeid moet voor werklozen aantrekkelijker gemaakt worden door de subsidies die nu naar de werkgever gaan, over te hevelen naar de werknemer (middels belastingverlaging).

NIET-KUNNERS Het voorstel tot het witten van de *I/D-banen* is intrigerend, zeker gezien de voorgeschiedenis. Vermoedelijk dat dit voorstel Melkert wel zal bekoren. Toen de Melkertbanen in 1995 werden ingesteld, was uitbreiding van de publieke sector politiek onbespreekbaar voor de VVD.

Als compromis kwam uit de bus dat het om nieuwe reguliere banen aan de onderkant van arbeidsorganisaties moest gaan, die werden bestemd voor langdurig werklozen. Als politiek compromis uit de koker van Melkert mag sprake

Banenmarkt,
Amsterdam.

ke zijn van een prachtige creatie, in de praktijk werkte dat anders. De I/D-werknemer wordt vaak minder serieus genomen dan de reguliere werknemers. Met alle gevolgen van dien voor de doorstromingsmogelijkheden. Het alsnog 'witten' van die banen zou die tegenstelling tussen regulier werk en gesubsidieerde arbeid voor de toekomst doen verdwijnen.

Als het doel van *Aan de Slag* echter is om (onder meer) langs deze weg de uitgaven voor het arbeidsmarktbeleid te verminderen, dan komen ze op de koffie. Het rapport pleit enerzijds voor vermindering van de 'trajecten' (begeleiding en gesubsidieerde banen), anderzijds moeten volgens het rapport uitkeringsgerechtigden veel meer geactiveerd worden. Omdat daar vele moeilijk bemiddelbare mensen tussen zitten, vereist dit juist een uitbreiding van trajecten waarmee mensen vaak in de uitkering blijven. Een andere weg is er eenvoudigweg niet voor de relatief grote groep die ook wel als 'niet-kunners' aangeduid wordt. Daarmee blijven ook in tijden van hoogconjunctuur de kosten voor trajecten en gesubsidieerde arbeid voorlopig onverminderd hoog en worden door de extra inspanningen misschien nog wel hoger.

Niet alleen de overheid en de werklozen zijn bepalend voor de uitstroombmogelijkheden naar de reguliere arbeids-

markt. Bepalend uiteindelijk is de bereidheid van werkgevers om moeilijk bemiddelbaren aan te nemen. Gek genoeg blijft dit punt in het rapport vrijwel geheel buiten beeld. Terwijl genoegzaam bekend is dat werkgevers, ondanks het gebrek aan personeel, niet happig zijn op mensen 'met een vlekje'. Er zijn voorbeelden te over van mensen die bij sollicitatie er maar niet over beginnen dat hun vorige baan een gesubsidieerde was of zelfs de mogelijkheden van een REA-plaatsingsbudget (voor arbeidsgehandicapten) ver-

Bepalend uiteindelijk is de bereidheid van werkgevers om moeilijk bemiddelbaren aan te nemen.

zwijgen omdat dit alleen maar het wantrouwen van de werkgever wekt. In Amsterdam is het midden- en kleinbedrijf ondanks een groot tekort aan personeel zeer terughoudend in deelname aan de zogenaamde Mega-banenmarkt die in november van start is gegaan. Werkgevers zijn beducht voor hoge ziektekosten. Dat is overigens wel te begrijpen omdat recente wetgeving een groter deel van de

ziektekosten neerlegt bij de werkgevers en zij krijgen hier te maken met een risicogroep.

Als er 'gewit' gaat worden komt onmiddellijk het vraagstuk aan de orde van het nut van de gesubsidieerde baan voor de werkgever. Dit nut wordt bepaald door een combinatie van de inhoud van de baan en de productiviteit van de werknemer. De gesubsidieerde werkgelegenheid is voor het overgrote deel gerealiseerd in de collectieve en non-profitsector. Onder het motto 'het werk ligt op straat' zijn veel banen gecreëerd. Maar de voorwaarde dat het om ad-

Voor links ligt er nog een extra uitdaging. Zij zal moeten nagaan hoe zij zich verhoudt tot de 'niet-willer' voor wie een uitkering een basisinkomen is.

ditionele banen moest gaan, mede om reguliere werkgelegenheid niet te bedreigen, ging ten koste van de nuttigheid. Dit is verergerd door de drift van uitvoeringsorganisaties om te willen 'scoren' met het realiseren van zoveel mogelijk banen. Toezichtsbanen in de I/D-regeling worden nogal eens gerealiseerd zonder dat de zin ervan duidelijk is.

Dit geldt nadrukkelijk niet voor alle gesubsidieerde banen. Vaak kwalitatief hoogwaardige deelnemers zijn aangenomen op functies die in de loop van de jaren alleen maar in belang zijn toegenomen. Voorbeelden daarvan zijn de tramconducteurs en klassenassistenten. Naar verwachting zullen werkgever er veel voor over hebben om die personen te behouden. Dergelijke banen komen in aanmerking voor het volledig 'witten'.

Gesubsidieerde banen

In de loop van de jaren negentig is het totale bedrag dat gemoeid is met het grote aantal arbeidsmarktinstrumenten enorm toegenomen. In 1990 bedroeg het nog 4,7 miljard gulden, waarvan 3,2 miljard voor de sociale werkvoorziening. In 2001 is dit bedrag gegroeid tot 13,5 miljard gulden. De grootste nieuwe posten vormen de *Instream-Doorstroombanen* (kortweg I/D-banen, voorheen Melkert-banen genoemd) met ruim 2 miljard gulden en de *Wet Inschakeling Werklozen (WIW)* met een kleine 2 miljard. Beiden zijn regelingen voor gesubsidieerde arbeid.

De I/D-banen zijn reguliere banen in collectieve en non-profitsector zonder harde uitstroomdoelstelling. De banen zijn bestemd voor langdurig werklozen. Het gaat om functies die als nieuwe functies aan de onderkant van de CAO-ladder worden toegevoegd.

De WIW geldt voor zowel collectieve als marktsector. Te onderscheiden zijn de dienstbetrekkingen en de werkervaringsplaatsen. Bij de dienstbetrekkingen moet na 2 jaar bepaald worden of de persoon door kan stromen. Indien dit niet mogelijk is dan is een (semi)permanent verblijf een optie. Bij werkervaringsplaatsen is doorstroming naar regulier werk na maximaal een jaar de bedoeling.

Het aantal banen bedroeg in 2000 in totaal tachtigduizend, gelijk verdeeld over beide regelingen. Ter vergelijking: het aantal werknemers in de sociale werkvoorziening bedraagt ruim negentigduizend.

Ook de kosten voor andere instrumenten namen fors toe, zoals de *Specifieke Afdrachtskorting (SPAK)* die een fiscale tegemoetkoming inhoudt voor werkgevers voor arbeidskrachten die niet meer verdienen dan 115 procent van het minimumloon.

Daardoor worden zij gestimuleerd meer laaggeschoolde arbeid te realiseren.

Bij veel andere functies moet in geval van 'witten' er rekening mee gehouden worden dat een beoordeling van het nut van de functie en/of van de persoon die de functie vervult niet altijd positief zal zijn. Een uitweg kan zijn een 'restproductiviteit' vast te stellen, en zo een gedeeltelijk 'witten' mogelijk te maken. Het niet-productieve deel van de baan of werknemer zou dan in de subsidiesfeer moeten blijven. De prijs die daarvoor betaald moet worden is die van procedures en keuringen om die restcapaciteit vast te stellen.

BASISINKOMEN Welke conclusies kunnen hieruit getrokken worden voor het toekomstig arbeidsmarktbeleid?

Het witten van gesubsidieerde arbeid lijkt al met al een goede zaak. Het werk wordt serieuzer genomen en de carrièremogelijkheden van de betrokken werknemer nemen toe. Dat laat onverlet dat er een harde kern is van langdurig werklozen die alleen via trajecten en/of beschermd werk aan de bak zal kunnen komen. Activering van die groep zal blijvend hoge kosten met zich mee brengen. Het niet bereiken van de arbeidsmarkt is lang niet alleen een kwestie van gebrek aan prikkels maar ook van 'niet kunnen'. Het activeren van die groep betekent zeker op de korte termijn dat er alleen maar geld bij moet: naast de uitkering moet er toch veel geïnvesteerd worden in trajecten. Het alternatief is het los laten van die groep. Een lijn die feitelijk de afgelopen decennia eerder regel dan uitzondering was in de lokale uitvoeringspraktijk van het arbeidsmarktbeleid. Dit is echter meer als onverschilligheid dan als ondersteuning te typeren. Het maatschappelijk isolement, gebrek aan zelfvertrouwen en andersoortige problemen (bijvoorbeeld schulden en verslaving) zijn vaak gigantisch. Geaccepteerd zal moeten worden dat het aan een betaalde baan helpen voor deze groep soms alleen kan via structureel beschermde werkgelegenheid, conform de sociale werkvoorziening. Om de variatie ten opzichte van de huidige gesubsidieerde arbeid te verhogen kan gedacht worden aan verdere uitbreiding ervan naar de marktsector. Het gedeeltelijk 'witten' van een baan is daarbij een optie. De mate van productiviteit en nut van het werk moet tot een witte prijs van de arbeid leiden, die aangevuld wordt met subsidie.

Voor links ligt er bij een actief arbeidsmarktbeleid overigens nog een extra uitdaging. Zij zal moeten nagaan hoe zij zich verhoudt tot de 'niet-willer' voor wie een uitkering een basisinkomen is, eventueel aangevuld met zwart werk. Het neveneffect namelijk van een stringente aanpak van een combinatie van controle en toeleiding naar regulier werk, is dat deze groep gedwongen of vrijwillig eieren voor zijn geld kiest en uit de uitkering stapt. Mij lijkt dat een positief effect van zo'n aanpak.

En dan ten slotte de werkgever. Wat mij betreft is nader onderzoek gewenst naar het wervingsbeleid van de afgelopen jaren. Enerzijds hebben groepen die voorheen zeer moeizaam toegang kregen tot de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld jonge allochtonen, door de hoogconjunctuur in toenemende mate hun plek gevonden. Anderzijds zijn werkgevers huiverig mensen aan te nemen die buiten het arbeidsproces hebben gestaan. Onder welke voorwaarden is men bereid om de eigen selectiecriteria aan te passen? Of blijft quoterings uiteindelijk de enige overgebleven mogelijkheid?

x

Het huwelijk

A: "Waar werd ooit oprechter trouw gevonden tussen man en vrouw"

H: De *Gijbsbrecht*.

J: Wat staat er in het verkiezingprogramma van GroenLinks over de monarchie?

K: Volgens mij zijn ze voor een gekozen koning.

H: Gekozen koning?

I: Dat is een echte GroenLinks-spagaat, net zoiets als: wel oorlog, maar niet bombarderen.

A: In Bulgarije hebben ze dat gedaan: de koning gekozen.

J: Ik heb een gewetensvraag: stel je krijgt een vrijkaartje voor het huwelijk, in de Nieuwe Kerk, zou je er heen gaan?

H: Nee.

A: Ja.

H: Het interesseert me echt niks.

J: Het is toch een mooi toneelstuk!

A: Ik zou gaan voor de hoeden. Wat vinden jullie er trouwens van dat ze voor haar trouwjurk een niet-Nederlandse ontwerper neemt?

K: Dat vind ik schandalig.

H: Ik vind dat huwelijk niks en ik vind het ook geen issue.

J: Maar je zit je er wel aan te ergeren.

H: Ja. Dat er zoveel aandacht aan wordt besteed.

K: Stel dat Bush vlak voor die tijd Irak binnenvalt. De Nederlandse fregatten worden daarin betrokken ...

A: Dan wordt het een sober huwelijk, zo doen we dat in Nederland, een feestje...

J: ... zonder hoeden.

I: Ik was er bij toen Beatrix trouwde. Schitterende dag vanwege de provo's en de toestanden met rookbommen en gevechten.

K: Komen er nu weer rellen?

A: Nee, het wordt een groot feest. Mensen zijn gek op *celebrity's*.

J: Dertig jaar geleden maakten mensen zich er nog druk over, nu niet: wat is er veranderd?

I: Het betekent dat het koningshuis goed functioneert. Sinds Bernhard en Lockheed hebben we weinig ellende gehad.

J: Ja ho, en Máxima dan?

K: En absurde toestanden zoals dat de politiek moet instemmen met het huwelijk.

H: Dit onderwerp leidt alleen maar tot geestelijke duftheid. Het kan mij geen bal schelen met wie hij in bed ligt.

A: Die arme jongen is toch iemand an-

ders dan jij en ik, en dus maakt het uit met wie hij trouwt.

J: Ik probeer me wel eens in zijn persoon in te leven.

H: Moet je helemaal niet proberen...

J: Hoe het is om elke dag op te staan en te bedenken dat je niet kan doen wat anderen wel kunnen doen. Je komt uit je bed, je poetst je tanden en weet dat je die dag naar Drenthe moet, naar Coevorden, naar Reluster Beek...

I: Hij heeft een heleboel sores niet, die jij en ik wel hebben. Die jongen hoeft van z'n levensdagen nooit meer na te denken over z'n pensioen...

J: Dat is inderdaad een reden om koning te willen worden.

I: ... of te twijfelen tussen een spaar- of een beleggingshypotheek.

J: Hij moet wel al die kleffe handjes schudden.

H: Ik begrijp het enthousiasme in Nederland voor het koningshuis ook niet. Een paar radiotoespraken in de oorlog heeft het uiteindelijk gedaan.

A: Het is al veel ouder.

H: Welnee, wanneer hebben we nou precies een koning gekregen? Het zijn een stel letje parvenu's die door Napoleon in het zadel getild zijn. Dat is toch geen adel.

J: Willem-Alexander is er mee opgegroeid, Máxima kiest er voor. Dat is toch onvoorstelbaar?

A: Ik weet wel waarom zij wil. Afgezien dat ze die jongen wel leuk zal vinden, is het *jet set* geilheid

H: Wat is er nou *jet set* aan Nederland?

J: Reluster Beek!

A: Precies, ik denk dat ze dat onderschat. Op een gegeven moment is de verliefdheid over en dan is het voor Máxima teveel Coe-

vorden en te weinig St. Tropéz. Ik denk dat het acht jaar duurt.

J: En tegen die tijd is vanwege Europa ...

H ... Nederland opgeheven.

K: En dan wordt Koning Albert, onze man in Brussel, de koning van Europa.

A: Over trouwen gesproken. Ben jij getrouwd?

H: Nee.

A: Want? Dat vind je een burgerlijk instituut?

H: Zo is het.

A: Heb jij nooit een romantisch idee gehad over het huwelijk?

H: Ik vind daar niks romantisch aan.

A: En jij?

J: Romantisch? Jazeker.

A: Ga je trouwen?

J: Nee. Maar ik zeg op de meest intieme en romantische momenten: 'zullen we trouwen'. Dat is een uitdrukking van...

I: ...ik hou van jou.

J: Maar om dat nou de hele tijd te zeggen...

K: Zeg je dat dan weleens: 'ik hou van je'? Dat heb ik nog nooit over mijn lippen gekregen.

A: Oh wat sneu.

K: Dat vind ik een zo vreselijk ontzettend plat cliché.

J: Omdat iedereen het gebruikt?

H: Dat kan je bijna alleen nog maar ironisch zeggen.

A: Wat een gelul zeg. Je weet toch van wie je houdt en van wie niet.

K: Natuurlijk weet je dat. En dat wil ik best laten merken van tijd tot tijd maar niet door te zeggen ik 'hou van jou'.

A: "Ik hou van kip met appelmoes maar liefde is dat niet."

I: Zei Liesje.

A: Nee, dat zegt de geleerde tegen de prinses. Hoe gaat dat liedje? "Je kan van zoveel vrouwen houwen, je kan met zoveel vrouwen trouwen, als je er wat in ziet, maar liefde is dat niet. Je houdt van kip met appelmoes."

I: "En toen knikte de prinses, want ze hield ontzettend veel van kip met appelmoes." Jaap Fischer.

Als de agenda is afgewerkt zakken de redactie en haar gasten onderuit en nemen de wereld nog even door.

DE N A Z I T

In één jubel vereenigd

Het was het vroege voorjaar van 1572. Min of meer toevallig ontdekte een vloot geuzen, voor anker liggend in de nabijheid van Den Brielle, dat dit stadje door de Spanjaarden nauwelijks verdedigd werd. De opstandelingen lieten zich dit buitenkansje niet ontgaan en met enig machtsvertoon namen ze op 1 april de stad in. Een keerpunt in de Opstand die zeker voor de geuzen tot dan toe niet voorspoedig verliep. Met Den Brielle als uitvalbasis dwongen de geuzen in de lente en de zomer van 1572 een aantal Hollandse steden al dan niet met geweld zich achter de Opstand te scharen. Dramatisch was de bestorming van Gorinchem en vooral de gevangenneming van negentien katholieke priesters en broeders die na langdurige tortuur op het martelaarsveld te Den Brielle opgehangen werden.

1872. De herdenking van de inname van Den Brielle driehonderd jaar later moest een groot volksfeest worden. De katholieken bleken echter het trauma nog steeds niet te hebben verwerkt - de martelaren van Gorinchem waren vlak daarvoor, in 1867, heilig verklaard. De calvinistische overwinnaars verkeerden nog steeds in een roes. Het feestcomité, met zowel katholieke als protestantse vertegenwoordigers, kreeg dan ook slaande ruzie. De katholieken voelden zich geschoffeerd en zagen de viering als een aanklacht tegen het katholieke volksdeel. Van de eenheid van het Nederlandse volk die de viering zou moeten uitstralen, leek geen sprake. Van een symbolisch en feestelijk einde aan 'de bloedstrijd der Vaderen' in de Tachtigjarige Oorlog was het driehonderd jaar na dato schijnbaar nog te vroeg. De katholieken stapten uit het feestcomité.

Met enige vrees werd dan ook de herdenking in het land afgewacht. Uiteindelijk bleek de ruzie een storm in een glas water. Zeker in Rotterdam, waar de herdenking met een historische optocht zonder grote incidenten plaats vond. "Katholieken - Protestanten, doch neen: slechts Nederlanders zag men, door één gevoel, in één jubel vereenigd", zo schreef de Rotterdamsche Courant juichend. Zo opgelucht dat er géén noemens-

waardige rellen hadden plaatsgevonden, werd besloten tot een gedenkteken. Niet zozeer voor de inname van Den Brielle maar voor de feestelijke herdenking van de inname. Het werd een "gedenkteken uit erkentelijkheid voor den goede geest, de voorbeeldige orde en de meest gewenschte eenstemmigheid, door alle standen en kleuren bij die gelegenheid aan den dag gelegd", aldus de commissie die het monument wilde oprichten.

Aangezien in die periode het drinkwaterleidingnet werd aangelegd, koos men voor een openbare monumentale fontein. Het resultaat is een beeld over de lange lijnen in de Nederlandse geschiedenis. Een beeld ter ere van de burgerij en dat maakt het bijzonder. De vier personages op de hoeken verwijzen naar verschillende periodes uit de vaderlandse historie: een batavier met knots, een middeleeuwse poorter met vrijbrief, een wa-

tergeus als herinnering aan de inname van Den Brielle en een ambachtsman voor het (19de eeuwse) heden. Op een voetstuk vier leeuwen met de wapenschilden van Willem van Oranje, Den Brielle, Zuid-Holland en Rotterdam en in hun midden de Nederlandse Maagd met speer en een vrijheidshoedje. Symbool voor de Nederlandse natie, uit een periode waarin op subtiële wijze hieraan gebouwd werd. In dezelfde periode werden bijvoorbeeld ook beelden opgericht van de grote zeehelden uit de Gouden Eeuw als merktekens van het roemrijke verleden. Monumenten voor de grondleggers van de natie. Wie ontbreekt in het rijtje *empire-builders*, ook bij het monument van 1872, is de anonieme grondlegger van de Nederlandse natie: de Hollandse koopman. Handel is blijkbaar niet iets om mee te koop te lopen.

Ivo Kuypers, foto: Mieke Schlaman

